

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยว
ชายแดนไทย-มาเลเซีย

ปัญญา เทพสิงห์ และเก็ดถวา บุญปรากฏ

โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากงบประมาณแผ่นดิน
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
ประจำปีงบประมาณ 2558 รหัสโครงการ LIA580048S

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรม การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม และแนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย โดยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เลือกพื้นที่วัดสามแห่งและศาลเจ้าหนึ่งแห่งเป็นกรณีศึกษา รวบรวมข้อมูลด้วยการสังเกต สัมภาษณ์เชิงลึกพระสงฆ์ คณะกรรมการวัดและศาลเจ้า เจ้าหน้าที่รัฐ คนงานวัด คนในชุมชน และนักท่องเที่ยว จำนวน 55 คน นำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาและสร้างข้อสรุป

ผลจากการศึกษาพบว่าสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่งศิลปวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซียมีสภาพทั้งดีดั่งเพิงผา หน้าถ้ำ เนินเขา ลำน้ำ และในเมือง โดยที่วัดมีลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม ศาลเจ้ามีลักษณะเด่นวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ ใช้ศิลปกรรมเข้ามาเสริมความงามร่วมกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ก่อเกิดคุณค่าด้านพลังศรัทธา จริยธรรม สุนทรียภาพ การเรียนรู้ และความท้าทาย การจัดการด้านกายภาพมีแผนงานเชิงอนุรักษ์มากกว่าการพัฒนา แผนงานทางสังคมเน้นการพัฒนาคน โดยมีการจ้างคนงานประจำคอยช่วยเหลือ และอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวแสวงบุญ จัดสรรคนทำหน้าที่ฝ่ายต่างๆ อย่างยืดหยุ่นรอบคอบ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มากกว่าแบ่งสายงานชัดเจน การอำนวยความสะดวกของเจ้าอาวาสหรือฝ่ายบริหารจะสอดคล้องคุณธรรม บริหารแบบครอบครัว ไม่มีการลงโทษ แต่ว่ากล่าวตักเตือนชวนให้คิด สร้างแรงจูงใจ การประสานงานภายในมีปัญหาน้อยกว่าภายนอก การประสานงานภายนอกเน้นนักท่องเที่ยวชาวมาเลเซียโดยการประชาสัมพันธ์ข้ามแดน แนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมด้านจิตใจควรส่งเสริมให้วัดเป็นแหล่งการศึกษาอบรมธรรมะระดับนานาชาติ ด้านชุมชนควรสร้างความรู้แก่คนในชุมชน ให้คนในชุมชนเป็นผู้นำการท่องเที่ยว และเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกิจกรรม ด้านสังคมและวัฒนธรรมควรจัดเป็นแหล่งเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม และเปิดทางการเข้ามีส่วนร่วมของคนหลากหลายวัฒนธรรม เพื่อให้ทุกคนในชุมชนมีความภาคภูมิใจในมรดกศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น

คำสำคัญ: การจัดการแหล่งวัฒนธรรม การท่องเที่ยวศิลปวัฒนธรรม ชายแดนไทย-มาเลเซีย

ABSTRACT

The purpose of this study was to explore cultural landscapes, arts and cultural management, and ways to develop arts and cultural sites for tourism on a Thai-Malaysian border. This qualitative study was conducted using three selected Buddhist temples and one Chinese shrine as case studies. Data were collected through observations and in-depth interviews with 55 informants consisting of Buddhist monks, committee members of the Buddhist temples and the shrine, state officials, employees of the temples, people in the community and tourists. Descriptive analysis and conclusion was performed with the data.

The study found that the cultural landscapes of the arts and culture sites for tourism on the Thai-Malaysian border are built on cliffs, in front of caves, on hills, on a river, and in town. The temples are found to be outstanding in landscape and culture while the shrine was more outstanding in its culture than its landscape. Arts are used to enhance aesthetic features and physical environments that result in values in faith, ethics, aesthetics, learning, and challenge. Regarding management plans, physical management plans are more in conservation than in development while social management plans emphasize on people development. Employees are hired to assist and facilitate pilgrimage tourists; they are assigned responsibility for their jobs with flexibility rather than with clear-cut job descriptions. Administratively, the abbots or the management sections incorporate morals in their family-like style of management without punishment but with admonition, and motivation. In terms of coordination, there are only few problems concerning internal coordination while external coordination emphasizes Malaysian tourists using proactive public relations. Regarding ways to develop the arts and cultural attractions, mentally, the temples should be upgraded to international Dharma training sites; concerning the communities, knowledge should be provided for people to be able to guide tourists and to participate in all activities; and socially and culturally, these places should be made cross-cultural learning centers open for multicultural participants to make them proud of their art and cultural heritage.

Keywords: Cultural site management, Arts and cultural tourism, Thai-Malaysia border

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี ด้วยความอนุเคราะห์ของบุคคลหลายท่าน ตามแหล่ง ศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ที่ได้เลือกทำการศึกษาซึ่งไม่อาจนำมากล่าวไว้ทั้งหมด ผู้มีพระคุณซึ่งผู้วิจัยใคร่ขอ กราบพระคุณกลุ่มแรกคือเจ้าอาวาสวัด หรือผู้บริหารจัดการวัดหรือศาลเจ้า ซึ่งได้ให้ความรู้อันเป็น ประโยชน์ตลอดจนคำแนะนำในการเก็บข้อมูล กลุ่มที่สองคือบุคลากรหรือเจ้าหน้าที่องค์กรท้องถิ่น โดยเฉพาะด้านวัฒนธรรม กลุ่มที่สามผู้นำชุมชน ชาวบ้านในพื้นที่ซึ่งนอกจากเสียสละเวลาสัมภาษณ์ แล้ว ยังอำนวยความสะดวกต่อการเดินทางเก็บข้อมูล กลุ่มที่สี่นักท่องเที่ยวแสวงบุญซึ่งยินดีให้ข้อมูล ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย ขอขอบคุณผู้ช่วยวิจัยตลอดถึงเจ้าหน้าที่ฝ่ายวิจัย ทั้งใน ระดับมหาวิทยาลัยและระดับคณะ ซึ่งช่วยอำนวยความสะดวก จัดส่งเอกสาร ตอบคำถาม ที่ไม่อาจจะ ลืมได้คือคณาจารย์เพื่อนร่วมงาน ซึ่งให้กำลังใจในการดำเนินงานตลอดมา

สุดท้ายนี้ขอขอบคุณคนในครอบครัว ญาติพี่น้องซึ่งอยู่เบื้องหลังของความสำเร็จ ที่ได้ให้ ความช่วยเหลือสนับสนุนและให้กำลังใจตลอดมา

ผู้วิจัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	ง
สารบัญ.....	จ
สารบัญภาพประกอบ.....	ฉ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย.....	5
1.3 ขอบเขตของการวิจัย.....	5
1.4 นิยามศัพท์.....	5
1.5 ประโยชน์ที่จะได้รับ.....	6
บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรม.....	7
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการ.....	7
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	9
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งศิลปวัฒนธรรม.....	13
2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม.....	16
2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม.....	18
2.6 แนวคิดเกี่ยวกับชายแดน.....	21
2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	23
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	31
3.1 แหล่งรวบรวมข้อมูล.....	31
3.2 วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล.....	32
3.3 การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล.....	33

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 แหล่งศิลปวัฒนธรรม	34
4.1 วัดถ้ำเขารูปช้าง.....	34
4.2 วัดพุทธาธิวาส.....	58
4.3 วัดชลธาราสিংเห.....	83
4.4 ศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ.....	107
4.5 ผลการวิเคราะห์.....	137
4.5.1 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่งศิลปวัฒนธรรมชายแดนไทย-มาเลเซีย.....	137
4.5.2 การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย.....	141
4.5.3 แนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย.....	148
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	154
5.1 สรุปและอภิปรายผล.....	154
5.2 ข้อเสนอแนะ.....	169
บรรณานุกรม	172
บุคลากร	178

สารบัญภาพประกอบ

	หน้า
ภาพประกอบ 1	แผนที่แหล่งศิลปวัฒนธรรมที่ทำการศึกษ..... 31
ภาพประกอบ 2	ผังที่ตั้งวัดและชุมชนโดยรอบวัดเขารูปช้าง..... 35
ภาพประกอบ 3	แผนผังสิ่งสำคัญภายในวัดเขารูปช้าง..... 36
ภาพประกอบ 4	ซุ้มประตูวัดเขารูปช้าง..... 36
ภาพประกอบ 5	วิหารเก้ายอดวัดเขารูปช้าง..... 37
ภาพประกอบ 6	ภายในวิหารเก้ายอดวัดเขารูปช้าง..... 37
ภาพประกอบ 7	โรงธรรมวัดถ้ำเขารูปช้าง..... 38
ภาพประกอบ 8	ซุ้มมหาพรหมบนเรือมังกร..... 38
ภาพประกอบ 9	ทางลาดขึ้นถ้ำวัดเขารูปช้าง..... 39
ภาพประกอบ 10	บันไดนาคขึ้นปากถ้ำวัดเขารูปช้าง..... 39
ภาพประกอบ 11	พระพุทธรูปภายในถ้ำวัดเขารูปช้าง..... 40
ภาพประกอบ 12	กวนอิมภายในถ้ำวัดถ้ำเขารูปช้าง..... 40
ภาพประกอบ 13	พิพิธภัณฑิ์ในถ้ำวัดเขารูปช้าง..... 41
ภาพประกอบ 14	พระพุทธรูปปางไสยาสน์ภายในถ้ำวัดเขารูปช้าง..... 41
ภาพประกอบ 15	โชดหินถ้ำและสิ่งปลูกสร้างที่จัดแต่งอย่างกลมกลืน..... 44
ภาพประกอบ 16	กฎระเบียบภายในและภาษาเขียนสามภาษา..... 45
ภาพประกอบ 17	ความสวยงามของโชดหินและช่องทางๆแคบภายในถ้ำ..... 46
ภาพประกอบ 18	แสดงระดับของวัดกับถนน..... 47
ภาพประกอบ 19	ที่ตั้งของวัดในเขตเมืองเบตง..... 59
ภาพประกอบ 20	พระพุทธรูปกลางแจ้งหรือพระพุทธรูปมกคลประยูรเกศานนทสุพิธาน..... 62
ภาพประกอบ 21	พระมหาธาตุเจดีย์ หรือพระพุทธรูปประกาศ..... 62
ภาพประกอบ 22	วิหารหลวงพ่อทวด และพ่อท่านคล้ายในวัดพุทธาธิวาส..... 63
ภาพประกอบ 23	อุโบสถวัดพุทธาธิวาส..... 64
ภาพประกอบ 24	บันไดนาควัดพุทธาธิวาส..... 64
ภาพประกอบ 25	ศาลาโถงในวัดพุทธาธิวาส..... 64
ภาพประกอบ 26	แสดงระดับสูงต่ำและสิ่งปลูกสร้างภายในวัด..... 69

สารบัญภาพประกอบ (ต่อ)

	หน้า
ภาพประกอบ 27 แผนที่ตั้งของวัดชลธาราสিংเห.....	85
ภาพประกอบ 28 ผังวัดชลธาราสিংเห.....	86
ภาพประกอบ 29 ประตูวัดวัดชลธาราสিংเห.....	87
ภาพประกอบ 30 โบสถ์วัดมัชฌิมาวาส.....	87
ภาพประกอบ 31 กุฏิอดีตเจ้าอาวาส.....	88
ภาพประกอบ 32 กุฏิพระครูสิทธิสารประดิษฐ์และพิพิธภักดิ์วัดชลธาราสিংเห.....	89
ภาพประกอบ 33 กุฏิพระครูวิมลตาปนกิจ.....	89
ภาพประกอบ 34 ศาลารายริมทางวัดชลธาราสিংเห.....	90
ภาพประกอบ 35 ศาลารายริมน้ำวัดชลธาราสিংเห.....	90
ภาพประกอบ 36 แผนที่ตั้งศาลเจ้าแม่โต๊ะในเมืองสุโข-ลก.....	107
ภาพประกอบ 37 ซุ้มประตูใหญ่ของศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะมองจากด้านหน้าและด้านบน.....	111
ภาพประกอบ 38 ทิศนัยภาพของศาลเจ้าแม่จากมุมมองด้านบน.....	112
ภาพประกอบ 39 การตกแต่งด้านหน้าของศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ.....	112
ภาพประกอบ 40 รูปเคารพภายในศาลเจ้า และแผ่นผ้ามงคลแขวนผนัง.....	113
ภาพประกอบ 41 รูปสัญลักษณ์ตกแต่งศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ.....	118
ภาพประกอบ 42 สัญลักษณ์การกระทำของร่างทรง.....	118
ภาพประกอบ 43 การเตรียมออกเที่ยว.....	119
ภาพประกอบ 44 ความสัมพันธ์ต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ.....	119
ภาพประกอบ 45 อัดลักษณะเงินผ่านเครื่องแต่งกาย.....	120
ภาพประกอบ 46 อัดลักษณะเงินผ่านขบวนเอ็งกอ.....	120
ภาพประกอบ 47 การร่วมกิจกรรมของคนต่างศาสนา.....	121
ภาพประกอบ 48 วัตถุสิ่งของที่ผสมผสานความเชื่อแบบพุทธเถรวาทและมหายาน.....	121
ภาพประกอบ 49 การแข่งขันการชิงสิ่งไต๋นานาชาติ.....	122
ภาพประกอบ 50 การร่วมกิจกรรมสมโภชของชาวฮินดูในมาเลเซีย.....	122

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ศิลปวัฒนธรรมเป็นผลผลิตของมนุษย์ที่สะท้อนถึงแบบแผนการดำรงชีวิตของมนุษย์ มีการถ่ายทอดต่อกันเป็นประเพณี เป็นมรดกของแผ่นดิน เพื่อความเจริญงอกงามยังประโยชน์ทั้งความปิติ จริยธรรม และอรรถประโยชน์ ศิลปวัฒนธรรมมีทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่น ระดับท้องถิ่นมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมตามบริบทของพื้นที่แต่ละภูมิภาคไม่ว่าระดับใดมีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์ คติ ความเชื่อ ความงาม เศรษฐกิจและสังคม ในด้านเศรษฐกิจศิลปวัฒนธรรมจะเป็นรากฐานสำคัญให้เกิดอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว มีผลดีต่อการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ มีหลายประเทศในโลกที่สร้างรายได้จากแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม บริษัทเอกชนแห่งหนึ่งในอเมริกาเคยสำรวจพบว่ามากกว่าร้อยละ 50 ของนักท่องเที่ยวทั่วโลกนิยมเดินทางไปสถานที่ต่างๆ เพราะต้องการชมสถานที่ที่เป็นแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรม (ธนิช เลิศชาญฤทธิ 2554: 44) แหล่งศิลปวัฒนธรรมจึงต่างได้รับการพัฒนา ปรับปรุงพื้นที่ ภูมิทัศน์ รวมถึงกิจกรรมที่สร้างชีวิต ด้วยวิถีทางและการจัดการแตกต่างกัน เพื่อดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะตามแนวพื้นที่ชายแดน ซึ่งชาวต่างชาติมีกำลังซื้อและเศรษฐกิจดีกว่า ดังเช่น มาเลเซีย และสิงคโปร์

ชายแดนภาคใต้มีเขตแดนติดประเทศมาเลเซีย เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม และแหล่งศิลปวัฒนธรรมทั้งแบบไทย จีน และมุสลิม เป็นที่ตั้งของด่านตรวจคนเข้าเมืองที่สำคัญ 4 แห่งคือ ตากใบ สุโขทัย-ลก เบตง สะเดา ในยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2543-2545 (2554) ด้านความร่วมมือการท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านได้ระบุว่า ปริมาณนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ มีชาวมาเลเซียจำนวนมากที่สุด รองลงมาเป็นชาวสิงคโปร์ ส่วนใหญ่เดินทางมายังแหล่งท่องเที่ยวเมืองชายแดน ได้แก่ หาดใหญ่ เบตง สุโขทัย-ลก พื้นที่ชายแดนเหล่านี้มีแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวระดับนานาชาติได้ ในยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2555-2557 (2556) ด้านการท่องเที่ยวได้กำหนดกลยุทธ์ว่า ให้สนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ทั้งด้านการพัฒนาบุคลากร แหล่งท่องเที่ยว ข้อมูล และการสร้างภาพลักษณ์ จะเห็นว่า ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้นับเนื่องจากอดีตมีความพยายามพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่ชายแดนไทย-มาเลเซียเสมอมา

จากการที่นักท่องเที่ยวนิยมเข้าพักผ่อนตามเมืองชายแดน จึงทำให้ผู้บริหารเมืองแต่ละแห่งพยายามประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมให้เป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว ดังเช่น ศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะ ในเขตเมืองสุโขทัย-ลก ซึ่งโดดเด่นทั้งศาสนศิลป์ และการจัดเทศกาลสมโภชศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะประจำปี วัดพุทธาธิวาสในเมืองเบตง ซึ่งมีเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุจากรายงานสดช่อง 3 ระบุว่ารายได้หลักของเบตงคือการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวสำคัญคือวัดพุทธาธิวาส

ที่มีชาวพุทธในมาเลเซียนิยมเข้ามากราบไหว้พระจำนวนมาก (ข่าวช่อง 3, 2555) วัดถ้ำเขาลูกช้างในเขต สะเดา ซึ่งเป็นวัดจีนที่ผสมผสานกับสิ่งปลูกสร้าง เป็นสถานที่เคารพบูชา มีนักท่องเที่ยวไทยและ มาเลเซียสิงคโปร์เยี่ยมชมสม่ำเสมอ วัดชลธาราสิงเหในเขตตากใบ ซึ่งเป็นวัดโบราณและทรงคุณค่าทางด้าน ศิลปกรรม หากปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวเข้ามาชมน้อย จะเห็นว่าแหล่งท่องเที่ยวมีนักท่องเที่ยวมาชมน้อยต่างกัน ตามสภาพแวดล้อม ปรากฏทั้งในลักษณะศาสนสถาน โบราณสถาน และในลักษณะคติความเชื่อ กิจกรรม ประเพณี หากเป็นที่น่าสังเกตว่าเมืองเศรษฐกิจ ที่มีนักท่องเที่ยวมากจะมีโอกาสเข้าถึงแหล่งศิลปวัฒนธรรม ได้มาก แม้มีเหตุการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัด แหล่งศิลปวัฒนธรรมก็ยังได้รับความนิยมไม่ต่างจาก ก่อนมีวิกฤตมากนัก ส่วนหนึ่งเป็นเพราะแหล่งศิลปวัฒนธรรมยังคงตอบสนองความต้องการทางวัฒนธรรมที่ หลากหลาย ดังที่อะหมาน หมัดอะดัม (2556) ผู้อำนวยการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท) สำนักงาน นราธิวาส กล่าวว่า ในงานสมโภชเจ้าแม่โต๊ะโมะในปี 2556 มีชาวมาเลเซีย สิงคโปร์ เดินทางร่วมงานเป็น จำนวนมาก ภายในมีอุปรากรจีน ลิเกฮูลู มโนราห์ นายจักรกฤษณ์ กาญจนศุภย์ กงสุลใหญ่โกตาบารู (2556) กล่าวว่า ความไม่สงบที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดนอย่างต่อเนื่องไม่ส่งผลต่อการท่องเที่ยวในสุโหลงโก-ลก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เข้าใจสภาพปัญหา อีกทั้งเหตุการณ์ไม่ค่อยเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยว เชื่อว่าจะเข้า มาปกติแม้ไม่มากเท่าช่วงไม่มีเหตุการณ์ความไม่สงบ จากข้างต้นแสดงให้เห็นว่าศิลปวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง ศาสนา มีอุปสรรคเล็กน้อยต่อการเชื่อมความสัมพันธ์ของประชาชนระหว่างชาติที่ต่างวัฒนธรรม สะท้อนถึง สังคมพหุวัฒนธรรมที่มีมายาวนาน แหล่งศิลปวัฒนธรรมตามแนวชายแดนยังได้รับความนิยมไม่เสื่อมคลาย แม้ยามสถานการณ์วิกฤต การจัดการจึงคงมีความสำคัญทั้งกิจการภายในและความเชื่อมั่นในความ ปลอดภัยของแหล่งท่องเที่ยว

อย่างไรก็ตามพบว่าแหล่งศิลปวัฒนธรรมไม่น้อยที่มีการประดิษฐ์สร้างประเพณีขึ้นใหม่ เพื่อการ ท่องเที่ยว หรือสร้างรายได้ ดังที่วิรุณ ตั้งเจริญ (2552: 23) ให้ทัศนะว่าการบริหารจัดการที่เกี่ยวกับวัด เกี่ยวข้องกับศาสนาปัจจุบันมักตั้งอยู่บนฐานทุนนิยม และการกระพือข่าวด้วยสื่อสมัยใหม่ ไม่ว่าจะการสร้าง พระพุทธรูปขนาดใหญ่ โบสถ์วิหารใหญ่โต การจัดการศิลปวัฒนธรรมของวัดขึ้นกับช่างรับเหมา แรงงาน ราคาถูก นิคม มุสิกะคามะ, (2545: 232-238) ให้ความเห็นว่า การท่องเที่ยวมีทั้งผลดีผลเสีย การ ท่องเที่ยวเป็นไปได้ที่จะทำลายวัฒนธรรม มีพลังเพียงพอที่จะทำให้แหล่งศิลปวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงใดๆ ก็ ได้ ผลกระทบการท่องเที่ยวระหว่างประเทศอาจเกิดผลทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการจัดการโดยชาวต่างชาติ ที่อาจทำให้เงินไหลออกต่างประเทศ บางครั้งรัฐบาลกลางก็เพิกเฉยต่อความเห็นของคนในท้องถิ่น บางครั้ง รัฐเข้ามาควบคุม

การจัดการโดยทั่วไปประกอบด้วยการวางแผน การจัดองค์การ การประสานงาน และการควบคุม แต่ละพื้นที่มีรูปแบบวิธีการจัดการกับปัญหาแตกต่างกันไป ภาณุรังสี เดือนไธสง (2550: 106-107) ศึกษา แนวทางพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดมุกดาหารให้เป็นเมืองท่องเที่ยวชายแดนสรุปได้ว่า สิ่งสำคัญที่ดึงดูด ความสนใจของมุกดาหารคืออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น วิถีชีวิตในท้องถิ่น การนำเสนอมรดกทาง วัฒนธรรมให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตานักท่องเที่ยว ไม่ว่าจะสงกรานต์ ลอยกระทง การแสดงทาง

ศิลปวัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้จะเพิ่มมูลค่าการท่องเที่ยวและลัทธิการส่งเสริมให้เป็นสินค้า อย่างไรก็ตาม ยังคงมีปัญหาการจัดการการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่ ๆ ที่ยังไม่มี การดำเนินการและไม่มีคุณภาพสร้างความเชื่อมั่นให้นักท่องเที่ยว อาจกล่าวได้ว่า การจัดการเพื่อพัฒนาศิลปวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวสิ่งสำคัญคือ การปกป้องทรัพยากรวัฒนธรรม และทำให้เกิดความเหมาะสมร่วมไปกับการอนุรักษ์และสงวนรักษา ภูมิ หมั่นพลศรี (2554:12) ได้ศึกษาการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเมืองชายแดนกรณีศึกษา : อำเภอเมืองหนองคายพบว่า ปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวของอำเภอเมืองหนองคาย มีปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรมสูงมากที่สุด กล่าวคือปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรมสามารถตอบสนองความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวโดยรวมได้ และมีอิทธิพลต่อการพัฒนาการท่องเที่ยว เนื่องจากความเป็นอยู่ของสังคมชาวอำเภอจังหวัดหนองคายมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ มีความสงบเรียบร้อย ไม่มีปัญหาทางการเมืองหรือขัดแย้งในชุมชน กุลวรา สุวรรณพิมล และคณะ (2549) ได้ศึกษารูปแบบการฝึกอบรมด้านคุณภาพการบริการของการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมภูเก็ต พังงา และกระบี่ พบว่าภาคบุคลากรในท้องถิ่นที่เป็นแกนนำของชาวบ้านต้องการให้ฝึกอบรม ด้านการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน และการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ สำหรับองค์การภาคเอกชนให้ความสำคัญกับการพัฒนาบุคลากร และองค์กรเพื่อเตรียมความพร้อมกับความต้องการของนักท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมที่จะเพิ่มมากขึ้น

จากผลการศึกษาพื้นที่ชายแดนและชายฝั่งอันดามันข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การมีทรัพยากรทางวัฒนธรรมอยู่ในพื้นที่ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ ประกอบกับความหลากหลายทางวัฒนธรรม จะเอื้ออำนวยให้เกิดธุรกิจอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว การจัดการในรูปแบบใหม่ๆ การพัฒนาด้านการให้บริการที่ดีและแหล่งท่องเที่ยวเป็นสิ่งจำเป็น ดังที่อาทิ ครุสาถกยวงศ์ (2545) ได้ศึกษารูปร่างท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซียพบว่า มิติด้านสถานที่ท่องเที่ยวในทัศนะของผู้เกี่ยวข้องกับสถานที่ท่องเที่ยวอยู่ในระดับปานกลาง ขณะที่มิติด้านการให้บริการอยู่ในระดับดี สะท้อนให้เห็นว่าแหล่งท่องเที่ยวจะต้องได้รับการปรับปรุง ณัฐวุฒิ คำห้วน (2545) ได้ศึกษาแนวทางการพัฒนาเมืองสุโขทัย-ลก เพื่อรองรับการท่องเที่ยวชายแดนพบว่า ภายในเมืองมีแหล่งดึงดูดการท่องเที่ยวมากมาย แต่ก็มีปัญหาสภาพทรุดโทรม ดูไม่งามตา แหล่งบริการนักท่องเที่ยวไม่เพียงพอ ขาดการวางแผนเพื่อพัฒนาด้านการท่องเที่ยวจริงจังกจากหน่วยงานรัฐโดยตรง ขาดการปรับปรุงพื้นที่บริเวณศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะที่มักใช้จัดกิจกรรมศิลปวัฒนธรรม จากเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ยังได้พบปัญหาใหม่ การเฝ้าระวังตามแหล่งท่องเที่ยว โดยเฉพาะวัดและศาลเจ้า ดังที่ผู้วิจัยสอบถามชาวไทยเชื้อสายจีนผู้หนึ่งพบว่า พวกเขาจำเป็นต้องเฝ้าอยู่เพื่อปกป้องมรดกจากบรรพชน แม้อาจถูกลอบทำร้ายหรือวางระเบิดทุกเมื่อ นอกจากนี้การจัดการแหล่งพิพิธภัณฑสถานบางแห่งปฏิเสธที่จะรับเงินอุดหนุนจากรัฐ เพราะมีเงื่อนไขมากมาย (ปัญญา เทพสิงห์ 2556: 68)

เมืองเศรษฐกิจตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซียต่างพยายามจัดการกับแหล่งท่องเที่ยว ทางศิลปวัฒนธรรมให้ได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามพื้นที่ดังกล่าวประชากรส่วนใหญ่เป็นมุสลิม แต่แหล่งศิลปวัฒนธรรมที่สร้างมูลค่าด้านการท่องเที่ยวมักเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมไทยและจีน โดยเฉพาะช่วงจัดงานเทศกาลต่าง ๆ การสร้างภูมิทัศน์ การปรับปรุงสิ่งแวดล้อมทางศิลปกรรม เป็นเรื่องสำคัญเบื้องต้นไม่ว่าผู้ชมประตู ที่จะสร้างความประทับใจและสร้างความเป็นตัวแทนของประเทศไทย ศิลปวัฒนธรรมกลายเป็นเครื่องมือรับใช้ด้วยวัตถุประสงค์ต่างๆ เพื่อสนองเป้าหมาย การเมือง เศรษฐกิจในตลาดทุนนิยม ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจว่า แหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมบริเวณพื้นที่ชายแดนไทย-มาเลเซีย ท่ามกลางนักท่องเที่ยวและคนในชุมชนที่มีความหลากหลายวัฒนธรรม และความเป็นเมืองชายแดน มีการจัดการกับภูมิทัศน์หรือสุนทรียภาพอย่างไร การจัดการวางแผน จัดกำลังคน ประสานงาน ควบคุมแหล่งศิลปวัฒนธรรมอย่างไร เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ทั้งการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การประดิษฐ์สร้างเพื่อการท่องเที่ยว การชั่งชั่ง ต่อบรรจุ การอนุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรม การลดความขัดแย้งทางวัฒนธรรม การลดความเสี่ยงจากภัยคุกคาม รวมถึงการประชาสัมพันธ์เชิงรุกซึ่งต้องการกำลังซื้อจากนักท่องเที่ยว มาเลเซียเป็นหลัก จะมีแนวทางอย่างไรที่จะพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซียได้อย่างยั่งยืน และเชื่อมโยงกับประเทศมาเลเซียเข้าสู่ประชาคมอาเซียน จากสถิติพบว่านักท่องเที่ยวที่เดินทางมายังเมืองชายแดนไทย-มาเลเซียโดยเฉลี่ยยังน้อยกว่าก่อนมีเหตุการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ แม้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวตามชายแดนจำนวนมาก แต่เป็นเฉพาะช่วงเทศกาลเท่านั้นสะท้อนให้เห็นว่า แหล่งท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรมตามเมืองชายแดนไทย-มาเลเซียยังคงมีศักยภาพดึงดูดนักท่องเที่ยว ทำอย่างไรที่จะสร้างความเชื่อมั่นและให้สถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมได้รับความนิยมตลอดไป ภายใต้บริบททางวัฒนธรรมที่หลากหลาย สภาพความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดน และความเป็นเมืองชายแดน ที่ยังคงมีปัญหายู่มาก

สภาพปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่า หากไม่เร่งศึกษาจะเกิดผลตามมาหลายประการ ประการแรกคือความแตกร้าวระหว่างคนต่างวัฒนธรรม โดยเฉพาะการจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งเป็นการจัดการศิลปวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัฒนธรรมหลักของคนส่วนใหญ่ และศิลปวัฒนธรรมนั้นถูกมองเป็นตัวแทนของชาติ อาจก่อให้เกิดความรุนแรงขึ้น ดังที่สุวิชัย หวันแก้ว (2552: 14) เห็นว่าเราควรทำความเข้าใจบริบทปัญหาสถานการณ์ชายแดนใต้ขณะนี้ว่า มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องศาสนาสัมพันธ์ ความสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองไทยต่างศาสนารวมถึงศาสนากับรัฐ ประการที่สองความเสื่อมสลายของภูมิทัศน์แหล่งศิลปวัฒนธรรม ขาดการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมที่สะท้อนภูมิปัญญาวิถีชีวิตคนในชุมชน ประการที่สามแหล่งศักดิ์สิทธิ์อาจถูกรบกวน หรือดำเนินงานโดยนายทุนเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ ภาพลักษณ์ของเมืองชายแดนไทยในสายตาต่างชาติอาจตกต่ำความเป็นเมืองโลกก็มากขึ้น โดยเห็นว่าการกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นต้นทางสำหรับแสวงหาความสุขในยามราตรี ความสำคัญของการวิจัยนี้จะทำให้เห็นสภาพการจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรมโดยแท้จริงของพื้นที่ชายแดน และคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรมพื้นที่ชายแดนไทย-มาเลเซียที่มีศักยภาพมากกว่าที่เป็นอยู่ ในอันที่จะพัฒนาสู่การท่องเที่ยวระดับสากล

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1 เพื่อศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่งศิลปวัฒนธรรมชายแดนไทย-มาเลเซีย
- 2 เพื่อศึกษาการจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย
- 3 เพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

ด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีขอบเขตแหล่งศิลปวัฒนธรรมประเภทศาสนสถาน ที่เป็นศาสนศิลป์ ตามแบบวัฒนธรรมไทยและจีน มีองค์ประกอบทั้งด้านภูมิทัศน์ ศิลปะ หรือกิจกรรมทางวัฒนธรรมอย่างชัดเจน นักท่องเที่ยวสัมผัสได้

ด้านพื้นที่

ผู้วิจัยเลือกแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่มีพื้นที่ติดชายแดนไทยและมาเลเซีย มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับของนักท่องเที่ยว โดยเลือกกลุ่มศาสนสถาน ต่อไปนี้

1 วัดเขารูปช้าง ตั้งอยู่ตำบลปาดังเบซาร์ อำเภอสะเตาะ จังหวัดสงขลา เป็นวัดที่ขึ้นทะเบียนเป็นวัดไทย แต่ศิลปะ ศาสนพิธีค่อนข้างเป็นแบบจีนฝ่ายมหายาน ภายในถ้ำแบ่งเป็นห้องๆ ประดิษฐานพระพุทธรูป พระนอน เจ้าแม่กวนอิม เจดีย์หินอ่อน ภายในมีอาหารเจไว้บริการเป็นวัดที่ชาวมาเลย์ สิงคโปร์ นิยมเดินทางมาท่องเที่ยวจำนวนมาก

2 วัดพุทธาธิวาส ตั้งอยู่ตำบลเบตง อำเภอเบตง จังหวัดยะลา เป็นวัดไทยฝ่ายเถรวาท ตั้งอยู่บนเขากลางเมืองเบตง ประกอบด้วยเจดีย์แบบศรีวิชัยสีทอง วิหารหลวงปูทวดเหยียบน้ำทะเลจืด พระพุทธรูปทองสำริดขนาดใหญ่

3 วัดชลธาราสিংเห ตั้งอยู่ในตำบลเจ๊ะเห อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส เป็นแหล่งโบราณสถานสำคัญในพื้นที่ชายแดนไทย-มาเลย์ และหลักฐานในการต่อรองการปักปันเขตแดนตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ภายในวัดมีศิลปะ สถาปัตยกรรมโดดเด่นเฉพาะ และที่ตั้งของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น

4 ศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลสุโงโกะ-ลก จังหวัดนราธิวาส เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ฝ่ายเต๋าและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของชาวสุโงโกะ-ลก ชาวมาเลเซีย และสิงคโปร์ สืบเนื่องจากอภินิหารย์เมื่อครั้งเปิดเหมืองทองของชาวยุโรปที่บ้านโต๊ะโมะ ในช่วงฉลององค์เจ้าแม่มีชาวต่างชาติร่วมงานจำนวนมาก

1.4 นิยามศัพท์

การจัดการหมายถึง การดำเนินใดๆ ทั้งเชิงกายภาพและกิจกรรม ที่มีความสัมพันธ์กับแหล่งศิลปวัฒนธรรม บุคคล เวลา ด้วยขั้นตอนต่างๆ เช่น การวางแผน การจัดสรรบุคคล การอำนวยความสะดวก และการประสานงานเพื่อให้บรรลุตามจุดประสงค์

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมหมายถึง สภาพแวดล้อมที่เกิดจากการจัดการ เพื่อให้การดำเนินใดๆ เป็นไปด้วยดี มีลักษณะที่ส่งเสริมคุณค่า สุนทรียภาพสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายด้านการท่องเที่ยว โดยขึ้นกับบริบททางสังคม ความเชื่อ ศาสนา เทคโนโลยี รวมการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ

แหล่งศิลปวัฒนธรรมหมายถึง วัด ศาลเจ้า หรือศาสนสถานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาหรือวัฒนธรรม และยังคงมีพิธีกรรม หรือเป็นวัฒนธรรมที่มีชีวิต แบบไทยและจีน แสดงออกถึงรูปแบบ ความงดงาม ความพึงพอใจ ตามรสนิยม ความเชื่อ และสภาพแวดล้อมของสังคมนั้นๆ ในการวิจัยครั้งนี้มี 4 แห่ง คือ วัดเขารูปช้าง วัดพุทธาธิวาส วัดชลธาราสিংเห ศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะ

การท่องเที่ยวหมายถึง การเดินทางมาเยือนสถานที่เกี่ยวกับศาสนา เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ แสวงบุญหรือที่ไม่ใช่การประกอบอาชีพหรือกิจวัตรปกติ โดยเจ้าของแหล่งนำทรัพยากรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ธรรมชาติ วัฒนธรรม ศิลปกรรม ประเพณี ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตมาใช้เป็นทุนหรือปัจจัยเพื่อให้เกิดการท่องเที่ยว

ชายแดนไทย-มาเลเซียหมายถึง พื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทยที่ติดพรมแดนประเทศมาเลเซีย และอยู่ชายขอบของการบริหารทั้งฝ่ายรัฐ พลเรือน และทหาร ได้แก่ จังหวัดนราธิวาส ยะลา สงขลา

1.5 ประโยชน์ที่จะได้รับ

1. ผลการวิจัยจะมีประโยชน์ต่อองค์กรที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่น ทั้งในส่วนราชการและเอกชน ในการจัดการภูมิทัศน์สถานที่ท่องเที่ยว การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม รวมถึงงานประเพณีประจำปี ให้ตอบสนองตามความต้องการของนักท่องเที่ยวและการดำรงไว้ด้วยอัตลักษณ์ท้องถิ่น

2. มีประโยชน์ต่อภาครัฐในการกำหนดนโยบาย การท่องเที่ยวชายแดน ทั้งองค์กรด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม การท่องเที่ยว วัฒนธรรม ศาสนา ที่จะเกิดสันติสุข โดยใช้ทุนทางศิลปวัฒนธรรมสร้างความสมานฉันท์ของคนในพื้นที่ สร้างรายได้ เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ และความเข้มแข็งให้กับชุมชน

3. ผลการวิจัยยังส่งเสริมประโยชน์ทางวิชาการ นักวิจัย นักศึกษา ชาวบ้านตลอดจนนักท่องเที่ยวต่างชาติ ในการเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมในสังคมพหุวัฒนธรรมชายแดนบนพื้นฐานของการพัฒนาที่มีไม่มุ่งหวังการท่องเที่ยวเท่านั้น แต่เต็มสาระความรู้ข้ามวัฒนธรรม ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

4 การวิจัยเรื่องนี้มีประโยชน์ต่อการวางนโยบายประชาคมอาเซียนในอนาคต ด้านการจัดการทรัพยากรศิลปวัฒนธรรมซึ่งเป็นมรดกร่วมกัน เพื่อสานประโยชน์การท่องเที่ยวตามบริเวณชายแดนระหว่างสองประเทศ

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรม

ในการทบทวนวรรณกรรมผู้วิจัยแบ่งหมวดหมู่ออกเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งศิลปวัฒนธรรม แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการ

ในการศึกษาแหล่งศิลปวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวนอกจากคำนึงถึงรูปแบบลักษณะเชิงกายภาพอันสะท้อนถึงประวัติศาสตร์ และสภาพสังคมที่แวดล้อมแล้ว ยังควรพิจารณาถึงการจัดการที่ก่อเกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยนัยความหมาย การจัดการ (Management) เป็นการดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพในรูปแบบต่างๆ ทั้งด้านการจัดหา การเก็บรักษา การซ่อมแซม การใช้อย่างประหยัดและการสงวนรักษา เพื่อให้กิจกรรมที่ดำเนินงานนั้นสามารถให้ผลยั่งยืนต่อมวลมนุษยชาติและธรรมชาติ โดยหลักแล้วการจัดการจะต้องมีแนวทางการดำเนินงาน ขบวนการ และขั้นตอน รวมถึงจุดประสงค์ในการดำเนินงานอย่างชัดเจน (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน ฉบับ 19, 2548: 8-9) ศิริวรรณ เสรีรัตน์และคณะ (2545: 35-36) ให้ความหมายการจัดการว่า คือกระบวนการนำทรัพยากรการบริหารมาใช้ให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยขั้นตอนการวางแผน การจัดองค์กร การชี้แนะ การควบคุม

วิชย นาคนใหญ่ (2557) เห็นว่า การจัดการเป็นกิจกรรม เพราะการจัดการต้องมีการออกแบบงานต่างๆ ขององค์กร เพื่อสนับสนุนและชี้แนวทางในการทำงานของบุคคล กลุ่มบุคคลให้สอดคล้องกับเป้าหมาย บทบาทของผู้จัดการคือการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เช่น ทำหน้าที่ผู้นำ ผู้กำกับดูแล การตัดสินใจ การแก้ปัญหา การจัดสรรทรัพยากรในองค์กร และบทบาทนักเจรจาต่อรอง ทักษะจำเป็นของการจัดการคือ ทักษะความคิด ทักษะในการประสานงาน และทักษะในการปฏิบัติ

Fayol (1949) อธิบายถึงการจัดการว่าควรประกอบด้วย 5 ประการ ดังนี้ 1) การวางแผน (Planning) หมายถึง ภาระหน้าที่ของผู้บริหารที่จะต้องทำการคาดการณ์ล่วงหน้าถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะมีผลกระทบ และกำหนดขึ้นเป็นแผนการปฏิบัติงานหรือวิถีทางที่จะปฏิบัติเอาไว้ เพื่อสำหรับเป็นแนวทางของการทำงานในอนาคต 2) การจัดองค์กร (Organizing) หมายถึง ภาระหน้าที่ที่ผู้บริหารจำต้องจัดให้มีโครงสร้างของงาน ต่าง ๆ และอำนาจหน้าที่ ทั้งนี้เพื่อให้เครื่องจักร สิ่งของและตัวคน อยู่ในส่วนประกอบที่เหมาะสม ในอันที่จะช่วยให้งานขององค์กรบรรลุผลสำเร็จได้ 3) การสั่งการ (Commanding) หมายถึง หน้าที่ในการสั่งงานต่าง ๆ แก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ซึ่งจะกระทำให้เกิดผลสำเร็จด้วยดี โดยที่ผู้บริหารจะต้องกระทำตนเป็นตัวอย่างที่ดี จะต้องเข้าใจคนงานของตน 4) การประสานงาน (Coordinating) หมายถึง ภาระหน้าที่ที่จะต้องเชื่อมโยงงานของทุกคนให้เข้ากันได้ และกำกับให้ไปสู่จุดมุ่งหมายเดียวกัน 5) การ

ควบคุม (Controlling) หมายถึง ภาระหน้าที่ในการที่จะต้องกำกับให้สามารถประกันได้ว่ากิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำไปนั้นสามารถเข้ากันได้กับแผนที่ได้วางไว้แล้ว

Koonts (2556) ได้อธิบายกระบวนการจัดการไว้ ดังนี้ 1) การวางแผน (Planning) เป็นการคิดและการกำหนดสิ่งที่จะทำในอนาคต ผู้จัดการที่มีวิสัยทัศน์ทางการจัดการต้องคาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต กำหนดที่จะทำในอนาคตไว้ก่อนได้อย่างถูกต้อง 2) การจัดองค์กร (Organizing) เป็นการตัดสินใจว่าจะจัดหน่วยงายอย่างไร เพื่อให้เห็นโครงสร้างขององค์กร การจัดสายตำแหน่งต่างๆ ไว้ชัดเจน 3) การจัดคน (Staffing) เป็นการจัดคนที่มีอยู่ในองค์กร โดยทำหน้าที่สรรหาคัดเลือก บรรจุ และแต่งตั้ง การพัฒนาบุคลากร การสร้างขวัญและกำลังใจ การสร้างบรรยากาศในการทำงานให้เกิดขึ้นในองค์กร การธำรงไว้ซึ่งบุคลากรที่เก่ง ดี มีความสามารถ การจัดคนลงตำแหน่งที่เหมาะสมกับงาน 4) การอำนวยการ (Directing) เป็นเรื่องเกี่ยวกับการตัดสินใจ การสั่งการ การกำหนดหน้าที่และความรับผิดชอบของผู้บังคับบัญชา เพื่อให้ผู้บังคับบัญชาสามารถควบคุมการทำงานขององค์กรได้ 5) การควบคุมดูแล (Controlling) คือการตรวจสอบการปฏิบัติงานของคนงาน ให้ปฏิบัติตามหน้าที่ที่รับมอบหมาย

Dale (1973) ให้แนวคิดการจัดการควรประกอบด้วย 1) การวางแผน (Planning) 2) การจัดองค์กร (Organizing) 3) การจัดคนเข้าทำงาน (Staffing) 3) การอำนวยการ (Directing) 4) การควบคุม (Controlling) 5) การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ (Innovation) 6) การเป็นตัวแทน (Representation) Luther Gulick and Unwick (1973) ได้จำแนกออกเป็น 7 ประการ ที่เรียกโดยย่อว่า "POSDCORB" ได้แก่ 1) การวางแผน (Planning) 2) การจัดองค์กร (Organizing) 3) การจัดคนเข้าทำงาน (Staffing) 3) การอำนวยการ (Directing) 4) การประสานงาน (Coordinating) 5) การรายงาน (Reporting) 6) การจัดทำงบประมาณ (Budgeting)

Tripathi,P and Reddy,P (2008) ได้อธิบายกระบวนการจัดการประกอบด้วย 1) การวางแผน คือการตัดสินใจได้ว่า สิ่งใดควรทำ เป็นการเตรียมการล่วงหน้าเพื่อความก้าวหน้าในอนาคต 2) การจัดองค์กร เป็นการจัดหาหลายๆ สิ่ง เพื่อประโยชน์ อาจเป็นเครื่องมือ วัสดุ เงิน โดยอาจแยกเป็นการจัดด้านบุคคลและด้านวัสดุ 3) การอำนวยการ (Directing) เป็นกลไกให้สิ่งต่างๆ ขับเคลื่อนตามแผน ตามเป้าหมาย อาจเป็นการนำ การชี้แนะ การจูงใจ หรือการกระตุ้น 4) การควบคุม (Controlling) เป็นการทำให้แน่ใจว่าสิ่งที่เกิดขึ้นโดยไม่คาดคิด เช่น การตอบสนองเมื่อได้รับคำสั่ง หรือการทำตามกฎ สามารถควบคุมได้ ทั้งนี้อาจมีการปรับแผนได้ตามความเหมาะสม

จะเห็นว่าแนวคิดด้านการจัดการมีหลายแนวคิด นักวิชาการแต่ละคนแยกกระบวนการแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพของแหล่งศิลปวัฒนธรรม ซึ่งเป็นองค์กรวัดหรือเกี่ยวกับศาสนา มีสถานะเป็นนิติบุคคล แตกต่างจากองค์กรรัฐและธุรกิจ จึงวางแนวทางเพื่อการศึกษาไว้เพียง 4 องค์ประกอบคือ การวางแผน การจัดคน การอำนวยการ และการประสานงาน

ธนิค เลิศชาญฤทธิ (2554: 19) ให้ความเห็นว่า การจัดการเป็นการกระทำ เป็นศาสตร์และศิลป์ หรือการดำเนินธุรกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง หากเป็นการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม หมายถึง ศาสตร์และศิลป์แห่ง การดำเนินการเกี่ยวกับบางสิ่งบางอย่างที่มีอยู่แล้วให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์ในปัจจุบันและอนาคต

ชนัญ วงษ์วิภาค (2547: 1) เห็นว่า การจัดการหากเป็นด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม หมายถึงเป็นการ รักษาคุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้คงอยู่และยั่งยืน สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทาง ธรรมชาติและวัฒนธรรมของสังคมปัจจุบัน เป็นผลผลิตของวัฒนธรรม ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ที่มีค่าหรือ เป็นตัวแทน หรือสามารถสื่อถึงวัฒนธรรมต่างๆ จึงรวมทั้งแหล่งศาสนสถาน โบราณสถาน เสื้อผ้า อาหาร ทัศนียภาพประวัติศาสตร์ จารีต ภาษา ศาสนา ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน

Levinson and Ember (1996) เห็นว่า การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นการส่งเสริมและการ วางแผนให้มีการอนุรักษ์ ดูแลรักษา หรือการจัดการข้อมูล สถานที่พื้นที่ และการตรวจสอบเรื่องราวในอดีต ของชาติ ของกลุ่มชนเผ่าพันธุ์ต่างๆ หรือสิ่งที่เป็นวัฒนธรรมของโลก

จากความหมายและทัศนะดังกล่าวข้างต้น อาจสรุปได้ว่า การจัดการหมายถึง การดำเนินใดๆ ทั้ง ในรูปวัตถุและกิจกรรม ที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ บุคคล เวลา ด้วยขั้นตอนต่างๆ เพื่อให้บรรลุตาม เป้าประสงค์ร่วมกัน การจัดการถือเป็นศาสตร์และศิลป์แห่งการดำเนินการต่อทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ได้ กระทำกับสภาพแวดล้อม ซึ่งได้สร้างความเจริญรุ่งเรืองต่อสังคมมนุษย์ หรือการดำเนินการภารกิจกับสิ่งที่ ไร้สรรค์ พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องเนื่องกับการพัฒนามนุษย์และสังคม กล่าวคือ การจัดการ สามารถกระทำได้ทั้งวัตถุ ได้แก่ สิ่งปลูกสร้าง เครื่องใช้ไม้สอย งานศิลปะต่างๆ และอวัตถุ ได้แก่ พฤติกรรม พิธีกรรม ระบบคิด เป็นต้น ทั้งวัฒนธรรมทางวัตถุและจิตใจ

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม

เกรียงไกร เกิดศิริ (2549:101) ให้ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural landscape) หมายถึง สภาพแวดล้อมสร้างสรรค์ที่เกิดจากการจัดการของมนุษย์ เพื่อให้เกิดการดำรงชีวิตที่ดี เป็นปกติสุข อย่างไรก็ตามก็มีข้อจำกัด ทั้งในแง่เทคโนโลยี ศาสนา ความเชื่อ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ ทำให้การจัดการเป็นไประดับหนึ่งเท่านั้น

สำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2549) ให้ความหมายว่า หมายถึงสภาพแวดล้อมที่ เกิดขึ้น จากการกระทำที่เป็นผลกระทบซึ่งกันและกัน ระหว่างวัฒนธรรมของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทาง ธรรมชาติ อันแสดงให้เห็นว่า หากมนุษย์รู้จักจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างดีแล้ว ส่งผลให้ดำเนินชีวิต อย่างมีความสุข และมั่นคงในชีวิต โดยแบ่งประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม

ลักษณะชุมชนที่มีภูมิทัศน์เป็นเอกลักษณ์สำคัญโดดเด่น คือ ชุมชนที่ยังประกอบด้วย สภาพแวดล้อมอันอุดมสมบูรณ์ การตั้งถิ่นฐานมีการแทรกตัวอยู่ในระบบนิเวศน์ทางธรรมชาติ ด้วยการ ปรับตัวให้อยู่ร่วมกันอย่างมีดุลยภาพ อาทิ การตั้งถิ่นฐานบนเทือกเขา ริมน้ำ ในป่าไม้ เป็นต้น ภูมิทัศน์

วัฒนธรรมลักษณะนี้ปราศจากการรบกวนจากความเจริญทางวัตถุใดๆ ภายนอก หรือจะมีแต่เพียงเล็กน้อย ไม่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่อย่างรุนแรงหรือชัดเจน เนื่องจากมีการอยู่อาศัยที่พึ่งพาธรรมชาติ และปฏิบัติตัวต่อสภาพแวดล้อมอย่างอ่อนน้อม โดยปกติคนที่อยู่ภูมิตศน์แบบนี้มีวิถีที่จัดการกับภูมิตศน์วัฒนธรรมของตนเองอยู่บนข้อจำกัดด้านต่างๆ ของตน มีการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด หากซื้อสินค้าภายนอกชุมชนก็เพียงบางประเภท ที่จำเป็น และไม่สามารถผลิตในท้องถิ่น กรอบกว้างๆ สำหรับการจัดภูมิตศน์แบบนี้คือ การคำนึงถึงความใกล้ชิดกับธรรมชาติ การใช้วัสดุปรุงแต่งที่หาจากภายนอกน้อยที่สุด มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ และไม่ทำลายมลภาวะทางนิเวศวิทยาและมลพิษทางสายตา

2 ภูมิตศน์วัฒนธรรมแบบมีลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิตศน์และวัฒนธรรม

ชุมชนที่มีลักษณะโดดเด่นทั้งในแง่ภูมิตศน์และวัฒนธรรมร่วมกัน เป็นพื้นที่มีแนวทางจัดการภูมิตศน์ที่เหมาะสมได้หลากหลายแนวทาง อย่างไรก็ตามในการจัดการต่างๆ ก็ควรอาศัยปัจจัยภายนอกให้น้อยที่สุดเท่าที่ทำได้ ควรใช้ทรัพยากรท้องถิ่นที่อยู่อย่างสมบูรณ์ในการจัดการ และพึงระลึกว่าการจัดการภูมิตศน์วัฒนธรรมที่มีสัดส่วนของการพึ่งพาทรัพยากรในท้องถิ่นจะก่อให้เกิดปัญหาน้อยกว่าการพึ่งพาทรัพยากรที่สังเคราะห์ขึ้นหรือทรัพยากรใดๆ ที่ไม่มีในท้องถิ่น

3 ภูมิตศน์แบบวัฒนธรรมนำภูมิตศน์

ภูมิตศน์แบบวัฒนธรรมนำภูมิตศน์ แบ่งออกเป็นสองลักษณะ ลักษณะที่หนึ่งเป็นวัฒนธรรมที่จับต้องได้หรือเป็นรูปธรรมเป็นหลักในการเปลี่ยนแปลงภูมิตศน์ ลักษณะนี้ทำได้หลากหลาย อย่างไรก็ตามต้องคำนึงเอกลักษณ์ของพื้นที่เป็นสำคัญ และนำมาเป็นพื้นฐานความคิดในการออกแบบหรือจัดการในภูมิตศน์ ผลลัพธ์ของการจัดการจะออกมาดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ และความรู้ความชำนาญของคณะทำงานเป็นสำคัญ มีความจำเป็นต้องทำการศึกษาเพื่อความเข้าใจชุมชนอย่างถ่องแท้ เพื่อกำกับการจัดการให้ให้อยู่ในกรอบวัฒนธรรมดั้งเดิม และควรให้มีผู้รู้ มีประสบการณ์เข้ามาแนะนำหรือวางกรอบแนวคิดและแผนการจัดการซึ่งต้องไม่เกินกำลังของชุมชน ลักษณะที่สอง เป็นวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้หรือเป็นนามธรรม เป็นตัวนำพาให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภูมิตศน์ ลักษณะนี้อาจไม่เห็นประจักษ์แก่สายตา แต่ต้องวิเคราะห์ลึกซึ้ง จะเกิดในชุมชนที่มีวัฒนธรรมซับซ้อน อาจเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่หรือเล็กก็ได้ หากชุมชนต้องมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนโดดเด่นชัด การจัดการลักษณะนี้อาจเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมดังกล่าว ซึ่งอาจเป็นการบริหารจัดการหรือสนับสนุนวัฒนธรรมประเพณี ทั้งนี้ต้องขึ้นกับความต้องการของชุมชน และควรมีการประเมินผลของการจัดการหลังจากดำเนินการไปแล้ว

การแบ่งประเภทภูมิตศน์วัฒนธรรม ยังอาจแบ่งโดยวิธีอื่น องค์การยูเนสโก (UNESCO) ได้แบ่งหมวดหมู่ภูมิตศน์วัฒนธรรม เป็น 3 ประเภท 1) ภูมิตศน์ซึ่งได้ออกแบบและสร้างสรรค์อย่างตั้งใจจากมนุษย์ เช่น สวน สวนสาธารณะ 2) ภูมิตศน์ที่มีวิวัฒนาการอันเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง ศาสนา ความเชื่อ 3) ภูมิตศน์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม หรือองค์ประกอบทางธรรมชาติ นักมานุษยวิทยา ได้แบ่งวัฒนธรรมเป็นรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งอาจนำมาใช้แบ่งประเภทภูมิตศน์วัฒนธรรมเป็น 2 ประเภท ได้คือ 1) รูปธรรม เช่น บ้านเรือน ศาสนสถาน การตั้งถิ่น

ฐาน ลักษณะชุมชน กายภาพและพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงเพื่อการดำรงอยู่ของสังคม 2) นามธรรม เช่น คติ ความเชื่อ ประเพณี หรือความคิดอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการกระทำต่อสภาพภูมิศาสตร์ของชุมชน เพื่อการดำรงอยู่ของสังคม

จากการแบ่งประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่หลากหลายนี้ อาจสรุปประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อใช้ในการจัดการตามระดับความมากน้อยของการดำเนินการเป็น 2 ประเภท คือ

1. ภูมิทัศน์ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพธรรมชาติ สภาพภูมิศาสตร์เดิม เพื่อการตั้งถิ่นฐาน บ้านเรือน ชุมชนและสังคม มีพัฒนาการอันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมการปกครอง ศาสนา ความเชื่อ และ/หรือมีความเกี่ยวเนื่องกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ภูมิทัศน์ วัฒนธรรมประเภทนี้ ต้องการการจัดการที่ละเอียดลึกซึ้ง การดำเนินการเป็นระบบระเบียบ เนื่องจากเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายด้าน

2. ภูมิทัศน์ซึ่งเกิดจากการออกแบบสร้างสรรค์อย่างตั้งใจ มีความสวยงามโดยคำนึงถึงสุนทรียภาพ มีลักษณะเป็นสวนหรือสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมประเภทนี้เป็นผลจากปัจจัยที่มีจุดประสงค์ไม่หลากหลาย จึงมีการจัดการ/การดำเนินการที่น้อยกว่า

การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ความสำคัญและวัตถุประสงค์

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของศาสนสถานมีความสำคัญ เป็นสิ่งสะท้อนเอกลักษณ์ของสังคมหรือชุมชน และสะท้อนพัฒนาการของการดำรงอยู่ของสังคมนั้น หากไม่ได้รับการจัดการอย่างเหมาะสม ก็อาจจะทำให้ถูกทำลายลงด้วยสาเหตุต่าง ๆ ทั้งจากธรรมชาติและน้ำมือของมนุษย์เอง เนื่องจากภูมิทัศน์วัฒนธรรมก็มีลักษณะเช่นเดียวกับทรัพยากรอื่นๆ ซึ่งมีโอกาสที่จะสูญหาย ถูกทำลาย ทำให้เหลือน้อยลงได้ จึงเป็นห่วงว่าในอนาคตจะไม่มีภูมิทัศน์วัฒนธรรมหลงเหลือไว้ให้คนรุ่นหลังได้รู้จักและใช้ประโยชน์ต่อไป จึงต้องมีการจัดการที่ดีก่อนที่จะสายเกินไป คุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีหลายด้าน เช่น คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ คุณค่าเชิงวิชาการ คุณค่าเชิงสุนทรียะ คุณค่าเชิงเศรษฐกิจ คุณค่าสำหรับชุมชนและการเมืองการปกครอง เป็นต้น เหตุผลที่ต้องมีการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ได้แก่ ไม่มีสิ่งทดแทนได้ หรือทำขึ้นใหม่ได้ หากถูกทำลายแล้วไม่มีทางนำกลับมาใหม่ได้ วัตถุประสงค์สูญหาย ถูกทำลาย หรือหมดไป เป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นอยู่หรือเอกลักษณ์ของสังคมนั้น เป็นพื้นฐานอย่างหนึ่งเพื่อการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมก็เพื่อการรักษาคุณค่าและความสำคัญภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้คงอยู่และยั่งยืน สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของสังคมในปัจจุบัน ประกอบด้วย 1) เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม สำหรับการวางแผนและดำเนินการรักษาคุณค่าและความสำคัญเพื่อประโยชน์ของการดำรงอยู่ของสังคมนั้น 2) เพื่อการวิเคราะห์ วางแผน และดำเนินงานเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมของสังคมนั้นอย่างเหมาะสม 3) เพื่อสร้างความตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของสังคมนั้นแก่สมาชิกในสังคม 4) เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกในสังคมผู้เป็นเจ้าของภูมิทัศน์วัฒนธรรม (ชนัญ วงษ์วิภาค, 2547: 5-9)

หลักการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมบางแห่งมีความสำคัญ และมีคุณค่ายิ่ง สมควรต้องอนุรักษ์ป้องกันรักษาไว้ International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) (อ้างถึงใน Lucas, 1992) ได้เสนอหลักการจัดการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ดังนี้ 1) การรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องการการสนับสนุนในเชิงเศรษฐกิจ 2) การรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องการการสนับสนุนจากท้องถิ่น และผู้ที่เกี่ยวข้อง 3) องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องมีการศึกษาในรายละเอียด เก็บข้อมูล วิเคราะห์ เพื่อการจัดการได้อย่างเหมาะสม 4) การวางแผนจัดการต้องมีการวิเคราะห์คุณค่า จุดมุ่งหมาย ผลกระทบ และข้อมูลด้านต่าง ๆ เพื่อการตัดสินใจที่เหมาะสม 5) กฎระเบียบข้อบังคับ ควรยืดหยุ่นได้ และต้องคำนึงถึงสิทธิของชุมชนท้องถิ่น 6) การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องพิจารณาปัจจัยครอบคลุมทุกด้าน ทั้งสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง สังคม และวัฒนธรรม เนื่องจากภูมิทัศน์วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนา การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงประกอบด้วย การอนุรักษ์และพัฒนาที่ต้องสมดุลกัน

Lucas (1992: 91) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ดังนี้ 1) การรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องมีการสนับสนุนในเชิงธุรกิจ 2) การรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องการการสนับสนุนจากท้องถิ่น และผู้ที่เกี่ยวข้อง 3) องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องมีการศึกษาในรายละเอียด เก็บข้อมูล วิเคราะห์ เพื่อจัดการได้อย่างเหมาะสม 4) การวางแผนจัดการต้องมีการวิเคราะห์คุณค่า จุดมุ่งหมาย ผลกระทบ และข้อมูลด้านต่าง ๆ เพื่อการตัดสินใจที่เหมาะสม 5) กฎระเบียบควรยืดหยุ่น และต้องคำนึงถึงสิทธิของชุมชนท้องถิ่น 6) การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องพิจารณาปัจจัยครอบคลุมถึงทุกด้าน ทั้งสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง สังคม และวัฒนธรรม

นิคม มุสิกะตามะ (2545 : 419-439) ได้อธิบายเกี่ยวกับปัจจัยพื้นฐานประกอบการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ดังนี้

1. จัดทำนโยบายวัฒนธรรมให้ชัดเจน การจัดการที่ดีผู้รับต้องรับผิดชอบและทำความเข้าใจ เป้าหมายดำเนินงาน สถาบันที่เกี่ยวข้องให้ทำอะไร มีเป้าหมายประการใด มีเวลาและทรัพยากรสนับสนุนอย่างไร เป้าหมายรวมของวัฒนธรรมหรือการพัฒนาที่มีเจตจำนงพื้นฐานคือ ทำให้คนมีความสุขสบายใจ มีความรู้มีการศึกษาดี มีรายได้เพียงพอและเคารพสิทธิมนุษยชน

2. ปฏิรูปการจัดทำข้อมูลสารสนเทศ ข้อมูลคือหัวใจของการทำนุบำรุง รักษา การอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรม เป็นหลักฐานแสดงจำนวนทรัพย์สินของชาติเพื่อเป็นหลักฐานคุ้มครองความปลอดภัย และเป็นข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าวิจัย

3. ปรับปรุงกระบวนการและเทคนิคในการทำนุบำรุงรักษามรดกทางวัฒนธรรม กระบวนการดำเนินงานอาจเริ่มด้วย 1) การศึกษาค้นคว้าวิจัย ด้วยกิจกรรมพื้นฐานความรู้ความเข้าใจในวัฒนธรรม 2) การผลิตสื่อและการประชาสัมพันธ์ 3) การสืบทอดและการรักษา 4) การทำนุบำรุงรักษามรดกทางวัฒนธรรม 5) การสร้างสรรค์ การแลกเปลี่ยน การพัฒนา 6) การใช้วัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน

4. การปฏิรูปกฎหมายกระทรวงและแนวปฏิบัติรัฐธรรมนูญแห่งชาติ พุทธศักราช 2540 ให้มีความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้านและประจำชาติ จำนวน 6 มาตรา รวมถึงสิทธิเสรีภาพของชาวไทยหรือวัฒนธรรมสากล 14 มาตรา ขณะที่แผนการปฏิรูปการศึกษามีเพียงมาตราเดียว แสดงให้เห็นว่า ได้ให้ความสำคัญต่อคุณภาพชีวิตโดยจัดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำกับดูแล ควบคุม การดำเนินของรัฐ

5. ปฏิรูปองค์กรในการทำนุบำรุงรักษาวัฒนธรรม อันประกอบด้วย รัฐ หรือหน่วยงานกลาง เช่น กระทรวง ทบวง กรม องค์กรปกครองท้องถิ่น องค์กรบริหารส่วนตำบล องค์กรพัฒนาภาคเอกชน ชุมชนดั้งเดิมและประชาชนทั่วไป

6. ปฏิรูปบุคลากรทางวัฒนธรรม โดยอาจแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบเป็น 3 ระดับ คือ การทำนุบำรุงรักษาเอกลักษณ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน ให้องค์กรท้องถิ่นตัดสินใจ การดูแลมรดกทางวัฒนธรรมของชาติเป็นของรัฐ (กระทรวง ทบวง กรม) ที่มีอำนาจตามกฎหมายแก้ไข การซ่อมแซมบำรุงรักษามรดกทางวัฒนธรรมเป็นของผู้ทรงคุณวุฒิที่ผ่านการฝึกอบรมโดยเฉพาะ

7. ปฏิรูปการจัดการทรัพยากรการเงินที่รัฐสนับสนุนในปัจจุบันมี 3 ประเภท คือ งบประมาณบำรุงรักษาวัฒนธรรมโดยทั่วไป งบประมาณที่ใช้ในการลงทุน งบประมาณพิเศษ งบประมาณที่ใช้ดำเนินงานวัฒนธรรม แบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ 1) งบประมาณที่ผดุงรักษาวัฒนธรรม (เงินเดือนค่าตอบแทน) 2) เงินช่วยเหลือองค์กรระหว่างประเทศ 3) เงินในการทำนุบำรุงรักษาศิลปวัฒนธรรม 4) งบจัดสรรสนับสนุนองค์กรท้องถิ่น และภาคเอกชน 5) งบประมาณอุปถัมภ์ของรัฐบาลต่อเครือข่ายวัฒนธรรม

การจัดการวัฒนธรรมยังเกี่ยวข้องกับการจัดการด้านสุนทรียภาพของสิ่งปลูกสร้างหรือสถาปัตยกรรม บัณฑิต จุลาสัย (2547: 44-53) เห็นว่า สุนทรียภาพในงานสถาปัตยกรรมล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความงามอันเกิดจากสถาปัตยกรรมเอง ในเรื่องของขนาด สัดส่วน รูปแบบของการจัดองค์ประกอบต่างๆ สี ผิวสัมผัส ที่สะท้อนจากการใช้สอยของมนุษย์ โครงสร้าง และสภาพแวดล้อมโดยรอบ กล่าวคือสุนทรียภาพย่อมตั้งอยู่บนพื้นฐาน ที่เกิดจากความกลมกลืนขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรม ที่จัดวางอย่างเหมาะสมและสัมพันธ์กับมนุษย์ นอกจากนี้การวิเคราะห์ด้านภูมิทัศน์ ควรประกอบด้วย 1) คุณลักษณะทางภูมิทัศน์ องค์ประกอบที่ปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ไม่เปลี่ยนแปลงโดยง่าย 2) รูปลักษณะของพื้นที่ ความลาดชัน รูปร่างของพื้นผิวธรรมชาติ 3) การประเมินคุณค่าของภูมิทัศน์ อ้างอิงถึงเกณฑ์หรือวิธีการของแต่ละบริบทในการประเมินนั้นๆ 4) คุณภาพของภูมิทัศน์ สิ่งที่มีคุณค่า มีลักษณะและความงาม 5) ทรัพยากรทางภูมิทัศน์ 6) การรับรู้สถานที่ 7) ผลกระทบทางการมอง 8) ทัศนนะเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งศิลปวัฒนธรรม

แหล่งศิลปวัฒนธรรมส่วนใหญ่มีความต่อเนื่องกับเรื่องราวประวัติศาสตร์แง่ใดแง่หนึ่ง กิจกรรมของการท่องเที่ยวอาจชมสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์หรือเมืองเก่า หรืออาจเป็นการท่องเที่ยวของกลุ่มคนที่มีความสนใจมรดกวัฒนธรรมเฉพาะอย่างเช่น ทัศนศิลป์ นาฏศิลป์ หรือมรดกวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับชีวิต การ

ประกอบอาชีพในชุมชน เช่น ตลาดเก่า แหล่งหัตถกรรมพื้นบ้าน ความเข้าใจในเรื่องแหล่งท่องเที่ยวจึงสำคัญเพื่อนำมาใช้ในการวางแผนจัดการให้มีประสิทธิภาพ

พิสิฐ เจริญวงศ์ (2542: 11) เห็นว่า แหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมมีทั้งของในอดีตและของที่สร้างขึ้นใหม่ ไม่ได้มีแต่ของเก่าอย่างเดียว ประเภทของมรดกมีทั้งรูปธรรมและจับต้องไม่ได้ เช่น แหล่งโบราณคดี อนุสาวรีย์โบราณ สถานที่ประวัติศาสตร์ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ศิลปะ และศิลปหัตถกรรมแบบประเพณี ประวัติศาสตร์บอกเล่า กวีนิพนธ์ การทำคร่ำ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ของการจัดการไปในแนวทางอนุรักษ์

ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัฐิ (2552: 136-140) ได้แบ่งแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

1. แหล่งประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี เป็นแหล่งที่มีความหลากหลายขึ้นกับประเภทและลักษณะของแหล่งนั้น พื้นที่ที่มีศักยภาพในการเป็นที่ท่องเที่ยวอาจมีขนาดต่างกัน เช่น เป็นอาคารหลังเดียว จนถึงเมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์หรือพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ความแตกต่างของแหล่งมีมากมาย เช่น เป็นอาคารหรือพื้นที่ทางศาสนา เป็นแหล่งขุดค้นของโบราณคดีหรือมรดกโลก

2. แหล่งที่มีวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์เด่นชัด เป็นแหล่งที่แสดงออกถึงวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีการดำเนินชีวิต ของผู้คนที่ม่เอกลักษณ์เด่นชัดแหล่งประเภทนี้มักเป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากเมือง แต่ก็มีบ้างที่สอดแทรกอยู่ภายในเมืองใหญ่ๆ เช่น ชุมชนมอญเกาะเกร็ดนนทบุรี ชุมชนกุฎีจีน ธนบุรี

3. แหล่งที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ สถาปัตยกรรมนี้อาจเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น เช่น หมู่บ้านที่มีเรือนไทยจำนวนมาก มีสภาพแวดล้อมแบบชนบทดั้งเดิม หรือเป็นแหล่งที่มีสถาปัตยกรรมร่วมสมัยที่ออกแบบงดงาม

5. พิพิธภัณฑ์และสถานที่รวบรวมเกี่ยวกับวัฒนธรรม เป็นการนำทรัพยากรหรือมรดกหรือสมบัติทางวัฒนธรรมมาใช้เป็นส่วนของการจัดการแสดง เช่น พิพิธภัณฑ์ทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ศิลปหัตถกรรม และธรรมวิทยา เป็นต้น

6. เทศกาลทางวัฒนธรรม เป็นเทศกาลที่เกี่ยวข้องกับประเพณีของท้องถิ่นนั้นๆ ได้แก่ เทศกาลสงกรานต์ ลอยกระทง บั้งไฟ ผีตาโขน แหนางแมว เทศกาลเหล่านี้อาจจัดขึ้นโดยองค์กรรัฐหรือเอกชนก็ได้ เช่น เทศกาลสงกรานต์ที่ตรอกข้าวสาร เทศกาลกินเจในถนนเยาวราช

7. เมืองใหญ่ เป็นแหล่งที่ผสมผสานรูปแบบของแหล่งหลายประเภท เช่น ความหลากหลายของสถาปัตยกรรมทั้งร่วมสมัย และที่สำคัญทางประวัติศาสตร์หรือชุมชนเก่า ชีวิตคนริมท้องถนน สวนสาธารณะ แหล่งจับจ่ายใช้สอย การเข้าชมสถานที่สำคัญ เช่น หอศิลป์ โรงละคร พระราชวัง สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นแหล่งรายได้จากนักท่องเที่ยวที่สำคัญของเมือง

แหล่งศิลปวัฒนธรรมอาจสรุปได้ว่า มี 2 ประเภทคือประเภทถาวร อยู่ติดที่ หรือมีรูปธรรม เช่น วัด ศาลเจ้า และประเภทชั่วคราวระยะเวลาหนึ่ง เคลื่อนไหว หรือแบบนามธรรม เช่น เทศกาลกินเจ

ไม่ว่าแหล่งใดก็ตาม ศิลปวัฒนธรรมคืองานหรือชีวิตที่เชื่อมโยงกับทุกสิ่งทุกอย่าง มีบริบทที่ครอบคลุมทุกด้าน ทั้งระบบครอบครัวและสังคม ศิลปวัฒนธรรมเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ไม่ว่าจะดนตรี การแสดง ทัศนศิลป์ ล้วนเป็นผลผลิตทางภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรมสัมพันธ์กับมานุษยวิทยา สังคมวิทยา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นภาพซ้อนหลายมิติ การซ้อนที่พัฒนาเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับคน คนที่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง มีทั้งเหตุผลและจิตวิญญาณ มีทั้งกายและจิต การทำความเข้าใจศิลปวัฒนธรรมจึงต้องเข้าใจคน (วิรุณ ตั้งเจริญ. 2545: 171) ระพี สาคริก (2550: 73) ยังให้ความเห็นว่าศิลปวัฒนธรรม คือ รากฐานของความเป็นคน ต้องสร้างคนให้อยู่ในจิตใจเราถึงเรามีจิตใจที่กว้างขวางไม่ไปยึดติดกับอะไร เราจะลงถึงรากฐานของวัฒนธรรมได้ กล่าวคือ ศิลปะเป็นสื่อประจักษ์ ที่แสดงออกทางวัฒนธรรม ให้คนที่สัมผัสมีโลกทัศน์กว้างไกล และเข้าใจแก่นแท้ของมนุษย์ การแสดงออกไม่ว่าด้านทัศนศิลป์ สิ่งก่อสร้าง ดนตรี เต้นระบำ พิธีกรรม ภาษา ประเพณี ความเชื่อ ล้วนเป็นผลจากการหล่อหลอมจิตใจของมนุษย์

สรุปได้ว่าแหล่งศิลปวัฒนธรรมคือพื้นที่หรืออาณาบริเวณที่แสดงวิถีชีวิตผู้คน ผ่านรูปแบบ ความงดงาม ความพึงพอใจ ตามธรรมเนียม ความเชื่อและสภาพแวดล้อมของสังคมนั้นๆ แหล่งศิลปวัฒนธรรมบางแห่งเป็นที่ดึงดูดใจให้มาพักผ่อนหย่อนใจ เชื้อให้เกิดการท่องเที่ยวที่เรียกว่าการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม

การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน (2548: 8) ให้ความหมายการท่องเที่ยวว่าหมายถึง การเดินทางไปเยือนสถานที่ใดที่หนึ่งหรือหลายแห่งเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ หรือวัตถุประสงค์อย่างอื่นที่ไม่ใช่การประกอบอาชีพ การท่องเที่ยวต้องมีองค์ประกอบอย่างน้อย 2 ประการ คือ ต้องมีการเดินทาง และต้องมีค่าใช้จ่ายเพื่อการประกอบอาชีพหรือกิจกรรมที่ทำตามปกติ

ชูชีพ อธิจิโร (อ้างถึงใน นิคม มุสิกคามะ 2545: 238) ได้กล่าวถึงศิลปวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวเป็นศิลปะที่มีแนวทางจากศิลปะแบบประเพณี แต่ก็มีวิธีที่แตกต่างจากประเพณีเดิม ถ้าประชาชนในประเทศที่กำลังพัฒนา จัดระบบของคนและสร้างสรรค์ศิลปะเพื่อนักท่องเที่ยวได้ ก็จะมีมูลค่ากับเป็นประเพณีที่ปรับใหม่ สิ่งสำคัญคือ การสืบทอดการอนุรักษ์ประเพณี

สันติ เอื้อจงประสิทธิ์ (2549:63) กล่าวว่า การท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมเป็นการแสดงรูปแบบของการดำเนินชีวิต และได้ประยุกต์ปฏิบัติยึดถือสืบต่อกันมา กลายเป็นกิจกรรมที่สะท้อนสังคมดึงดูดความสนใจทางการท่องเที่ยว เช่น สภาพชีวิตริมแม่น้ำลำคลอง ตลาดน้ำ เรือนแพ หมู่บ้านชาวเขา ศูนย์วัฒนธรรม สวนสนุก ศิลปะการแสดง งานเทศกาลประเพณี

จำไพพรรณ แก้วสุริยะ (อ้างถึงในรุ่งรัตน์ หัตถกรรม 2542:20) กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมเป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่ได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน ความรู้ความเข้าใจสภาพสังคมและวัฒนธรรม ได้รับประสบการณ์ใหม่ ๆ จากการเดินทาง เพื่อชมงานประเพณีต่าง ๆ ที่ท้องถิ่นนั้นจัดขึ้นควบคู่กับจิตสำนึกการรักษาสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรม

Swar brooke (1999:306:308) (อ้างถึงใน สมาพร คัลยาวิเชียร และคณะ 2550) กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมเป็นการเดินทางเพื่อศึกษาและเรียนรู้ถึงวิถีทางการดำเนินชีวิต ประวัติศาสตร์ ศิลปะและเทศกาล งานประเพณีต่าง ๆ ทั้งที่มีมานานแล้ว และจัดขึ้นเป็นกาลเฉพาะ

รูปแบบของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรมที่ส่งเสริมทางวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ถ่ายทอดการแสดงออกทางวัฒนธรรมและอารยธรรมของมวลมนุษยชนกลุ่มต่างๆ แบ่งออก ดังนี้ (สมบัติ กาญจนกิจ. 2541:31)

- 1) เทศกาล นักท่องเที่ยวสนใจเทศกาลต่างๆ เพื่อความสนุกสนาน ตื่นเต้น เช่น เทศกาลสงกรานต์ ลอยกระทง ปีใหม่ ตรุษจีน
- 2) ศิลปะ นักท่องเที่ยวให้ความสนใจเดินทางเพื่อชมแหล่งศิลปะ เช่น ภาพวาด รูปปั้นแกะสลัก ภาพเขียน สถาปัตยกรรม หรือแหล่งผลิตทางศิลปหัตถกรรม
- 3) งานหัตถกรรม เช่น งานหัตถกรรมของชาวเขา ชาวเกาะ เครื่องปั้นดินเผาของชาวมอญ งานแกะสลัก เครื่องเฟอร์นิเจอร์ เครื่องประดับ อัญมณี สิ่งเหล่านี้ทำให้ประเทศไทยมีชื่อเสียงระดับโลก เพราะมีช่างหัตถกรรมที่มีความละเอียดอ่อน วิจิตรพิสดาร
- 4) ประเพณีและวิถีชีวิตพื้นบ้าน นักท่องเที่ยวต่างชาติและในประเทศมีความสนใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับวิถีชีวิตและการแต่งกายของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น เช่น ชีวิตริมคลอง การแต่งกายของชาวเขา การเลี้ยงช้างของชาวกูย

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

จาริณี โฉมชัยยะกุล (2555) ได้นำสรุปแนวคิดการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ที่มีคุณค่าสูงและส่งผลกระทบต่อทางลบต่ำ ดังนี้

1 การนำเสนอความสวยงามของแหล่งท่องเที่ยว โดยผ่านเรื่องราวความเป็นมาของเอกลักษณ์แต่ละพื้นที่ จะยิ่งเพิ่มคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวนั้นมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะถ้าการนำเสนอ นั้นให้ทุกคนได้มีส่วนร่วม ทั้งนี้การเรียนรู้ความเป็นมาของชุมชนอาจทำโดยผ่านบทกวี หนังสือนิทาน ศิลปะหัตถกรรม แล้วให้เจ้าของถิ่นนั้นเป็นผู้ถ่ายทอดแก่นักท่องเที่ยวโดยตรง การมีประสบการณ์ร่วมจะทำให้นักท่องเที่ยวประทับใจในเอกลักษณ์ของพื้นที่นั้นมากขึ้น

2 ผู้จัดการท่องเที่ยวควรนำเสนอคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวมากกว่าทำการตลาดเพื่อขายสินค้า โดยเฉพาะ โดยนำเสนอความสวยงามของแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งแต่ละแห่งมีความแตกต่างด้านความเก่าแก่ทางภูมิศาสตร์ ประวัติการตั้งรกราก จะเป็นเรื่องราวที่ดึงดูดใจได้มากขึ้น นักท่องเที่ยวจะเกิดความรู้สึกภูมิใจในประสบการณ์จากการท่องเที่ยวที่มีลักษณะพิเศษ

3 ในการดำเนินงานด้านการตลาด ประเทศต่าง ๆ มักนำเสนอตราสัญลักษณ์เป็นเครื่องหมายสื่อสารความเป็นเอกลักษณ์ และตัวตนด้านการท่องเที่ยวที่แตกต่างจากผู้อื่น เพื่อให้ให้นักท่องเที่ยวได้รับรู้จดจำ

4 เป้าหมายการจัดการท่องเที่ยวไม่ควรมุ่งหวังผลตอบแทนในรูปแบบกำไร แต่ควรตระหนักถึงความเป็นอยู่ของผู้เกี่ยวข้องโดยรวม ตัวชี้วัดความสำเร็จขององค์กรคือดัชนีความสุขมวลรวม

5 ควรมีการให้คำนิยามความสำเร็จของอุตสาหกรรมเสียใหม่ จากการมุ่งเน้นการเติบโตของนักท่องเที่ยว ไปสู่การพิจารณาผลประโยชน์โดยรวม ที่ได้รับจากอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

กล่าวโดยสรุป การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการจัดการที่เน้นการนำทุนวัฒนธรรมมาสร้างมูลค่าเพิ่ม โดยนัยหนึ่งคือการใช้ศิลปวัฒนธรรมดึงดูดนักท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามปัจจุบันมีแนวโน้มว่ารัฐพยายามผลักดันให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการมากขึ้น หรือเป็นการท่องเที่ยวโดยชุมชน

การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (2556) ได้ประมวลการท่องเที่ยวโดยชุมชนว่า เป็นทางเลือกในการจัดการท่องเที่ยวที่ชุมชนเข้ามากำหนด บนฐานที่ว่าชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของ เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการท่องเที่ยว โดยนำทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นไม่ว่า ธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตและวิถีการผลิตของชุมชน มาใช้เป็นต้นทุนหรือปัจจัยในการจัดการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม รวมถึงพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีความรู้ความสามารถ และบทบาทในการดำเนินงาน ตั้งแต่การตัดสินใจ การวางแผน การดำเนินงาน การสรุปบทเรียน มุ่งเน้นให้เกิดความยั่งยืนสู่ลูกหลานและเกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่น

สินธ์ สโรบล (2551) ได้สรุปแนวคิดในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ดังนี้

1 การท่องเที่ยวโดยชุมชนตั้งอยู่บนฐานที่เน้นความสำคัญของการผสมผสานจุดมุ่งหมายของการฟื้นฟูและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม รวมทั้งอัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ควรให้ชุมชนสร้างสำนึกท้องถิ่นท้องถิ่น ภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนเอง

2 การท่องเที่ยวโดยชุมชนในบริบทการบริหารจัดการโดยชุมชน เน้นการรับผิดชอบต่อที่ช่วยลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม ภายใต้เงื่อนไขความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับธรรมชาติที่เกื้อกูลกัน การให้นักท่องเที่ยวเข้าร่วมกระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทำให้ชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็งยิ่งขึ้น

3 การท่องเที่ยวโดยชุมชนในบริบทของกระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการท่องเที่ยว เน้นการสร้างระบบการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ โดยมีกิจกรรมการให้การศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมอันหลากหลาย ตลอดจนจนความเป็นชาติพันธุ์ อันชวนเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ ความประทับใจ และสร้างความตระหนัก จิตสำนึกให้ถูกต้องแก่นักท่องเที่ยว

4 การท่องเที่ยวโดยชุมชนในบริบทการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อจัดการตนเอง คำนี้ถึงการมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการ ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่ท้องถิ่น รวมถึงการกระจายรายได้ การยกคุณภาพชีวิต การได้รับผลตอบแทนให้กลับมาดูแล บำรุงรักษา และจัดการท่องเที่ยวด้วย

5 การท่องเที่ยวโดยชุมชนในฐานะกลไกการพัฒนาชุมชน ต้องชี้ให้เห็นบทบาทของฐานทรัพยากร การท่องเที่ยวต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาองค์กรท้องถิ่น ควบคู่กับการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยถือว่าเครื่องมือและกลไกของชุมชนท้องถิ่นกำหนดทิศทางพัฒนา โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของ วัฒนธรรม จารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชน

6 การท่องเที่ยวโดยชุมชนในการสร้างมูลค่าเพิ่มของชุมชน ทำได้หลายรูปแบบ เช่น หนึ่ง ผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล กองทุนชุมชน การพัฒนาอาชีพ และมีมือแรงงาน หัตถกรรมพื้นบ้าน รวมถึงการพลิก พื้นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

7 การท่องเที่ยวโดยชุมชนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรท้องถิ่น ในบางแห่งภาคเอกชนเข้ามา มีบทบาทธุรกิจการท่องเที่ยว เน้นรายได้และการเติบโตของธุรกิจอย่างเดียว ไม่เข้าใจเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น รวมถึงแหล่งวัฒนธรรม ประเพณี ขนบธรรมเนียม และประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับระบบนิเวศน์ การจัดการดังกล่าวสร้างผลกระทบต่อการทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่น จึงต้องมีองค์กรบริหารส่วนตำบลเข้ามามี ส่วนร่วมกับภาคประชาชน

จากความหมายและแนวคิดดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ยังเป็น การดำเนินที่รัฐเข้ามามีบทบาทน้อย เป็นการให้อำนาจแก่ชุมชนเพื่อให้บรรลุตามเป้าประสงค์คือความเข้มแข็ง และมูลค่าทางเศรษฐกิจระดับจุลภาคที่ส่งผลรวมต่อรายได้ระดับชาติ

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ปิ่นรัชฎ์ กาญจนรัฐติ (2552: 145) ได้เสนอแนวคิดเพื่อการจัดการการท่องเที่ยว ในพื้นที่สำคัญทางวัฒนธรรม ดังนี้ 1) การพัฒนาการท่องเที่ยวภายในชุมชนต้องคำนึงถึงคุณค่าด้านกายภาพและด้าน วัฒนธรรม ที่ทำให้ชุมชนแต่ละแห่งมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ก่อนที่ทำการอนุรักษ์หรือพัฒนาชุมชน จำเป็นต้องมีความเข้าใจความสำคัญของคุณค่าของสถานที่นั้นอย่างถ่องแท้ การตัดสินใจใดๆ ที่เนื่องกับการพัฒนาและอนุรักษ์ต้องอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจในคุณค่านั้น 2) การพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยว และการกำหนดรูปแบบของการท่องเที่ยวภายในชุมชนต้องคำนึงถึงศักยภาพในด้านรองรับนักท่องเที่ยว ทั้งในแง่กายภาพชุมชน ระบบและบริการต่างๆ ที่รองรับนักท่องเที่ยว และความเปราะบางทางวัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิมของพื้นที่ 3) แนวทางการพัฒนาท่องเที่ยวในชุมชนจะต้องยึดความสมดุลทางวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชนเป็นหลัก การพัฒนาด้านการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นต้องไม่ก่อผลกระทบในเชิงลบต่อ คุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตของชุมชนนั้น 4) ลักษณะของการท่องเที่ยวเชิง วัฒนธรรมต้องเป็นการพัฒนาและจัดการอย่างยั่งยืน เพื่อการใช้มรดกปัจจุบันและอนาคต 5) ชุมชนควรมี บทบาทในการวางแผนเพื่อการอนุรักษ์ และพัฒนาด้านการท่องเที่ยวในพื้นที่ตนเอง การวางแผนจะต้อง เคารพความต้องการของตนเอง การวางแผนจะต้องเคารพความต้องการของชุมชน แม้ความต้องการนั้นอาจ เป็นข้อจำกัดในการจัดการพื้นที่ 6) ประชาชนในชุมชนควรได้รับประโยชน์โดยตรงจากการพัฒนาด้านการ ท่องเที่ยวอย่างเท่าเทียมกันในทุกๆ ระดับ โดยประโยชน์ที่ได้รับอาจอยู่ในรูปแบบต่างๆกัน

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2540) เห็นว่า การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวทางวิชาการ ไม่เพียง ทรรศการท่องเที่ยวที่มีสื่อมโหมให้ดีขึ้นเท่านั้น แต่เป็นการพัฒนาทรรศการท่องเที่ยวที่มีสภาพดีอยู่แล้วให้ดีขึ้นกว่าเดิม ซึ่งต้องมีการพัฒนาทรรศการ ดังนี้ 1) ขั้นการแบ่งเขตพื้นที่ในทรรศการท่องเที่ยว 2) ขั้นการ กำหนดสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวแต่ละเขตการท่องเที่ยว 3) ขั้นจัดกิจกรรมท่องเที่ยวทาง ธรรมชาติและวัฒนธรรมในทรรศการท่องเที่ยว 4) ขั้นประเมินขีดความสามารถรองรับนักท่องเที่ยวแต่ละ เขตพื้นที่ของทรรศการท่องเที่ยว 5) ขั้นให้การศึกษาถึงผลกระทบการพัฒนาการท่องเที่ยว ต่อสิ่งแวดล้อม แก่เจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าหน้าที่ทรรศการการท่องเที่ยว และผู้ประกอบการธุรกิจในทรรศการการท่องเที่ยว 6) ขั้นการให้ข้อมูลเกี่ยวกับทรรศการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวต้องกรู้ 7) ขั้นจัดหางบประมาณในการพัฒนา ทรรศการท่องเที่ยวให้เพียงพอ

แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. 2555 - 2559 (2554) กำหนดยุทธศาสตร์เป็น แผนพัฒนาและปรับปรุงสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว โดยมีแนวดำเนินการคือ 1) การพัฒนา สิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว โดยการปรับปรุงภูมิทัศน์ ลานจอดรถ ป้ายสื่อความหมาย ทาง ลาด บันไดเลื่อน ศูนย์ข้อมูลท่องเที่ยว ห้องน้ำ รวมถึงสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับคนพิการและผู้สูงอายุ ให้ได้มาตรฐานตามหลักสากล และสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา แหล่งท่องเที่ยว 2) สร้างและพัฒนาระบบอำนวยความสะดวกจุดผ่านแดน ปรับปรุงสภาพจุดผ่านแดน ต่างๆ ให้มีสภาพที่ดีและสะดวกเพื่อรองรับการท่องเที่ยว รวมทั้งปรับปรุงกฎระเบียบบริเวณชายแดนให้มี ความสะดวกรวดเร็ว 3) พัฒนาศูนย์กลางให้บริการข้อมูลด้านการท่องเที่ยวและอำนวยความสะดวกแบบ ครบวงจรเบ็ดเสร็จที่สามารถสอบถามข้อมูลการท่องเที่ยว ประสานแก้ไขความเดือดร้อนช่วยเหลือกรณีเกิด เหตุฉุกเฉินได้สะดวก รวดเร็ว เข้าถึงได้ง่าย และกระจายให้ครอบคลุมตามสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญ

กำหนดแผนการสร้างเครือข่ายเส้นทางคมนาคมและระบบเชื่อมโยงการเดินทางท่องเที่ยวกับ ประเทศเพื่อนบ้านและในภูมิภาค โดยให้มีแนวทางการดำเนินการคือ 1) พัฒนาและปรับปรุงเส้นทาง คมนาคม เพื่อเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านโดยขยายเส้นทางเดินรถประจำทางและรถไฟ และผลักดันให้มีการเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ชายแดน 2) พัฒนาความร่วมมือด้านการท่องเที่ยวทางเรือตาม เส้นทางลำน้ำโขง เส้นทางแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทย ฝั่งทะเลอันดามัน และหมู่เกาะต่างๆ เส้นทางเชื่อมโย งกับประเทศมาเลเซีย และอินโดนีเซีย ตามกรอบความร่วมมือ ASEAN, IMT-GT, ACMECS, BIMSTEC และ GMS

กำหนดยุทธศาสตร์เป็นแผนพัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืน ได้แก่ การพัฒนา ยกระดับคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในกลุ่มพื้นที่ที่มีศักยภาพ โดยมีแนวดำเนินการคือ 1) พัฒนาพื้นที่ที่มี ศักยภาพในด้านการท่องเที่ยว โดยผลักดันและกำหนดให้เป็นเขตพื้นที่พิเศษเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว เพื่อลดความซ้ำซ้อนของการดำเนินงาน และบูรณาการงานร่วมกับทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง 2) สนับสนุนการ ท่องเที่ยวชายแดน (Cross Border Tourism) โดยการเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกลุ่มท่องเที่ยวที่มีศักยภาพ 8 กลุ่ม กับกรอบความร่วมมือด้านการท่องเที่ยว ASEAN IMT-GT ACMECS BIMSTEC และ GMS 3) ส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ รวมถึงการพัฒนาเชื่อมโยงกับประเทศ เพื่อนบ้าน เพื่อแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในพื้นที่

การฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยว โดยมีแนวดำเนินการคือ 1) การฟื้นฟู และปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวที่มีสภาพเสื่อมโทรมให้กลับคืนสู่สภาพเดิม เพื่อนำไปสู่กระบวนการต่อยอดในการสร้างคุณค่าและมูลค่าเพิ่ม โดยคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม เอกภพลักษณะของสถาปัตยกรรม และวิถีชีวิตของชุมชนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ 2) สำรวจและจัดทำฐานข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรมทั่วประเทศ และจัดทำแผนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรม และระบบการติดตามและประเมินผลอย่างเป็นระบบ

นอกจากนี้ยังยกระดับคุณภาพและมาตรฐานของแหล่งท่องเที่ยว โดยมีแนวทางการดำเนินการคือ 1) วางแผนจัดการภูมิสถาปัตยกรรมทางการท่องเที่ยวในทุกระดับทั้งระดับชาติ ระดับกลุ่มท่องเที่ยว ระดับจังหวัด และระดับพื้นที่ โดยการอนุรักษ์ ซ่อมแซม และบำรุงรักษาสถาปัตยกรรมที่เป็นจุดเด่น พร้อมทั้งสร้างสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะพื้นที่ 2) จัดการพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวโดยคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับ เพื่อให้การใช้ประโยชน์เหมาะสมกับศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว และไม่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชน โดยกำหนดการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ เพื่อไม่ให้มีการใช้พื้นที่ประโยชน์จนเกินขีดความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยว

ภัทรพงศ์ อินทรกำเนิด และคณะ (2553) ได้พัฒนาอนุกรมวิธานของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยแบ่งออกเป็น 3 มิติ

มิติที่ 1 พื้นที่ (Space) พื้นที่ที่เป็นปัจจัยพื้นฐานที่ก่อให้เกิดการท่องเที่ยว ประกอบด้วย 1) ปัจจัยเมืองและชุมชน (City and Community) ครอบคลุมตั้งแต่ผังเมืองในเชิงสัณฐานวิทยา ลักษณะสถาปัตยกรรมทั้งเชิงกายภาพและเชิงพื้นที่ และวิถีชีวิตในชุมชนทั้งเมืองและชนบท โดยพัฒนาควบคู่กับปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องแบบบูรณาการ ไม่ว่าจะเป็นด้านประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา จิตวิทยา 2) ปัจจัยอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ (Identity and Uniqueness) อัตลักษณ์และเอกลักษณ์เป็นกลุ่มข้อมูลสะท้อนความจริงและการเปลี่ยนแปลงสภาพของพื้นที่ทางกายภาพ และพื้นที่โลกเสมือนจริง โดยอัตลักษณ์คือสิ่งสะท้อนตัวตน ที่แสดงให้เห็นความหลากหลาย และพลวัตเชิงความหมายที่มาหยุดนิ่ง ส่วนเอกลักษณ์คือลักษณะที่เป็นหนึ่งเดียว และเป็นพื้นฐานในการสร้างจุดขาย และภาพลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวนั้นๆ ทั้งนี้ปัจจัยอัตลักษณ์และเอกลักษณ์เป็นตัวบ่งชี้คุณภาพ และความแตกต่างของจุดหมายปลายทางและแหล่งท่องเที่ยว

มิติที่ 2 การปฏิสัมพันธ์ การปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักท่องเที่ยวกับจุดหมายปลายทางเป็นหัวใจสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ มิติการปฏิสัมพันธ์ประกอบด้วย 1) ปัจจัยวัฒนธรรมที่มีชีวิต (Living culture) วัฒนธรรมที่มีชีวิตในบริบทของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ หมายถึง วัฒนธรรมที่มีการสืบสานแต่เดิม และวัฒนธรรมที่ถูกสร้างใหม่ ที่สามารถผสมผสานกับวัฒนธรรมร่วมสมัย วัฒนธรรมชาติ วัฒนธรรมสมัยนิยม และวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างกลมกลืน 2) ปัจจัยประสบการณ์จริง (Authentic experience) ประสบการณ์ของนักท่องเที่ยวแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือระดับปัจเจกและระดับระหว่างปัจเจก การได้รับประสบการณ์จริงทำให้มนุษย์หลุดพ้นจากกรอบโครงสร้างการจัดการชีวิต และสามารถสร้างพื้นที่สำหรับประสบการณ์ใหม่ตามความสนใจของตนเอง

มิติที่ 3 ตัวกลาง ตัวกลางในที่นี้หมายถึงแนวร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว ประกอบด้วย 1) บัณฑิตผู้มีความคิดสร้างสรรค์ในแต่ละพื้นที่ หมายถึงคนในชุมชนหรือท้องถิ่นได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญา มีทักษะและความสามารถในการดัดแปลงหรือประยุกต์ให้เข้ากับบริบทปัจจุบัน 2) บัณฑิตกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเป็นการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ที่เป็นเจ้าของบ้านกับนักท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ หรือแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม

สรุปได้ว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างสร้างสรรค์ประสบความสำเร็จอย่างแท้จริงต้องมีกลไกขับเคลื่อนสู่การปฏิบัติในระดับประชาชนและชุมชนท้องถิ่น โดยจะต้องอาศัยการบูรณาการความร่วมมือกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ที่เกี่ยวข้องเพื่อกระจายผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจเข้าสู่ชุมชนอย่างทั่วถึงเป็นอันดับแรก จากนั้นค่อยๆ สร้างเครือข่ายชุมชนที่เป็นแนวร่วมในการฟื้นฟูและรักษาทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นให้คงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับชายแดน

สุรชาติ บำรุงสุข (2552: 30-39) ให้ความเห็นว่า ชายแดน พรมแดน เขตแดน มีความหมายค่อนข้างใกล้เคียงกันและบางครั้งอาจสับสนเมื่อใช้คำเหล่านี้แทนความหมายซึ่งกันและกัน แต่อาจจำแนกตามคำภาษาอังกฤษ ดังนี้ 1. เขตแดน (border) หมายถึงเขตแดนระหว่างสองประเทศ คือเส้นแบ่งระหว่างประเทศดังกล่าว เช่น พวกเขาข้ามเขตแดนไปในมาเลเซีย หรือเขตแดนระหว่างไทยกับมาเลเซีย 2. พรมแดน (frontier) เราจะกล่าวถึงเส้นเขตแดนในฐานะพรมแดนก็ต่อเมื่อพื้นที่บริเวณนั้นได้รับการรักษาความปลอดภัย และแบ่งประเทศที่มีระบบการเมืองแตกต่างออกจากกัน หรือแบ่งประเทศที่มีความขัดแย้งกันในบางเรื่อง เช่น ปัญหาพรมแดนของไทย (Thai's frontier problems) กัมพูชาเปิดพรมแดนของตนกับไทยอีกครั้ง 3. ชายแดน (boundary) ชายแดนคือพื้นที่ที่อยู่ชายขอบด้านนอกและเราจะกล่าวถึงชายแดนของภูมิภาคหรือพื้นที่ของการบริหารการปกครองท้องถิ่น

ปฤษฎา รัตนพฤกษ์ (2545: 17) แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องพรมแดน (Transborder) ในจังหวัดภาคใต้ว่า คนสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ส่วนใหญ่เป็นมุสลิม และมีข่าวเกี่ยวกับกระบวนการแบ่งแยกดินแดนเสมอมา จนเมื่อ 10 ปีที่แล้ว หากพรมแดนทางศาสนาคือเส้นแบ่งระหว่างอัตลักษณ์ของคนสองกลุ่ม การนิยามเส้นแบ่งพรมแดนทางศาสนาเชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ของกลุ่ม เป็นกระบวนการที่ถูกต่อรองเสมอ อัตลักษณ์ของความเป็นอิสลามเช่นเดียวกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมอื่น ๆ ไม่ใช่สิ่งที่เป็นที่ยอมรับกันโดยปริยาย แต่เป็นสิ่งที่ต้องถูกนิยามเสมอ และการนิยามความหมายนั้นก็อยู่บนฐานของการต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยเฉพาะอัตลักษณ์ทางศาสนาเท่านั้นที่มีความหมายเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์หรือเส้นพรมแดนที่แบ่งคนเชื้อชาติต่าง ๆ ออกจากกัน ก็เป็นสิ่งที่ถูกปรับเปลี่ยนอยู่เสมอตามบริบททางสังคม เช่น เมื่อชาวมาเลย์-มุสลิมประสบปัญหาการจับปลา ทางเล็กรหนึ่งคือข้ามชายแดนออกไปทำงานประเทศมาเลเซียไปประกอบอาชีพขายอาหารไทย โดยเฉพาะก๋วยเตี๋ยวต้มยำ เหตุผลหนึ่งที่คนมาเลย์นิยมก็เพราะมีคนไทยเป็นเจ้าของ กรณีนี้จะเห็นว่า อัตลักษณ์เป็นกลุ่มที่ถูกสร้างขึ้น

และถูกปรับเปลี่ยนไปตามบริบทสังคม ความเป็นคนมาเลย์ไม่ได้มีคุณสมบัติถาวรคงที่ คนหนึ่งมีหรือไม่มี นอกจากแก่นสารวัฒนธรรมและภาพตัวแทนดั้งเดิม (Prototype) ก็ถูกหยิบยกขึ้นมาอย่างหลากหลาย ในการสะท้อนอัตลักษณ์กลุ่ม ในบางกรณี ชาวไทยพุทธถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นตัวแทนของความเป็นไทย โดยเปรียบเทียบกับคนมาเลย์-มุสลิม แต่บางกรณี กว๋ยเตี๋ยวตั้มยาก็ถูกผูกเข้ากับความเป็นไทย

ลักษณะดังกล่าวจะพบว่า พรหมแดนไม่ใช่เส้นที่ถูกขีดคั่นไว้อย่างตายตัว เพื่อให้คน สิ่งของ หรือความคิดข้ามไปข้ามมา แต่พรหมแดนไม่ว่าจะเป็นพรหมแดนของอะไรก็ตาม จะถูกขยับ ถูกลบ และถูกขัดใหม่ อยู่เสมอ ๆ ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มในแต่ละสถานที่และเวลา

รัตนา ไตสกุล (2551: 8-10) ได้สรุปประเด็นปรากฏการณ์ข้ามพรหมแดนทางมานุษยวิทยา ดังนี้

1. ปรากฏการณ์ข้ามพรหมแดนในฐานะที่เกี่ยวข้องกับการสร้างพื้นที่และสถานที่ใหม่

โลกสมัยใหม่มีการเดินทางมากและรวดเร็ว มีการติดต่อสื่อสารที่มีประสิทธิภาพจับใจ ทำให้จินตนาการ ความคิด และการรับรู้ของผู้คนที่อยู่ข้ามแดนข้ามพื้นที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ท้นต่อเหตุการณ์มากขึ้น การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนไม่ได้ถูกจำกัดไว้ในพื้นที่อาณาบริเวณที่เป็นบ้านเกิด แต่เชื่อมโยงข้ามพื้นที่มากขึ้น นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนไปสู่การสื่อสารผ่านเทคโนโลยีสมัยมากขึ้น

2. มีมิติเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายของเงินทุน ทรัพย์สินและสิ่งของ

การข้ามพรหมแดนเป็นผลจากการขยายตัวระบบทุนนิยมโลก วัฒนธรรมข้ามพรหมแดนเกี่ยวข้องกับเรื่องเงินทุน การช่วยเหลือกันทางเศรษฐกิจจากผู้อพยพระดับหมู่บ้านไปทำงาน หรือแต่งงานข้ามชาติแล้วส่งเงินกลับมา รวมถึงการค้าชายแดนดังที่นักมานุษยวิทยาสนใจวิถีชีวิต และเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามแดน การเคลื่อนย้ายทุนและสิ่งของ และวัสดุวัฒนธรรมที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยใช้แนวทางการศึกษาหลังสมัย ในการทำความเข้าใจชีวิตผู้คนระบบเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่สะท้อนการปฏิบัติการเชิงอำนาจของรัฐตามชายแดน ระหว่างแดน และข้ามแดน รวมทั้งปฏิบัติการของปัจเจกผู้กระทำการ (Agency) ต่ออำนาจนั้น

3. ในฐานะที่เป็นวิถีการผลิตทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรมข้ามพรหมแดนยังเกี่ยวข้องกับเรื่องการผลิตและผลิตซ้ำของความคิด จินตนาการ ทัศนียภาพ วิถีชีวิต การอธิบายหรือให้ความหมายต่อสิ่งรอบ ๆ ตัว ซึ่งอยู่ในการปฏิบัติในชีวิตประจำวันเชื่อมโยงกับสถาบันสังคม เช่น ครอบครัว ตลาด รัฐ เนื่องจากการโยกย้ายข้ามแดนทำให้มีพื้นที่ใหม่ ๆ ทางวัฒนธรรมเกิดขึ้น เช่น ทั้งจันดาวเทียม เคเบิล ที่นำเอาข้อมูลข่าวสาร ละคร ภาพยนตร์ วรรณศิลป์ ดนตรี สื่อโฆษณา มาถึงพร้อมทั่วโลก ทำให้เวลาและพื้นที่หดตัวอย่างมาก วัฒนธรรมข้ามแดนสะท้อนลักษณะผสมผสานหรือวัฒนธรรมลูกผสม รวมถึงการต่อรอง ต่อต้าน หรือร่วมมือกับความหมายเดิม ขึ้นกับสถานการณ์ที่เป็นบริบทแวดล้อม

4. ในมิติกับการเมือง

ปรากฏการณ์ข้ามพรมแดนเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวทางสังคมประชาคม และการรณรงค์ของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน ในเรื่องต่าง ๆ เช่น ขบวนการสิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน แรงงานข้ามแดน การค้ามนุษย์ สิทธิผู้บริโภค การเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ เทคโนโลยีสมัยใหม่ทำให้การสื่อสารข้อมูลเป็นไปอย่างรวดเร็ว การเคลื่อนไหวเพื่อสนับสนุนต่อต้านในรูปแบบต่าง ๆ การก๊อปปี้ องค์การระหว่างประเทศก็อาจทำได้ง่ายขึ้น

5. ในมิติการสร้างชุมชน และเครือข่ายข้ามแดน

การสร้างชุมชนและเครือข่ายข้ามประเทศเป็นปรากฏการณ์ข้ามแดนรูปแบบหนึ่ง โดยมีแกนกลางเชื่อมกันหลายประเด็น และผูกติดกับชนชั้น เช่น การรวมตัวกันตามความเชื่อทางศาสนา การประกอบอาชีพ การธุรกิจอุตสาหกรรมข้ามแดน ในระดับคนสามัญจากรากหญ้าก็มีการรวมตัวกันทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัวและชุมชนของตนเอง นอกจากนี้ยังมีเครือข่ายข้ามแดนผิดกฎหมาย เช่น การค้าของเถื่อน ยาเสพติดข้ามแดน โสเภณีข้ามแดน การค้ามนุษย์ข้ามแดน การลอบขนส่งสัตว์ป่า น้ำมัน รถยนต์ และอื่น ๆ ข้ามแดนอย่างผิดกฎหมาย

โดยสรุปชายแดนคือ พื้นที่ที่อยู่ชายขอบของการบริหารทั้งฝ่ายรัฐ พลเรือน และทหาร ภายในเส้นแบ่งเขตแดน ที่เมื่อแบ่งเขตแดนแล้ว ทำให้พรมแดนทั้งสองรัฐชาติถูกแบ่งแยกระบบการเมืองหรืออำนาจอธิปไตยแตกต่างกัน

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ภุชธร ฤทธิเต็ม (2556) ศึกษาแบบแผนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในวัดในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจต่อสถานที่ท่องเที่ยวและการจัดการการท่องเที่ยวในระดับมาก เมื่อแจกแจงด้านทรัพยากรการท่องเที่ยวอยู่ในระดับมากค่าเฉลี่ย 3.66 ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ค่าเฉลี่ย 3.47 ส่วนความพึงพอใจอยู่ในระดับปานกลาง เรียงตามลำดับมากน้อยดังนี้ ด้านกลยุทธ์การท่องเที่ยวค่าเฉลี่ย 3.34 ด้านบุคลากรค่าเฉลี่ย 3.27 และด้านประชาสัมพันธ์ค่าเฉลี่ย 2.87 ผลการศึกษารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวในวัดสรุปได้ดังนี้ 1 การจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว ได้แก่ การจัดทำผังการใช้สอยพื้นที่ของวัด การจัดทำแผนพัฒนาวัดทั้งในระยะสั้นและระยะยาว และการจัดทำแผนพัฒนาฟื้นฟูโบราณสถานหรือวัดร้าง 2 การจัดการระบบสื่อความหมาย ได้แก่ การจัดทำข้อมูลและฐานข้อมูลของวัดในระบบสารสนเทศ และการประชาสัมพันธ์กิจกรรมขอวัดในวันสำคัญหรือเทศกาลสำคัญ 3 การจัดการบุคลากรการท่องเที่ยว ได้แก่ การพัฒนาบุคลากรของวัดด้านการท่องเที่ยว และการพัฒนาจริยธรรมการท่องเที่ยวในวัด

ฐิติมา สะสม (2554: บทคัดย่อ) ศึกษากระบวนการบริหารและการจัดการวัดในพุทธศาสนา กรณีศึกษาวัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอภูพาน จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า วัดพระธาตุแช่แห้งมีการจัดระบบการบริหารและการจัดการวัด โดยเน้นการบริหารงานบุคคล การบริหารงานธุรการ การบริหารงานการเงิน/บัญชี การบริหารศาสนสมบัติ การบริหารกิจกรรมของวัด ซึ่งการบริหารงานดังกล่าวมีระบบการบริหารงานชัดเจน โปร่งใส มีการจัดรูปแบบของคณะกรรมการการบริหารในส่วนงานต่างๆ การจัดระบบการบริหารงานของวัดพระธาตุแช่แห้งเน้นในเรื่องของความสะดวกรวดเร็ว และมีประสิทธิภาพโดยจะเห็นได้จากการแบ่งงานออกเป็นแต่ละฝ่าย มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ โดยตรงจึงทำให้ง่ายต่อการติดต่อประสานงานและจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่แต่ละฝ่ายงานมีความตั้งใจและปฏิบัติตามระบบต่างๆ ที่ทางวัดได้กำหนดได้อย่างดีเยี่ยม ในส่วนของปัจจัยที่มีผลสัมฤทธิ์และผลกระทบต่อการบริหารและการจัดการวัดพระธาตุแช่แห้งนั้น จากการศึกษาทราบว่าเพราะปัจจัย 2 ประการ คือ ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความมีภาวะผู้นำของเจ้าอาวาส บุคลากร งบประมาณ และปัจจัยภายนอก ได้แก่ คณะสงฆ์ ภาครัฐ และองค์กรเอกชนซึ่งปัจจัยทั้งสองส่วนต่างเอื้อผลประสานประโยชน์ส่งเสริมซึ่งกันจนทำให้วัดพระธาตุแช่แห้งประสบความสำเร็จ ในการบริหารอันจะได้เป็นต้นแบบที่ดีงามในการพัฒนาวัดในพระพุทธศาสนาวัดหนึ่งสืบไป

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (2555) ศึกษารูปแบบและเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในประเทศไทย พบว่า นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศ มีความสนใจในการเรียนรู้และปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา โดยเฉพาะการเจริญจิตภาวนาและการเจริญปัญญา กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ระบุว่า ทางวัดได้จัดให้มีข้อมูลข่าวสาร สถานที่ และการแนะนำความรู้ทางศาสนาที่เหมาะสม มีรูปแบบการอบรมด้านจิตใจที่ดี ซึ่งสิ่งนี้นักท่องเที่ยวได้รับจากการปฏิบัติคือ การเห็นคุณค่าของการเกิดเป็นมนุษย์ การเห็นคุณค่าของการพัฒนาจิตใจและปัญญา การเห็นคุณค่าของการรักษาศีล การเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมประเพณีชาวพุทธ และสามารถนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันได้

จากผลวิจัยข้างต้นกล่าวได้ว่า การวิจัยเกี่ยวกับการจัดการวัด เน้นด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว ด้านสื่อความหมาย และบุคลากรการท่องเที่ยว ด้านบุคคลเน้นการบริหารงาน และกิจกรรมของวัด โดยมีปัจจัยภายในวัดและปัจจัยจากภายนอก ภายนอกจากกระแสการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรม การเพิ่มทางเลือกแก่นักท่องเที่ยวต่างชาติให้มีแนวโน้มการท่องเที่ยวเชิงศาสนาหรือปฏิบัติธรรมมากขึ้น อย่างไรก็ตามการศึกษาส่วนใหญ่เป็นวัดทางภาคเหนือที่เป็นอยู่แห่งศิลปวัฒนธรรม ส่วนรูปแบบการท่องเที่ยวของต่างชาติเป็นการมองภาพรวมมีอาจแยกสภาพที่มีบริบทเป็นเงื่อนไขสำคัญ โดยเฉพาะบริเวณชายแดนไทยภาคใต้ที่มีคติความเชื่อแตกต่างกัน งานวิจัยนี้คาดว่าจะช่วยเสริมให้เกิดความสมบูรณ์ในด้านการจัดการท่ามกลางความแตกต่าง

รัฐนันท์ พงศ์วิจิตร และภาคภูมิ ภักดีภาส (2550) ศึกษาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชนเผ่าเพื่อความยั่งยืน พบว่า ชุมชนดอยปุยมีศักยภาพการรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชนเผ่าในทุกด้าน ได้แก่ ความดึงดูดใจ ความสามารถเข้าถึงได้ทั้งทางกายภาพ แนวคิดและประเพณีวัฒนธรรม การมีที่พักอาศัยหรือที่พักผ่อนหย่อนใจที่ดีพอสมควร การมีกิจกรรมที่เป็นทั้งเชิงวัฒนธรรมและเป็นไปตามธรรมชาติของท้องถิ่น และความประทับใจ ทั้งทางด้านสถานที่พักและความประทับใจทางธรรมชาติ แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชนเผ่าอย่างยั่งยืน ควรมุ่งเน้น 1) บริหารการจักระบบแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนให้เกิดประสิทธิภาพในมิติต่างๆ ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมและระบบนิเวศของชุมชน 2) ต้องให้ความรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ในด้านต่างๆ เพื่อผลในมิติของการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน 3) การกำหนดกฎกติกาและจัดการร่วมกันในด้านการจัดการสิ่งปฏิกูลเพื่อดำรงไว้ของวัฒนธรรมชนเผ่า 4) การตลาด ควรเพิ่มการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ และสร้างผลิตภัณฑ์ต้องมีอัตลักษณ์ ความโดดเด่น และสื่อถึงการสืบสานวัฒนธรรมชนเผ่า

กัญญาภรณ์ อินหว่างและคณะ (2557) ศึกษาแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดพิษณุโลก ได้ผลวิจัยว่า การดำเนินกิจกรรมส่วนใหญ่มีลักษณะการเน้นสังคมและสิ่งแวดล้อมทุกแหล่งท่องเที่ยว มุ่งเน้นการศึกษาแหล่งวัฒนธรรมเชิงวัฒนธรรม ความเชื่อ และมีกิจกรรมร่วมกันกับคนในชุมชน มีการสร้างรายได้ด้วยการขายของที่ระลึกของชุมชนในพื้นที่วัฒนธรรมของผู้อาศัยในชุมชนนั้น แต่สามารถเพิ่มงานเพิ่มรายได้ให้ชุมชน และให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่น และจากการศึกษาพบว่า แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมยังเป็นการท่องเที่ยวที่ครบวงจรระหว่างการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ท่องเที่ยวแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และท่องเที่ยวเชิงนันทนาการ เช่น การชมพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำทวี พิพิธภัณฑ์ของสถานที่ต่าง ๆ ทั้งโบราณสถาน ประเพณี วิถีชีวิตวัฒนธรรมที่ยาวนาน ฯลฯ

พระสรวิชัย อภิปัญญา (2556) ศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนา ในภาคใต้ของประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาพุทธในภาคใต้ของประเทศไทยสามารถแบ่งได้เป็น 3 ชนิดหลัก 1) เส้นทางการบูรณาการตามหลักศีลธรรมของศาสนาพุทธ: ตามรอยเท้าจาริกประวัติศาสตร์ของศรีวิชัยและเยี่ยมสิ่งศักดิ์สิทธิ์อภินิหารของรอยหลงเหลือในภาคใต้ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า 2) เส้นทางการท่องเที่ยวทางธรรมะ 3) เส้นทางการชีวิตและศีลธรรมจรรยา : เส้นทางการศึกษาและแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน แต่ละเส้นทางมีอัตลักษณ์ของตนเองและใส่คุณค่าทางพุทธศาสนาที่สามารถแสดงหลักการแห่งธรรมะ มากไปกว่านั้นทุกเส้นทางมีความสวยงามทางสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่น่าสนใจ รัฐบาล (ทั้งระดับชาติและท้องถิ่น) ได้ให้ความสนใจเพียงพอในการพัฒนาความสวยงามที่เป็นอัตลักษณ์ของวัดในเส้นทางภาคใต้ระดับหนึ่ง การจัดการท่องเที่ยวประเภทนี้จะเป็นอีกทางเลือกของอนาคตของธุรกิจการท่องเที่ยวของประเทศไทย สำหรับการประเมินทรัพยากรการจัดการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาของวัดในพื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทย การศึกษานี้แสดงให้เห็นว่าแหล่งการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาในภาคใต้ส่วนใหญ่มีความสามารถเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวระดับชาติ แต่อย่างไรก็ตามท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินไปนี้ของประเทศไทย (ซึ่งเป็นการเตรียมสำหรับเออีซีและสังคมในระดับ

นานาชาติในอนาคต) มาตรฐานของการวางแผนการท่องเที่ยวระยะยาว การประชาสัมพันธ์ การจัดการสิ่งแวดล้อม แก่นสาระพิเศษยังคงเป็นประเด็นที่ต้องอภิปราย และเพราะว่าแหล่งเป้าหมายของเราเป็นสถานที่ทางศาสนาซึ่งมีความเฉพาะทางกฎหมายของตัวเอง มันมีประวัติศาสตร์ทางสังคมที่สำคัญ วัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเชื่อแต่ละท้องถิ่น ดังนั้นการพัฒนาและยกระดับมาตรฐานระดับสากลเป็นสิ่งที่บอบบางมาก ไม่ว่าจะรัฐบาล (ระดับชาติและท้องถิ่น) ต้องทำงานด้วยกันกับสังคมพลเรือนในการผลักดันกลยุทธ์ไปข้างหน้า

ผู้วิจัยยังมองเห็นว่าแนวทางในการพัฒนาสำหรับการจัดการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาในพื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทยควรกระตุ้นให้หน่วยงานของรัฐบาล เช่น กระทรวงการท่องเที่ยวและการกีฬา กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงวัฒนธรรมสร้างกลยุทธ์ในการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและทางพุทธศาสนาในเวลาเดียวกัน นี่เป็นเพราะประเทศไทยจำเป็นในการปรับปรุงมาตรฐานการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาแต่ละแห่งเพื่อให้เข้ากันได้กับกลยุทธ์การพัฒนาการท่องเที่ยวของท้องถิ่น แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาในประเทศไทยมีศักยภาพที่จะได้รับการส่งเสริมเป็นเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงพหุวัฒนธรรม (และความหลากหลายเชื้อชาติ) ซึ่งจะเป็นประโยชน์เมื่อเราเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

กุลวรา สุวรรณพิมล และคณะ (2549) ศึกษารูปแบบฝึกรอบรมบุคคลากรด้านคุณภาพของการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม ภูเก็ต พังงา กระบี่ พบว่า ในเบื้องต้นองค์กรภาครัฐและภาคบุคคลากรในท้องถิ่น อยากให้มีการระบุแผนการพัฒนาฝึกรอบรมบุคคลากรของแต่ละหน่วยงานให้ชัดเจนและต่อเนื่อง โดยมีความสอดคล้องกันระหว่างองค์กรเพื่อการประสานในระดับปฏิบัติการได้อย่างราบรื่น และต้องการเพิ่มพูนความรู้ในระดับเร่งด่วน ในประเด็นการให้ความรู้ ความเข้าใจ และการเชื่อมโยงระหว่างศิลปวัฒนธรรมกับการท่องเที่ยวเพื่อที่บุคคลากรจะได้ปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมกับสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมให้แก่คนในท้องถิ่น ประเด็นสำคัญประการหนึ่งคือองค์กรภาครัฐด้านศิลปวัฒนธรรมยังขาดความรู้ด้านการวิจัย เพื่อนำผลมาพัฒนาองค์กรหรือท้องถิ่นได้อย่างถูกต้อง นอกจากนี้ภาคบุคคลากรในท้องถิ่นที่เป็นแกนนำของชาวบ้านต้องการให้ฝึกรอบรมด้านการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน และการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ สำหรับองค์กรภาคเอกชนให้ความสำคัญกับการพัฒนาบุคคลากร และองค์กรเพื่อเตรียมความพร้อมกับความต้องการของนักท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมที่จะเพิ่มมากขึ้น

จากผลวิจัยสะท้อนถึงแนวทางพัฒนาที่เน้นสังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นการจัดการเชิงวัฒนธรรม และเป็นไปตามธรรมชาติของท้องถิ่น การจัดระบบที่สอดคล้องกับท้องถิ่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การวางกฎร่วมกันโดยชุมชน และการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ การพัฒนาคน แนวทางพัฒนาการท่องเที่ยววัฒนธรรมที่มีผลต่อความยั่งยืน แต่กระนั้นก็ตีการพัฒนาที่มีสนามจากแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่มีได้เจาะจงเฉพาะพื้นที่ การเน้นศึกษาสถานสถานจะช่วยเติมเต็มองค์ความรู้ใหม่ในแง่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมากขึ้น

โสภารัตน์ จารุสมบัติ และกรกช ศิริโชค (2547) ทำการศึกษาสถานภาพความรู้เกี่ยวกับอาณาบริเวณชายแดนของประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้านระยะที่ 1 ผลการสำรวจเบื้องต้นพบว่า ความรู้เรื่องชายแดนไทยกับประเทศเพื่อนบ้านมีการพัฒนาและแตกแขนงไปค่อนข้างจะจัดกระจายมาก ในงานเขียนเกี่ยวกับชายแดนไทย-มาเลเซียให้ความสำคัญกับปัญหาความขัดแย้งของชายแดนภาคใต้ การมีส่วนร่วมของการเมือง และการศึกษาเกี่ยวกับประเพณีท้องถิ่น ในส่วนที่เกี่ยวกับรัฐพบว่า ประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการจัดการชายแดนและความร่วมมือในการพัฒนาพื้นที่ข้ามพรมแดนกำลังเป็นสิ่งที่ได้รับความสนใจ นักวิชาการหลายสาขาให้ความสนใจศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงชายแดน การจัดการชายแดน และความร่วมมือข้ามพรมแดน

ภูมิ หมั่นพลศรี (2551) ศึกษาการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเมืองชายแดนกรณีศึกษา: อำเภอเมืองจังหวัดหนองคายพบว่าปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวมีความสัมพันธ์ต่อแนวทางในการพัฒนาการท่องเที่ยวมากที่สุด โดยปัจจัยที่มีอิทธิพลมากที่สุดคือ ปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรม ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างเอกลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของอำเภอเมืองจังหวัดหนองคายมีความสัมพันธ์เป็นอันดับรองลงมา และมีปัจจัยด้านแหล่งท่องเที่ยวเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลมากที่สุด ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของอำเภอเมืองจังหวัดหนองคายมีความสัมพันธ์อยู่ในระดับน้อย โดยนักท่องเที่ยวได้ให้ความสำคัญกับการสื่อสารผ่านทางตัวบุคคลมากที่สุดและแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอเมืองจังหวัดหนองคาย พบว่าอำเภอเมืองจังหวัดหนองคายมีความพร้อมทางการท่องเที่ยวที่สูง ส่วนใหญ่เป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยสามารถสรุปเป็นแนวทางเดียวกันได้คือ หน่วยงานภาครัฐควรกำหนดแนวทางในการพัฒนาการท่องเที่ยวให้เป็นเอกภาพและชัดเจน

พันประสิทธิ์ สุเทพ (2547) ศึกษากลยุทธ์การจัดการเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวชายแดนไทยและกัมพูชา กรณีศึกษาจังหวัดสระแก้ว บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ โดยอาศัยศักยภาพของแหล่งประวัติศาสตร์พนมรุ้ง งานแสดงช้างจังหวัดสุรินทร์ และปราสาทเขาพระวิหาร เป็นสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยว จากการวิเคราะห์จุดเด่นและโอกาสของจังหวัดชายแดน ได้ขอเสนอเชิงกลยุทธ์ไว้ดังนี้ 1) กลยุทธ์การเชื่อมโยงสระแก้ว ศรีสะเกษ สุรินทร์กับเมืองเสียมราฐ ด้านการค้าชายแดน เพื่อการส่งสินค้าไปตลาดประเทศกัมพูชา และการเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับกลุ่มโบราณสถาน นครวัด นครธม 2) กลยุทธ์การพัฒนาศักยภาพด้านบริการและแรงดึงดูดของแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัด เสริมความน่าสนใจของแหล่งวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดแสดงสีเสียด การท่องเที่ยว สร้างเสริมความรู้ ประวัติศาสตร์โบราณคดี ธรรมชาติวิทยา เจริญเวช เจริญเกษตร เจริญสุขภาพการกีฬา รวมทั้งการสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นทางด้านนันทนาการ 3) กลยุทธ์การยกระดับมาตรฐานสิ่งอำนวยความสะดวกด้วยการพัฒนาบุคลากรในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว 4) กลยุทธ์การสร้างกิจกรรมส่งเสริมการตลาดประชาสัมพันธ์กิจกรรมเด่น การสร้าง Brand ของภูมิภาค และจังหวัด 5) กลยุทธ์การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของภาคเอกชน และท้องถิ่นมีการร่วมกันของการท่องเที่ยว วัฒนธรรมประเพณี และหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล 6) กลยุทธ์

การพัฒนาความพร้อมของประเทศเพื่อนบ้านในด้านโครงสร้างพื้นฐาน และเงินช่วยเหลือในโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว 7) การเปิดประตูอุตสาหกรรมท่องเที่ยวสู่อินโดจีน สร้างความเชื่อมโยงทั้งการค้า การลงทุน และการท่องเที่ยวของประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้านมากขึ้น 8) กลยุทธ์การรณรงค์ท่องเที่ยวทางรถยนต์ เพื่อขยายตลาดการท่องเที่ยวของกลุ่มนักท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยวอิสระ

ณัฐวุฒิ คำห้วน (2545) ศึกษาแนวทางการพัฒนาเมืองสุโขทัย-ลก เพื่อรองรับการท่องเที่ยวชายแดน จากการศึกษาภาพรวมพบว่า เมืองสุโขทัย-ลกมีจุดเด่นอยู่ที่มีโครงสร้างของเส้นทางที่เป็นโครงข่ายเชื่อมโยงกับเมืองต่างๆ ได้ทุกทิศทาง ทั้งทางรถยนต์และรถไฟ สามารถเดินทางเชื่อมโยงสู่แหล่งท่องเที่ยวและเมืองอื่นๆ ในภูมิภาค รวมถึงประเทศมาเลเซียได้อย่างสะดวก มีความพร้อมด้านที่พัก มีสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการสำหรับนักท่องเที่ยว ซึ่งเปิดให้บริการนักท่องเที่ยวอยู่เป็นจำนวนมาก ภายในเมืองมีสิ่งดึงดูดการท่องเที่ยวเป็นแหล่งจำหน่ายสินค้าชายแดน และสถานบริการบันเทิงที่มีจำนวนมากในเมือง อุปสรรคที่ไม่สามารถควบคุมได้คือ ขาดการวางแผนเพื่อพัฒนาด้านการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยตรง คือการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย การแข่งขันกับแหล่งท่องเที่ยวประเภทเมืองชายแดนใกล้เคียง เช่น เบตงและสะเตาะ รวมทั้งการพึ่งพาสินค้าและนักท่องเที่ยวจากประเทศมาเลเซียมากเกินไป จากศักยภาพในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวของเมืองสุโขทัย-ลก ในการศึกษาครั้งนี้จึงได้เสนอแนวทางการพัฒนาเมืองเพื่อรองรับการท่องเที่ยวชายแดน โดยวางแผนพัฒนาให้เมืองสุโขทัย-ลก มีความพร้อมในสิ่งอำนวยความสะดวก และโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ในขณะเดียวกันต้องพัฒนากิจกรรมที่ให้บริการเกี่ยวกับการท่องเที่ยว รวมทั้งแหล่งและสิ่งดึงดูดการท่องเที่ยวของเมืองสุโขทัย-ลก เพื่อแก้ไขปัญหาที่เป็นจุดด้อยในปัจจุบันและสามารถรองรับการขยายตัวของชุมชนและการท่องเที่ยวที่เข้ามาในเมืองสุโขทัย-ลก ได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด โดยกำหนดแนวทางในการพัฒนาเพื่อผลักดันให้การพัฒนาเป็นไปตามเป้าหมายดังนี้ (1) การพัฒนาแหล่งและสิ่งดึงดูดการท่องเที่ยว เช่นการพัฒนาคุณภาพของกิจกรรมที่ให้บริการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในเมืองสุโขทัย-ลก การปรับปรุงพื้นที่บริเวณศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ และสนามกีฬาทหารอากาศ รวมถึงการส่งเสริมวงการท่องเที่ยวในพื้นที่ใกล้เคียง เป็นต้น และ (2) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั้งนี้เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาของเมืองสุโขทัย-ลก ด้วยการปรับปรุงและพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานของเมือง และสร้างภูมิทัศน์ของเมืองให้เป็นเมืองท่องเที่ยวชายแดน ในอันที่จะเป็นการเตรียมพร้อมเพื่อรองรับการขยายตัวของเมือง และเป็นการเสริมสร้างศักยภาพและโอกาสในด้านการพัฒนาเมืองสุโขทัย-ลก

อาทิ ศุภกาภยวงศ์ (2545) ศึกษาเรื่องธุรกิจท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย พบว่า มิติด้านสิ่งอำนวยความสะดวก มิติด้านสถานที่ท่องเที่ยว มิติด้านสถานที่พัก มิติด้านอาหารบริโภค มิติด้านราคาสินค้า มิติด้านสินค้าอุปโภคบริโภค มิติด้านความซื่อสัตย์ และมิติด้านความปลอดภัย มีส่วนช่วยส่งเสริมพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซียในระดับปานกลาง ส่วนมิติด้านการให้บริการ มีส่วนช่วยส่งเสริมพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซียในระดับดี ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อธุรกิจท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซียพบว่า จำนวนนักท่องเที่ยวมาท่องเที่ยว ค่าใช้จ่ายของนักท่องเที่ยวที่ใช้จ่ายใช้สอย

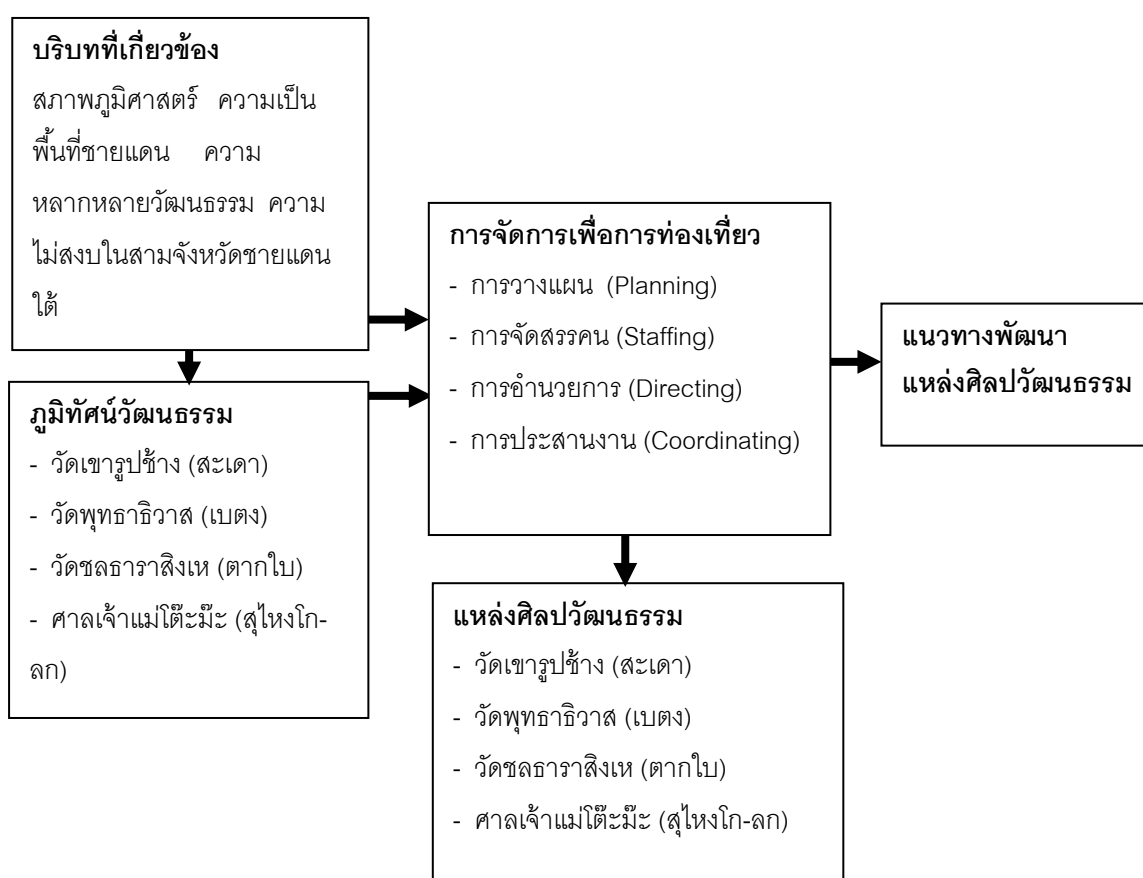
และจำนวนวันพักเฉลี่ยของนักท่องเที่ยวมีส่วนส่งเสริมพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย กรณีชายแดนภาคใต้ของไทยในทิศทางเดียวกัน ผลการพยากรณ์จำนวนนักท่องเที่ยวต่างประเทศที่จะเข้ามาท่องเที่ยวบริเวณชายแดนภาคใต้ของประเทศไทยในอนาคต ช่วงปี พ.ศ.2546-2549 พบว่า มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น และเป็นไปตามสมมุติฐานที่ตั้งไว้ นักท่องเที่ยวมีทัศนะว่าปัจจุบันสภาพธุรกิจท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย อยู่ในระดับปานกลาง วิฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อธุรกิจท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซียเล็กน้อย ขณะที่การขยายเวลาเปิดปิดด่านบริเวณชายแดนไทย-มาเลเซียส่งผลกระทบต่อธุรกิจท่องเที่ยวชายแดนเป็นอย่างมาก

จากผลวิจัยจะเห็นว่าด้านการท่องเที่ยวชายแดนอีสานตอนเหนือ หนองคายเป็นพื้นที่มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวสูง ด้วยความสมบูรณ์ของทรัพยากรทางวัฒนธรรม แต่ก็มีปัญหาขาดความชัดเจนในแนวทางจากภาครัฐด้านการท่องเที่ยวชายแดนอีสานใต้ แหล่งศิลปวัฒนธรรม เช่น ปราสาทหินพนมรุ้ง เขาพระวิหาร เป็นสิ่งดึงดูดใจสูง กลยุทธ์สำคัญคือ การเสริมความน่าสนใจของแหล่งวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนชายแดนภาคใต้การพัฒนาแหล่งและสิ่งดึงดูดการท่องเที่ยว เช่น การพัฒนาคุณภาพของกิจกรรมบริการด้านการท่องเที่ยวในเมืองชายแดน การปรับปรุงพื้นที่บริเวณแหล่งศิลปวัฒนธรรม การให้บริการที่ดีแก่นักท่องเที่ยวตามชายแดนไทยมาเลเซีย มีส่วนเสริมพัฒนาธุรกิจชายแดนได้มาก แต่การเปิดปิดชายแดนก็ส่งผลกระทบเช่นกัน การศึกษาแหล่งศิลปวัฒนธรรมตามแนวชายแดนภาคใต้จึงเป็นพื้นที่ที่ช่วยสะท้อนศักยภาพด้านการท่องเที่ยวและสภาพปัญหา

การทบทวนวรรณกรรมข้างต้นสรุปได้ว่า แหล่งศิลปวัฒนธรรมหลายแห่งยังคงมีอุปสรรคต่อการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว มีปัญหาเรื่องความปลอดภัยในชีวิต การใช้พื้นที่ สภาพธุรกิจชายแดน การพัฒนาบุคคลในชุมชน และการส่งเสริมให้แหล่งท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมโดยเฉพาะวัดให้เป็นแหล่งชดเชลาจิตใจ จึงจำเป็นต้องหาแนวทางพัฒนาเพื่อเสริมสร้างศักยภาพการท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมตามชายแดนนี้อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะด้านศิลปะที่เกี่ยวกับศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและอาจส่งผลกระทบต่อปฏิสัมพันธ์คนต่างวัฒนธรรม ทั้งในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

แนวคิดดังกล่าวอาจสรุปได้ว่า การจัดการศิลปวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย เป็นการดำเนินการภายใต้กลไกต่างๆ เพื่อบรรลุเป้าหมายคือมูลค่าจากการท่องเที่ยว จากสภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพพื้นที่ชายแดนไทย-มาเลเซีย ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ส่งผลด้านภูมิทัศน์ ศิลปะ สถาปัตยกรรม การจัดการเพื่อการท่องเที่ยว และการหาแนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยว โดยใช้พหุกรณี ซึ่งสามารถนำมาสร้างกรอบการวิจัย (Conceptual Framework) ได้ดังนี้

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

วิจัยเรื่อง การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย มีจุดประสงค์ เพื่อศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม การจัดการแหล่ง และแนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ มีขั้นตอนและวิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

3.1 แหล่งรวบรวมข้อมูล

แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการค้นคว้าเอกสารที่ผู้อื่นจัดทำไว้แล้ว ได้แก่

1. เอกสารปฐมภูมิ เช่น รายงานวิจัย บทความ และผลงานวิจัยในวารสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา

2. เอกสารทุติยภูมิ เช่น หนังสือ ตำรา สารานุกรม ปริทัศน์งานวิจัย ป้ายนิทรรศการ ทัศนศึกษา ข้อมูลที่เกี่ยวข้องโดยค้นคว้าจากสถานศึกษาหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการวัฒนธรรม

แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยงานวิจัยนี้ศึกษาแบบพหุกรณี ผู้วิจัยเลือกแหล่งศึกษาจากหลายกรณี (Collection Cases) กำหนดให้มีแหล่งศิลปวัฒนธรรมกระจายอยู่ในสี่เขตชายแดนเป็นพื้นที่สนามโดยตรง ประกอบด้วยวัดถ้ำเขารูปช้าง (สะเดา) วัดพุทธาธิวาส (เบตง) วัดชลธาราสิงเห (ตากใบ) และศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ (สุโงโก-ลก)

ภาพประกอบ 1 แผนที่แหล่งศิลปวัฒนธรรมที่ทำการศึกษา (ที่มา: แผนที่ประเทศไทย)

เกณฑ์การเลือกแหล่งศิลปวัฒนธรรม

1. เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่ตั้งอยู่ตามแนวชายแดน โดยพิจารณาถึงอาณาเขตที่มีรอยต่อแผ่นดินระหว่างไทยกับมาเลย์ ที่นักท่องเที่ยวมาเลย์มีโอกาสเข้าถึงง่าย
2. เป็นศาสนสถาน ที่มีศิลปะ สถาปัตยกรรมโดดเด่น หรือมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อ พิธีกรรมซึ่งจูงใจให้นักท่องเที่ยวมาเลย์เยี่ยมชมจำนวนมาก
3. เป็นพื้นที่ที่ผู้วิจัยเข้าถึงแหล่งข้อมูลได้ มีความเสี่ยงจากสถานการณ์ความไม่สงบน้อย อย่างไรก็ตาม พื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ทุกแห่งย่อมมีโอกาสประสพภัยทุกเมื่อจึงคำนึงแหล่งศาสนสถานที่ปลอดภัยหรืออยู่ในย่านชุมชน

การเข้าถึงแหล่งพื้นที่

แต่ละแหล่งผู้วิจัยเดินทางไปเก็บข้อมูลด้วยตนเองพร้อมผู้ร่วมวิจัย ครั้งแรกขอเข้าพบเจ้าอาวาสหรือผู้มีอำนาจในแหล่งนั้นๆ เพื่อแนะนำตนเองและขออนุญาตเก็บข้อมูล อธิบายถึงเป้าหมายและประโยชน์ที่จะได้รับจากการศึกษา ผลจากการลงพื้นที่ทั้งสองแห่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี โดยเฉพาะศาลเจ้าแม่โต๊ะโตะที่ไปในช่วงจัดงานเทศกาล ผู้จัดงานต่างอธิบายได้อย่างละเอียด บางแห่งมีเงื่อนไขขออ่านรายงานผลก่อนเผยแพร่ เป็นสิ่งดีสำหรับงานวิจัยที่จะทำให้ได้ข้อมูลถูกต้องขึ้น การเข้าถึงพื้นที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลทั้งภายในวัดศาลเจ้าและชุมชนโดยรอบพร้อมกันไป

3.2 วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การสัมภาษณ์ระดับลึก (In-depth interview) เป็นการพูดคุยแบบสองทางเพื่อให้ได้คำตอบในประเด็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม แนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรม การสัมภาษณ์จะเป็นการตั้งประเด็นสนทนาจากเรื่องทั่วๆ ไปมาเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับคำถามวิจัย ทำการขออนุญาตบันทึกเทป หากไม่ได้รับอนุญาตใช้วิธีจดบันทึกบนสมุดแทน เพื่อพิทักษ์สิทธิผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์ ผู้วิจัยระบุชื่อเป็นนามสมมติ ยกเว้นเจ้าอาวาสหรือผู้ที่อนุญาตให้ใช้นามจริงได้

2. การสังเกต (Observation) เป็นการสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรม รวมถึงวิธีการจัดการของวัด พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและผู้แสวงบุญ ซึ่งใช้กับการศึกษาภูมิทัศน์ ศิลปะ ลักษณะกายภาพต่างๆ การเข้าไปสังเกตแบบมีส่วนร่วมผู้วิจัยทำตัวเป็นนักท่องเที่ยวแสวงบุญและเข้าร่วมพิธีกรรม จุดสำคัญที่สังเกตและรีบบันทึกเพื่อป้องกันการหลงลืม

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินพร้อมถ่ายภาพและวาดภาพภูมิทัศน์ ศิลปะ หรือสิ่งต่างๆ ในแง่กายภาพมีความจำเป็นที่ต้องบันทึกโดยการวาด โดยเฉพาะการจัดผังตำแหน่งของสิ่งปลูกสร้างต่างๆ การวาดภาพจะช่วยให้เห็นภาพตัด เห็นมุมมองที่กล้องไม่สามารถกระทำได้

การเลือกผู้ให้ข้อมูล

การเลือกคนสำหรับขอสัมภาษณ์ระดับลึก ใช้วิธีเจาะจง (Purposive sampling) ไปยังบุคคลที่ให้ข้อมูลมากที่สุดและเป็นประโยชน์ต่องานวิจัย ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informants) ได้แก่ เจ้าอาวาส พระสงฆ์ที่ไม่ใช่เจ้าอาวาส สามเณร ชีคณงานประจำ คณะกรรมการวัดและศาลเจ้า คณะทำงานที่แต่งตั้งเพื่อดำเนินงานเฉพาะกิจ จำนวน 24 คน

ผู้ให้ข้อมูลรอง เป็นเจ้าหน้าที่รัฐ ผู้ปกครองท้องถิ่นที่ดูแลแหล่งศิลปวัฒนธรรม ผู้แทนสำนักงานการท่องเที่ยว (ท.ท.ท.) นักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ ผู้แสวงบุญ ผู้ประกอบการบริเวณวัด คนในชุมชนโดยรอบที่ไม่มีส่วนร่วมในการจัดการประมาณ 31 คน เลือกทั้งวิธีการเจาะจง แบบลูกโซ่ และแบบบังเอิญแบบบังเอิญ (Accidental sampling) ใช้กับนักท่องเที่ยว โดยเข้าไปสนทนากับนักท่องเที่ยวที่อยู่ระหว่างการเยี่ยมชมโดยไม่คาดการณ์ล่วงหน้า แต่กลับได้ข้อมูลจำนวนมากที่สอดคล้องกับจุดประสงค์

เครื่องมือที่ใช้เก็บข้อมูล

1. แบบสัมภาษณ์ เป็นชุดเอกสารที่ตั้งแนวคำถามไว้กว้างๆ แบบกึ่งโครงสร้าง
2. แบบสังเกต เป็นชุดเอกสารที่ตั้งประเด็นไว้เป็นเรื่องๆ สำหรับการสังเกต สิ่งสังเกต ตัวอย่างเช่น รูปแบบทางศิลปกรรม การบริหารจัดการของผู้ดำรงตำแหน่งต่างๆ ศาสนพิธี พฤติกรรมของผู้ร่วมกิจกรรม นักท่องเที่ยว จำนวนผู้คน
3. เครื่องบันทึกภาคสนาม ได้แก่ สมุดปากกาบันทึกภาคสนาม (Field note) เครื่องบันทึกเสียง เครื่องบันทึกภาพ สำหรับการบันทึกข้อมูลต่างๆ จากการสัมภาษณ์ระดับลึก การสังเกตสภาพพื้นที่ทางกายภาพ ศิลปะ กิจกรรม และศาสนพิธี

นอกจากนี้ยังมีเครื่องมือวาดภาพ สมุดวาดภาพ ซึ่งได้จากการการสังเกตเกี่ยวกับแผนผัง ภูมิทัศน์ ศิลปะ สิ่งปลูกสร้าง รูปเคารพ สิ่งของซึ่งจัดวางภายในศาสนสถาน

3.3 การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล

การเก็บข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึกแต่ละครั้งทำการตรวจสอบความถูกต้องตรงประเด็น และความน่าเชื่อถือ โดยตรวจสอบซ้ำข้อมูลจากแหล่งที่มา ซึ่งได้แก่ แหล่งข้อมูลทั้งด้านเวลา สถานที่ และบุคคล วิเคราะห์ทั้งรายวันในแต่ละสนามและวิเคราะห์โดยภาพรวมเมื่อออกจากสนาม การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหาจากเอกสาร และข้อมูลที่มาจากการสังเกตและสัมภาษณ์ภาคสนาม ซึ่งถอดออกจากเครื่องบันทึกเสียงโดยจัดหมวดหมู่ ตีความข้อมูล การเปรียบเทียบความเหมือนความแตกต่าง โดยอาจตั้งสมมุติฐานชั่วคราวจนกว่าได้รับการยืนยัน นอกจากนี้ยังวิเคราะห์จากภาพถ่าย ภาพวาด นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์พรรณนาและสร้างบทข้อสรุป

บทที่ 4

แหล่งศิลปวัฒนธรรมและผลการวิเคราะห์

4.1 แหล่งศิลปวัฒนธรรม: วัดเขารูปช้าง

วัดเขารูปช้างตั้งอยู่ในชุมชนบ้านหน้าถ้ำ ตำบลปาดังเบซาร์ อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา ชาวต่างประเทศมักเรียกวัดนี้ว่า “dragon elephant temple” สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2511 บนเนื้อที่ 33 ไร่ อยู่ห่างจากชายแดนจากด่านตรวจคนเข้าเมืองปาดังเบซาร์ราว 12 กิโลเมตร จากด่านนอก (จังโหลน) ราว 30 กิโลเมตร

ชุมชนหน้าถ้ำเป็นหนึ่งในชุมชนของหมู่บ้านเขารูปช้าง ซึ่งเป็นหนึ่งในสิบเอ็ดหมู่บ้านของตำบลปาดังเบซาร์ หมู่บ้านเขารูปช้างประกอบด้วย 4 ชุมชนคือ ชุมชนหน้าถ้ำ ชุมชนหน้าถ้ำ ชุมชนเขารูปช้าง ชุมชนดอนสระ ชุมชนควนแบก ทั้งสี่ชุมชนมีประมาณ 315 ครัวเรือน มีชาวพุทธประมาณร้อยละ 50 ชาวมุสลิมประมาณร้อยละ 50 สำหรับชุมชนหน้าถ้ำหรือชุมชนติดวัดเขารูปช้างมีราว 50 ครัวเรือน อาชีพหลักส่วนใหญ่ทำสวนยาง อาชีพรองรับจ้างทั่วไป ทำสวนผลไม้ (กัมปนาท ขาวหนู, 2558: สัมภาษณ์) วัดตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของตลาดปาดังเบซาร์ เส้นทางจากชายแดนถึงวัดเป็นถนน 2 ช่องจราจร ลาดยางตลอดสาย ตามทางมีป้ายแนะนำวัดเป็นภาษาไทยควบคู่ภาษาอังกฤษ ทว่าภาษาอังกฤษมีขนาดเล็กมากเมื่อเทียบกับภาษาอังกฤษ วัดตั้งอยู่เส้นทางระหว่างตลาดปาดังเบซาร์สู่หมู่บ้านรอกาม ตามทางมีบ้านเรือนตั้งกระจุกเป็นช่วงๆ มีร้านค้าประปราย ร้านอาหารมีน้อยมาก ไม่มีร้านอาหารและที่พักที่ให้บริการนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะ

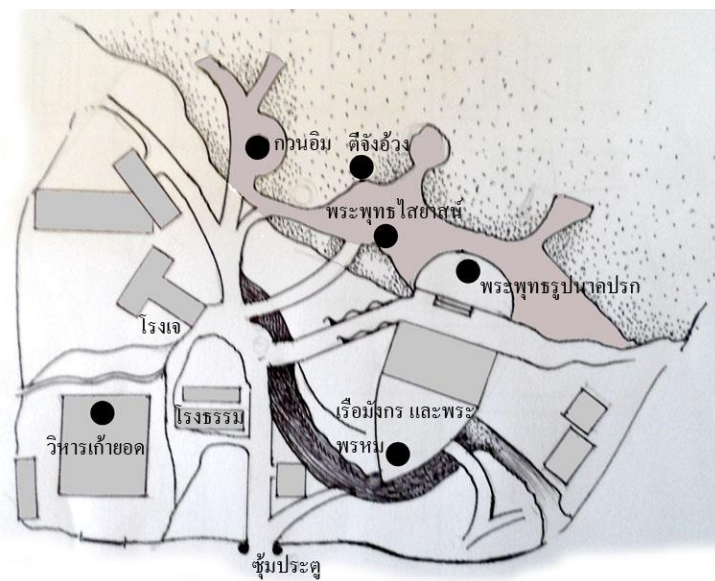
นักท่องเที่ยวไทยที่มาท่องเที่ยวเมืองปาดังเบซาร์มักแวะชมวัดเขารูปช้างเสมอ เพราะเป็นจุดท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง คนมาเลเซียเชื้อสายจีนส่วนใหญ่เมื่อเข้าสู่ด่านปาดังเบซาร์จะถือโอกาสแวะชมและทำบุญที่วัดเขารูปช้างก่อนเดินทางต่อไปยังหาดใหญ่หรือเมืองท่องเที่ยวอื่นๆ ทางภาคใต้ ถนนลัดเลาะไปตามป่าเขา มีทั้งขึ้นเนินและลงเนิน สองข้างถนนดูเป็นธรรมชาติ บางช่วงเป็นสวนยาง เป็นทุ่งนา หรือป่าละเมาะ หากมาจากเมืองหาดใหญ่มีเส้นทางตัดผ่านภูเขาสูงสลับซับซ้อนทิวทัศน์สวยงามโดยไม่ต้องเข้าเมืองสะเดาหรือปาดังเบซาร์ เหมาะที่จะจัดเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ หรือศึกษาวิถีชีวิตชุมชน จากถนนหลักมีทางเข้าวัดเขารูปช้าง โดยมีประตูขนาดใหญ่ระบู้ชื่อวัด ถนนแคบลง บางช่วงเป็นหลุม พื้นถนนถูกกัดเซาะขาดการซ่อมแซม ถนนขรุขระและคดเคี้ยวไปตามสวนยางจากปากถนนถึงบ้านหน้าถ้ำ ระยะห่าง 5 กิโลเมตร บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของชุมชนที่มีการผลิตสินค้า เครื่องกะลามะพร้าวเป็นสินค้าประจำชุมชน แต่ปัจจุบันได้ยกเลิกกิจการเหลือเพียงตัวอาคาร

ภาพประกอบ 2 ผังที่ตั้งวัดและชุมชนโดยรอบวัดเขารูปช้าง (ที่มา: Google map)

ภูมิหลังของชุมชนและวัด

ชุมชนบ้านหน้าถ้ำเริ่มก่อตัวขึ้นราว พ.ศ. 2484 ผู้คนอพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่ซึ่งเป็นป่าดงดิบอุดมสมบูรณ์ด้วยต้นไม้และสัตว์นานาพันธุ์ เช่น หมู กุ้ง เลื้อย หมูป่า ฯลฯ มีภูเขาซึ่งดูเหมือนรูปทรงของช้าง มีแหล่งน้ำที่ไหลมาจากประเทศมาเลเซีย การอพยพก็ด้วยนโยบายรัฐ ให้คนมาแผ้วถางเบิกป่าทำสวนยางพารา ราว พ.ศ. 2500 ผู้คนเริ่มมามากขึ้น มีครอบครัวตั้งอยู่ราว 10-30 ครอบครัวนั้นหลงพ้อทองมาสร้างสำนักสงฆ์ที่เชิงเขาหน้าถ้ำ (บริเวณหลังโรงเรียนวัดเขารูปช้างปัจจุบัน) หลังจากนั้นพระเม่งฆ่าเดินทางจากสิงคโปร์มาร่วมสำนัก (จบ สุตศรี, 2558: สัมภาษณ์) จนพัฒนาเป็นวัดเขารูปช้าง ที่มาของชื่อวัดเขารูปช้างเป็นเพราะภูเขาที่มีลักษณะคล้ายหัวช้าง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก อันเป็นที่ตั้งแห่งความสิริมงคล เม่งฆ่าเมื่อได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสแทนพระทองมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาวัด เคยอาศัยในเมืองกวางเจา สาธารณรัฐประชาชนจีน เดิมชื่อเงิน จวง อยู่ในสิงคโปร์เมื่ออายุ 38 ปี ได้บวชเรียนในพุทธศาสนา มหายานเป็นศิษย์ของพระอาจารย์ฮุยเฮง (มาเที่ยววัดเขารูปช้าง ,ม.ป.ป.) ความเป็นคนกว้างขวาง มีเครือข่ายติดอยู่ในสิงคโปร์ ภายหลังเป็นผู้บริหารจัดการวัดจึงระดมเงินปลูกสร้างอารามได้มาก สิ่งก่อสร้างของวัด ศิลปะ และการตกแต่งที่เห็นอยู่ถึงปัจจุบันสร้างขึ้นสมัยพระเม่งฆ่าทั้งสิ้น

ภาพประกอบ 3 แผนผังสิ่งสำคัญภายในวัดเขารูปช้าง

ที่มา : วาดภาพโดยผู้ช่วยวิจัย

สิ่งก่อสร้างของวัด ศิลปะ และการตกแต่ง

1. ซุ้มประตูวัด มีสองประตู ซุ้มประตูหลักออกแบบอย่างศิลปะทรงจีน ตกแต่งด้วยรูปมังกรพันเลื้อยรอบเสา ด้านหน้าประตูตั้งรูปช้าง เขียนอักษรจีนบนซุ้มประตู ซุ้มประตูรองออกแบบอย่างศิลปะไทย แต่เปิดชั่วคราวเฉพาะมีเทศกาลสำคัญ หรือผู้คนร่วมงานจำนวนมาก ลักษณะซุ้มออกแบบอย่างศิลปะไทยประดับยอดรูปปลับปลา 5 ยอด ความสวยงามของประตูอยู่ที่การจัดวางปลับปลาไทยด้วยแกนสมมาตร ทาสีแดงสะดุดตา นอกจากนี้ยังมีประตูอีกแห่งห่างออกไปจากวัดราว 2 กิโลเมตร ตั้งอยู่ตรงปากถนนเข้าวัดเพื่อใช้เป็นเครื่องหมายเส้นทางเข้าวัด ออกแบบตามศิลปะจีน เขียนชื่อวัดทั้งภาษาไทยและจีน

ภาพประกอบ 4 ซุ้มประตูวัดเขารูปช้าง

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 19 กุมภาพันธ์ 2558

2. วิหารก่ายอดหรือวิหารเจดีย์หมื่นองค์ จัดเป็นสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นที่สุด ใช้รูปแบบตามมหาเจดีย์ยอดที่พุทธคยาประเทศอินเดียอันเป็นสถานที่ตรัสรู้ แต่ปรับเปลี่ยนให้มีก่ายอด ใช้เวลาก่อสร้าง 7 ปีงบประมาณ 120 ล้านบาท ด้วยเงินบริจาคของพุทธศาสนิกชนทั้งในและต่างประเทศ แบ่งออกเป็นสามชั้น ชั้นที่หนึ่งเป็นห้องโถงขนาดใหญ่ใช้ประกอบพิธีสวดมนต์วัตรเช้าเย็น ชั้นบนเป็นโถงสำหรับอุปสมบท ตั้งพัทธสีมาโดยรอบจึงจัดเป็นโบสถ์ของวัดด้วย ชั้นที่หนึ่งมีเสาหลักขนาดใหญ่สี่แฉกวางเรียงสี่แถวๆ รวมทั้งหมด 33 ต้น สูง 9 เมตร ตกแต่งรูปมังกรพันเกลียวสีแดงทุกต้น ตอนในสุดมีรูปหล่อพระอุโลหรือพระศรีศากยมุนีเป็นประธาน ประทับนั่งสูง 7 เมตร ด้านขวาเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (กวนอิม) ด้านซ้ายเป็นพระกษิติครรภ์โพธิสัตว์ (ตี้จิวหวัง) เพดานตกแต่งลายดาวกระจายผสมลายเมฆ ฝาผนังตกแต่งภาพพุทธประวัติและหลักธรรมพุทธศาสนา ผังนอковиหารตกแต่งรูปแกะสลักพระพุทธรูปปางต่างๆ จากหินอ่อนจำนวน 434 องค์ และพระโพธิสัตว์กวนอิม จำนวน 84 องค์ (ฮวง ยูน เซง, 2006) ชั้นที่สองเป็นห้องปฏิบัติธรรมหรือพิธีอุปสมบท มุมทั้งสี่สร้างเจดีย์สูง 15 เมตร ชั้นที่สามเป็นฐานเจดีย์ประธาน มีรูปพระยืนจีฬิวชุน พระจื๋อหังโมหนี่ พระเหยียเยี่ย พระสังกัจจายน์ และพระพุทธรเจ้า กึ่งกลางสร้างเจดีย์ประธานสูง 54 เมตร นับจากฐานเจดีย์ทั้งข้างหน้าและข้างหลังมีพระพุทธรูปแกะสลัก 7 องค์ ด้านซ้ายและขวามีพระพุทธรูปและดอกบัว 7 ดอก มุมทั้งสี่มีเจดีย์สูง 13 เมตร รวม 9 องค์

ภาพประกอบ 6 ภายในวิหารก่ายอด

ภาพประกอบ 5 วิหารก่ายอด

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 1 มกราคม 2558

3. โรงธรรม เป็นอาคาร 2 ชั้น คอนกรีตเสริมเหล็ก ทรงไทยประยุกต์ ต่อมุขหลังคาออกแบบทรงไทย เสริมด้วยช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ หน้าบันประดับลวดลายเทพนมผสมลายกระหนก ยังใช้เป็นอาคาร เอนกประสงค์ และที่จำพรรษาของเจ้าอาวาส

4. โรงเจ เนื่องจากวัดเขารูปช้าง กำหนดอาหารเจเป็นหลักสำหรับพระสงฆ์และผู้มาแสวงบุญ จึงได้ ก่อสร้างโรงเจขึ้นเป็นอาคารเฉพาะ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคาทรงไทยประยุกต์ 2 ชั้น ชั้นล่าง เป็นโถงมีที่นั่งรับประทานอาหารเจ อาหารเจเป็นอาหารที่ปรุงขึ้นโดยไม่มีเนื้อสัตว์ และไม่ปรุงด้วยผักฉุน 5 ชนิด ได้แก่ กระเทียม หัวหอม หลักเกียว กุยช่าย และใบยาสูบ ทำให้อาหารเจไม่มีกลิ่นคาว เนื่องจากด เนื้อสัตว์ โปรตีนอาจได้จากผลิตภัณฑ์ถั่วเหลือง ในช่วงเทศกาลกินเจราวเดือน 10 ทางวัดมีอาหารเจบริการ ทุกวัน ชั้นบนเป็นที่ทำการของมูลนิธิวัดเขารูปช้าง และห้องพัก

5. เรือมังกร มีลักษณะอาคารรูปเรือครึ่งลำยื่นออกมาแย้งอ่างน้ำ ก่อสร้างโดยคอนกรีตเสริมเหล็ก สร้างตรงตำแหน่งพระประธานในถ้ำ หัวเรือสร้างรูปมังกรกึ่งพญานาคพ่นน้ำลงอ่างตลาดเวลา บนลานเรือ สร้างซุ้ม ประดิษฐานรูปพระพรหม 4 หน้า ประดับด้วยกระจกแก้วหลายสี

ภาพประกอบ 7 โรงธรรม

ภาพประกอบ 8 ซุ้มมหาพรหมบนเรือมังกร

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 19 กุมภาพันธ์ 2558

รูปเคารพภายในถ้ำและบันไดนาค

1. บันไดนาค ทางเข้าถ้ำจัดสร้างทางเดิน 2 ระดับ ระดับแรกเป็นทางลาดขึ้นปากถ้ำ สร้างราวเป็น ตัวนาค ข้างหนึ่งตัวผู้ข้างหนึ่งตัวเมีย ขดเลื้อยไปตามทางลาด คู่มือชีวิตชีวา ระดับที่สองเป็นขั้นบันได ตกแต่ง ราวบันไดเป็นขดนาค อย่างไรก็ตามหัวนาคดูเป็นหัวมังกรมากกว่าหัวนาค สะท้อนถึงลักษณะผสมที่ยึดคติ แบบไทยที่เข้ากับรูปแบบจีนตามรสนิยมของผู้สร้าง

ภาพประกอบ 9 ทางลาดขึ้นถ้ำ

ภาพประกอบ 10 บันไดนาคขึ้นปากถ้ำ

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 19 กุมภาพันธ์ 2558

2. พระพุทธรูปนาคปรก ประทับนั่งปางประทานอภัย มีนาคแผ่เศียรเหนือองค์ ชัดสมาธิเพชร ก่ออิฐฉาบปูน สูง 40 กว่าฟุต โครงสร้างภายในเสริมเหล็ก โดยใช้เหล็กวางรถไฟ 10 กว่าแท่งมาเป็นโครงสร้างพื้นผิวภายนอกกรอบพระวรกายติดแผ่นกระจกสีทอง เสริมด้วยสีอื่นๆ บ้าง

2. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหรือกวนอิม จัดเป็นรูปเคารพที่สร้างขึ้นครั้งแรกๆ ของวัด ประทับยืนบนฐานบัว พระหัตถ์ขวาถือแจกันคว่ำปากลง พระพักตร์ดูเคร่งขรึม แขนงรองศร ทางวัดได้ติดตั้งท่อน้ำในพระหัตถ์ขวา สามารถพ่นน้ำลงอ่างเก็บน้ำด้านล่าง โดยถือว่าเป็นน้ำมนต์ ผู้เคารพสักการะใช้น้ำมนต์ล้างหน้า หรือใช้เสริมมงคลแก่ชีวิต เบื้องหลังการสร้างพระโพธิสัตว์มีบันทึกไว้ว่า พระเม่งข้าอาพาธชยบมือไม่ได้ จึงอธิษฐานวิงวอนขอความเมตตาให้คฤมครองรักษาจนเป็นปกติ หลังจากนั้นจึงคิดสร้างรูปพระโพธิสัตว์ที่วัดเขารูปช้าง ระยะเวลาเริ่มสร้างบริเวณวัดไม่มีทางเชื่อมต่อไปยังแหล่งหิน ยวดยานพาหนะหายาก จึงช่วยกันทุบหินภูเขาให้แตกละเอียดนำไปผสมกับปูนซีเมนต์ แล้วให้คนปั่นรถจักรยานค่อยๆ บรรทุกเข้ามา ใช้เวลา 6 เดือนจึงเสร็จสิ้น ในช่วงที่หล่อรูปพระโพธิสัตว์กวนอิม (สังฆกรรม 2545: 28)

ภาพประกอบ 11 พระพุทธรูป

ภาพประกอบ 12 กวนอิมภายในถ้ำ

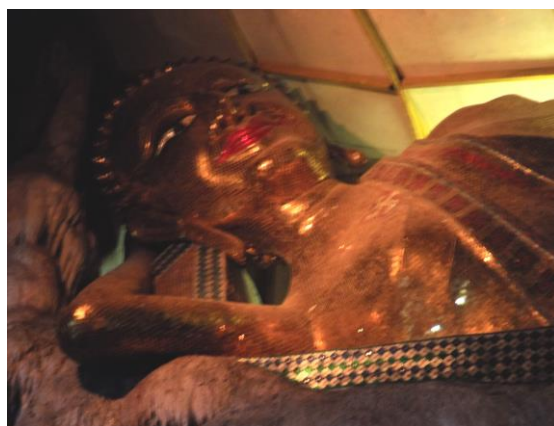
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้ช่วยวิจัย 19 กุมภาพันธ์ 2558

3. พระกษิติครรภ์โพธิสัตว์หรือตี้จั้งอ้วง เป็นรูปเคารพประทับนั่งภายในปะรำแก้ว มีชื่อเรียกอีกชื่อว่า พระตี้จั้งกวน เป็นองค์ที่เชื่อว่า เป็นผู้โปรดสัตว์นรก คอยช่วยเหลือเพื่อเปิดวิญญูณให้วิญญูณที่อยู่ในขุมนรกได้ไปเกิดใหม่ พระพักตร์สงบนิ่ง ถือคทาวัชรระ สวมเทริดมงกุฏ

4. พระพุทธไสยาสน์ จัดสร้างขึ้นภายในถ้ำ โดยยกขึ้นสูงประหนึ่งลอยติดผนังถ้ำ ก่ออิฐฉาบปูนประทับในลักษณะเฉียงด้วยกระดบศิระชะขึ้น พระหัตถ์ขวาหนุนพระเศียร

5. พระพุทธรูปแบบพม่า สร้างจากหินอ่อนสีขาว ประดิษฐานภายในปะรำแก้ว มีลักษณะคล้ายสกุลช่างมณฑลทะเลย์ มีจีวรเป็นริ้ว ย้อมพระโอษฐ์ เป็นที่เคารพของชาวพม่า ที่เข้ามาทำงานอยู่ตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซีย

6. ห้องเก็บสะสมศิลปวัตถุ ภายในห้องมีห้องเก็บรวบรวมศิลปวัตถุหรือเครื่องบริภัณฑ์ต่างๆ ที่ได้รับจากผู้ศรัทธา ตั้งแต่เริ่มสร้างวัด ดังเช่น พระพุทธรูป เทวรูป พระโพธิสัตว์ เทพเจ้าจีน เครื่องถ้วยชาม เครื่องแก้ว เครื่องโลหะ รวมถึงหินแร่สวยงามชนิดต่างๆ

ภาพประกอบ 13 พิพิธภัณฑสถานในถ้ำ

ภาพประกอบ 14 พระพุทธรูปปางไสยาสน์ภายในถ้ำ

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้ช่วยวิจัย 19 กุมภาพันธ์ 2558

ลักษณะเด่นของวัด

1 เป็นวัดที่ผสมผสานหลายวัฒนธรรม สภาพสิ่งก่อสร้างของวัด ตลอดจนพิธีกรรมและเทศกาลประจำปี แสดงถึงการผสมผสานทั้งแบบไทยและจีน โดยเฉพาะรูปแบบโบสถ์แสดงถึงอิทธิพลจากอินเดีย โดยนำแบบมาจากมหาสถูปที่พุทธคยา ซึ่งเป็นสถานตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หากนำมาปรับเพิ่มจำนวนยอดผนังภายนอกตอนล่างตกแต่งด้วยพุทธรูปแบบไทย ส่วนตอนบนตกแต่งด้วยประติมากรรมพุทธแบบจีน ภายในจัดพื้นที่ประกอบพิธีกรรมแบบฝ่ายมหายาน มีวัสดุอุปกรณ์เคาะจังหวะสวดมนต์ ตกแต่งลวดลายแบบจีน หากพระสงฆ์ผู้ดูแลพิธินั้นดำรงบรรพชิตแบบเถรวาท การอุปสมบทยึดตามประเพณีไทย ท่ามกลางกลิ่นอายบรรยากาศแบบจีน โดยทั่วไปวัดไทยมีโบสถ์ที่สร้างตามแบบประเพณีไทย หากวัดนี้มีโบสถ์ที่สร้างขึ้นพิเศษ ที่แบ่งชั้นรวมเอาพิธีการต่างๆ ทางศาสนาไว้ในอาคารเดียวกัน สถานที่สวดมนต์ทำวัตรเช้าวัตรเย็น งานทอดกฐินตามประเพณีไทย งานไหว้พระหมื่น วันสำคัญทางพุทธศาสนาจัดอยู่ชั้นที่หนึ่ง มีองค์พระยูไลเป็นพุทธรูปประธานเปิดให้สักการะทุกวัน ส่วนสถานที่อุปสมบทอยู่ชั้นที่สอง เปิดเฉพาะมีงานอุปสมบทเท่านั้น

การผสมหลายๆ รูปแบบเข้าด้วยกันทำให้วัดดูแตกต่างจากวัดไทยทั่วไป วัดยังอยู่ในความดูแลของกรมศาสนา ขึ้นกับเจ้าคณะจังหวัดสงขลา การแต่งตั้งอาวาสได้รับความเห็นชอบจากเจ้าคณะจังหวัดสงขลา อย่างไรก็ตาม ทางกรมก็ได้เข้มงวดกับหลักศาสนาที่ให้อยู่ยึดถือตามประเพณีไทยอย่างเคร่งครัด ด้วยเหตุที่วัดมีศักยภาพในการดึงดูดนักท่องเที่ยวชาวมาเลย์ สิงคโปร์ โดยเฉพาะผู้มีเชื้อสายจีน คำนี้ถึงประโยชน์แก่ปวงชนผู้ศรัทธาบนฐานคิดที่ว่า ไม่ว่าจะปฏิบัติธรรมแบบใดก็ตามล้วนทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมได้ชัดเกลาจิตใจ สูดทำยบรรลู่ถึงสัจธรรมของพุทธศาสนา

2 เป็นวัดพุทธแบบเถรวาทซึ่งสร้างโดยชาวต่างชาติ วัดไทยแบบเถรวาทโดยทั่วไปสร้างขึ้นจากชาวพุทธ ที่อาจดำรงเป็นฆราวาสหรือบรรพชิต สำหรับวัดเขารูปช้างเป็นวัดไทยที่สร้างขึ้นโดยพระเม่งฆ่า ยสโร ซึ่งเป็นชาวสิงคโปร์เชื้อสายจีน พระเม่งฆ่าเกิดที่ประเทศอินโดนีเซีย นามเดิมจวงเจี๋ย แซ่ตั้ง ต่อมาย้ายตามครอบครัวไปประเทศจีน สุดท้ายมาตั้งรกรากอยู่ในสิงคโปร์ ครอบครัวมีอาชีพค้าขาย ในวัยเด็กเม่งฆ่าได้รับการสั่งสอนจากนักพรตรูปหนึ่ง จนรู้สึกศรัทธาและเชื่อมั่นในพุทธศาสนา ฝ่ายมหายานจึงบวชพระตามแบบจีนนิกาย ระหว่างดำรงพระสงฆ์ตามแบบมหายานหรือพระจีนนิกายเดินทางแสวงธรรมที่ต่างๆ มายังเมืองสงขลา เพื่อศึกษาธรรมที่วัดแหลมทราย เกิดศรัทธาแรงกล้าขออุปสมบทเป็นพระไทย แบบเถรวาท ต่อมาขอย้ายจำพรรษาที่ถ้ำเขารูปช้าง ตำบลปาดังเบซาร์ อำเภอสะเดา ซึ่งขณะนั้นยังไม่เป็นวัด มีพระทองจำพรรษาอยู่ในถ้ำมาก่อนแล้ว พระทองย้ายกลับไปวัดปากอ อำเภอนาหม่อม เพราะเหตุอาพาธให้พระเม่งฆ่าเป็นผู้ดูแล ดำรงเจ้าอาวาสจัดการสำนักสงฆ์เขารูปช้างแทนพระทอง ต่อมาได้รับอนุญาตจากกรมศาสนาเป็นวัดไทยแบบเถรวาท ภายหลังพระเม่งฆ่าขอเปลี่ยนสถานะเป็นวัดจีนนิกาย แต่ไม่ได้รับการสนับสนุนเพราะผิดวินัยที่อุปสมบทแบบเถรวาทแล้ว ช่วงที่อยู่เขารูปช้างเดินทางไปประเทศต่างๆ ไปประเทศอินเดีย ยังสังเวชนียสถาน ความไม่สามารถพูดภาษาไทยและเข้าใจกฎหมายไทยได้เป็นปัญหา แต่พระเม่งฆ่าก็ไม่หวาดหวั่น พัฒนาปรับปรุงถ้ำเขารูปช้าง นำเครื่องกำเนิดไฟฟ้ามาใช้ในถ้ำ สร้างอารามชุดสระน้ำไว้อุปโภคบริโภคที่ดินเพิ่มเติม บริหารจัดการดูแลวัดเขารูปช้างจนมรณภาพนับเวลาที่ใช้ชีวิต 44 ปี (ชีวประวัติย่อพระอาจารย์เม่งฆ่า, 2536)

ระหว่างพระเม่งฆ่าบริหารจัดการวัดเขารูปช้าง มีพระสิงคโปร์รูปหนึ่งเป็นผู้ช่วยอีกแรง ดำรงตำแหน่งเป็นรองเจ้าอาวาส ภูมิลำเนาเดิมบวชเณรที่วัดในเมืองเชียงใหม่ ภาคเหนืออากาศหนาวจึงย้ายมาอยู่วัดภาคใต้ มีผู้แนะนำว่าวัดเขารูปช้างมีเจ้าอาวาสเป็นชาวสิงคโปร์ จึงขอย้ายมาอาศัยอยู่วัดนี้ ในฐานะเป็นคนชาติเดียวกัน (พระโฮธิ ฉันทโก, 2558: สัมภาษณ์) เมื่อพระเม่งฆ่ามรณะดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสแทนพระเม่งฆ่า จะเห็นว่า ผู้บริหารจัดการวัดนี้คนที่สองและสามต่างเป็นชาวต่างชาติ เป็นชาวสิงคโปร์ ซึ่งมีดินแดนไม่ไกลนักเพียงข้ามผ่านประเทศมาเลเซีย ความเป็นชาวสิงคโปร์ที่สามารถเดินทางไปมาหาสู่กันตลอดจนนักท่องเที่ยวแสวงธรรมส่วนใหญ่เป็นชาวสิงคโปร์ซึ่งมีฐานะ ทำให้วัดนี้มีศักยภาพการพัฒนาวัตถุธรรมสูงมาก

3 เป็นวัดที่มีพื้นที่ติดถ้ำเขารูปช้าง ลักษณะเด่นของวัดอีกประการหนึ่งซึ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวคือ วัดมีสภาพส่วนหนึ่งเป็นถ้ำหินปูน ที่ชาวบ้านเรียกว่า ถ้ำเขารูปช้าง เนื่องจากลักษณะภูเขาที่เกิดถ้ำคล้ายรูปช้าง แต่เดิมเป็นป่าดงดิบ มีสัตว์ดุร้าย ยากยิ่งที่พระสงฆ์หรือบุคคลจะเข้ามาอยู่ พระสงฆ์รูปแรกๆ พักพิงอยู่ตามโพรงถ้ำ เมื่อชาวบ้านบริจาคที่ดิน จึงขยายพื้นที่เพื่อสร้างอารามต่างๆ ของวัด พัฒนาพื้นที่ภายในถ้ำประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งนาคปรกองค์ใหญ่ พระพุทธรูปไสยาสน์ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เป็นต้น วัดจึงมีส่วนที่เป็นศิลปวัฒนธรรมที่มนุษย์รังสรรค์ขึ้น และมีส่วนที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ผู้เข้ามาแสวงบุญที่วัดหรือนักท่องเที่ยวจากนอกจากอ้อมเอิบกับการแสวงบุญ ยังได้ชื่นชมกับความงาม

ของธรรมชาติ แต่เดิมด้านหนึ่งของถ้ำมีหินขนาดใหญ่ขวางกั้นอยู่ทำให้ไม่สามารถเดินทะลุไปอีกด้านหนึ่ง อดีตเจ้าอาวาสได้จ้างคนงานระเบิดหิน (สัจธรรม, 2545: 27) ทำให้เข้าออกถ้ำสะดวก มีพื้นที่ในถ้ำกว้างขวางกว่าเดิม สามารถสัมผัสผืนความงามของหินงอกหินย้อยกลายเป็นช่องทางหลักของถ้ำก่อนไปชมยังถ้ำอื่นๆ

สภาพพื้นที่ของวัดที่ด้านหลังมีภูเขาปิดกั้น นับเป็นชัยภูมิเหมาะสมในการเลือกทำเลสร้างศาสนสถานตามคติของชาวจีน พระเม่งซำอดีตเจ้าอาวาสเห็นสายน้ำไหลผ่านชานกับแนวภูเขา สอดคล้องกับหลักฮวงจุ้ย จึงได้ดำเนินพัฒนาจากถ้ำให้เป็นวัดโดยสมบูรณ นอกจากตรงหลักโหราศาสตร์แล้ว ลักษณะภูเขาด้านหลังและลำธารยังช่วยเสริมทัศนียภาพของวัดและถ้ำ ปรับปรุงเส้นทางเดิน สร้างสวนไม้ดอกไม้ประดับ สร้างสะพานข้ามลำธาร รวบรวมไคพญานาคขึ้นถ้ำ รวมถึงเรือพญานาคพ่นน้ำ สะพานข้ามลำธารภายในถ้ำเสริมความงามและความสะดวกในการเดินชม เพิ่มความสว่างให้เห็นหินงอกหินย้อย จึงกล่าวได้ว่า ถ้ำเขารูปช้างเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างวัด ขยายจนมีพื้นที่กว้างขวาง เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของท้องถิ่น

4 เป็นวัดที่เจ้าอาวาสแสดงพลังศรัทธาอย่างแรงกล้า ความโดดเด่นของวัดยังขึ้นกับอดีตเจ้าอาวาส พระเม่งซำที่แสดงความพลังศรัทธาต่อบวรพุทธศาสนา เมื่อครั้งไปนมัสการสังเวชนียสถานในเมืองคยา ประเทศอินเดีย ระหว่างสวดมนต์ด้วยความศรัทธาแรงกล้า นำสำลีมาพันนิ้ว ทาน้ำมันจนแล้วจุดไฟ ภายหลังกลับมาเข้าห้องภายในถ้ำ บำเพ็ญสมาธิเป็นเวลาหนึ่งปี ฉนอาหารเจวันละหนึ่งครั้ง ใช้ความเพียรพยายามเพื่อให้สำเร็จตามประโยชน์ที่ต้องการ ด้วยความเพียรประกอบกับมีถุงชุม ทำให้ป่วยเป็นโรคมาเลเรีย สติวันไหนตาลายมองเห็นพระโพธิสัตว์มาโปรด สร้างปาฏิหาริย์ด้วยความศรัทธาถึงกับตัด ไบหู เป็นเครื่องบูชา เชื่อว่าเป็นการสร้างบารมีธรรมอย่างสูงส่ง (ชีวประวัติย่อพระอาจารย์เม่งซำ, 2536) อวยวะตามร่างกายขนาดนี้หาย เรื่องราวอันอันน่าพิศวงของพระเม่งซำ เป็นที่เลื่องลือทั้งในท้องถิ่นและต่างแดน ก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระเม่งซำ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาแสวงบุญยังวัดเขารูปช้างในปัจจุบันส่วนหนึ่งเป็นเพราะความเลื่อมใสพระเม่งซำมาก่อน เมื่อพระเม่งซำมรณภาพแล้วนักท่องเที่ยวผู้แสวงบุญก็น้อยลง แต่วัดเขารูปช้างก็ยังมีภาพลักษณ์ของพระเม่งซำไม่รู้คลาย

4.1.1 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่งศิลปวัฒนธรรม

สภาพภูมิทัศน์ของวัดมีลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม วัดแต่ละแห่งมีสภาพภูมิทัศน์แตกต่างกัน บางวัดมีวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ บางวัดมีภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม และบางวัดมีลักษณะร่วมกันดังกรณีวัดเขารูปช้าง ซึ่งได้จากการปรับภูมิทัศน์เพื่อสนองต่อความต้องการในการใช้สอยมากขึ้น ขณะเดียวกันไม่ได้ละทิ้งระบบนิเวศน์ของธรรมชาติแบบเดิม การปรับภูมิทัศน์มี 2 ลักษณะ การปรับภูมิทัศน์ภายในถ้ำ และการปรับภูมิทัศน์นอกถ้ำ การปรับภูมิทัศน์นอกถ้ำส่วนใหญ่เป็นการสนองสุนทรียภาพ โดยใช้ความเป็นธรรมชาติรวมกับสิ่งก่อสร้าง วัดใช้ประโยชน์จากพื้นที่ราบหน้าเขาหินปูน สร้างอาคารต่างๆ แล้ว

เชื่อมต่อด้วยเส้นทางสัญจร จุดที่น่าสนใจคือบริเวณหน้าถ้ำที่พยายามประสานความงามระหว่างผนังถ้ำ สายน้ำ และทางเดิน มีการกันเขื่อนเพื่อให้เกิดมวลเสียงน้ำตก ภายใต้อาคารที่ใช้จัดเลี้ยงรับรอง การปรับภูมิทัศน์ในถ้ำ ทางวัดจัดทางเดินอย่างเป็นระเบียบ ปูแผ่นกระเบื้องตลอดทาง สร้างราวบันไดที่บริเวณเพิงผา ภายในถ้ำติดแสงไฟสีต่างๆ หากพิจารณาลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม ภายในและภายนอก มีข้อควรพิจารณา ดังนี้

ลักษณะร่วมภายในถ้ำ

ประการแรก ลักษณะร่วมที่ก่อให้เกิดความศรัทธา ธรรมชาติของโขดหินถ้ำถูกใช้เป็นแทนฐานตั้งรูปเคารพ ขณะเดียวกันก็เสริมอิฐสร้างฐานขึ้นเพื่อประดิษฐานรูปเคารพเป็นการเฉพาะ นอกจากนี้ผนังถ้ำได้วาดรูปเทพเจ้า รวมถึงจุดโลกบาลตามธรรมเนียมวัดจีนทั่วไป การนำสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาบรรจุภายในถ้ำ ช่วยเสริมบรรยากาศในถ้ำจากธรรมชาติให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เต็มไปด้วยวิญญูญาณแห่งเทพคอยปกป้องรักษา ประกอบกับความมืดสลัว ความเงียบ ลึกลับ น้อมจิตให้ผู้เข้ามาดูจะเกรงกลัวอำนาจเหนือธรรมชาติ ตลอดแนวเส้นทางเดินภายในถ้ำ ล้วนโน้มนำให้ผู้รู้สึกศรัทธา เหมือนย่อนยุคโบราณที่วัดหรือที่ปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่สร้างภายในถ้ำ อย่างไรก็ตามความศรัทธาก็มิได้เกิดจากรูปเคารพที่ประดิษฐานเรียงรายตามทางเดินเท่านั้น แต่เกิดจากความเชื่อที่มีต่อพระโพธิสัตว์หรือเจ้าแม่กวนอิม ที่จัดเป็นรูปเคารพแรกสุดของถ้ำ กวนอิมปรากฏในนิมิตของพระเม่งซำเป็นแรงบันดาลใจให้สร้างประติมากรรม นำไปสู่การสร้างรูปอื่นๆ ตามมา ทั้งคติแบบไทย จีน พม่า แบบท้องถิ่นแม้แต่ฤๅษีขนาดเล็กก็มีผู้บนด้วยไม้เท้ามากมาย ที่คิดว่าสามารถคุ้มครองได้ น้ำในอ่างรอบรูปเจ้าแม่กวนอิมยังเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์เป็นสิริมงคล ความศรัทธาเหล่านี้ทำให้เกิดสัญลักษณ์อื่นตามมา

ภาพประกอบ 15 โขดหินถ้ำและสิ่งปลูกสร้างที่จัดแต่งอย่างกลมกลืน

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้ช่วยวิจัย 19 กุมภาพันธ์ 2558

ประการที่สอง ลักษณะร่วมที่ก่อให้เกิดคุณธรรมจริยธรรม ภายในถ้ำมีการใช้ผนังถ้ำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติและการทำงานดีด้วยหลักศาสนาดังการเขียนประโยคที่ว่า "ห้ามขีดเขียนหรือขูดขีดผนังถ้ำ" ส่งผลให้ทุกส่วนไร้รอยขีดเขียน อย่างไรก็ตามก็เป็นเพียงข้อห้ามปลายทางเพราะสิ่งที่วัดได้สร้างสาธารณูปโภคต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการติดสายไฟ การระบายสึบนผนังถ้ำ ก็ได้ทำลายธรรมชาติของถ้ำบ้างแล้ว ลักษณะนี้เป็นการหยุดยั้งความสูญเสียที่อาจมีมากขึ้น บางตำแหน่งเขียนข้อห้าม ห้ามดื่มน้ำเมา ห้ามเดินร่า ลักษณะนี้เพื่อให้เกิดบรรยากาศที่เงียบสงบ โดยใช้ธรรมชาติของถ้ำเป็นแรงกระตุ้นให้เห็นคุณค่าสร้างคุณธรรมจริยธรรมที่ก่อให้เกิดค่านิยมดีงามในสังคมและปลูกฝังรสนิยมสำหรับการเที่ยวชมธรรมชาติแห่งอื่น

ภาพประกอบ 16 กฎระเบียบภายในถ้ำและภาษาเขียนสามภาษา

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 19 กุมภาพันธ์ 2558

ประการที่สาม ลักษณะร่วมที่ก่อให้เกิดองค์ความรู้ ภูมิทัศน์ภายในถ้ำกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ เช่น การเกิดหินงอกหินย้อย ถือเป็นแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติ แหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญา การค้นหาสัญลักษณ์แทนสื่อความคิด หาความหมายของรูปเคารพ แต่ละรูปประบุชื่อของรูปเคารพแต่ละองค์ และป้ายบอกทิศทางเดินตำแหน่งถึงสามภาษา คือ ภาษาจีน ภาษาไทย และภาษาอังกฤษ สารความรู้ที่ได้รับมีคุณค่าทั้งด้านศาสนา ภาษา ศิลปะ และธรรมชาติวิทยา โดยเฉพาะศิลปวัตถุที่เก็บสะสมในห้องพิพิธภัณฑภายในถ้ำ บ่งบอกถึงภูมิหลังและความสำคัญของวัดในฐานะวัดระดับสากล อันเป็นที่รู้จักของชาวมาเลย์ และสิงคโปร์เชื้อสายจีน เป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นการสร้างเสริมองค์ความรู้และประสบการณ์สุนทรีย์ะในแง่มุมต่างๆ ให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของธรรมชาติและวัฒนธรรมร่วมกัน

ประการที่สี่ ลักษณะร่วมที่ก่อให้เกิดสุนทรีย์ศิลป์ บริเวณที่ประดิษฐานรูปเคารพ และโพรงหินงอกหินย้อยในถ้ำมีด ติดแสงสปอร์ตไลท์ สีแดง สีเขียว สีเหลือง ให้เห็นความงดงามของจิตรกรรมบนผนังถ้ำ ประติมากรรมและธรรมชาติ แสงสี มีสวิตเปิดปิดให้นักท่องเที่ยวชื่นชมได้ตามต้องการ ลักษณะดังกล่าวคือการปรุงแต่งดึงดูดความสนใจให้เข้าหาธรรมชาติและหลักธรรม ความงามของหินเกิดจากภูเขาหินปูน ฝนที่

ซึ่งลงมา มีก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ละลายในน้ำฝนกลายเป็นกรดคาร์บอนิก ที่สามารถกัดกร่อนหินปูน ไหลไปตามก้อนหินส่วนใดก็จะเว้าแหว่ง เมื่อน้ำระเหยออกหมดกลายเป็นหินงอกหินย้อย รูปร่างต่างๆ เหมือนชิ้นงานประติมากรรมหรือผ้ามาบนเวทีละคร เมื่อส่องไฟเท่ากับเน้นร่องหิน รอยเว้าแหว่งชัดเจนขึ้น เป็นที่ธรรมชาติบรรจงสร้าง มนุษย์เพียงเลือกขึ้นมาเสริมแต่ง สร้างคุณค่าขึ้นใหม่ และให้ความหมายเชิงสุนทรีย์ตามการรับรู้

ภาพประกอบ 17 ความสวยงามของโหนดหินและช่องทางๆแคบภายในถ้ำ

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้ช่วยวิจัย 19 กุมภาพันธ์ 2558

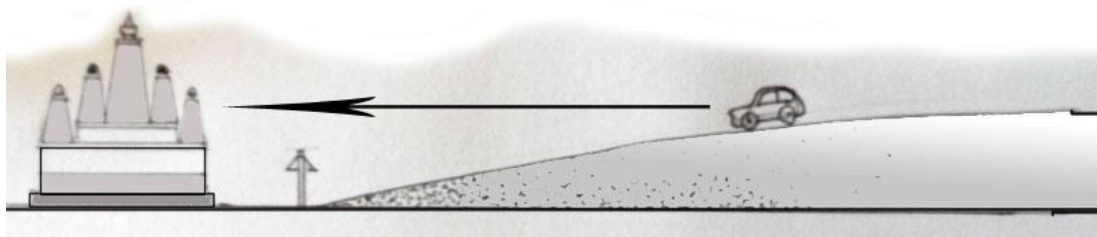
ประการที่ห้า ลักษณะร่วมที่ก่อเกิดความตื่นเต้นทำทลายตลอดทางเดินภายในถ้ำ จากถ้ำพระใหญ่ยังถ้ำพระโพธิสัตว์ บางช่วงเป็นทางแคบๆ หลบหลีกไปตามซงอนหิน เพดานต่ำ บางช่วงเป็นช่องเพียงลำตัวสอดแทรกไต่ลงไป พื้นทางเดินเป็นพื้นหินธรรมชาติร่วมกับการเทปูนซีเมนต์ ปูกระเบื้อง เพื่อให้เส้นทางเชื่อมต่อตลอดไปยังทุกๆ ถ้ำ อย่างไรก็ตามวัดก็ยังสร้างทางเลือกไปยังถ้ำต่างๆ โดยไม่ต้องเสี่ยงอันตราย โดยเฉพาะผู้สูงอายุ ความตื่นเต้นทำทลายภายในถ้ำจะเกิดขึ้นก็เมื่อนักท่องเที่ยวกำลังผจญภัยโดยมิได้รู้ว่าข้างหน้าจะพบกับสิ่งใด ธรรมชาติของถ้ำอาจเสี่ยงมากหากมิได้ปรับปรุง สะท้อนถึงภูมิทัศน์ที่มนุษย์ต้องจัดการ ท่ามกลางความเชื่อ การอนุรักษ์และการพัฒนา

ลักษณะร่วมภายนอกถ้ำ

สภาพภูมิทัศน์ของวัดหากพิจารณาภายนอก มีภูเขาเป็นฉากหลังของวัด ลักษณะนี้เป็นเพราะจุดกำเนิดของวัดมาจากการปฏิบัติธรรมในถ้ำ เมื่อขยายพื้นที่ยังหน้าถ้ำ ภูเขาจะเป็นเครื่องกำหนดขอบเขตไปในตัว ภูเขาปกคลุมด้วยต้นไม้รกทึบ ได้ภูเขาเป็นลำธารพาดผ่าน ภูมิทัศน์ที่มีภูเขาเป็นจุดสิ้นสุด ติดกับงานก่อสร้างช่วยขับดันให้สิ่งก่อสร้างสง่างามขึ้น กล่าวได้ว่าธรรมชาติภูเขาหินปูนผสมต้นไม้ ส่งผลให้ภูมิทัศน์ของวัดมีลักษณะเฉพาะ ประการแรกเกิดความร่มรื่นภายใน ภูเขาที่ขวางกั้นช่วยบังทิศทางของดวงอาทิตย์

ประกอบกับภูเขาและต้นไม้ที่ทางวัดปลูกเพิ่มเติม ทำให้วัดมีพื้นที่ร่มเย็นเหมาะแก่การปลีกวิเวกเพื่อปฏิบัติธรรม ความหนาแน่นของต้นไม้บนภูเขา ลำธารที่คดเคี้ยวไปตามแก่งหินลดได้อาคาร เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความชุ่มชื้น ทั้งภายนอกและภายในถ้ำช่วยสร้างบรรยากาศของธรรมชาติ และเสริมให้วัดเป็นสำนักวิปัสสนากรรมฐาน ภูเขาที่ขวางกั้นตั้งอยู่ในแนวทิศเหนือใต้ เป็นทำนบช่วยป้องกันมรสุมจากฝั่งตะวันตก วัดจึงอาจได้รับผลกระทบน้อยเมื่อเกิดวาวยุภัย ประการที่สองตำแหน่งที่ตั้งของวัดเอื้อให้เกิดพื้นที่ในมโนทัศน์ ดูเป็นวัดป่าหรืออรัญวาสีมากกว่าคามวาสี ระยะเริ่มต้นของวัดเขารูปช้างมีสภาพทุรกันดาร อยู่กลางป่าเขา การเดินทางต้องฝ่าป่ารก พระที่วัดต้องออกบิณฑบาตถึงบ้านประชาชนมากกว่า 3 กิโลเมตร ช่วงฤดูฝนจะไม่สามารถบิณฑบาตได้ ต้องอาศัยผักผลไม้เพื่อประทังชีวิต มีต้นไม้ มีสัตว์ป่าชุมชุม มีทางลูกรังแคบๆ มากมายถ้ำ ดังคำสัมภาษณ์นี้ “แต่ก่อนไม่มีวัด ไม่มีศาลา ไม่มีแะไรรทั้งหมด แะอยู่ในถ้ำ แะกสมัยเสื่อหมีช้างไรรมากมาย ถนนนี้เดินไปไม่มีรถ เป็นถนนรถเข้ามาทุกไม่ซุงพั้นนั้นแหละ” (จวบ, 2558: สัมภาษณ์) ลักษณะเฉพาะประการที่สาม ช่วยขับภาพสิ่งก่อสร้างให้เด่นชัดยิ่งขึ้น งานสถาปัตยกรรมเมื่อพัฒนา ภูเขาที่อยู่เบื้องหลังช่วยขับภาพให้ดูโดดเด่นสง่าขึ้น เพิ่มมิติออกเป็นระยะๆ จนถึงจุดสิ้นสุดคือภูเขากว่าคือ ภูเขาที่ขวางกั้นมีทั้งช่วยกำหนดขอบเขตและเพิ่มมิติของการมองเห็นอย่างชัดเจน

2. สภาพภูมิทัศน์โดยรวมของวัดอยู่พื้นที่ต่ำ เมื่อพิจารณาจากเส้นทางสัญจรเข้ามายังวัด วัดตั้งอยู่ในระดับล่าง ถนนที่ลงเนินเข้าถึงประตูวัดทำให้ทัศนียภาพของวัดมีความสง่าโดดเด่นน้อย เมื่อเทียบกับวัดที่ตั้งอยู่บนที่ราบหรือ เนินสูง เมื่อสังเกตภูมิทัศน์รอบวัดจากที่ห่างไกลไม่อาจพิจารณาได้ จากพื้นที่ห่างไกลสภาพของวัดดูกลืนไปกับต้นไม้ที่ปกคลุมตั้งแต่บนภูเขาสูงจนถึงที่ราบระดับพื้นดิน อาจกล่าวได้ว่า สภาพของวัดมีธรรมชาติเป็นตัวกำหนด เริ่มจากภูเขาหินถ้ำที่ตั้งอยู่ที่ลุ่ม ห้อมล้อมด้วยทุ่งนาและสวนยาง จากนั้นวัฒนธรรมสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ก็ตาม

ภาพประกอบ 18 แสดงระดับของวัดกับถนน

ที่มา: วาดภาพโดยผู้ช่วยวิจัย 19 กุมภาพันธ์ 2558

4.1.2 การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม

จากลักษณะดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงระดับความสามารถในการจัดการที่ดีของเจ้าอาวาส นับตั้งแต่อดีตเจ้าอาวาสพระเม่งซำ จนถึงพระโฮชิ เจ้าอาวาสปัจจุบัน การจัดการของวัดมี 4 ลักษณะใหญ่ๆ 1) สร้างความศรัทธา โดยการที่หลวงพ่อเม่งซำเข้าปฏิบัติธรรมในถ้ำเขารูปช้างเป็นเวลาสามปี รวมถึงการใช้ไฟจากเทียนถนนี่ตนเอง และการตัดใบหูของตนเองทั้งสองข้าง 2) การระดมเงินเชิงรุก โดยขอความอนุเคราะห์จากศิษย์ตามจำนวนที่ทางวัดต้องการ ซึ่งขึ้นกับสถานการณ์นั้นๆ และการหารายได้จาก การลงทุนปลูกยางพาราในที่ดินของวัด 3) การระดมเงินเชิงรับ เนื่องจากพระเม่งซำมีลูกศิษย์ฐานะดี มีความศรัทธาต่อบารมีของท่าน ทำให้ถวายเงินจำนวนมาก รวมถึงการแวะเวียนมาทำบุญของนักท่องเที่ยว และผู้แสวงบุญ 4) การจัดตั้งคณะกรรมการ ผู้บริหารวัด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนนอกชุมชนมีฐานะเศรษฐกิจดี ประกอบธุรกิจเกี่ยวกับวัสดุก่อสร้าง (นิภัทร มโนเพชร และคณะ, 2558: สัมภาษณ์กลุ่ม) การจัดการวัดยุคปัจจุบันก็เพื่อดำรงไว้ซึ่งเจตนารมณ์ของผู้ก่อตั้ง หากมีอุปสรรคปัญหาบ้างตามคุณลักษณะผู้นำคนใหม่และกาลเวลา อีกทั้งดำรงเอกลักษณ์วัดซึ่งร่วมกันของภูมิทัศน์และวัฒนธรรม การผสมผสานทางวัฒนธรรม การเป็นวัดทานอาหารเจ และแหล่งแสวงบุญธรรมของทุกๆ คน โดยมีองค์ประกอบสำคัญดังนี้

การวางแผน (Planning) การวางแผนต่างๆ ในวัดขึ้นกับเจ้าอาวาสเป็นหลัก ภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิเขารูปช้าง แผนการต่างๆ อาจแยกเป็นการวางแผนทางกายภาพและการวางแผนทางสังคม การวางแผนทางกายภาพ โดยเฉพาะด้านศิลปสถาปัตยกรรมสิ่งก่อสร้างต่างๆ ถูกกำหนดรูปแบบและสนองหน้าที่ใช้สอยอย่างสมบูรณ์ วัดไม่มีนโยบายให้มีการก่อสร้างเพิ่มขึ้นด้วยแนวคิดที่ว่า อดีตเจ้าอาวาสได้พิจารณาอย่างเหมาะสมแล้ว คนปัจจุบันมีหน้าที่เพียงสืบทอด สิ่งสำคัญคือการดูแลรักษา (Maintenance) แนวทางปฏิบัติ เช่น การทำกวาดขยะ เก็บขยะประจำวัน การห้ามขีดเขียนบนผนังถ้ำ การทำร่องระบายน้ำ ภายในถ้ำให้ไหลเข้าภาชนะ ป้องกันการท่วมขังซึ่งอาจทำให้เกิดกร่อนพื้นผิว แผนการที่จำเป็นเร่งด่วนก็คือ การรักษาให้คงสภาพไว้ได้มากที่สุด (Preservation) เพื่อให้วัดเป็นสถานที่สงบ แหล่งปฏิบัติของคนทุกชาติ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

"วัดนี้สร้างเสร็จแล้ว อาตมาทำหน้าที่ดูแล และทำความสะอาด เสร็จมา 7-8 ปีแล้ว มีแต่รักษา ถ้าสร้างอีกคงไม่สวยแล้ว ผู้สร้างวัดเป็นพระจีน เขาดูฮวงจุ้ยเป็น เขาดูถูกต้องแล้ว ถ้าเพิ่มแล้วจะไม่สวย ลงตัวทุกอย่างแล้วมีแต่รักษาให้อยู่ได้"

(พระโฮชิ ฉันทโก, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 ธันวาคม 2557)

การวางแผนทางสังคมอยู่ที่การพัฒนาคน คนเป็นกลไกสำคัญที่สุดของความสำเร็จ การที่จะทำให้อะไรต่างๆ บรรลุเป้าหมายอยู่ที่การให้ความรู้ในหลักการที่ถูกต้อง มีจิตใจที่มีคุณธรรมและจริยธรรม วัดให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนมากกว่าวัตถุ ความเจริญทางวัตถุมีเพียงพอที่จะอวดโฉมความงามและเป็น

วัดพุทธพัฒนาราม มีเพียงพอที่รองรับความสงบร่มเย็น แต่ด้านจิตใจยังคงต้องปลูกฝังอย่างต่อเนื่อง ด้านนี้ การพัฒนาคนจึงถือเป็นภารกิจของวัด ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ทุกสิ่งทุกอย่างต้องสะอาด สวยงาม คนมาปฏิบัติธรรม เขามีที่อยู่สบาย หลังจากนั้นค่อยๆ สร้างคน ปลูกต้นไม้ขึ้นปีก็ไป เดียวนี้วัดสวยงามแล้ว สร้างคนให้ 20-30 ปี บางครั้งก็สร้างไม่ได้ สร้างคนสอนจริยธรรมเขายอมรับได้ ไม่เหมือนกับปลูกต้นไม้ ให้น้ำให้ปุ๋ย ต้นไม้ก็โตไปเรื่อยๆ สร้างคนไม่ใช่อย่างนี้ ต้องใช้เวลา”

(พระโฮธิ ฉันทโก, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 ธันวาคม 2557)

“วัดนี้ส่งข่าวสวดมนต์ให้พระอยู่เรื่อยๆ ตนเองอยู่หาตใหญ่ ถ้าวางขั้บรถมา มาแล้วรู้ว่ามีบุญจิตใจดีขึ้นมาก ถ้าเจ้าอาวาสไม่คิดแผนแน่นอนก็คงดึงคนได้ยาก”

(รัชณี, นามสมมติ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2557)

จากการสัมภาษณ์จะเห็นว่า การวางแผนเรื่องคนสำคัญที่สุด ซึ่งคนมิได้หมายถึงคนที่อยู่ในองค์กรวัดเท่านั้น แต่หมายถึงชุมชนรอบข้างและสังคมภายนอก ด้วยเหตุนี้ไม่ว่าใครก็ตามที่มายังวัดเขา รูปข้างจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ของวัด คือต้องทานอาหารเจเท่านั้น ต้องหลีกเลี่ยงอบายมุข ห้ามไปหวนอบาน้ำมนต์ เสกของขลัง การวางแผนเรื่องคนมีความสำคัญต่อการจัดการวัดในอนาคต ช่วยแบ่งเบาภาระงานของผู้บริหารวัด และเกิดการประสานที่ดีระหว่างวัดกับชุมชน ถ้าทุกคนมีศีลธรรมอันดีถือเป็นความสำเร็จของวัด พระเม่งชำเคยตั้งปณิธานว่าหากสร้างวิหารกายอดสำเร็จจะจัดสวดมนต์ไปตลอด ด้วยเหตุนี้วัดจึงมีแผนงานและโครงการต่างๆ อย่างต่อเนื่อง เช่น กิจกรรมไหว้พระหมื่น ซึ่งจัดสวดมนต์ปีละ 3 ครั้ง ครั้งละ 15 วัน วันละ 8 รอบ รอบละครึ่งชั่วโมง จัดในช่วงเดือน 2 เดือน 9 เดือน 11 คำว่าหมื่นหมายถึงการสวดโดยเอ่ยถึงชื่อพระพุทธองค์ให้ซ้ำกันหมื่นคำในแต่ละครั้ง แต่ความจริงเอ่ยถึงหนึ่งหมื่นหนึ่งพันหนึ่งร้อยคำ ผู้ที่มาร่วมส่วนใหญ่มีทั้งชาวไทย มาเลเซีย สิงคโปร์ ผู้ร่วมสวดใส่ชุดสีดำที่เรียกว่าไหซิง แสดงตนเป็นพุทธมาณะกะ หากรับศีลห้าศีลแปดแล้วใส่ชุดน้ำตาล ชุดนี้แต่ละคนหามาเอง ชาวต่างชาติพักภายในวัดจนถึงสิ้นสุด การกรวดมนต์นอกจากฝึกจิตใจแล้วยังเป็นการระดมทรัพย์ เป็นค่าปัจจัยต่างๆ และระดมทุนสร้างวัด ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“หลวงพ่เม่งชำทำมาก่อนแล้ว ถ้าไม่มีสวดมนต์วัดสร้างไม่ได้ พามาเลย์ สิงคโปร์ มาร่วมทำบุญ ครั้งนี้สวดวันที่สองถึงสิบหก (2 - 16 เมษายน 2558 เดือน 2 ตามปฏิทินจีน) วัดนี้จะสร้างอะไรก็บอกต่อกัน ช่วยกัน ช่วยหลวงพ่หาปัจจัย วัดนี้ไม่เคยทอดผ้าป่า อาศัยแต่งงานไหว้พระสวดมนต์ ตั้งแต่เช้า ตี 4 ถึง 2 ทุ่ม เอาหนังสือแล้วมาสวดเรื่อยๆ ใครมาก็สวดได้ มีภาษาไทยด้วย”

(พระโฮธิ ฉันทโก, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 ธันวาคม 2557)

จากการสัมภาษณ์สะท้อนได้ว่า การวางแผนจัดการเป็นการดำรงไว้ซึ่งกิจกรรมซึ่งเคยกระทำมาก่อน วัดมีหน้าที่พุทธรักษาประเพณีที่ตึงามและรักษาไว้ซึ่งบารมีของหลวงพ่อบึงเม้งข้า บารมีของอดีตเจ้าอาวาสประกอบกับการสานต่อโครงการต่างๆ ช่วยหาปัจจัยสนับสนุน วัดจึงมีความพยายามยิ่งที่จะให้ชุมชนเข้ามาร่วมกิจกรรมตามโครงการต่างๆ การดึงคนมาเลย์ สิงคโปร์ มีโอกาสระดมทุนได้มาก ขณะเดียวกันคนในพื้นที่ก็มีโอกาสเข้าถึงกิจกรรม ด้วยผลการสรรสร้างของชาวสิงคโปร์ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“มีหน่วยงานต่างๆ มาขออบรม มีการทานเจ จัดกิจกรรมปฏิบัติธรรม มาคุยกันก่อน มาเป็นร้อยๆ ก็จัดอาหารเจได้ อาหารเหล่านี้ก็มีจากเงินบริจาค.....ไม่คิดว่าจะให้คนมาเที่ยวเป็นร้อย ให้วัดเป็นที่สงบให้คนเข้ามาพักผ่อนจิตใจได้ อาตมามีหน้าที่สร้างสิ่งดีๆ ให้เกิดขึ้นกับทุกคน”

(พระโษธิ ฉันทโก, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 มกราคม 2558)

“เคยพานักเรียนมาวัดนี้ มาใช้ที่วัดอบรมเด็กๆ ให้อยู่ใกล้ศาสนา ทางวัดจัดอาหารเจก็สะดวกดี เด็กๆชอบ เพราะมีถ้ำ ทางวัดไม่เรียกเงิน แต่โรงเรียนก็ให้เป็นค่าน้ำค่าไฟ”

(สมชาย, นามสมมติ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2558)

อาจกล่าวได้ว่า ทางวัดมีแผนพัฒนาคนมากกว่าวัดฤ เป็นบุคคลภายนอกที่เข้ามาช่วยพิธีทั้งสวดมนต์ไหว้พระหรือปฏิบัติกรรมฐาน ด้วยการสานต่อโครงการต่างๆ ที่มีอยู่แล้ว มีคนงานวัดเป็นผู้จัดเตรียมอำนวยความสะดวกให้คนทุกคนเข้ามาปฏิบัติธรรม ภายใต้กฎเกณฑ์ของวัด โดยไม่สนใจว่ากฎระเบียบอันเข้มงวดจะเป็นอุปสรรค (เช่น ข้อห้ามต่างๆ) เพราะวัดตั้งเป้าหมายไว้ว่า วัดจะดี สิ่งก่อสร้างจะสวยงามธรรมชาติสิ่งแวดล้อมน่ารื่นรมย์ ต้องจัดการเรื่องคนให้ใสบริสุทธิก่อน

ด้านการจัดสรรบุคคล (Staffing) ไม่ได้แบ่งหน้าที่ โดยจัดบุคคลให้ตรงกับงานซึ่งแน่นอนตายตัว กลุ่มคนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการจัดการของวัดมี 3 กลุ่มคือ กลุ่มกรรมการมูลนิธิจำนวน 13 คน กลุ่มนักบวชมีพระ 2 รูปแม่ชี 1 รูป และกลุ่มคนงานของวัดจำนวน 5 คน กลุ่มกรรมการมูลนิธิอยู่นอกเหนืออำนาจของผู้บริหารวัด ส่วนคนงานขึ้นอยู่กับการจัดสรรบุคคลของผู้บริหารวัดหรือเจ้าอาวาส คนงานของวัดมีอยู่ 2 ประเภท คนงานประจำและคนงานชั่วคราว คนงานประจำมีจำนวน 3 คน ส่วนใหญ่เป็นคนมาจากภาคอื่น คนหนึ่งเป็นหญิงเป็นแม่ครัวประจำโรงเจ คอยช่วยเหลือแม่ชีอีกแรง มีห้องพักอยู่ในโรงเจภายในวัดร่วมกับแม่ชี คนหนึ่งเป็นชายมีภรรยาเป็นคนพื้นที่ภาคใต้ เคยรับจ้างทำรั้วกันเขตแดนไทย-มาเลย์ ภายหลังสมัครเป็นคนงานวัด กินเงินเดือนของวัด พักอยู่นอกวัด อีกสองคนเป็นสามีภรรยา ฝ่ายสามีเคยเป็นคนงานสร้างโบสถ์ของวัด เมื่อเสร็จแล้วมาขอเป็นคนงานวัด พร้อมชักชวนภรรยาพักอยู่ในวัด ทั้งสามคนหลังถูกจัดสรรหน้าที่ดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อยของวัด ตั้งแต่ กวาดขยะ ขับรถ ซ่อมบำรุง ก่อสร้าง อำนวยความสะดวก เตรียมการในพิธีกรรมต่างๆ ที่วัดจัดขึ้น ในลักษณะช่วยกันเหมือนอยู่ในครอบครัวเดียวกัน ไม่แบ่งหน้าที่แยกจากกัน อย่างไรก็ตามคนงานก็มักทำตามที่ตนถนัด เช่น คนหนึ่งชำนาญใช้เครื่องเป่าขยะ จึง

ให้ทำหน้าที่เป่าขยะใช้เวลาครึ่งชั่วโมงจึงแล้วเสร็จ อีกคนหนึ่งโกยขยะ ผู้ชายมักดูแลขยะรอบนอก ลานวัด ส่วนผู้หญิงทำหน้าที่กวาดขยะในถ้ำ เริ่มทำงานตั้งแต่ 08.00 นาฬิกา จนถึง 17.00 นาฬิกา ทุกวัน

อีกประเภทหนึ่งเป็นคณงานชั่วคราว ซึ่งมีทั้งชาวต่างชาติ ส่วนใหญ่เป็นมาเลย์หรือสิงคโปร์ และชาวไทยในพื้นที่ที่来帮助เหลือวัดเฉพาะกิจ ชาวต่างชาติมักเป็นผู้ไร่งาน หรือว่างงาน เข้ามาทำงานในวัดโดยได้รับคำแนะนำจากเพื่อนที่เคยมาทำงานในอดีต ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ผมไปๆ มาๆ อยู่ 1 เดือนบ้าง 2-3 อาทิตย์บ้าง 3-4 วันบ้าง ขึ้นกับงาน ถ้าที่สิงคโปร์เรียกผมทำงานก็ไม่มา ทำงานเป็นช่างเชื่อมต่อเรือ ที่มาเพราะรู้จักคนที่เขาเคยมาช่วยเหลือวัด เมื่อ 10 ปีที่แล้ว ต่อมาเขาไม่มีแรงให้ผมมาช่วย ได้กินอยู่ที่วัดสบายแล้ว”

(อายุข, นามสมมติ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 มกราคม 2558)

จะเห็นว่าคณงานประเภทนี้เป็นแรงงานชากร ที่ไม่มีความแน่นอนและมองว่าการทำงานที่สิงคโปร์หนักมาก มีการแข่งขันและทำงานอยู่กับที่ การมาทำงานที่วัดยังได้เคลื่อนไหวร่างกาย ออกกำลังกาย ซึ่งเป็นทางออกสำคัญ แต่สิ่งที่ผูกพันกับวัดนี้ก็คือ เจ้าอาวาสเป็นชาวสิงคโปร์เช่นเดียวกัน เมื่อเดินทางไปมา เจ้าอาวาสจะเสียค่าเดินทางให้ทั้งหมด คณงานต่างชาติสามารถสื่อสารเป็นภาษาไทย (ส่วนหนึ่งเป็นเพราะมีภรรยาไทย) เป็นคนไทย) ปรึบการทำงานร่วมกันระหว่างคณงานประจำของวัด ไม่ว่าชาติใดพึงร่วมไม่ใบนุญ ของวัดเสมือนครอบครัวเดียวกัน โดยมีเจ้าอาวาสเป็นหัวหน้าครอบครัว ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“พวกเราอยู่กันแบบครอบครัว มีอะไรก็ช่วยเหลือกันมากกว่า งานใครงานมัน ไม่ว่าใครสามารถเข้า แหย่หยอกล้อกันได้ เวลาจำเป็นก็ช่วยเหลือกัน ระเบียบของวัดมีว่า เวลาถึงงานต้องช่วยเหลือกัน แต่ละคนก็ช่วยเหลือกัน หน้าที่ของเขาเมื่ออยู่แล้ว ถ้าไม่มีอะไรพิเศษต้องร่วมมือกันทำ”

(บิลลี, นามสมมติ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2558)

นอกจากนี้ยังมีคณงานอีกประการหนึ่งคือ คนตัดยางวัด วัดมีสวนยางประมาณ 50 ไร่ คณงานเป็น ชาวบ้านในชุมชน แบ่งค่าคิดในสัดส่วน 3:2 วัดได้สามส่วนคนตัดยางได้สองส่วน รายได้นำเข้าเป็นกองทุน ของวัด โดยมีแม่ชีเป็นผู้ช่วยจัดการดูแลผลประโยชน์ของยาง อาจกล่าวได้ว่า เงินทุนของวัดที่ใช้บริหาร จัดการ รวมถึงการจ้างคณงานมาจากค่ายางกับเงินบริจาคของผู้ทำบุญ สิ่งที่แสดงถึงศักยภาพของคณงานก็ คือ แม้มีคณงานน้อยแต่สามารถจัดการให้กับวัดได้อย่างดีเยี่ยม ดังมีข้อสังเกตว่า นับตั้งแต่ประตูวัดไป จนถึงด้านในสุดปราศจากขยะ ทั้งนี้เพราะทุกคนรักขยะวิญญการทำงาน หลังจากที่เสร็จพิธีวัตรเข้าตีห้าครึ่ง เริ่มเก็บกวาดขยะก่อน 07.00 นาฬิกา พักหนึ่งชั่วโมงแล้วเริ่มงานอีกครั้ง 08.00 นาฬิกา อาจกล่าวได้ว่า การ จัดสรรบุคคลเพื่อทำงานประจำของวัดเขารูปข้างไม่เป็นแบบทางการ เป็นการช่วยเหลือกันเพื่อซ่อมแซม

บำรุงรักษา หารายได้ และอำนวยความสะดวกแก่นักเที่ยวผู้ร่วมแสวงบุญ ในฐานะลูกจ้างมีรายได้ประจำเดือนเหมือนพนักงานบริษัท โดยให้รักษาระเบียบวินัยตามกฎหมายของวัด

การอำนวยการ (Directing) ชี้นำ จูงใจเป็นภาวะสำคัญของเจ้าอาวาสที่จะผลักดันให้บุคคลที่ได้รับ การจัดสรรหน้าที่แล้ว บรรลุผลในการปฏิบัติงาน ทั้งฝ่ายซ่อมบำรุงรักษา ฝ่ายพิธีการซึ่งวัดจัดขึ้นให้บรรลุผล หรือมีอุปสรรคปัญหาในที่สุด การอำนวยการด้านวัตถุ หรือเชิงกายภาพเพื่อให้คนงานปฏิบัติด้วยดี ไม่ว่าจะเป็น การวาดขยะ การซ่อมสงวนรักษา ใช้หลักปกครองแบบครอบครัว การปฏิบัติหน้าที่ของคนงานวัดเป็นภาวะที่ คู่คุ้นเคย นับแต่เจ้าอาวาสองค์ก่อน เจ้าอาวาสปัจจุบันเพียงพุงรักษาให้เกิดความต่อเนื่อง ดังคำสัมภาษณ์ ที่ว่า

“คนงานเหล่านี้เขาทำมา 20 ปี เขารู้งาน เราแค่สั่งเขาก็ทำ ถ้าเป็นงานพิเศษก็สั่งเขา... ให้กำลังใจ ก็มีมาก ต้องตรวจดู ปรึกษา งานนี้ต้องทำอะไรบอกเขา ปกติเขาทำอยู่แล้ว... ไปดูเขาทำอะไรบ้าง ถึงมี ปัญหาที่มาปรึกษาว่าทำอะไร เขาทำมานาน เขารู้ว่าจะตัดสินใจอย่างไร เขาทำมาชำนาญแล้ว เราจ้าง พนักงาน เราก็ก็น้อย”

(พระโศธิ ฉันทโก, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2557)

จากการสัมภาษณ์พิจารณาได้อีกว่า การอำนวยการของเจ้าอาวาสปัจจุบันไม่มีปัญหาใดๆ เป็นเพราะ การวางรากฐานที่ดีของอดีตเจ้าอาวาส ซึ่งทำให้คนงานทำด้วยความเต็มใจ การกำหนดหน้าที่ตนเอง ใช้ อำนาจเพื่อควบคุมบริหารโดยพลการ การออกกฎเข้มงวด หรือเปลี่ยนแปลงจากเดิมจะทำให้ลดความ ศรัทธา การสั่งงานที่นอกเหนือจากที่เคยปฏิบัติเพียงหลีกเลี่ยง การเพิ่มคนงานก็อาจเป็นภาวะให้วัดและอาจ ไม่สามารถประสานการทำงานกับคนเก่า ก่อนทำการเรื่องใด ใช้หลักปรึกษาหารือ มีรับฟังความเห็นทั้งสอง ฝ่าย หากต้องการให้ทำการใดไม่บังคับ แต่มีคำพูดโน้มน้าวหรือที่ชวนให้คิด เอง ดังคำสัมภาษณ์ของคนงาน ที่ว่า

“ถ้าเมื่อไรให้ทำงานจะบอกว่า ถ้ามีเวลาให้ทำในันทำนี่ จนเราเกรงใจ เหนื่อยยังไงก็ต้องทำ บริหาร เหมือนครอบครัวไม่ใช่ นายจ้างกับลูกจ้าง”

(สมพงษ์, นามสมมติ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2557)

การควบคุมการทำงานใช้หลักถ้อยที่ถ้อยอาศัย ชี้นำในส่วนที่ช่วยเติมเต็มศักยภาพคนงาน หาก นอกเหนือกำลังจะจ้างบุคคลภายนอก การซ่อมแซมส่วนลึกหรือของวัด ฟังพาดตนเองไม่เสาะหาคนภายนอก เช่น หลักรั่ว ฝนตกจากผนังถ้ำรื้อไหลมาเป็นสายไม่แจ้งกรมศิลป์ ทั้งหมดแก้ปัญหาด้วยทักษะของคนใน วัด ที่บางครั้งเป็นคนงานมาช่วยซ่อมจากสิงคโปร์ นับเนื่องจากเจ้าอาวาสคนก่อน การใช้กำลังคนจาก ภาครัฐ มีน้อยมากเพื่อการซ่อมสงวน ปัจจัยหนึ่งเป็นเพราะผู้บริหารไม่ใช่คนไทย การแจ้งสิ่งใดกับทางการ อาจกลายเป็นทำให้วัดต้องถูกตรวจสอบได้ การบริหารจัดการแบบช่วยเหลือตนเองยังช่วยให้วัดประหยัด

ค่าใช้จ่ายแล้ว อีกทั้งเสริมศักยภาพให้คนงานได้เรียนรู้มากขึ้น นับแต่สร้างวัดปัญหาด้านกายภาพ การเสื่อมสลายลงของศิลปวัตถุทางวัดจัดการด้วยองค์ความรู้แบบชาวบ้าน เช่น ฝนรั่วก็เอาถังน้ำไปรอง มิฉะนั้นนักท่องเที่ยวจะลื่นล้ม รั้วพังเสียหายก็ให้คนงานสร้างใหม่ โดยไม่มีเป็นค่าใช้จ่ายแรงงานพิเศษ คนงานส่วนใหญ่ทำงานด้วยแรงศรัทธา มิได้เพื่อสินทรัพย์ ทำให้การอำนวยความสะดวกอย่างราบรื่น กล่าวคือ การอำนวยความสะดวกวัดเป็นไปเพื่ออนุรักษ์ของเดิมมากกว่าสร้างใหม่ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“พระจะแก้ปัญหาเอง คนอื่นแก้ไม่ได้ เขาไม่ได้อยู่ในวัด มีบางครั้งคนนอกเขาไม่เข้าใจ วัดนี้ทำไมไม่ทำอย่างนั้นอย่างนี้ เขาไม่ได้อยู่ในวัดไม่รู้ว่าวัดต้องการอะไร Solve problem ourselves คนนอกไม่รู้ เขาอยากช่วยเราบางอย่างได้ บางอย่างไม่ได้ ปัญหาอยู่ในวัดคนในวัดต้องมาแก้”

(พระโยชิ ฉันทโก สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2557)

การอำนวยความสะดวกวิเคราะห์ได้ 3 ประการ ประการแรกสืบเนื่องจากวัดมีการระดมทุนจากต่างชาติ มีเม็ดเงินมากพอที่จะจ้างช่างฝีมือต่างชาติมากกว่ากรมศิลปากร ประการที่สอง ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับหน่วยที่เกี่ยวข้องด้านการอนุรักษ์ และชุมชนยังห่างเหินความต้องการด้านต่างๆ มาจากภายในมากกว่าภายนอก การพึ่งพาคนไทยในชุมชนและภาครัฐมิได้เอื้อปัจจัยเท่ากับคนจีนที่อยู่นอกเหนือบริเวณวัด คนจีนมีกำลังเงินมากพอต่อการบริหารจัดการวัด เหตุนี้การอำนวยความสะดวกซ่อมสงวนรักษาจึงขึ้นกับดุลพินิจของผู้บริหารวัดมากกว่าการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชน

การสร้างขวัญและกำลังใจให้กับคนงานวัด นอกจากเงินเดือนประจำแล้ว ยังมีด้านสินเชื่อกับทุกครั้งเมื่อเงินขาดก่อนสิ้นเดือน สามารถมายืมล่วงหน้าจากวัด นอกจากนี้ยังได้อาหารคาวหวานอาหารแห้งที่มีผู้บริจาค ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เวลามีน้ำก็ไปให้เขา มีขนมปังก็แจกให้เขา ให้กำลังใจเขา ให้กาแฟบ้าง อาหารกระป๋องบ้าง เวลาให้ก็เหมือนกันหมด”

(หมี, นามสมมติ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2557)

นอกจากเครื่องอุปโภคบริโภคที่ได้รับตามโอกาสต่างๆ การรับส่งของยังมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน สะท้อนถึงการบริหารจัดการที่คิดรักษามาตรฐานในการปกครองเพื่อไม่ให้คนงานทั้งหมดรู้สึกถึงความลำเอียง ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อด้านผู้บริหารวัด การจัดงานประเพณีของวัดได้รับความร่วมมือจากชุมชนในการช่วยเหลือด้านพิธีการเพียงไม่กี่คน โดยมีต้องรับคำสั่งจากเจ้าอาวาส ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นกลุ่มเคารพเทิดทูนเจ้าอาวาสองค์เดิม แม้มรณภาพแล้ว การช่วยเหลืองานพิธีมี 2 กลุ่ม กรณีงานบุญแบบไทยประเพณี เช่น ทอดผ้าป่า เวียนเทียนจะได้รับช่วยเหลือจากชุมชนโดยรอบน้อย ส่วนงานบุญแบบจีนเช่น กินเจ จะได้รับความช่วยเหลือคนเชื้อสายจีนในเมือง เช่น สะเดาหรือหาดใหญ่ ที่ผูกพันกับวัดมาก่อน การ

อำนาจการทั้งสองลักษณะอาศัยความชอบธรรมในการจัดการคณะทำงานที่ตั้งขึ้นเฉพาะกิจ กิจกรรมประเพณี ความเชื่อชีวิตของคนในชุมชนได้รับสนับสนุนจากคนงานวัดร่วมกับคนเชื้อสายจีน การสนับสนุนของชุมชนโดยรอบมีน้อย เนื่องจากไม่คุ้นเคยกับพิธีกรรมแบบจีน แต่หากกิจกรรมอื่นๆ ในภารกิจประจำวันจะให้คนงานเป็นผู้ลงมือ ทั้งนี้คำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวม กับคนในพื้นที่มากที่สุด ดังคำพูดที่ว่า “หลวงพ่อสร้างวัด ก็เพื่อประโยชน์ของชาวไทย มาจากต่างประเทศ ไม่คิดจะเอาเงินกลับประเทศ ไม่มี สร้างในเมืองไทยก็ต้องอยู่ในเมืองไทย”(พระโศธิ จันทโก, สัมภาษณ์วันที่ 7 ธันวาคม 2556) อย่างไรก็ตามในแง่ผลประโยชน์ ชาวบ้านยังเคลือบแคลง เนื่องจากไม่มีกรรมกรวัดที่มาจากคนในชุมชนเหมือนเช่นอดีต

การประสานงาน (Coordinating) เป็นการประสานภายใน และการประสานงานภายนอก การประสานงานภายในด้านการจัดการเชิงกายภาพของสถานที่ ไม่มีปัญหามากนัก ใช้วิธีการรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และคนงานของวัดมีไม่มากนัก การประสานงานที่ทางสังคมโดยเฉพาะการจัดกิจกรรมภายในวัด เกิดขึ้นเฉพาะครั้งที่ต้องให้ผู้บริหารวัดพิจารณา อย่างไรก็ตามการประสานงานจะเป็นหน้าที่ของผู้มาแสวงบุญ โดยที่ผู้มาแสวงบุญส่วนมาจะจะเป็นตัวหลักที่คอยประสานงานและสร้างเครือข่ายระหว่างคนเก่ากับคนใหม่ และดึงคนให้มาร่วมกิจกรรม เนื่องจากพิธีกรรมเป็นตามประเพณีจีน คนที่ร่วมกิจกรรมส่วนใหญ่เป็นคนจีนในเมือง ที่รวมกลุ่มกันมาตามโอกาส การประสานเป็นหน้าที่ของตัวแทนแต่ละกลุ่มที่สร้างเครือข่ายกันเอง ผ่านไลน์หรือมือถือและนัดกันมาทำบุญที่วัด โดยตกลงที่จะใส่ชุดขาวร่วมกัน ความสัมพันธ์กับชุมชนโดยรอบจึงมีน้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับคนภายนอก เนื่องจากความแตกต่างด้านพิธีกรรม หากพระก็พยายามสร้างความสัมพันธ์โดยการบิณฑบาตทุกวัน อันเป็นจุดเริ่มต้นของการประสานกับชุมชน ความสำเร็จของการประสานส่วนหนึ่งเป็นเพราะน้ำใจของพระที่มีต่อชุมชน ดังคำสัมภาษณ์ว่า

“ทุกวันไปบิณฑบาต ก็ไม่ได้พูดมาก ตามวินัยพระพูดมากไม่ได้ เป็นคนต่างประเทศแต่ถ้ามีงานก็ปรึกษากับชาวบ้าน แจกของให้ชาวบ้าน ปรึกษาผู้ใหญ่บ้าน แจงข่าวสารให้เขามาช่วยจัดการ”

(พระโศธิ จันทโก, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2557)

อาจกล่าวได้ว่า การประสานงานกับชุมชนเป็นผลสำเร็จมาจากการออกมาสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้าน โดยถือการบิณฑบาตเป็นการเบิกทาง ความพยายามรักษาวินัยเพื่อให้ชุมชนเกิดความศรัทธา และการช่วยเหลือชุมชน การแจกจ่ายเครื่องบริโภคอุปโภค ที่ได้รับจากการทำบุญของชาวเมือง ความดีของพระ ความเมตตาเป็นปัจจัยทำให้ชุมชนร่วมมือร่วมใจเมื่อร้องขอ

การประสานกับเจ้าหน้าที่รัฐเป็นหน้าที่ของแม่ชี เนื่องจากอาศัยอยู่มานาน เจ้าอาวาสคนก่อนสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับหน่วยงานราชการไทย ในการได้มาซึ่งความชอบธรรมและถูกกฎหมายในการก่อสร้างวัด ปัจจุบันผลประโยชน์จากยางพาราเป็นหน้าที่ของชี การประสานกับวัดต่างๆ ปัจจุบันมีน้อยลง เนื่องจากวัดสร้างเสร็จแล้วไม่มีสิ่งปลูกสร้างใดๆ ที่ต้องการช่วยเหลือจากวัดอื่นๆ แต่เดิมมีพระวัดอื่นๆ มาสวดมนต์มาร่วมทำพิธี บางรูปมาขออาศัยในวัด แต่ไม่อาจปฏิบัติศาสนกิจตามแบบจีน จึงต้องย้ายออกไป การ

ประสานงานกับชาวต่างชาติ (มาเลเซีย สิงคโปร์) ดูเป็นสิ่งจำเป็นกว่า การมีนักท่องเที่ยวเข้ามาวัดจำนวนมากย่อมส่งผลต่อรายได้ของวัด นักแสวงบุญทำแผนมากับการท่องเที่ยว มักร่วมบริจาคทรัพย์ตามกำลัง การประสานงานเพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยว ไม่มีสื่อสำเร็จรูป ไม่มีเรียกร้องให้คนมาเที่ยว แรงจูงใจให้มาท่องเที่ยวเกิดจากสภาพแวดล้อมในวัด วัดซึ่งมีธรรมชาติปะปนอยู่ด้วย ประกอบกับความโอ้อ่าอลังการย้อมดึงดูดใจคนเข้ามา

วัดสร้างเสร็จเป็นสถานท่องเที่ยวธรรมชาติ ชาวมาเลย์ สิงคโปร์ มาเที่ยววัดนี้ก่อนไปหาดใหญ่ ถ้าไม่มีนักท่องเที่ยวก็บริหารวัดไม่ได้ การประสานกับคนภายนอกใช้สื่อประชาสัมพันธ์ คนที่มาไม่ใช่ว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวแต่ธรรมชาติที่มีอยู่แล้ว

การดึงดูดให้มาเที่ยวหรือแสวงบุญใช้วิธีบอกปากต่อปาก คนที่เคยเข้ามาในวัดจะสื่อสารกันเอง ใช้ไลน์หรือ Facebook ถ่ายรูปและลง website การเห็นภาพจากการโพสต์ ทำให้คนอยากมาเที่ยวมากขึ้น ดังคำ

“เราไม่ได้ทำโฆษณา คนเขามาเองทุกวันๆ ก็บรรทัดวีร์ เดียวนี้มี web คนมาถ่ายรูปก็ลง webs บอกต่อกันคนอื่นก็รู้ เราไม่ต้องบอกเลย นักท่องเที่ยวช่วยโฆษณา บอกต่อกันคนอื่นก็รู้เราไม่ได้จะบอกเลย นักท่องเที่ยวโฆษณาให้วัด เขามาเรื่อยๆ คนที่มาว่าสวยก็จะบอกต่อๆ กัน”

(พระโศขี, ฉันทโก, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2557)

4.1.3 แนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรม

การจัดการเพื่อพัฒนาวัดเขารูปช้าง หากพิจารณาด้านโครงสร้างทางกายภาพถึงจุดอิมตัว ด้วยเหตุผลที่ว่า สถาปัตยกรรมสิ่งปลูกสร้างได้สนองตามประโยชน์ใช้สอยทุกประการ อีกทั้งสภาพพื้นที่มีอาณาเขื่อนอานวยให้กับสิ่งปลูกสร้างใหม่ๆ วัดต้องการให้พื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นธรรมชาติ ที่ประกอบด้วยต้นไม้ พืชพันธุ์ ลำธาร ไซดหิน สะท้อนความสมดุลของธรรมชาติ ดังที่กล่าวไว้ว่า

“จะไม่มีการก่อสร้าง เสร็จมาแล้ว 7-8 ปี มีแต่รักษา ถ้าสร้างอีกคงไม่สวยแล้ว ผู้สร้างเป็นพระจีน เขาคุมวงจ้อยเป็น เขาถูกตัดแล้ว ถ้าเพิ่มแล้วจะไม่สวย ลงตัวทุกอย่างแล้ว มีแต่รักษาให้อยู่ได้”

(พระโศขี, ฉันทโก, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2557)

อาจกล่าวได้ว่า นโยบายของวัดต้องการพุงรักษามากกว่าสร้าง เมื่อนำมาวิเคราะห์จะพบประเด็นดังนี้

จุดแข็ง สภาพของวัดมีจุดแข็งที่มีถ้ำหินผาร่วมกับสิ่งปลูกสร้างภายนอก โดยลักษณะสิ่งปลูกสร้างภายนอกมีลักษณะแปลกตา โดดเด่นเนื่องจากใช้รูปแบบวิหารพุทธคยาเป็นต้นแบบของการก่อสร้าง หากภายในตกแต่งผนังและมีเครื่องประกอบพิธีแบบจีน กล่าวคือ เป็นวัดที่มีลักษณะผสม วัฒนธรรมไทยและจีน นอกจากนี้วัดยังมีธรรมชาติอันร่มรื่น สงบเงียบ เหมาะกับผู้แสวงหาความสงบทางใจท่ามกลางธรรมชาติ

พื้นที่ที่มีความสะอาด เน้นการปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักศาสนา กล่าวคือ วัดไม่อนุญาตให้มีการปลูกเสก เข้าทรง ไตๆ เน้นวิปัสสนาธุระอย่างแท้จริง ผู้เข้ามาในวัดต้องทานอาหารเจเท่านั้น เน้นการพัฒนาคนมากกว่าวัตถุ

จุดอ่อน สภาพของวัดเมื่อเปรียบเทียบกับวัดอื่นๆ ในพื้นที่ จะแตกต่างด้านพิธีทางศาสนา ที่เน้นพิธีแบบจีน เหตุนี้ทำให้ชุมชนโดยรอบเข้ามาประกอบพิธีในวัดน้อย พระสงฆ์ไทยที่เข้ามาจำพรรษา อาจต้องปรับตัวกับพิธีกรรมแบบมหายาน หากปรับไม่ได้ต้องเคลื่อนย้ายไปวัดอื่น จึงเป็นวัดที่มีพระสงฆ์ไทยน้อย หากมีงานพิธีเช่น อุปสมบท ทอดกฐิน ต้องนิมนต์พระสงฆ์จากวัดอื่น เช่น วัดถ้ำเสือ ที่อยู่ข้างเคียง

หากวิเคราะห์ในด้านโอกาสทางสภาพแวดล้อม พบว่า ปัจจัยภายนอกที่เกื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาของวัดก็คือ การเป็นวัดที่ชาวมาเลย์และสิงคโปร์รู้จักดีในนามวัด ในนาม elephant temple อันเนื่องมาจากเรื่องราวพิสดารอันเลื่องลือของพระเม่งซ่า ผู้เริ่มก่อร่างสร้างวัด เม่งซ่าเป็นชาวสิงคโปร์ เป็นพระจีนมาก่อน ความเป็นพระต่างชาติที่สร้างวัดไทย และเครือข่ายสังคมที่เม่งซ่าสร้างเอาไว้ ทำให้เป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวและนักแสวงบุญ โดยเฉพาะชาวจีน กลุ่มนักท่องเที่ยวจากมาเลย์หรือสิงคโปร์ หากออกจากจุดตรวจชายแดนปาดังเบซาร์ มักเข้ามาชมวัดเขารูปช้างก่อนเดินทางไปหาดใหญ่หรือสถานที่อื่นๆ หากจะผูกฉวยข้อดีเหล่านี้มาเสริมสร้างให้วัดเข้มแข็งก็สามารถทำได้ ทางตรงก็คือ การเชิญชวนให้เข้ามาวัดของนักท่องเที่ยวอย่างสม่ำเสมอ ทางอ้อมก็คือ ระดมการบริจาคเงินด้วยกำลังของชาวมาเลย์ สิงคโปร์ที่เคยมาวัด เพื่อให้วัดพึ่งตนเองได้ โดยไม่ต้องรอการอุดหนุนจากรัฐหรือเรียไ้จากคนในท้องถิ่น

อย่างไรก็ตามยังมีปัจจัยอื่นๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อพัฒนาวัด คือ พยายามให้วัดเป็นแหล่งผลิตวัตถุมงคลจากนายทุน เนื่องจากวัดมีพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นถ้ำโบราณ และมีตำนานอิทธิฤทธิ์ของรูปเคารพต่างๆ ภายในถ้ำ นอกจากนี้มีความพยายามก่ออบายมุขขึ้นภายในถ้ำ เช่น ต้มสุรา จึงทำให้วัดพยายามกวดขัน โดยติดป้ายประกาศเกือบทุกจุดของวัด เป็นการปรับสภาพของวัดให้มีความแข็งแกร่งพร้อมที่จะเผชิญกับแรงกระทบ

หากนำมาพิจารณาพบว่าแนวทางพัฒนาวัด ในฐานะพื้นที่ทางศิลปวัฒนธรรม มี 4 ลักษณะ ดังนี้

1. การพัฒนาด้านจิตใจ เนื่องจากเจ้าอาวาสปัจจุบันเป็นชาวต่างชาติ มีนโยบายพัฒนาคน การขัดเกลาจิตใจมากกว่าวัตถุ ประกอบกับมีธรรมชาติสวยงาม แนวทางพัฒนาคือการเสริมศักยภาพให้เป็นแหล่งปฏิบัติธรรมระดับนานาชาติหรือระดับอาเซียน ปัจจุบันวัดได้เป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับการจัดอบรมฝึกปฏิบัติธรรมของเหล่าเด็ก-เยาวชน แต่มีอยู่เฉพาะในท้องถิ่น ในสายตานักท่องเที่ยวภายนอกยังมองวัดเป็นแหล่งชมศิลปกรรม และไหว้พระเท่านั้น ทำการประชาสัมพันธ์เชิงรุก ให้องค์กรต่างๆ นอกพื้นที่จัดโครงการโดยใช้วัดเขารูปช้างเป็นแหล่งฝึกอบรมทางจิตใจ คล้ายสวนโมกข์ วัดมีความพร้อม มีสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับชาวต่างชาติ มีโรงอาหารเจ ที่พัก ห้องน้ำ ระบบป้องกันภัย ถนนหนทางสะดวก ซึ่งต้องได้รับความร่วมมือทั้งท้องถิ่น กรมศาสนา องค์กรด้านการท่องเที่ยว

2. การพัฒนาด้านสังคม เนื่องจากวัดตั้งอยู่ชายแดนไทย-มาเลเซีย ที่เชื่อมต่อการเดินทางท่องเที่ยวของชาวมาเลย์ ซึ่งส่วนใหญ่มีกำลังซื้อสูง มีปัจจัยที่พร้อมบริบูรณ์ วัดยังตั้งอยู่ท่ามกลางชุมชนที่หลากหลาย วัฒนธรรม นอกจากชาวไทยเชื้อสายจีน และมลายูมุสลิม ยังมีจำนวนชาวพม่าที่เพิ่มขึ้น ความหลากหลาย วัฒนธรรมช่วยเสริมให้วัดมีจุดเด่นในแง่การผสมผสานของพิธีกรรมและรูปเคารพที่มีทั้งศิลปะพม่า อินเดีย ไทย จีน มีป้ายบอกทิศทางหลายภาษา สีสันของความหลากหลายนำมาซึ่งความเข้าใจวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน แนวทางพัฒนาคือให้ทุกคน ทุกชาติ รู้สึกว่าวัดเขาบุปผางเป็นของมวลมนุษยชาติ โดยอาจใช้ศิลปกรรมเป็นสัญลักษณ์แสดงออกถึงความเป็นสากล เป็นพื้นที่ชักนำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมซึ่งแตกต่าง

3. การพัฒนาด้านศิลปะ โดยเฉพาะภายในถ้ำซึ่งมีรูปเคารพมากมาย แต่ขาดการสื่อสารที่จะทำให้นักท่องเที่ยวเข้าใจความสำคัญของรูปเคารพแต่ละองค์ ปัจจุบันวัดยังต้องการหน่วยงานไปช่วยเสริมในแง่การเป็นแหล่งเรียนรู้ระดับนานาชาติ เนื่องจากเจ้าอาวาสเป็นชาวต่างชาติ การขอความช่วยเหลือจากภาครัฐและเอกชนในไทยทำได้ไม่เต็มที่ การพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ศิลปะและธรรมชาติเป็นแนวคิดของเจ้าอาวาสปัจจุบัน แต่ไม่ได้คาดหวังออกไปขอความช่วยเหลือจากหน่วยงาน นอกจากหน่วยงานภายนอกเข้ามาดำเนินการด้วยจิตอาสา การบำรุง ซ่อมสรวงรักษาเป็นการจัดการเองภายใน หรือมีเอกชนเข้ามาช่วยเหลือ แนวทางพัฒนาคือการจัดการความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม เพื่อให้ทุกๆ คนรู้จักชื่นชมศิลปะอย่างเข้าใจ และมีจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและศิลปะผ่านการเรียนรู้ อันทำให้มีการพัฒนาอย่างยั่งยืน

4. ด้านพัฒนาชุมชน ปัจจุบันวัดกับชุมชนดูเหินห่าง ชาวบ้านบางคนต่อต้านวัด แนวทางที่ควรพัฒนา สร้างความเข้าใจ ให้วัดปรับปรุงเพื่อสนองต่อความต้องการ เพื่อชุมชนอยู่ร่วมกับวัดได้ดังเช่นอดีต แนวทางพัฒนาคือให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม หรือได้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวนานาชาติ ปัจจุบันนักท่องเที่ยวมักมุ่งตรงเข้าไปในวัดทันที การได้ประโยชน์ร่วมกันของวัดกับชุมชนก็คือ พยายามให้นักท่องเที่ยวได้เยี่ยมชมวิถีชีวิตของคนชุมชนควบคู่กับวัด ตามแผนการองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น มีแผนจะสร้างสวนดอกไม้หน้าวัดให้ถ่ายรูป พร้อมกันนั้นมีร้านของชุมชนที่จำหน่ายสินค้าพื้นเมือง แต่ไม่ปรากฏเป็นรูปธรรมอันเนื่องมาจากความคั่งทุน แนวทางพัฒนาควรปรับปรุงถนนเข้าวัด สภาพภูมิทัศน์ข้างถนน รวมถึงหน้าวัด การจัดสวนหน้าวัดเป็นแนวคิดที่ดี แต่ก็ควรเสริมให้เห็นอัตลักษณ์ของชุมชน

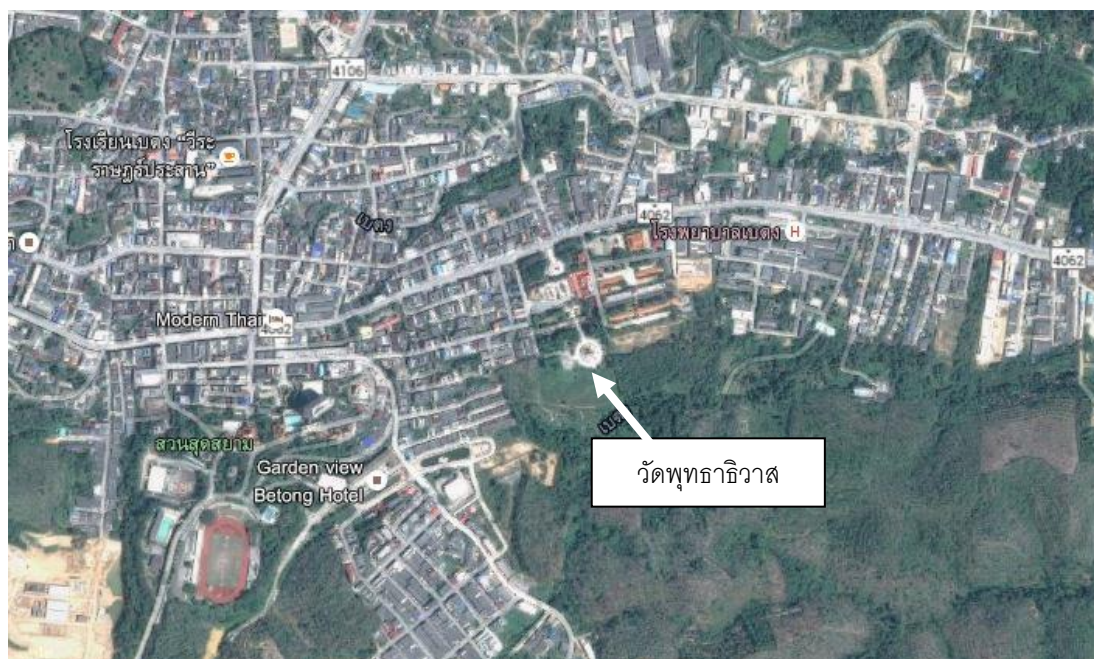
ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นเด่นชัดในปัจจุบันคือ นักท่องเที่ยวมีน้อย เหตุผลหนึ่งเป็นเพราะป่าดงเบงกาลี กลายเป็นเมืองปิด นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ใช้เส้นทางด่านนอกซึ่งอยู่ไกลจากวัดเขาบุปผางมากขึ้น ประกอบกับการสูญเสียเจ้าอาวาสองค์เดิม ที่มีผู้ศรัทธาจำนวนมาก อย่างไรก็ตามปริมาณที่ลดลงนี้สามารถแก้ไขได้ หากวัดวางแผนกลยุทธ์เชิงรุก มากกว่าให้นักท่องเที่ยวสื่อสารกันเอง ทั้งนี้ต้องสร้างกลไกให้มีความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน และหน่วยราชการที่ส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวก่อนเป็นลำดับแรก

4.2 แหล่งศิลปวัฒนธรรม: วัดพุทธาธิวาส

วัดพุทธาธิวาสตั้งอยู่เลขที่ 65 ถนนรัฐกิจ หมู่ที่ 7 ในเขตเทศบาลเมืองเบตง อำเภอเบตง จังหวัดยะลา ห่างจากด่านตรวจคนเข้าเมืองเบตง 5 กิโลเมตร ตั้งอยู่ในเนื้อที่ 23 ไร่ 3 งาน ถูกยกเป็นอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญเมื่อปี พ.ศ. 2546 พื้นที่วัดเป็นเนินเขา ค่อยๆ เอียงลาดไปทางทิศออกเฉียงใต้ เป็นระดับขั้น สิ่งก่อสร้างต่างๆ วางลดหลั่นไปตามเนินดิน ดูโดดเด่นสวยงาม สอดรับกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ วัดตั้งอยู่ใจกลางเมือง ห้อมล้อมด้วยบ้านเรือน จุดสูงสุดของวัดเป็นที่ตั้งของเจดีย์สี่ทอน ซึ่งสามารถมองเห็นได้แต่ไกล หากพักโรงแรมบนชั้นสูงๆ จะปรากฏเห็นเจดีย์แจ่มชัด ถนนสี่ช่องจราจรผ่านหน้าวัด สะดวกต่อการเดินทางเข้าชมวัด นักท่องเที่ยวซึ่งพักอยู่ย่านใจกลางธุรกิจหรือหอพักสามารถเดินทางถึงวัดเพียง 10 นาที ทำเลของวัดจึงเหมาะที่จะพัฒนาเป็นศูนย์กลางท่องเที่ยววัฒนธรรมประจำเมือง

หากพิจารณาทั้งอำเภอเบตง สภาพพื้นที่ทางกายภาพประกอบด้วยที่ราบสูง เนินเขา ลุ่มน้ำ สูงกว่าระดับน้ำทะเลเฉลี่ย 1900 ฟุต เหมือนแอ่งกระทะ โอบล้อมด้วยเขาน้อยใหญ่ มีลำคลองไหลผ่านใจกลางเมืองเบตงคือ คลองเบตง ซึ่งไหลจากทิศตะวันตกไปตะวันออกแล้วไปบรรจบที่แม่น้ำปัตตานี ด้วยลักษณะเมืองหุบเขาห่างไกลจากทะเล ประกอบกับทิศทางลมประจำ ทั้งลมภูเขา ลมหุบเขา ส่งผลให้อากาศทั่วไปร้อนขึ้นตลอดปี มีอุณหภูมิเฉลี่ย 27.5-28.5 องศาเซลเซียส ค่าดัชนีอากาศค่อนข้างเย็น ช่วงเช้ามีน้ำค้างหมอกปกคลุม จนเป็นที่มาของเบตงเมืองในหมอก มี 2 ฤดูกาลคือ ฤดูร้อนในช่วงเดือนมกราคม-เมษายน และฤดูฝนในช่วงเดือนพฤษภาคม-ธันวาคม (เทศบาลเมืองเบตง, 2555)

ตัวอำเภอหรือเขตเมืองตั้งอยู่พื้นที่มีภูมิทัศน์สวยงาม ด้วยภูเขาซึ่งห้อมล้อมเกือบทุกด้าน สลับซับซ้อนเสมือนเบตงถูกกักกันอยู่ในหุบเขา ด้านหนึ่งติดสันเขาสันกาลาคีรี และผืนป่าสาละบาลา ซึ่งอุดมด้วยทรัพยากรน้ำและดิน อย่างไรก็ตามเบตงก็ยังมีประสบปัญหาพื้นที่ป่าถูกบุกรุก ปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพารา จากสถานการณ์ความไม่สงบสวนยางบางแห่งขาดความดูแลจนกลายเป็นป่ากร้าง การเดินทางสัญจรมี 2 ทางคือ เส้นทางจากเมืองยะลา ผ่านภูเขาคดเคี้ยวสูงชัน และหุบเหว และทางมาเลเซียจากรัฐประหารผ่านด่านตรวจคนเข้าเมืองเบตง ลักษณะภูมิศาสตร์ซึ่งมีถนนหลักเส้นเดียวช่วยให้เจ้าหน้าที่รักษาความสงบสามารถวางยุทธศาสตร์ป้องกันเหตุร้ายได้พอสมควร เส้นทางหลักจากเมืองยะลาคือถนนสาย 410 ผ่านอำเภอกรงปินัง อำเภอบันนังสตา อำเภอรารโต หากสกัดกั้นผู้ก่อการร้ายถนนสายนี้ได้ ทำให้เบตงมีเหตุการณ์รุนแรงค่อนข้างน้อย ประกอบกับความสมบูรณ์ของธรรมชาติ อากาศค่อนข้างหนาวเย็น ก่อเกิดแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ เช่น น้ำพุร้อน น้ำตก สวนดอกไม้เมืองหนาว นอกจากนี้มีแหล่งประวัติศาสตร์ อุโมงค์โจรจีนคอมมิวนิสต์ ถนนหมายเลข 410 ทอดยาวเข้าถึงเขตเทศบาล แต่ก็แยกออกอีก 64 สาย จากเขตเทศบาลปึง ตำบลยะรม ที่มีอาณาเขตติดต่อกับเขตเทศบาลนั้น มีถนนหลวงสาย 4062 ตัดแยกแล้วกลับมาบรรจบอีกครั้งบริเวณ กม.18 ตำบลตะเนาะแมเราะ

ภาพประกอบ 19 ที่ตั้งของวัดในเขตเมืองเบตง (ที่มา: Google map)

เศรษฐกิจของอำเภอเบตงขึ้นกับการค้า การบริการ และการเกษตร ประชากรร้อยละ 80 มีอาชีพเกษตรกร รองลงมาคือธุรกิจการท่องเที่ยว ร้อยละ 18 สวนผลไม้ร้อยละ 2 มีพื้นที่ปลูกยางพาราถึง 400,000 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 97.88 ของพื้นที่เกษตร ผลิตยางได้มากกว่าอำเภออื่นๆ ของจังหวัดยะลา ประชากรมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 60,000 ต่อคนต่อปี สภาพสังคมเบตงเป็นสังคมแบบพหุวัฒนธรรม มีกลุ่มชาติพันธุ์จีน ไทย และมุสลิม ทั้งอำเภอมีผู้นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ 51 ใช้ภาษามลายูถิ่นในการสื่อสาร นับถือศาสนาพุทธร้อยละ 47 คือกลุ่มคนไทย และคนไทยเชื้อสายจีน ใช้ภาษาไทยและภาษาจีนในการสื่อสาร ร้อยละ 2 เป็นกลุ่มนับถือศาสนาคริสต์และฮินดู เขตเทศบาลมีประชากรจำนวน 25,742 คน จำนวนครัวเรือน 9,570 ครัวเรือน ชุมชนในเขตเทศบาลจำนวน 25 ชุมชน (เทศบาลเมืองเบตง 2555) คนไทยเชื้อสายจีนจัดเป็นคนเบตงดั้งเดิม สืบเชื้อสายจากคนจีนกลุ่มแรกๆ ที่เดินทางจากประเทศจีนมายังปีนัง และเมืองต่างๆ ของมาเลเซีย และย้ายถิ่นฐานมาอยู่เบตง เพื่อบุกเบิกทำสวนยาง คนไทยเชื้อสายจีนประกอบด้วย 5 กลุ่ม 5 ภาษา แต่ละกลุ่มรวมกันก่อตั้งเป็นสมาคม 5 สมาคม ได้แก่ จีนกวางไค (ตั้งสมาคมบำเพ็ญมูลนิธิ) จีนกวางสี (ตั้งสมาคมกวางสีเบตง) จีนแต้จิ๋ว (ตั้งสมาคมบำรุงราษฎร์) จีนแคะ (ตั้งสมาคมฮากกา) และจีนฮกเกี้ยน (ตั้งสมาคมฮกเกี้ยน) สำหรับคนไทยพุทธดั้งเดิม ส่วนใหญ่อพยพมาจากสงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ทั้งที่มานุกเบิก รับจ้าง และทำงานราชการ หากมีสัดส่วนน้อยกว่าชาวไทยเชื้อสายจีนและมุสลิม คนมุสลิมเป็นคนดั้งเดิมที่เคยใช้ชีวิตร่วมกับมุสลิมในมาเลเซีย แม้แบ่งเขตปกครองเป็นของไทยและมาเลเซีย แต่ก็ยังมีความสัมพันธ์อันเครือญาติ ชาวมุสลิมส่วนใหญ่อยู่ตำบลยะรม ชาวไทยพุทธอยู่ตำบลตาเนาะแมเราะ ส่วนไทยเชื้อสายจีนอยู่เขตตำบลเบตงหรือเทศบาลเมือง อำเภอเบตงแบ่งเขต

ปกครองเป็น 4 อำเภอ 1 เทศบาล วัดตั้งอยู่ในเขตเทศบาล จากสถิติการก่อความไม่สงบพบว่า เบตงมีจำนวนเหตุการณ์ร้ายกลางเมืองน้อยมาก ทำให้เบตงมีขีดความสามารถเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยว ประกอบกับมีคนเชื้อสายจีนทำการค้า การบริการ คนเชื้อสายจีนเหล่านี้เป็นกำลังหลักในการระดมเงินสร้างวัด และปูชนียสถานต่างๆภายในวัด (สำนักงานอำเภอเบตง, 2554)

ภูมิหลังของชุมชนและวัด

เบตงในสมัยรัชกาลที่ 1 อยู่ในเขตปกครองของเมืองรามัน ซึ่งเป็นหนึ่งในเจ็ดของหัวเมืองมลายูปัตตานี หลังจากจัดรูปแบบการปกครองใหม่แบบมณฑลในสมัยรัชกาลที่ 5 อาณาเขตพื้นที่เบตงถูกยกฐานะเป็นอำเภอหนึ่งชื่อว่า อำเภอยะรม ประกอบด้วย ตำบลเบตง ตำบลยะรม ตำบลอิคำ ตำบลกรือแค้น ตำบลบาโง และตำบลเซะ(เก๊ะ) หลังจากเสียดินแดนส่วนหนึ่งให้อังกฤษ เหลือเพียงตำบลเบตงและตำบลยะรม ในสมัยพระพิชิตบัญชา (2473) ได้ย้ายที่ตั้งอำเภอจากตำบลเบตงมาอยู่ที่ปัจจุบัน และเปลี่ยนชื่อจากอำเภอยะรมเป็นอำเภอเบตง ซึ่งภาษามลายูแปลว่า ไม้ไผ่ แล้วแบ่งการปกครองใหม่เป็น 4 ตำบล คือ ตำบลเบตง ตำบลยะรม ตำบลชัยเยอร์เวง และตำบลดาเนาะแมเราะ และปัจจุบันเพิ่มตำบลธารน้ำทิพย์อีกหนึ่งตำบล และอีกหนึ่งเทศบาลเมืองเบตง คนดั้งเดิมคือมลายู พุทธภาษายาวี อาศัยกระจายอยู่ทั่วไป แต่มีความสัมพันธ์กับชาวมาเลเซีย จากหลักฐานหนังสือภาษาจีน มีคนจีนกลุ่มแรกที่เดินทางจากมาเลเซียมาตั้งรกรากในปี พ.ศ.2343 (พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นเบตง, 2557) ตลอดช่วงการเปลี่ยนแปลงชาวจีนโพ้นทะเลยังคงหลงเหลืออพยพมา ชาวจีนกลุ่มแรกที่เข้ามาก่อร่างสร้างเบตงร่วมกับคนมุสลิมพื้นที่มีการบันทึกไว้ว่าเงินฝ่อเชิงหรือผู้ศักดิ์ จันทโรทัยเป็นคนจีนแรกๆ ที่เข้ามาตั้งรกราก เพื่อทำการค้าขาย ณ จุดที่ตั้งเมืองเบตง กลุ่มชาวจีนกลุ่มใหญ่ที่มีส่วนบุกเบิกมากที่สุด คือกลุ่มที่มาจากมณฑลกวางซีทางตอนใต้ของประเทศจีน จึงเป็นเมืองที่สองกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยร่วมกันมายาวนานก่อนมีชนกลุ่มชาติพันธุ์ไทยจากภาคใต้หรือภาคอื่นเข้ามา ในปี พ.ศ. 2482 ตำบลเบตงได้เปลี่ยนเป็นเทศบาลตำบลเบตง ต่อมาในปี พ.ศ. 2547 พัฒนาขึ้นเป็นเทศบาลเมือง มีพื้นที่ในเขตเทศบาลทั้งหมด 78 กิโลเมตร ครอบคลุมเขตการปกครองตำบลเบตงทั้งหมด (เทศบาลเมืองเบตง, 2555) ความเป็นเมืองและยกฐานะเป็นเมืองเศรษฐกิจชายแดนส่งผลให้เบตงเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว

ในสมัยพระพิทักษ์ธานีเป็นนายอำเภอ ในปี พ.ศ. 2460 ได้ริเริ่มสร้างวัดเบตงหรือวัดพุทธานิวาส โดยมีคณะร่วมดำเนินการได้แก่นายพุ่ม คชฤทธิ์ นายกิมซ้อย ฟุ่งเสถียร และนายผล สุภาพ ต่อมาในปี พ.ศ. 2496 ได้พระราชทานวิสุงคามสีมา และในปี พ.ศ. 2510 ได้ทำการผูกพัทธสีมา ต่อมาสร้างปูชนียสถานสำคัญคือ พระพุทธธรรมประกาศ พระพุทธธรรมกายมงคลประยูรเกศานนทสุพิธาน และวิหารหลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด (ถวิล ครุฑนิยม 2541: 8)

สิ่งก่อสร้างของวัด ศิลปะ และการตกแต่ง

1 พระมหาธาตุเจดีย์พระพุทธรูปประกาศ สร้างขึ้นเพื่อเป็นพระราชากุศลและฉลองพระเกียรติในโอกาสครบรอบห้ารอบ สมเด็จพระราชินีนาถ วันที่ 12 สิงหาคม 2535 โดยมีนายสวัสดิ์ โชติพานิช ประธานศาลฎีกาขณะนั้นเริ่มก่อสร้าง มี ม.ร.ว. มิตราภรณ์ เกษมศรี สถาปนิกพระราชวัง ศิลปินแห่งชาติสาขาสถาปัตยกรรมไทยเป็นผู้ออกแบบ เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2536 สมเด็จพระราชินีมาเป็นประธานพิธีทรงเจิมพระมหาธาตุเจดีย์ และทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระมหาธาตุเจดีย์รวมถึงยกฉัตรทองคำขึ้นประดับบนยอด พระราชทานนามว่า พระพุทธรูปประกาศ ซึ่งหมายถึง พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรม (ประชุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2544: 338)

พระมหาธาตุเจดีย์วางศิลาฤกษ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2512 แต่ไม่ได้ทำการก่อสร้างจนได้วางศิลาฤกษ์อีกครั้งในปี พ.ศ. 2533 เจดีย์มีขนาดใหญ่ห้อมล้อมเจดีย์รายทุกด้านทรงห้ายอด ทุกองค์เป็นระฆังเอวคอดแบบศรีวิชัย คล้ายที่พระบรมธาตุไชยา องค์เจดีย์สร้างเป็นชั้นมาลัยเถา บัวปากระฆัง องค์ระฆังกลมปล้องไฉน ปลี และยอดฉัตรทองคำ องค์บริวารทั้งสี่ตั้งอยู่เหนือซุ้มที่ยื่นมุดออกจากคานาทั้งสี่ด้าน ซุ้มมุดด้านหน้าและหลังองค์เจดีย์ตั้งพระพุทธรูปปางประธานอภัย ซุ้มด้านซ้ายและขวาตั้งพระพุทธรูปปางรำพึงบานหน้าต่างเขียนภาพเทวดาถือพระขรรค์ เหนือพระพุทธรูปแต่ละด้านติดเครื่องหมายประจำสมเด็จพระราชินีนาถ ซุ้มเข้าพระมหาธาตุเจดีย์เป็นซุ้มนาคสามเศียร ปิดทองคำเปลว บริเวณฐานเจดีย์ตั้งพระพุทธรูปประทับนั่งปางต่างๆ จำนวนแปดองค์ จากด้านขวาของประตูหลักเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยพระพุทธรูปแบบเชียงแสน พระพุทธรูปแบบอุ้มทอง พระพุทธรูปสุโขทัย พระพุทธรูปทรงเครื่อง พระพุทธรูปเชียงแสนอีกสององค์ และพระพุทธรูปนาคปรก ภายในแบ่งเป็นสามระดับ ชั้นแรกตั้งพระพุทธรูปบาท ชั้นที่สองพระพุทธรูปและหลวงปู่ทวด ผนังภายในเขียนภาพเจดีย์สำคัญแปดแห่ง คือเจดีย์พระบรมธาตุไชยา พระธาตุนครศรีธรรมราช พระปฐมเจดีย์ บุโรพุทโธ พระชเวดากอง พระพุทธคยา พระธาตุพนม และดอยสุเทพ หน้าต่างตกแต่งด้วยกระจกสีอย่างสวยงาม ชั้นที่สามตั้งสถูปหินอ่อนขนาดย่อมบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

2 พระพุทธรูปมกายมงคลประยูรเกศานนทสุพิธาน สร้างขึ้นด้วยกำลังของคุณประยูรและครอบครัว ผู้ซึ่งถือกำเนิดในเบตง ต่อมาอพยพถิ่นฐานมาอยู่กรุงเทพฯ ประกอบอาชีพจนมั่นคง มีความศรัทธาในหลักธรรมกายของหลวงปู่อดิชาต ปากน้ำ ต่อมาได้ชวนคณะศิษย์หลวงปู่อดิชาต ปากน้ำ ชาวเบตง และจังหวัดใกล้เคียงบริจาคเงินสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ขึ้น เพื่อเป็นปูชนียวัตถุของเมืองเบตง โดยประสานกับเทศบาลเมืองเบตงในการก่อสร้าง (ถวิล ครุชนิยม 2541: 8) พระพุทธรูปมีลักษณะประทับนั่งปางสมาธิ ขัดสมาธิราบ ชายจีวรพาดลงมาถึงพระนาภี พระรัศมีเป็นรูปดอกบัวตูม พระวรกายค่อนข้างอวบอ้วนคล้ายแบบเชียงแสนรุ่นแรก ประทับนั่งบนฐานบัวประดับกลีบสอดสลักโดยรอบ

ภาพประกอบ 20 พระพุทธรูปกลางแจ้งหรือพระพุทธรธรรมกายมงคลประยูรเทศานนทสุพิธาน

ภาพประกอบ 21 พระมหาธาตุเจดีย์ หรือพระพุทธรธรรมประกาศ
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 25 มกราคม 2558

ทั้งพระมหาธาตุเจดีย์และพระพุทธรูปต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก ส่วนใหญ่จัดการโดยคนภายนอก ส่วนหลังอื่นๆ วัดเป็นผู้จัดการสร้างด้วยเงินบริจาคและผลประโยชน์ของวัด โดยเฉพาะในสมัยพระครูไพศาลวุฒิกิจ หรือ พ.ศ. 2528 ถึงปัจจุบัน

3 โบสถ์มีหลังคาสองชั้นสองตับ ประดับช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ หน้าบันตกแต่งลายเทพนมผสมก้านขด ใต้หน้าบันปั้นปูนรูปโค้งคิ้วอย่างงดงาม ชุ่มประตุน้ำต่างทรงมณฑป บานประตุน้ำต่างเล่าเรื่องชาดก เสริมชายคาด้วยทำแขนทรงพญานาค ใต้หน้าบันระดับล่างตกแต่งลายประจำยาม มีหน้าสิงห์คาบลายอยู่กึ่งกลาง ซ้อนระดับลงมาสามระดับ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปในซุ้มเรือนแก้ว

4 วิหารหลวงปู่ทวดมีขนาดย่อมกว่าโบสถ์เล็กน้อย หลังคาสองชั้นสองตับ มีมุขเด็จทั้งด้านหน้า ด้านหลัง ประดับช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ ประกอบนาคสะดุ้ง หน้าบันตกแต่งลายเทพนมก้านขด ใต้หน้าบันปั้นปูนสาวร้ายรวงผึ้งประกอบ ติดคันทวย หลังคากระเบื้องเป็นลอนนูนหน้าลายกระจัง บานประตุน้ำต่างวาดภาพเทวดาคู่พนมมือ ชุ่มหน้าต่างบันแถลงฐานสิงห์ กำแพงแก้วหัวเสากลิบบัว สร้างประตูเข้าโบสถ์รูปนาคปัก ภายในมีรูปหล่อหลวงพ่อทวด

5 วิหารพ่от่านคล้ายมีขนาดย่อมกว่าวิหารหลวงปู่ทวด หลังคาสามชั้น สองตับ ประดับช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ ทอดรอยระการโดยไม่ทอดขนาดสะดุ้ง ตับล่างลาดลงมาแอ่นโค้งอย่างสละสลวย หางหงส์ทำอย่างหัวพญานาค หัวเสาบัววงกล ตั้งคันทวยรองรับหลังคา แผ่นหลังคาแบบหางเหยี่ยว บานประตุน้ำต่างตกแต่งรูปธิดาเงือก ฐานหน้าต่างเป็นฐานสิงห์ ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว หัวเสากำแพงออกแบบทรงกลีบบัว ภายในมีรูปหล่อพ่от่านคล้าย

ภาพประกอบ 22 วิหารหลวงพ่อทวด และพ่от่านคล้ายในวัดพุทธาธิวาส

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 14 มีนาคม 2558

ภาพประกอบ 23 อุโบสถวัดพุทธาธิวาส
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 14 มีนาคม 2558

6 บันไดนาคบุ้ด้วยกระเบื้องดินเผายึดด้วยทรายล้าง ชั้นบันไดปูด้วยหินอ่อน จากบันไดนาคถึงเจดีย์มีศาลา 2 หลังเป็นแบบโถงหลังคาทรงจัตุรมุข ประดับทวยพื่นหินอ่อนทั้งหมด ประดับช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ หน้าบันติดสลัฏลักษณะ สก. ในสมเด็จพระราชินีนาถ

ภาพประกอบ 24 บันไดนาควัดพุทธาธิวาส

ภาพประกอบ 25 ศาลาโถงในวัดพุทธาธิวาส

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 14 มีนาคม 2558

ลักษณะเด่นของวัด

1. เป็นวัดที่มีความสำคัญในฐานะพุทธศาสนสถานพื้นที่ชายแดน ความเป็นเมืองชายแดนที่แสดงถึงรัฐไทยมีหลายแห่งที่มีสัญลักษณ์เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ เช่นที่ พระพุทธทักษิณมิ่งมงคล จังหวัดนราธิวาส ซึ่งห่างจากชายแดนกันตัน 60 กิโลเมตร เช่นเดียวกับพระพุทธรูปกรมกายประยูรเกศานนท์สุพพิธาน ในเมืองเบตง ซึ่งห่างจากชายแดน 5 กิโลเมตร การสร้างพระใหญ่สะท้อนถึงการผลิตซ้ำความเป็นรัฐไทย สะท้อนการประสานรัฐเข้าด้วยกันกับศาสนาในลักษณะรัฐคุ้มครองสถาบันศาสนา พุทธศาสนาคู่ครองรัฐไทย อีกทั้งยังเป็นสัญลักษณ์ให้เห็นว่ารัฐไทยเป็นรัฐพุทธ ท่ามกลางพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้และประเทศมาเลเซีย ซึ่งเป็นรัฐชาติมุสลิม พระพุทธรูปกรมกายได้หล่อขึ้นส่วนจากประเทศจีนแล้วบรรทุกทางเรือสินค้า มีหน้าตักกว้าง 9.99 เมตร สูง 14.29 เมตร จัดเป็นองค์สำริดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย สร้างด้วยการบริจาคทรัพย์ของชาวเบตง ทั้งที่อยู่ในเบตงและไปอาศัยที่อื่น

นอกจากนี้เจดีย์พระพุทธรูปประกาศอยู่บนเนินเขาที่สูงที่สุดของวัด มีลักษณะเป็นแบบศรีวิชัย แบบประยุกต์ที่ใหญ่ที่สุดในภาคใต้ สถาปัตยกรรมทรงจัตุรมุข เจดีย์พระพุทธรูปประกาศมีเจดีย์ประธานอยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยเจดีย์บริวาร 4 องค์ ทุกองค์เจดีย์ประดับยอดฉัตร ปิดทอง แต่ละมุขประดิษฐานพระพุทธรูป เรือนยอดเป็นทรงเจดีย์ ทางทิศเหนือและใต้เป็นพระพุทธรูปปางห้ามญาติ ทิศตะวันออกและตกเป็นพระพุทธรูปปางรำพึง โดยฐานประทักษิณทั้งสองชั้นเป็นทรายล้างสีน้ำตาล ฐานเหนือขึ้นไปประดับโมเสกสีน้ำตาลและโมเสกสีเหลืองตามลำดับ ส่วนองค์เจดีย์ทั้งองค์บุด้วยกระเบื้องโมเสกสีทองจากอิตาลี เมื่อมองโดยรวมเห็นเจดีย์ทั้งองค์ไล่จากสีเข้มไปหาสีอ่อน เป็นการใช้สีตามหลักช่างไทยโบราณที่เรียกว่า “เงาทอง” โดยการไล่สีจากสีเข้มไปหาสีอ่อน พื้นทุกชั้นภายในเจดีย์และนอกเจดีย์บุด้วยหินอ่อนที่นำมาจากเมืองอัมสเตอร์ดัม ประเทศมาเลเซียซึ่งใกล้กับสถานที่ก่อสร้าง กำแพงแก้วก่อด้วยลูกทรงดินเผา (มูลนิธิเพื่อพระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ, ม.ป.ป.) ความเป็นที่สุดของพระพุทธรูปสำริดกลางแจ้งซึ่งใหญ่ที่สุดในภาคใต้ และรูปแบบอันสวยงามของเจดีย์ศรีวิชัย ประกอบกับมองเห็นเด่นสง่าแต่ไกลดึงดูดให้เข้ามาท่องเที่ยวภายในวัด

2. เป็นที่ตั้งวิหารหลวงพ่อทวดและพ่อท่านคล้าย วัดมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เป็นศูนย์เรียนรู้ประวัติหลวงพ่อทวด จากตำนานระบุว่าพรราชาสุดท้ายก่อนละสังขารในวัยชรา หลวงพ่อทวดได้รับนิมนต์จากไทรบุรีไปสงขลา เพียงไม่กี่วันก็อาพาธ เมื่อดีขึ้นคณะศิษย์พาเดินทางต่อไปยังสงขลา แยกหมาท่านด้วยเสลียงจนถึงริมแม่น้ำแห่งหนึ่ง หยุดพักเพื่อเตรียมข้ามฝั่ง ใกล้หมู่บ้านเล็กๆ มีคนอยู่ราว 30-40 ครวเรือน พักราว 10 วัน ในที่สุดมรณภาพ บริเวณนี้ปัจจุบันตั้งอยู่ตำบลกัวลาเกอรันริง ใกล้ที่บรรจบของแม่น้ำเกอรันริงและแม่น้ำเปรัก เมืองกริด รัฐเปรัก ประเทศมาเลเซีย คนในพื้นที่เรียกสถานที่นี้ว่า สะมีมาตี หรือสถานที่ละสังขารของพระภิกษุ ในประวัติหลวงปู่ทวดมรณภาพแล้วนำศพไปเผาปนกิจ ณ วัดข้างให้ ขณะเดินทางมีช้างนำขบวนหามศพ น้ำเหลืองไหลระหว่างทางหยุดที่ไถนากันไม้มาปักไว้ หมายถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ปัจจุบันปรากฏแก่นไม้รูปดอกบัวที่วัดทุ่งควายไทรเปรัก ชาวบ้านได้ทำศาลาครอบไว้ พบแก่นไม้อีกหลักในหมู่บ้านปักเกล้า ชาวบ้านทำหลังคาสังกะสีครอบไว้เช่นกัน ก่อนถึงวัดข้างให้ต้องผ่านบ้าน

ประกอบในเขตนาทียุทธศาสตร์ชายฝั่งจนถึงโคกโพธิ์ (สำนักข่าวโฟกัส 2548) อย่างไรก็ตามแม้เบตงไม่ใช่จุดผ่านและวัดพุทธาวาสมิได้เกี่ยวข้องใดๆ แต่หากนับพื้นที่ที่อยู่ใกล้ที่ละสังขารในรัฐเปอร์ค็อกคือเบตง เบตงมีพื้นที่ติดรัฐเคดาห์ทางทิศตะวันตก และรัฐเปรักทางทิศใต้ ที่เมืองเปกาลันปูรู ทำให้เบตงเป็นพรมแดนที่อยู่ใกล้ที่สุด มีนักท่องเที่ยวมาเลเซีย สิงคโปร์พยายามหาเส้นทางเชื่อมโยงกับหลวงปู่ทวด ในอดีตเมืองไทรบุรีกับไทยเป็นแผ่นดินเดียวกัน อภินิหารหลวงปู่ทวดเป็นที่เลื่องลือ รั้วรู้ ปัจจุบันทางวัดได้สร้างวิหารหลวงพ่อทวดสนองต่อความต้องการของผู้ศรัทธาดังกล่าว ส่วนพ่อท่านคล้ายจากวัดจันดี อำเภอฉวาง มีประวัติกล่าวว่าเมื่อมีการสร้างโบสถ์พ่อท่านคล้ายได้มาร่วมฝังนิมิตด้วยราวปี พศ 2505

3. มีเจดีย์ศักดิ์สิทธิ์โดดเด่นบนเนินเขา หากมองแต่ไกลจะเห็นเจดีย์ตั้งอยู่โดดเด่นบนเนินสูงสุดของวัด ไม่ว่าจะมองมาจากจุดใดของเบตงจะเห็นงามสง่าท่ามกลางยอดไม้ เมื่ออาทิตย์ส่องแสงยังองค์เจดีย์สะท้อนรัศมีเกิดเป็นประกายระยิบระยับ การก่อสร้างเจดีย์ไว้บนภูเขาหรือบนยอดเนินสูงสุดเป็นที่นิยมมาแต่สมัยโบราณ เปรียบเสมือนเจดีย์จุฬามณีบนเขาพระสุเมรุที่บรรจุเกศาธาตุ วัดไทยในสมัยโบราณมักพิจารณาทำเลสูงเพื่อสร้างเจดีย์ โดยเฉพาะเมื่อเจดีย์นั้นบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ อันเป็นสิ่งสมมติแทนพระพุทธรูปองค์ ตามประวัติเจดีย์ศักดิ์สิทธิ์เมืองเบตงได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จากสองบุคคล สมเด็จพระราชินีนาถทรงพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุสำหรับบรรจุในเจดีย์องค์หลัก พร้อมกับขมมหาเศวตฉัตรและพระราชทานชื่อเจดีย์ และสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกทรงประทานพระสารีริกธาตุสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุองค์รอง พระบรมสารีริกธาตุพระราชทานบรรจุในพระมหาธาตุเจดีย์องค์เล็กหินอ่อน ซึ่งจำลองจากพระพระมหาธาตุเจดีย์องค์ใหญ่ รอบๆ สถูปหินอ่อนประดับด้วยไม้แกะสลักและผ้ามาลัยอย่างสวยงาม พระบรมสารีริกธาตุที่บรรจุในเจดีย์ประกอบด้วย 1) พระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งได้รับพระราชทานจากสมเด็จพระสังฆราช พระบรมสารีริกธาตุที่บรรจุเจดีย์มี 4 สันฐาน 1) สันฐานดั้งเมล็ดพันธุ์ผักกาด 2) สันฐานดั้งเมล็ดงาแตก 3) สันฐานดั้งเมล็ดถั่วแตก 4) สันฐานดั้งเมล็ดข้าวสารหัก นอกจากนี้บรรจุพระอรหันต์ธาตุอีกจำนวนหนึ่ง (พระพุทธรูปกรมประกาศ 2012) อาจกล่าวได้ว่า เจดีย์วัดพุทธาวาสเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อีกแห่งหนึ่งที่มีบุคคลสำคัญเล็งเห็นคุณค่า การได้เผยแผ่พุทธศาสนาไปทั่วสารทิศ สุดเมืองชายขอบ การมีอยู่ของเจดีย์ทำให้เมืองเบตงสามารถส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงศาสนา นอกเหนือจากการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เจดีย์ถือเป็นสถานที่สื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่แสดงพละานุภาพอันศักดิ์สิทธิ์ และเป็นการสมมุติโลกแห่งจินตนาการในคติความเชื่อ เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred place) สัญลักษณ์ในรูปเจดีย์คือสื่อแทนความคิดนามธรรม หากเบตงไม่มีเจดีย์เป็นหลังคาเมือง เสมือนคนที่ไร้ผม

4. เป็นวัดที่อยู่ท่ามกลางสังคมพหุวัฒนธรรม วัดตั้งอยู่ใจกลางที่แวดล้อมด้วยประชากรที่นับถือศาสนาแตกต่างกัน มีความหลากหลายคติความเชื่อภาษา และวัฒนธรรม แม้เบตงเป็นส่วนหนึ่งของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีสถานการณ์ความไม่สงบ ความขัดแย้งทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามจากสถิติพบว่า การเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ตั้งแต่เดือนมกราคม 2547-2557 เบตงเป็นพื้นที่ที่มีเหตุรุนแรงน้อยที่สุด (ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้, 2557) สะท้อนถึงสถานะ

ของเมืองที่ผู้คนแม่หลายวัฒนธรรม แต่อยู่ร่วมกันอย่างสงบ คนไทยสร้างวัดไทย คนเชื้อสายจีนสร้างวัดจีน คนมุสลิมสร้างมัสยิด นอกจากนี้ยังไม่ปรากฏเหตุการณ์ร้ายกับพระภิกษุในเขตเทศบาลเมือง คนเชื้อสายจีนค่อนข้างสร้างอัตลักษณ์ของตนได้อย่างเหนียวแน่น ดังปรากฏสมาคมจีนหลายแห่ง มีศาลเจ้า และการสืบสานประเพณี คนกลุ่มนี้มีเศรษฐกิจดี การระดมเงินทุนก่อสร้างส่วนใหญ่ได้จากกำลังของคนเชื้อสายจีน กระนั้นก็เป็นสิ่งที่สังเกตว่า ภายในวัดไม่มีสิ่งปลูกสร้างตามแบบศิลปะจีนมากนัก เป็นเพราะเคารพในการรักษาขนบธรรมเนียมการสร้างวัดไทย หากเจตนาสร้างตามแบบศิลปะจีนมีพื้นที่รองรับในศาลเจ้าหรือสมาคม สะท้อนถึงการดำเนินชีวิตที่ไม่ครอบงำวัฒนธรรมต่อกัน เป็นการบูรณาการทางวัฒนธรรม (Cultural Integration) อย่างเด่นชัด นักท่องเที่ยวมาเลเซีย สิงคโปร์ที่มาเยี่ยมชมวัดส่วนมากเป็นคนเชื้อสายจีน รายได้วัดส่วนหนึ่งมาจากเงินอนุโมทนาของนักท่องเที่ยว ความหลากหลายวัฒนธรรมถือเป็นต้นทุนวัฒนธรรมที่ก่อเกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยมีศิลปกรรมวัดเป็นแรงดึงดูดใจ กล่าวคือความแตกต่างย่อมมีสีสัน ความหลากหลายวัฒนธรรมคือเสน่ห์ของเมือง วัดไทยเป็นทางเลือกหนึ่งของการท่องเที่ยว

5. เป็นวัดที่มุ่งงานวิชาการและกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชน วัดพุทธาวาสเป็นวัดขนาดใหญ่ประจำเมือง นอกจากความสวยงามของวัด ยังมีกิจกรรมทางวิชาการและบันเทิง อันเป็นประโยชน์ต่อชุมชนดังเช่น ส่งเสริมให้ภิกษุสามเณรภายในวัดและเขตปกครอง ได้ศึกษาความรู้ด้านปริยัติธรรมและวิชาการทางโลก ทั้งส่งเสริมให้พระภิกษุในวัดไปศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรมในสำนักอื่น อีกทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ และศูนย์กลางการเรียนการสอนหลักสูตรธรรมศึกษา สาขาวิชาพุทธศาสนาแก่นักเรียน เยาวชน ประชาชนทั่วไป ตลอดจนสนับสนุนให้มีลานวัด ลานใจ ลานกีฬา เพื่อแก้ไขยาเสพติดแก่เยาวชน มีการตั้งรางวัลหรือเงินทุนการศึกษาให้นักเรียนประพฤติดี เรียนดีประจำปี ให้ความสำคัญเคร่งครัดในอำเภอเบตง ให้ความสำคัญแก่แก่นักท่องเที่ยว ประชาชน ผู้เดินทางไกล ให้ความช่วยเหลือผู้ประสบภัย นอกจากนี้ยังบริจาคเงินแก่โรงพยาบาลเบตง โรงพยาบาลหาดใหญ่ เพื่อช่วยเหลือคนป่วยในโรงพยาบาล (สันติเปาโล, 2009) จึงอาจสะท้อนว่าวัดมีความพยายามสร้างปฏิสัมพันธ์กับชุมชน รายได้ส่วนหนึ่งเป็นการสนับสนุนกิจกรรมทางสังคม การจัดการวัดอย่างสร้างสรรค์ทั้งภายในและภายนอก ตลอดจนรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน ทำให้เจ้าอาวาสเป็นที่ยอมรับ ดังปี พ.ศ. 2537 วัดได้รับการเชิดชูเป็นวัดพัฒนาดีเด่นของกรมศาสนา การเห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่พึงแก่คนในชุมชน ช่วยโน้มนำให้วัดพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว

4.2.1 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่งศิลปวัฒนธรรม

สภาพวัดพุทธาวาสมีลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม กล่าวคือมีพื้นที่วัดเป็นเนินเขาเตี้ย ไตรระดับเป็นขั้นๆ แต่ละขั้นมีสิ่งปลูกสร้าง โดยมีบันไดนาคเป็นแกนกลาง จากชั้นล่างสุด ซึ่งเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ไปถึงชั้นบนสุด ซึ่งเป็นพระมหาธาตุเจดีย์ ทั้งเนินเขาและสิ่งก่อสร้างต่างเสริมสุนทรียภาพให้กันและกัน ดังนั้นหากมองจากภายนอก ศิลปวัฒนธรรมวัดดูผสมกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวกับสภาพแวดล้อม ลักษณะเด่นร่วมกันนี้ก่อเกิดมิติลักษณะต่างๆ ดังนี้

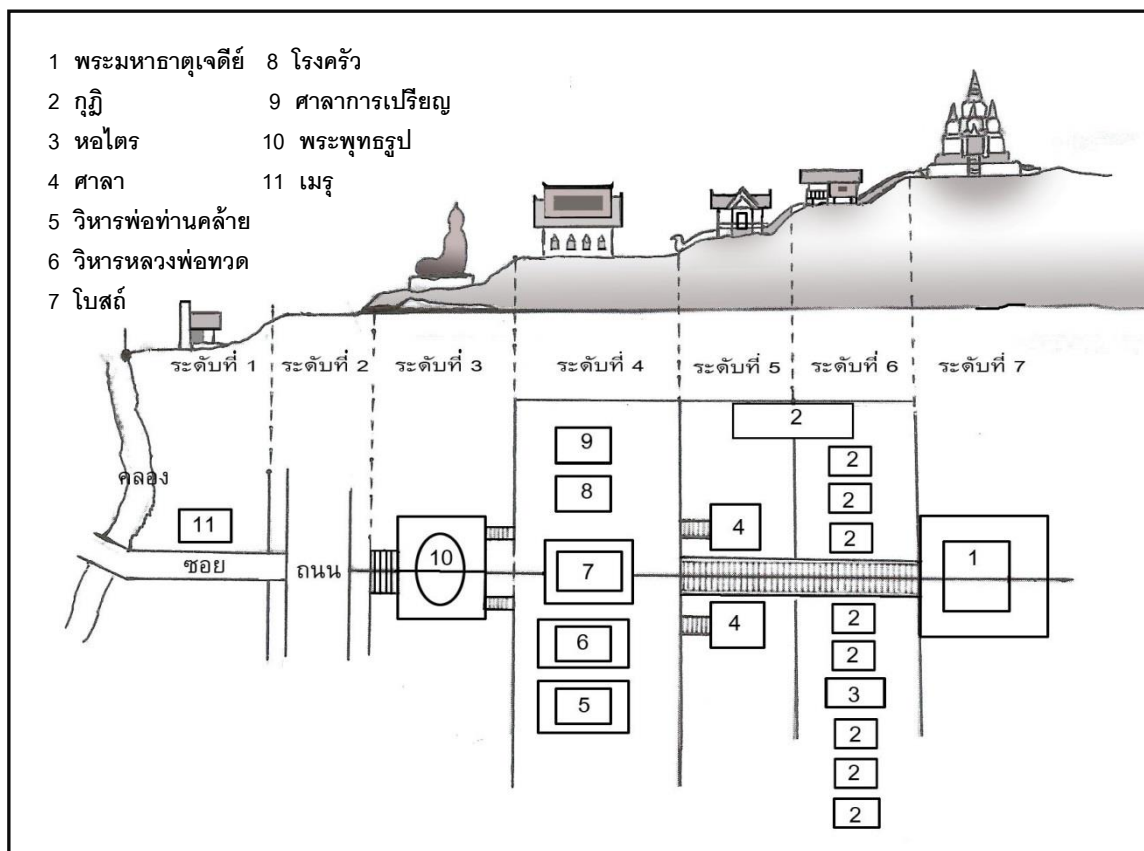
ลักษณะร่วมเชิงสัญลักษณ์ทางศาสนา

หากพิจารณาตั้งแต่พื้นที่ต่ำสุดคือ ตำแหน่งที่ตั้งเมรุของวัด ซึ่งอยู่อีกฟากหนึ่งของถนน และได้ระดับจากต่ำมาสูงแบ่งได้เป็น 7 ระดับ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

ถ้าย้อนหลังไป ยังไม่มีใครคิดว่าวัดนี้มีกี่ชั้น แต่ผมมาลำดับดู ลำดับตามพื้นที่ของวัด ชั้นแรกของวัดดั้งเดิมอยู่ชั้นล่างสุด อยู่ถัดจากถนนลงไปเป็นพื้นราบ ตรงนี้เมื่อก่อนเป็นวัด ตอนนี้เป็นป่าช้า แต่เป็นที่วัดเก่า ที่นี้วัดขยับขึ้นมาเป็นถนนตัดขวาง พอถัดขึ้นมาเป็นอีกชั้นหนึ่ง ถนนเป็นชั้นที่สอง พระพุทธรูปองค์ใหญ่เป็นชั้นที่ สาม ถัดขึ้นมาเป็นชั้นที่สี่ ที่มีอุโบสถ พอชั้นที่ห้าเป็นศาลา ถัดขึ้นไปเป็นชั้นที่หกกุฏิพระ ชั้นเจ็ดยี่ถือเป็นชั้นที่เจ็ด คนอื่นเห็นอย่างไรไม่รู้ แต่ลุงนับแล้วได้เจ็ดชั้น นับจากที่ต่ำที่สุด ตอนนั้นก็คือที่ตั้งเมรุของเทศบาล เจ็ดชั้นนี้เป็นตัวแทนของอริยทรัพย์

(ถวิล ครูชานิยม, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2558)

ระดับชั้นเจ็ดชั้น อาจเทียบได้กับสัญลักษณ์ของแผนภูมิจักรวาลในคติพุทธศาสนา โดยมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางจักรวาล พระมหาธาตุเจดีย์เปรียบได้กับเจดีย์จุฬามณีบนเขาพระสุเมรุเจ็ดระดับ เสมือนเขาสัตตบริภันท์เจ็ดชั้น ที่ห้อมล้อมเขาพระสุเมรุ ดังนั้นเจดีย์จึงไม่ใช่เพียงที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเท่านั้น แต่มีคุณค่าทางจิตใจ เป็นพื้นที่จินตนาการและสัญลักษณ์ทางจิตวิญญาณ ที่ทำให้เกิดพลังศรัทธาของชนในชุมชน การลำดับชั้นยังอาจสะท้อนคติพุทธปรัชญา ดังสังเกตว่าสิ่งก่อสร้างในพุทธศาสนามักให้ตอนล่างๆ มีความหนาแน่นของชั้นซ้อน แล้วค่อยๆ ให้ห่างขึ้นตอนบน พร้อมกับรวบรวมปลายยอดให้ทอดแหลมขึ้นสู่เบื้องบน อันหมายถึงการบรรลุธรรม อันเป็นสัญลักษณ์ของความสงบนิ่ง เบา ลอย และขึ้นสู่เบื้องสูง (โชติ ภัลยาณมิตร, 2545:343) ลักษณะภูมิทัศน์ของวัดพุทธาวาสจะเห็นว่า ระดับล่างจะปรากฏอาคารามน้อยใหญ่เรียงรายอยู่ แล้วค่อยๆ น้อยลงเมื่อถึงตอนบน โดยมีบันไดนาคทอดยาวขึ้นสู่ที่สูง อันหมายถึงเมื่อได้ปฏิบัติธรรมภายในโบสถ์ วิหาร หรือกราบไหว้เพื่อระลึกถึงพุทธองค์แล้ว จุดหมายปลายทางก็คือนิพพานที่แสดงออกในรูปเจดีย์ยอดแหลมสูง บนยอดเขาสูงสุด จึงกล่าวได้ว่า สถาปัตยกรรมของวัดได้ผนวกเป็นเนื้อเดียวกับวัฒนธรรมการก่อสร้าง ลักษณะร่วมเช่นนี้ถือเป็นสื่อแทนแนวความคิดที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างโลกกับสวรรค์

ภาพประกอบ 26 แสดงระดับสูงต่ำและสิ่งปลูกสร้างภายในวัด
ที่มา: วาดภาพโดยผู้ช่วยวิจัย 14 มีนาคม 2558

ลักษณะร่วมที่ก่อเกิดสุนทรียภาพ

หากพิจารณาด้านองค์ประกอบศิลป์ของภูมิทัศน์โดยรวมจะมีแกนบันได ซึ่งรักษาความสมมาตรบันไดทอดข้ามจากระดับล่างสุดถึงบนสุด โดยมีพระพุทธรูปกลางแจ้งขนาดใหญ่อยู่ตรงแนวเส้นแกนไปถึงพระมหาธาตุเจดีย์ กล่าวคือ บันไดได้เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างพระพุทธรูปไปยังเจดีย์ ด้านซ้ายและขวาของบันไดเป็นสิ่งปลูกสร้าง เช่น วิหาร โบสถ์ ศาลา กุฏิ ในลักษณะสมดุล (Symmetrical balance) มีความพยายามสร้างเส้นแกนจากระดับล่างสู่บน โดยการยิงแสงเลเซอร์จากกึ่งกลางเจดีย์ผ่านช่องฟ้าของโบสถ์ไปจุดถึงยอดพระรัศมีของพระพุทธรูปด้วย (พระครูไพศาลวุฒิกิจ, 2558: สัมภาษณ์) ระดับชั้นเป็นการสร้างจังหวะที่ต่อเนื่องจากใหญ่ไปเล็ก เหตุนี้หากพิจารณาในแง่ความงามด้านภูมิทัศน์จะมีลักษณะทรวดทรงคล้ายสามเหลี่ยมพีระมิดแบบชั้นบันได ที่มีลักษณะสมดุล กลมกลืน และสัมพันธ์ระหว่างสภาพพื้นที่ตำแหน่งจัดวางกับรูปทรงของสิ่งปลูกสร้าง หรืองานศิลปกรรมภายในวัด โบสถ์ วิหารหลวงพ่อทวด วิหารพ่อท่านคล้ายตั้งเรียงลดหลั่นขนาดจากใหญ่ไปเล็ก เกิดจังหวะทั้งแนวดิ่งและแนวนอน สะท้อนเอกภาพระหว่างธรรมชาติกับสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น สุนทรียภาพระหว่างโครงสร้างทางกายภาพกับคุณค่าทางจิตใจ

ลักษณะที่ก่อเกิดสำนึกการอนุรักษ์มรดกท้องถิ่น

วัดพุทธาธิวาสถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนชาวเบตง จังหวัดใกล้เคียง รวมถึงต่างประเทศ การที่เขตเทศบาลเมืองมีวัดเพียงวัดเดียว และมีปูชนียสถานสำคัญ ส่งเสริมจิตสำนึกของประชาชนให้เกิดการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่โน้มนำให้เกิดการอนุรักษ์ ได้แก่ การมีเจดีย์สวยสง่าอยู่ใจกลางเมือง ที่อาจถือเป็นแลนด์มาร์คของเมือง ตั้งอยู่เนินเขาที่สอดคล้องกับภูมิทัศน์ของเมืองที่ห้อมล้อมด้วยภูเขา สลับซับซ้อน ภาพลักษณ์ของเบตงคือเมืองภูเขาและพื้นที่สูงๆ ต่ำๆ เช่นเดียวกับวัดพุทธาธิวาสซึ่งมีพื้นที่สูงต่ำลดระดับ จึงกล่าวได้ว่า วัดเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่เสริมทัศนียภาพให้เมืองเบตงโดยรวม ทั้งมรดกทางธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมหลอมรวมให้สำนึกในการปกป้องรักษามรดกท้องถิ่น การดูแลรักษา การรักษาให้สภาพ โดยเห็นคุณค่าอย่างน้อย 3 ประการ คือ ด้านจิตใจ วัดเป็นพื้นที่แห่งจินตนาการ ที่คนในท้องถิ่นให้ความหมายแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยรักษาเมือง ในอันที่จะช่วยร้อยรัดชาวพุทธในชุมชนที่หลากหลายรวมตัว ใช้วัดเป็นพื้นที่แสดงอัตลักษณ์หรือความมีอยู่ของฝ่ายหินยานหรือเถรวาท คุณประโยชน์ด้านการท่องเที่ยวที่ใช้ประโยชน์จากศิลปลักษณะของวัดโน้มนำให้คนต่างชาติพันธุ์เดินทางท่องเที่ยวเพื่อชมความแตกต่าง ที่ช่วยให้คนเบตงมีรายได้ เป็นการใช้ต้นทุนทางวัฒนธรรมก่อเกิดเศรษฐกิจหมุนเวียน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“วัดนี้เป็นของคนเบตง ไม่มีเจดีย์ มาเมืองเบตงก็ไม่มีอะไรให้ชม เราคนไทยต้องช่วยกันปกป้อง ดูแล”

(ช่อ่ม, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2558)

“บางปี มีคนทำงานศาล เป็นทหาร เป็นราชการ นักเรียน มาช่วยทำความสะอาดล้างเจดีย์ ก็อยากรักษาให้เจดีย์สวยอยู่เสมอ”

(พร้อม, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2558)

สุดท้ายคือคุณประโยชน์ด้านสังคม การรวมกันทางสังคมเพื่อร่วมกิจกรรมประเพณีต่างๆ เหตุนี้คนเบตงจึงเห็นว่าการอนุรักษ์มรดกท้องถิ่นถือเป็นหน้าที่ของคนเบตงทุกคน และต้องพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ก่อให้เกิดมูลค่าไปจนถึงอนาคต โดยไม่ทำทำให้อนุชนรุ่นหลังเดือดร้อน การไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมทางศิลปกรรมถือเป็นความจำเป็นที่สุด ท่ามกลางการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ตลอดถึงความงดงามในภูมิทัศน์ของวัด

4.2.2 การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม

แม้การวางแผนมีความสำคัญต่อการจัดการดูแลรักษา (Maintenance) ปูชนียวัตถุสำคัญของวัด แต่สำหรับวัดพุทธาธิวาส เจ้าอาวาสผู้บริหารจัดการกลับเห็นว่า トラบิตที่ไม่มีแนวคิดปลูกสร้างอารามใดๆ การวางแผนเชิงวัฒนธรรมไม่สำคัญเท่ากับการจัดการเรื่องคน กล่าวคือ ต้องสร้างคนให้มีคุณธรรม คนในที่นี้รวมถึงพระภิกษุสามเณร โยมวัด คณงาน ฆราวาส ดังนั้นแนวนโยบายของวัดจึงมุ่งแผนการพัฒนาคน การ

อบรมขัดเกลาจิตใจจะทำให้คนรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในการดำเนินกิจกรรมใดๆ และช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ของเจ้าอาวาส ตลอดจนเกิดการประสานงานที่ดี การจัดการเพื่อพัฒนาคนโดยเฉพาะบรรพชิต ซึ่งถือเป็นบุคลากรของวัดมีเหตุผลที่งานศิลปะสถาปัตยกรรม หรือปูนูนียวัตถุต่างๆ ภายในที่มีพร้อมเพรียงแล้ว แต่ขาดการสร้างจิตสำนึกของคนรุ่นหลังๆ ในการทำงานบำรุงให้ดำรงอยู่ต่อไป ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

"เวลานี้ยังไม่คิดทำอะไร จึงไม่มีปัญหา แต่ถ้าอาตมาไม่อยู่แล้วก็ไม่ว่าจะมีเหตุการณ์อะไรบ้างเลยคิดว่าต้องสร้างคนให้มีความรู้ให้คนมีความคิด ต่อดรักษา ส่วนอารามงานปลูกสร้างไม่มีการสร้างแล้ว"

(พระครูไพศาลวุฒิกิจ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2558)

วัตถุประสงค์ของการพัฒนาคนจึงอยู่ที่การอนุรักษ์ โดยมีเป้าหมายให้ศิลปะสถานเหล่านี้ เป็นเครื่องมือให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน แผนงานที่กำหนดออกมาแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ แผนงานภายในและแผนงานภายนอก แผนงานภายในเป็นการอบรมธรรมะแก่พระภิกษุสามเณร โดยมีพระครูและพระอาจารย์ระดับเปรียญเก้าเป็นผู้ถ่ายทอด การอบรมมีทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ให้เห็นคุณค่าทั้งศาสนาและศิลปะเป็นหนึ่งเดียว ภายใต้แนวคิดของเจ้าอาวาสจิตสำนึกเกิดจากการขัดเกลาจิตใจ สิ่งใดควรสิ่งใดไม่ควร วัดพุทธาธิวาสเป็นทั้งแหล่งท่องเที่ยวและอบรมจิตใจ การดึงดูดนักท่องเที่ยวต้องออกแบบบุคคลภายในเสียก่อน อย่างน้อยรู้จักอดกลั้นพฤติกรรมอันไม่เหมาะสม พระภิกษุสามเณรในวัดมีหลายบุคลิก บางครั้งต้องซ่อนความเป็นตัวตน เพื่อคนส่วนรวม การอบรมตามพระธรรมวินัยเป็นการฝึกความอดทนระดับหนึ่ง ควบคู่ไปกับการคำนึงถึงประโยชน์ของวัด อย่างไรก็ตามสิ่งที่เจ้าอาวาสต้องการก็คือให้พระภิกษุสามเณรทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข ด้วยหลักเมตตาธรรม ทั้งต่อเพศร่วมบรรพชิตและฆราวาส เพื่อเห็นแก่เพื่อนมนุษย์ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

"พระเณรที่ศึบบุหรี ถ้าศึบอย่าให้ใครเห็น คนที่มาหาหมี่หลากหลาย ถ้าพระศึบบุหรี คนจะหมดศรัทธา จะไม่มีคนร่วมมือ ถ้ามาเรียนธรรม ขอให้เรียนสร้างความรู้ ใครมาให้ต้อนรับในฐานะเจ้าของบ้าน ถ้ามาอยากนอนก็ให้นอน ถ้าดูคนไม่น่าวางใจก็ให้นอนไกลๆ"

(พระครูไพศาลวุฒิกิจ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2558)

การวางแผนแต่ละครั้ง โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับวัดธรรม เจ้าอาวาสมักปรึกษาร่วมกับผู้อื่นด้วยเป็นพระหรือฆราวาส โดยเฉพาะการก่อสร้าง การตกแต่งเพื่อเสริมความงามแก่วัด ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

"เป็นที่ปรึกษา เป็นฆราวาสก็เลยเข้าไปใกล้ได้ เจ้าอาวาสมักปรึกษาทำลูกทรงเหล็ก อย่างไรก็ตามให้สวยงาม เอาความคิดของพระรวมกับช่างพร้อมกันไป" (พร้อม, 2558 สัมภาษณ์) อาจกล่าวได้ว่าการอบรมแต่ละครั้งคือแผนงานสร้างคุณธรรม จริยธรรมให้กับพระภิกษุสามเณร ซึ่งบางครั้งชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม

แผนงานภายนอกคือ การอบรมบุคคลภายนอก เป็นบุตรหลานของคนในและนอกชุมชน ดังเช่น การบวชสามเณรภาคฤดูร้อน ร่วมกับสำนักธรรมกาย การอบรมหนุนนำให้วัดเพิ่มคุณูปการแก่สังคม ขณะเดียวกันก็เป็นคาบสองคม เมื่อฝ่ายต่อต้านธรรมกายมองเห็นวัดได้รับผลประโยชน์ อย่างไรก็ตามไม่ว่าแผนการใดๆ หากเปรียบเทียบกับปีก่อนๆ พบว่า ช่วยกระชับความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน หากในปัจจุบันมีน้อยลง อันเนื่องจากการถูกยกสถานะวัดให้เป็นอารามหลวง ทำให้ไม่สามารถจัดงานวัดประจำปี ดังเช่นอดีต ปัจจุบันพุทธศาสนิกชนมีทางเลือกใหม่คือ วัด กม.7 ที่ถือว่าเป็นระดับล่าง แผนงานพัฒนาคนมีเป้าหมายทั้งเชิงปริมาณคือ การขยายจำนวนคนที่เข้าอบรม ดังเช่น การจัดสามเณรภาคฤดูร้อน 2558 ตั้งเป้าหมายถึง 200 คน และเป้าหมายเชิงคุณภาพคือ การพัฒนาพุทธปัญญา ทักษะสติ และทักษะการใช้ชีวิตร่วมกัน ด้วยความอดทน เสียสละ และมีเมตตา อาจกล่าวได้ว่า การวางแผนแม้ไม่มีรูปธรรมชัดเจน แต่ผลที่ได้รับกลับเห็นเป็นรูปธรรม พระภิกษุสามเณร ฆราวาสต่างเห็นคุณค่าของโบราณสถาน ศิลปวัตถุของวัด ดังเช่น การรักษาความสะอาดของโบสถ์วิหาร การขจัดคราบสกปรกบนเจดีย์อย่างสม่ำเสมอ การเอาใจใส่ต่อความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นกับปูชนียสถานภายในวัด ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“พระใหญ่เสียหายก็มีเจ้าของที่สร้างจัดการ เจดีย์ก็มีทำสัญญากับผู้รับเหมาแล้ว ทุกอย่างวัดแทบไม่ต้องทำอะไร มีอย่างเดียวคือจะสอนคนให้รู้จักคิด”

(พระครูไพศาลวุฒิจ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2558)

การจัดสรรฝ่ายต่างๆ ของวัดพุทธาธิวาสเป็นการแบ่ง โดยที่ทุกฝ่ายยังมีลักษณะร่วมด้วยช่วยกัน มากกว่าแยกเป็นภาระหน้าที่ชัดเจนเหมือนองค์กรอื่นๆ แบ่งออกเป็นดังนี้ 1) ฝ่ายปกครองเป็นการดูแลธรรมวินัยของพระภิกษุสามเณรในวัด โดยเจ้าอาวาสเป็นหัวแรงหลัก 2) ฝ่ายเผยแผ่ธรรมะ เป็นการไปเทศนาสั่งสอน โดยมีพระครูเป็นวิทยากรอบรมตามวัดหรือหน่วยงานต่างๆ ที่ร้องขอ 3) ฝ่ายการศึกษาเป็นภาระจัดการศึกษาภาษาบาลี ซึ่งจัดขึ้นภายในวัด มีพระเปรียญเก้าเป็นผู้สอน โดยอาจยกเว้นทำวัตร 4) ฝ่ายสถานที่และอื่นๆ เป็นฝ่ายดูแลภูมิทัศน์ อาหาร และผลประโยชน์ของวัด โดยขึ้นกับเจ้าอาวาสร่วมกับฆราวาส การดูแลสถานที่วัดได้จ้างคนงาน 3 คน ในอัตราเดือนละ 6,000 บาท คนหนึ่งเป็นหญิงขายดอกไม้ ฐูปเทียนบริการนักท่องเที่ยว คนหนึ่งเป็นชายชาวเหนือมีหน้าที่เปิดปิดประตู ปิดไฟ ที่พระมหาธาตุเจดีย์ รวมถึงตัดหญ้า กวาดขยะรอบเจดีย์ อีกคนหนึ่งเป็นคนงานสวน การดูแลความเป็นระเบียบ ความสะอาดได้ถือเป็นที่หน้าที่ของพระภิกษุสามเณรทุกรูป จำวัดกุฎีใดดูแลบริเวณนั้น พื้นที่อื่นช่วยกัน เช่นกวาดเจดีย์ กวาดบริเวณโบสถ์ กวาดศาลาแปด จะเห็นว่าการเจดีย์มีทั้งบรรพชิตและฆราวาส ฆราวาสส่วนมากช่วยกวาดพระใหญ่และเจดีย์ เฉพาะวันหยุดเสาร์-อาทิตย์มีนักเรียนมาช่วยกวาดบ้างเป็นครั้งคราว สำหรับการดูแลผลประโยชน์วัด จะแต่งตั้งกรรมการฝ่ายการเงิน 4 คน อย่างไรก็ตามเมื่อถอนเงินต้องรับรู้จากกรรมการอย่างน้อย 2 ใน 4 คน โดยคนใดคนหนึ่งต้องลงลายมือเพื่อเบิกถอนเงินร่วมกับเจ้าอาวาส วัดมีรายได้ 3 แหล่งใหญ่ๆ คือจากกรรมศาสนา หรือภาครัฐ จากเงินบริจาค เงินอนุโมทนาบุญของผู้ศรัทธา และจากค่าเช่า

บ้านร้านค้าที่มีจำนวนประมาณ 50 กว่า ครัวเรือน การเบิกถอนจึงไม่อาจทำโดยผู้ใดผู้หนึ่ง เงินเหล่านี้ส่วนใหญ่นำไปบำรุงรักษาปูชนียสถานของวัด โดยเฉพาะการจัดการเรื่องความสะอาดบริเวณวัด ซึ่งถือเป็นนโยบายหลักของเจ้าอาวาส ดังคำสัมภาษณ์ว่า

“จำเป็นต้องมีคนมาดูแลความสะอาด ถ้าวัดสะอาดใครๆ ก็อยากมาเที่ยว จ่ายเงินก็ยอม ตอนนี้วัดจ้างคนมาดูแล 3 คน แต่ก็ยังไม่พอ พระเณรอยู่แถวไหน ตรงไหน ถ้ารกก็กวาดแถวนั้น”

(พระครูไพศาลวุฒิจิก, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2558)

“วัดนี้เขาดูแลความสะอาดพอสมควร จัดสวนดี เป็นวัดที่มีหลายระดับแตกต่างจากวัดอื่น เจ้าอาวาสท่านเอาใจใส่ความเป็นระเบียบเรียบร้อย”

(มานิจ, นามสมมติ, นักท่องเที่ยว, สัมภาษณ์วันที่ 16 มีนาคม 2558)

นอกจากนี้วัดยังให้ความสำคัญกับการซ่อมสงวนรักษาอย่างต่อเนื่อง รายได้ของวัดส่วนหนึ่งสำหรับซ่อมแซมอาคาร โบสถ์วิหารที่เสียหาย หรือจำเป็นต้องทาสีใหม่ ไม่ละเลยให้สีหมองคล้ำ ทั้งนี้เพื่อดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะบริเวณพระมหาธาตุเจดีย์เป็นจุดที่มีนักท่องเที่ยวชมมากที่สุด จำเป็นต้องมีคนงานประจำ วัดได้จ้างคนขายดอกไม้ รูปเทียนที่สามารถสื่อสารภาษาจีนได้ดี นอกจากขายดอกไม้ยังทำหน้าที่รวบรวมเงินบนพระพุทธรูปภายในเจดีย์ใส่กล่องบริจาค ความสามารถพูดภาษาจีนถือเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถก่อเกิดแรงจูงใจของนักท่องเที่ยว เนื่องจากนักท่องเที่ยวชาวมาเลเซีย สิงคโปร์ ส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายจีน พูดภาษาจีนเป็นหลัก การสื่อสารภาษาเดียวกับนักท่องเที่ยวจะส่งเสริมการท่องเที่ยวของวัด คนงานที่จ้างประจำทำหน้าที่เปิดปิดพระมหาธาตุเจดีย์ ทุกวันให้เข้าชมและนมัสการช่วงเช้าเวลา 07.00 น. ปิดเวลา 16.00 น. คนงานประจำชายเหล่านี้ยังทำหน้าที่ถือยามตามพระบิณฑบาตยามเช้า คนงานชายที่จ้างประจำส่วนใหญ่เป็นคนนอกพื้นที่

ฝ่ายที่มีบทบาทสำคัญในงานเทศกาลหรืองานบุญประเพณีคือ ฝ่ายแม่ครัวเตรียมอาศัย วัดพุทธาวาสมีแม่ครัว ประจำ 2 คน คนหนึ่งเป็นเครือญาติกับเจ้าอาวาส โดยทำหน้าที่ดูแลตู้บริจาคพร้อมกันด้วย เปิดปิดประตูโบสถ์วิหาร (เปิด 07.00 ปิด 16.00 น.) และผลประโยชน์ของวัดพร้อมกัน หากเป็นงานบุญเช่น ทอดกฐิน จำเป็นต้องใช้แม่ครัวจากคนในชุมชน อย่างไรก็ตามการมีแม่ครัวและผู้ดูแลผลประโยชน์ของวัด เป็นเครือญาติก็ทำให้ความสัมพันธ์กับชุมชนลดลง ดังที่ชาวบ้านคนหนึ่งให้สัมภาษณ์ว่า

“แต่ก่อนมีคนไปช่วยงานมาก งานฐิน งานไหว ก็ไปช่วย ไม่ต้องบอก หลังๆ พอยังคนของแกเอง ชาวบ้านก็เริ่มออกมา”

(นันทา, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2558)

อาจกล่าวได้ว่า การแบ่งสรรคนของวัดเป็นการจัดการอย่างหลวมๆ แม้มีภารกิจมอบหมายอย่างลงตัว ไม่ว่าฝ่ายใดทุกคนยังช่วยเหลือกัน ด้านการจัดระเบียบ การรักษาความสะอาด โดยเฉพาะเศษขยะ ใบไม้ร่วง การจัดมูลฝอยกระทำทุกเย็น แม้เจ้าอาวาสก็ร่วมกันทำงานเสมือนเป็นพันธสัญญาให้ไว้กับนักท่องเที่ยว เมื่อนักท่องเที่ยวชื่นชมกับความเป็นระเบียบเรียบร้อยของวัดนั้นคือกำลังใจของพระที่จะรักษาสิ่งดีๆ ไว้ เพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน แต่กระนั้นก็ดีในทัศนของชุมชนยังมองเรื่องการจัดสรรบุคคลมีสิ่งที่ต้องปรับปรุงคือ การไม่ดึงคนที่เป็นเครือญาติมาจัดการ โดยเฉพาะการเงิน เนื่องจากวัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมของเมือง มีรายได้จากนักท่องเที่ยวชาวมาเลย์ สิงคโปร์ จำนวนมาก จึงอาจมองเป็นพุทธพาณิชย์ที่สร้างผลประโยชน์เพื่อตนเอง

การอำนวยการ ชี้นำ หรือควบคุมเพื่อให้กิจกรรมต่างๆ เป็นผลสำเร็จ เจ้าอาวาสไม่ใช่อำนาจแต่เป็นการขอร้อง ขอกำลังใจจากคนที่พักอาศัยอยู่ในวัด การขอกำลังใจจากพระเถระ มีความพยายามชี้แจงถึงประโยชน์และคุณค่าที่จะได้รับตามมา โดยเฉพาะการดึงดูดนักท่องเที่ยว โดยให้คำมั่นถึงรายได้เป็นเรื่องราวให้พระภิกษุสามเณรถือเป็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง การขอร้องอาจเป็นเรื่องการรักษาความสะอาด การกวาดขยะ การปรับปรุงพฤติกรรมหรือพูดคุยกับผู้แสวงบุญหรือนักท่องเที่ยว ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ที่วัดสั่งเด็ดขาดไม่ว่าทำอะไร งานศพต้องพูดดีๆ มาเยี่ยมของวัดก็ให้เลยมีอะไรให้เลย ยิ่งมีการตายต้องพูดดีๆ.....การทำงานของอาตมาจะไม่ใช้อำนาจจะขอช่วยหน่อย ขอช่วยรดน้ำหน่อย ช่วยตัดต้นไม้หน่อย ความมีหน้ามีตาจากพระเถระทั้งหมด พระเถระมีเงินอยู่แล้ว ไปสวดมนต์ก็ได้ปัจจัยเหลือเพื่อ”

(พระครูไพศาลอุทฺติกิจ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2558)

จากข้างต้นช่วยสะท้อนปรากฏการณ์ว่า กลยุทธ์ในการควบคุมกิจกรรมของวัดมีหลายระดับ ระดับแรกคนงานที่กินเงินเดือนวัด ที่แม้มีเงินเดือนแต่เมื่อต้องการให้ทำอะไรสิ่งหนึ่งจะขอร้องมากกว่ามองว่าหน้าที่ตามสัญญาการจ้าง แม้จ้างแล้วหากทำไม่ทันยังให้พระภิกษุสามเณรมาช่วย ถ้าเป็นงานใหญ่ก็ขอแรงเทศบาล ระดับที่สอง ชาวบ้านหรือคนในชุมชนการอำนวยการต้องเข้าใจบริบทของชุมชน ผู้เข้ามาติดต่อแต่ละครั้ง ให้พระถือวัดเป็นของชุมชน มิใช่ชุมชนเป็นของวัด แม้วัดจะมีรายได้จากค่าเช่าที่ดินวัดรายละ 400 บาทต่อเดือน แต่คนเหล่านี้ก็คือคนจน การขึ้นราคาไม่เหมาะสม วัดขึ้นราคานี้มานานกว่า 10 ปี แล้ว เหตุนี้คนที่เช่าที่วัดจึงมองว่าเงินเช่านี้เป็นเงินบำรุงวัดมากกว่าเงินเรียกร้องเพื่อนำไปใช้จ่ายในวัด การเก็บเงินค่าเช่าเล็กน้อย การพูดจาโดยรักษาน้ำใจจากชุมชนเป็นกุศโลบาย หวังให้วัดมีภาพลักษณ์ของอารามหลวง และที่พึงของชุมชน และรักษาระดับมาตรฐานของวัดที่เคยเป็นวัดพัฒนาตัวอย่างเมื่อหลายปีมาแล้ว ระดับที่สามคือพระภิกษุสามเณร การควบคุมมีลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัย เป็นการชี้แนะสร้างสำนักพร้อมวางเงื่อนไขเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“รู้จักคำว่า นายไหม เขียนเอง ลบเอง ถ้าผมช่วยคุณ คุณต้องเรียบร้อย เงินเสียงภัยในพื้นที่สามจังหวัดให้ทุกเดือน รูปละ 2500 บาท แต่จะเรียกเงินให้กำลังใจพระแทน ถ้าให้ต้องทำตัวเรียบร้อย”

(พระแดง, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2558)

เงินเลี้ยงภัยเป็นสิทธิของพระที่พึ่งได้รับ แม้วางเงื่อนไขก็ไม่ทำให้บาดหมางกันระหว่างเจ้าอาวาสกับพระภิกษุสามเณร เพราะต่างเห็นคุณค่าของความเรียบร้อย การย่ำให้รู้จักคำว่านาย หมายถึงความตระหนักรู้ในบทบาทหน้าที่ของตนเอง คนที่เป็นผู้บังคับบัญชาย่อมมีอำนาจในการออกคำสั่ง และยกเลิกรคำสั่ง การให้หยั่งรู้หน้าที่สิ่งใดควรสิ่งใดไม่ควรตามกาลเทศะ เป็นการสร้างคุณธรรมและรักษาพระธรรมวินัยโดยไม่ต้องมีผู้ใดอบรม การควบคุมคนเพื่อศาสนามีพื้นฐานจากน้ำใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่รู้จักให้อภัย จากผู้ทรงศีลลงไปถึงระดับรากหญ้า ดังพบว่า เมื่อคนงานทำงานหนักเจ้าอาวาสให้เงินไปซื้อโอเลี้ยง เพิ่มกำลังใจ กล่าวคือการบริหารหรืออำนวยการสิ่งใดในวัด ต้องเลี้ยงคำสั่งแบบราชการ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการใช้อำนาจ ไม่สามารถนำมาใช้ในวงการศาสนา ดังที่คำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ถ้าให้ก็จะบอก เดี่ยวจะหาว่ามีคนเตือนแล้ว พวกภรรยาชอบใช้อำนาจ แต่พระไม่ใช่ก็ช่วยดี ชอบด่าต่อหน้า พวกนายกายหลังสอบตก เพราะอำนาจเกินควร จิตใจสำคัญกว่า”

(พระแดง, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2558)

คำสัมภาษณ์นี้สะท้อนถึงพฤติกรรมข้าราชการตามที่เจ้าอาวาสสังเกตเห็น พนักงานของเทศบาลที่เข้ามาช่วยจัดควดบรยายต่างของผิวจืดย เพื่อรองรับการท่องเที่ยว ที่ผู้บังคับบัญชาชอบด่าทอผู้ที่ทำงานไม่เต็มที่ การขู่เข็ญจะทำให้ความร่วมมือทำงานมีน้อยลง ข้อสังเกตนี้นำมาสู่การเปรียบเทียบกับจัดการภายในวัด ซึ่งเจ้าอาวาสนำมาเป็นบทเรียนในการอำนวยการคนของตน การใช้อำนาจนั้นไม่ได้ก่อประโยชน์ใดๆ มีแต่การสร้างควมร่าเริงขึ้น บทบาทของผู้นำสงฆ์ที่เรียกความศรัทธา น่าเชื่อถือ เป็นการลดทอนจากผู้นำเชิงอำนาจไปสู่ผู้นำเชิงคุณธรรม การอำนวยการเพื่อผลสำเร็จของวัดมาจากการดำรงชีวิตแบบแนวราบ ให้ความเท่าเทียม เห็นคุณค่าศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีความชอบธรรม เองงานเป็นตัวตั้ง รู้จักให้อภัย กล่าวคือ ถ้านายดีลูกน้องก็รัก

ความสวยงาม ความสะอาด ความเป็นระเบียบของวัดพุทธาธิวาสกล่าวได้ว่า มีปัจจัยจากคุณธรรมของผู้นำเป็นหลัก เจ้าอาวาส พระภิกษุสามเณรรวมทั้งคนงานจะคอยสอดส่องดูแลความเสียหายของปูชนียสถานภายในวัด และทำการซ่อมทันที เพื่อให้สวยงามเสมอ เจ้าอาวาสคำนึงถึงความรู้สึกของนักท่องเที่ยว คนมาเที่ยวชมวัดย่อมต้องการบรรยากาศที่ดี เป็นอารยสถานก่อเกิดบุญกุศล ดังนั้นหากสิ่งใดที่ลงมือลงแรงด้วยกำลังคนในวัดก็จะเร่งปฏิบัติทันทีโดยไม่พึ่งคนภายนอก แม้เจ้าอาวาสมีอายุมากกว่า 70 ปี แต่พยายามลดช่องว่างได้โดยวางตัวเป็นกันเองกับพระเณรหนุ่มๆ ใช้คำพูดแบบตลกขบขัน ตำนานเพื่อมากกว่าทำลายจิตใจ ที่ใดต้องการซ่อมแซมจะลงมือทำเองก่อน แล้วสอนให้รู้จักคิด เรียนรู้ด้วยตนเอง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“พ่อท่านสงว จะลงไปทำงานกับคนงานเอง ทาสีเอง ทาสีให้ดู ซ่อมให้คนงาน เณร ดู พระลูกวัดก็มาช่วยทำงาน.....พระเณรคนไหนเรียนสำเร็จ สอบเปรียญได้ก็ให้รางวัล สอบได้ประโยคหนึ่งสองให้เงินอัดซีดี 20,000 ประโยคสาม ให้ 30,000 ให้รางวัลเพราะสร้างชื่อเสียงให้วัด ถ้าวัดมีชื่อคนก็อยากมา”

(พระยงยุทธ์, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2558)

การจัดการด้านภูมิทัศน์ของวัด อยู่ในความสนใจของเจ้าอาวาสมาโดยตลอด เนื่องจากเป็นคนชอบต้นไม้ ชอบงานศิลป์ ทุกสิ่งในงานศิลปสถาปัตยกรรมที่ลงตัว ตำแหน่งจัดวางล้วนเป็นการชี้้นำจากเจ้าอาวาสทั้งสิ้น ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การสำเร็จได้คือ การเลี้ยงคน ชอบช่วยเหลือคนยากคนจน คนตกทุกข์ได้ยาก แม้แต่การเป็นธุระหาคนที่ญาติติดตามหา เหตุนี้ผู้คนที่เคยได้รับการช่วยเหลือต่างสำนึกบุญคุณ บางคนมีฐานะมั่นคงขึ้น ยินดีช่วยเหลือไม่ว่าการหาช่างรับเหมา การคิดประสานงาน การเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำ แม้บางครั้งจะถูกมองว่า พุดจาเฝงผาง ไม่ไว้หน้าผู้ใด แต่สิ่งเหล่านี้ก็ถูกกลบเกลื่อนด้วยความดีที่มีต่อคนในชุมชน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ท่านปากร้าย แต่ใจดี ทำอะไร แก่ปรึกษาชาวบ้าน เป็นนักพัฒนา จะปรับจัดสวนใหม่ก็ปรึกษาลูกเคยเป็นช่างให้ท่านมาก่อน บุญคุณกินกันไม่หมด”

(สายัญ, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2558)

การอำนวยความสะดวกใดๆ ของวัด ไม่ว่าจะสิ่งปลูกสร้างหรืองานบุญต่างๆ ได้ชี้ให้เห็นว่า ผู้นำหรือผู้จัดการต้องมีความเมตตา กรุณา ความยินดี และการวางตัวเป็นกลาง เป็นกันเองกับผู้อื่น

การดำเนินการใดๆ ของวัดจำเป็นพึ่งพาอาศัยพุทธศาสนิกชน ผู้แสวงบุญหรือนักท่องเที่ยว ทั้งคนชุมชนข้างเคียง จากหน่วยงานต่างๆ ภาครัฐและเอกชน จากคนต่างภูมิภาค ต่างประเทศ ผู้แสวงบุญและนักท่องเที่ยว จึงต้องมีการประสานงานที่ดี เพื่อความมั่นคงเสถียรภาพของวัด วัดพุทธธาติวาสจัดว่าเป็นวัดที่มีเครือข่ายกับหลายหน่วย ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ความสำเร็จในงานปลูกสร้าง ไม่ว่าจะพระพุทธรูปเจดีย์ล้วนเกิดจากการประสานงานด้วยหลักเมตตาธรรม ความน่าเชื่อถือของเจ้าอาวาส อย่างไรก็ดี การประสานในระดับมหภาพนั้นย่อมมีปัจจัยจากการประสานที่ดีภายในวัดมาก่อน จากเนื้อหาข้างต้นอาจสะท้อนได้ว่า การติดต่อสื่อสารระหว่างเจ้าอาวาสกับพระลูกวัด และระหว่างพระกันเองมีความสำคัญต่อการพัฒนา การติดต่อสื่อสารสองทางอย่างต่อเนื่อง ผลที่ได้รับกลับมาย่อมทำให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน ลดความแคลงใจเป็นการฟื้นฟูสัมพันธ์ภาพโดยรวม การประสานงานที่ดีไม่ว่าภายในภายนอกได้มาซึ่งเป้าหมายคือ การเป็นแหล่งท่องเที่ยวด้านศาสนาและวัฒนธรรมของเมือง ดังนั้นเจ้าอาวาสจึงมักกระตุ้นจิตสำนึกให้ทุกคนรู้ว่ากำลังทำอะไร ทำอย่างไร ทำทำไม เพื่อให้เกิดการประสานและทำงานด้วยกันอย่างสามัคคีกลมเกลียว การประสานงานอยู่บนพื้นฐานคุณธรรม จริยธรรม ดังคำสัมภาษณ์ว่า

“ทำงานด้วยกันต้องให้อภัย ต้องพูดดี อย่าใช้อำนาจ ถ้าทะเลาะเบาะแว้งต้องคุยกัน ถ้าไม่ฟังไม่รู้เรื่อง... ติดต่อกับชุมชนอย่าเอาแต่ใจ เอาใจเขามาใส่ใจเรา เหมือนพี่เหมือนน้อง เอาใจโยมมาใส่ใจเรา ... ต้องรู้จักเราด้วย ประสานพึ่งพาอาศัยเขา”

(พระครูไพศาลวุฒิกิจ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2558)

จากคำสัมภาษณ์ช่วยสะท้อนถึงลักษณะการประสานงาน 3 ลักษณะคือ 1) การประสานด้วยเทคนิคสื่อสารที่ดี ลดวาทะที่แสดงอำนาจ หากขัดแย้งใช้วิธีหันหน้าเจรจาปรับความเข้าใจ ร่วมมือปฏิบัติงานให้สอดคล้องทั้งเวลาและกิจกรรมเพื่อดำเนินงานราบรื่น การประสานที่ไม่เป็นทางการใช้กับบุคคลในวัด แบบเป็นทางการใช้กับบุคคลภายนอก 2) การทำความเข้าใจผู้อื่น ศึกษาบริบท ทศนคติ พฤติกรรมเพื่อหาแนวทางทำงานร่วมกัน การจัดหาทรัพยากรมาสนับสนุน การก่อสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ และพระพุทธรูป 2 องค์ ภายในวัดเกิดจากการประสานในรูปแบบทางการ มีการตั้งคณะกรรมการร่วมประชุมปรึกษาหารือ ใช้งบประมาณเป็นเครื่องควบคุมการปฏิบัติงาน มีการติดตามผลสอดคล้องการปฏิบัติงาน ความสำเร็จของพระพุทธรูปส่วนหนึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างวัดกับเทศบาลเบตง กิจกรรมของวัดเช่น ทอดกฐิน หรือการดูแลรักษา ล้างเจดีย์เกิดจากความร่วมมือของนายกเทศมนตรีทุกครั้ง ที่หน่วยงานรัฐเข้ามาดำเนินกิจกรรม ก่อให้เกิดการเรียนรู้ทางโลกที่เข้าถึงวัด เป็นความพยายามเข้าใจวิถีทางโลก ความสำเร็จของพระพุทธรูปปัจจัยหลักคือ การร่วมบริจาคของคนเบตง จังหวัดใกล้เคียงที่ศรัทธาในตัวเจ้าอาวาส ให้วัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาใหญ่ระดับภูมิภาค และการดูแลเอาใจใส่ของนายกเทศมนตรี การติดตามผลการก่อสร้างมาโดยตลอด 3) การทำความเข้าใจตนเองคือ มองศักยภาพของวัดในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว เหตุนี้บางครั้งต้องระดมเงินด้วยตนเอง การบำรุงรักษาโบสถ์วิหาร ต้องใช้เงิน สถานการณ์ความไม่สงบใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ส่งผลต่อการติดต่อประสานบ้าง พระต้องระมัดระวังในการเดินทาง หากไม่สร้างสัมพันธภาพที่ดีกับชาวต่างชาติย่อมส่งผลกระทบต่อวัด การเข้ามาของนักท่องเที่ยวชาวมาเลเซีย สิงคโปร์ ส่งผลต่อรายได้วัด คนไทยมาเที่ยวน้อยลง ประกอบกับปัญหาเศรษฐกิจในพื้นที่ตกต่ำ วัดจึงต้องหารายได้เพิ่มรายได้ในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะการประสานกับองค์กรภาคการท่องเที่ยว ตลอดถึงพุทธศาสนิกชนชาวมาเลเซีย ซึ่งมีกำลังจ่ายมากกว่า ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“..แต่คนมาเที่ยวเดี๋ยวนี้คนไม่มาก เดี่ยวนี้ตรุษจีน รายขอ ยังเจียบ อาจเป็นเพราะเศรษฐกิจไม่ดี รายได้ของวัดมีน้อยกว่าช่วงที่มีสถานการณ์ปกติ”

(ประกอบ, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2558)

“แต่ละเดือนจ่ายค่าน้ำ ค่าไฟ 20,000 บาท คนงานเกือบ 20,000 บาท ถ้าเงินมาเลยไม่มา คงขายวัดไปแล้ว เงินทำบุญไทยพุทธ คนแถวนี้ค่าใช้จ่ายไม่พอ มาเลยให้ขั้นต่ำ 1,000 บาท”

(พระครูไพศาลวุฒิจิ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2558)

การประสานงานกับชาวไทยพุทธในมาเลเซีย อาศัยความสัมพันธ์ระบบเครือญาติ และเครือข่ายของวัดที่มีปฏิสัมพันธ์กับวัดอื่น ด้วยเจ้าอาวาสเคยจำพรรษาที่วัดแห่งหนึ่งในมาเลเซีย เป็นที่รู้จักของคนมาเลเซียเชื้อชุนคนโกระ ชุนชนนาลิง ทั้งเชื้อสายไทยและจีน คนเหล่านี้แวะเวียนมานมัสการเสมอ นอกจากนี้มีความสัมพันธ์ส่วนตัว มีพระบางรูปชาวมาเลเซียมักมาขอพระเครื่องไว้บูชา ความสัมพันธ์นี้นำมาสู่ความร่วมมือประสานงานบุญประเพณี เช่น คนมาเลเซียแห่เทียนพรรษามาถวายวัดที่เบตง คนเบตงไปถวายเทียน

พรรษาที่มาเลเซีย เช่น วัดตาชะวะ วัดบาลิง โดยเฉพาะวัดตาชะวะ อดีตเจ้าอาวาสเป็นญาติกับเจ้าอาวาสวัดพุทธาธิวาสปัจจุบัน การประสานกับวัดอื่นๆ หากเป็นวัดเล็กๆ เจ้าอาวาสให้เกียรติเสมอ งานกุฐินหลักเลี้ยง การจัดเวลาตรงกัน วัดในจังหวัดยะลามีการประชุมสังฆกรรมเดือนละครั้งหรือ 2 เดือนต่อครั้ง เพื่อประสานความช่วยเหลือ การพิจารณาเรื่องต่างๆ การช่วยเหลือวัดพุทธาธิวาสมักถือตนเป็นเสมือนพี่ใหญ่ ทอดกฐิน แต่แต่ละครั้งช่วยสมทบให้วัดเล็กๆ อย่างน้อย 3,000 บาท ความเข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่น การประสานงานแต่ครั้งย่อมก่อให้เกิดความร่วมมือที่ดี

ความปรองดองสามัคคีระหว่างชาวไทยพุทธกับมุสลิมในเบตง จัดว่าอยู่ระดับดีกว่าอำเภออื่นๆ โดยพิจารณาจากสถิติการก่อเหตุรุนแรงดังกล่าวข้างต้น สาเหตุหนึ่งอาจเกิดจากการประสานร่วมมือกันระหว่างผู้นำศาสนา เบตงเป็นเมืองพหุวัฒนธรรม วัดอยู่ท่ามกลางชุมชนไทยพุทธ ไทยเชื้อสายจีน และชุมชนมุสลิม การประสานความร่วมมือของเจ้าอาวาสอาศัยความคุ้นเคยกับชาวมุสลิมซึ่งมีมายาวนาน จึงกล้าที่จะขอรับรองเพื่อความสงบของเบตง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เคยพบผู้นำศาสนาอิสลาม ในงานกิจกรรมของจังหวัด เคยบอกว่า ขออย่ามีระเบิดที่เบตง คนจะได้มาเที่ยว เราเป็นคนไทยด้วยกัน รักษาแผ่นดินให้อยู่เป็นสุข เขาบอกว่ารุ่นเขาไม่มีแน่ แต่รุ่นอื่นไม่รู้”

(พระครูไพศาลวุฒิกิจ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2558)

แม้ไม่อาจรับรองตามสัญญา แต่การเจรจาเช่นนี้เป็นการช่วยสะท้อนความปรารถนาดีของเจ้าอาวาสวัด ความกล้าเผชิญกับปัญหา โดยชี้ให้เห็นความเป็นพลเรือน ที่คำนึงคือความสันติเป็นที่ตั้ง การประสานงานระหว่างคนต่างศาสนา แม้มีใช้กิจของสงฆ์แต่เป็นภาวะของการลดความกังวล ให้สถานการณ์ของเบตงเข้าสู่ปกติ ให้บรรยากาศการท่องเที่ยวคึกคัก ดังเช่นอดีต

2.2.3 แนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรม

หากพิจารณาจุดเด่นของวัดพุทธาธิวาส นอกจากมีภูมิทัศน์สวยงาม ยกกระดับเป็นชั้นๆ หากพบได้น้อยในภาคใต้ ยังมีจุดเด่นอีกประการคือ การมีพระบรมสารีริกธาตุเพียงแค่อ้อม พระเจดีย์แห่งอื่นโดยทั่วไปผู้ที่เข้าไปกราบไหว้ ไม่มีโอกาสได้เห็นพระบรมสารีริกธาตุ มักถูกซ่อนอยู่ภายใต้โครงสร้างภายในองค์เจดีย์ พระบรมสารีริกธาตุในเจดีย์แห่งนี้ ถูกบรรจุอยู่ในเจดีย์ขนาดย่อมเหนือบุษบกที่ตั้งอยู่บนชั้นสามของเจดีย์ พระบรมสารีริกธาตุอยู่ระยะห่างจากผู้กราบไหว้เพียง 2 เมตร การอยู่ใกล้เช่นนี้เป็นจุดสนใจของผู้แสวงบุญไม่น้อย ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เข้ามาเพราะรู้สึกดี ได้สัมผัสการพระพุทธเจ้าที่ประทับใจ เพราะมีกระดูกพระพุทธเจ้า มีพระบรมสารีริกธาตุอยู่ใกล้แค่เอื้อม วัดอื่นๆ ไม่ได้มีโอกาสเห็นพระธาตุ วัดนี้สัมผัสโดยง่ายแค่ 2 เมตร ก็เห็นแล้วที่อื่นอยู่ไหนก็ไม่รู้”

(จีรวิทย์, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2558)

ลักษณะนี้เป็นข้อสังเกตที่ผู้แสวงบุญ ต้องเป็นผู้เดินทางไปกราบไหว้พระธาตุมาแล้วหลายแห่ง จึงเป็นจุดสนใจที่ควรเสริมความโดดเด่นให้เป็นที่รู้อย่างแพร่หลาย วัดมีสิ่งปลูกสร้างและไม่ประดับยกเป็นชั้นๆ เสริมทัศนียภาพแก่อาราม อารามที่เป็นจุดสนใจมากที่สุดคือพระมหาธาตุเจดีย์ วิหารหลวงพ่อดวง และพระใหญ่กลางแจ้งตามลำดับ พระใหญ่กลางแจ้งแม้สำคัญ แต่มีคนชมน้อยกว่าเขานมัสการหลวงพ่อดวง เนื่องจากอยู่กลางแจ้งอากาศร้อน คนมาเลยที่มาเบตงมีจุดประสงค์ต่างๆ กัน คือ มาเที่ยว มาดูบ้านเมือง มาดูประเพณีวัฒนธรรม มาไหว้พระทำบุญ วัดพุทธาธิวาสเป็นที่เบตงให้ความสำคัญ เป็นที่ตั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ควรมากราบไหว้บูชา วันวิสาขบูชา อาสาฬหบูชา ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“คนมาเลยมาร่วม มาทำสมาธิ วัดให้ความสะดวก ให้คำแนะนำวิธีบูชา ทำสมาธิ คนต่างชาติ ควรเน้นที่ให้ความเข้าใจพุทธศาสนา เรียนรู้ศิลปวัตถุ เคยได้ยินได้ฟังเกี่ยวกับพระธาตุ ที่อื่นก็มี อินเดีย ได้เห็น ศรีลังกา มีน้อยที่รู้ว่ามีที่เบตงด้วย เขามาดูความสวยงามของศิลปะไทย อาจมีแตกต่างกัน ระหว่างเรากับเขา.....ที่วัดเน้นการศึกษาให้ความรู้ วัดอุ้มงคลมีบ้างแต่ไม่เน้น”

(พระฉลาด, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2558)

“คนมาเลยเวลามาเที่ยว เขาสอบถามว่าศาสนาพุทธที่นี่แตกต่างจากบ้านเขาอย่างไร อยากรู้ศาสนาพุทธของไทย”

(กานดา รุ่งเรืองยศ, มัคคุเทศก์, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2558)

อาจพิจารณาได้อีกแง่มุมว่า วัดพุทธาธิวาสคือแหล่งเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรมไทยของคนต่างชาติ ความเป็นเอกลักษณ์ของวัดไทย ลักษณะเฉพาะที่บ่งบอกถึงอัตลักษณ์ไทยท่ามกลางเมือชายแดน นับเป็นจุดแข็ง การเอื้ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวที่พร้อมเพียง ไม่ว่าจะห้องน้ำ ศาลาพัก ที่จอดรถ แม้แต่ที่ออกกำลังกาย ที่มีชาวมาเลยไม่น้อยพักในโรงแรม แต่มาออกกำลังกายหรือปั่นจักรยานมายังวัด พื้นที่ลาดชันค่อยๆ กระดืบเป็นสิ่งท้าทายการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ การที่วัดไม่มีพื้นที่พุทธพาณิชย์ก็เป็นจุดแข็งอีกประการหนึ่ง อย่างไรก็ตามมีสองทัศนะ ดังคำสัมภาษณ์นี้

“การขายน้ำ ขายอาหารรอบเจดีย์ ถ้าจัดให้มีก็จะสกปรก ทั้งขยะเรี่ยราด เป็นภาระของพระเณร ถ้ามีร้านหนึ่งก็จะมีอีกร้านหนึ่งตามมา ให้ใครไปครั้งเดียว ด้อย่างเสียอย่าง พระเครื่องก็ไม่มียอบายให้เช่า”

(พระครูไพศาลวุฒิกิจ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2558)

“ถ้าไปวัดไหน ก็อยากได้ของที่ระลึก มีพระให้เช่า อากาศร้อนๆ อยากกินน้ำ ก็หาได้”

(อนัน, นามสมมติ, นักท่องเที่ยว สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2558)

หากพิจารณาพบว่า ความคิดของผู้บริหารวัดไม่ต้องการให้วัดเป็นพื้นที่ก่อธุรกิจ ขณะที่คนนอกวัดต้องการให้มีร้านบริการ ร้านจำหน่ายของที่ระลึกเหมือนที่อื่นๆ คนภายนอกครั้งการให้มีร้านค้าเพื่อตอบสนองความต้องการนักท่องเที่ยวที่ไม่ใช่คนในพื้นที่ ในทัศนะของผู้เขียน การปลอดจากพุทธพาณิชย์ถือเป็นจุดแข็ง มีนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เห็นว่าวัดควรเน้นการอบรมบ่มเพาะจิตใจมากกว่าหารายได้จากร้านค้า สอดคล้องกับความต้องการของวัดที่สร้างพื้นที่แหล่งธรรม แหล่งเรียนรู้มากกว่าแหล่งหารายได้ของคนในชุมชน วัดไม่ได้ปฏิเสธร้านค้า แต่ให้ตั้งอยู่นอกเขตวัด ปัจจุบันมีร้านขายอ้อยตั้งอยู่หน้าประตูและร้านของชำ ขายเครื่องดื่มฝั่งตรงข้ามวัด การรักษาภาพลักษณ์ด้านความสะอาด ความเป็นระเบียบ ปลอดอบายมุขเป็นแนวทางพัฒนาของผู้จัดการวัด นำไปสู่ภาคปฏิบัติควบคู่กับการพัฒนาคน

จุดที่ควรปรับปรุงของวัดคือการบริการด้านข้อมูล ที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมไม่เต็มศักยภาพ ขาดป้ายบอกทิศทาง การประชาสัมพันธ์เชิงเอกสาร แผนผังวัด การบริการด้านที่พัก แต่เดิมวัดมีที่พักให้นักท่องเที่ยว ภายหลังสร้างปัญหาต่อการจัดการ ดังผู้รักษาประตูของวัดรายหนึ่งเห็นว่า

“มีนักท่องเที่ยวมาปั่นจักรยาน แต่ก่อนกางเต็นนอนบ้าง นอนในห้องบ้าง แต่บริจาคเงินน้อย ภายหลังจึงไม่ค่อยอยากรับ ให้เงินพอค่าแรงต้องมาล้างห้องน้ำ มาเลยมาพักบางปีได้เงิน 9 บาท เลยไม่คุ้ม ต้องซักปลอกหมอนอีก”

(วรณี, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 มกราคม 2558)

จากข้างต้นสะท้อนว่า การต้อนรับนักท่องเที่ยวมองเป็นค่าใช้จ่ายที่เป็นจุดคุ้มทุน การแก้ปัญหาคือการยกเลิกให้ที่พักแทนการปรับเปลี่ยนใหม่ เช่น จัดพื้นที่ให้นักท่องเที่ยวโดยหาเครื่องนอนเอง การไม่เอื้อนี้ส่งผลต่อบรรยากาศการท่องเที่ยว การใช้เวลาอยู่ในวัดนานยอมซิมซับในความสุนทรีย์ของวัด ส่งผลต่อการกลับมาอีกครั้งในระยะยาว การจัดการที่ง่าย หมดปัญหาโดยเร็ว แม้เป็นผลดีกับวัดแต่ก็เป็นผลเสีย ทำให้เสียกลุ่มนักท่องเที่ยวกลุ่มใหญ่ที่มาเป็นทีม นอกจากนี้การเปิดปิดประตูพระมหาธาตุเจดีย์ที่ไม่ตรงเวลาหรือไฟฟ้าภายในเจดีย์ขัดข้อง ซึ่งขึ้นกับความรับผิดชอบของคนงาน บางวันประตูปิดไม่สามารถเข้าไปนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ ส่งผลให้นักท่องเที่ยวพลาดโอกาส การจัดการที่ขาดระบบควบคุม การแก้ปัญหาเมื่อคนหนึ่งไม่ทำงาน ส่งผลกระทบการกลับมาซ้ำ การจัดระบบภายในยังเอื้อต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวได้น้อย

ความสามารถในการพูดภาษาอังกฤษหรือจีน ของคนในวัดเป็นปัจจัยเสริม การเข้ามาของนักท่องเที่ยว ยังพบว่า ชาวจีนมาเลยมักเข้ามาขอพบพระฉลาด สนทนาเรื่องธรรม พิธีกรรม และพระเครื่อง เพราะพระฉลาดพูดภาษาจีนได้ อย่างไรก็ตามพระที่พูดภาษาจีนมีเพียงคนเดียว จุดอ่อนของความไม่สามารถพูดได้หลายภาษา ย่อมเสียโอกาสเพิ่มปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัดกับนักท่องเที่ยวต่างชาติ

โอกาสในการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมของวัดพุทธาวาส มีปัจจัยมาจากหลายประการ ประการแรก การเปิดพรมแดนไทย-มาเลย์ ผ่านด่านเบตงที่ยืดเวลาเข้าออกได้นานกว่าเดิม การพัฒนาระบบคมนาคมข้ามแดน อันเป็นผลจากยุทธศาสตร์พัฒนาเมืองชายแดนของรัฐบาล ส่นหนึ่งเพื่อรองรับประชาคมอาเซียน ปัจจัยภายนอกจากนโยบายรัฐเกี่ยวกับชายแดน โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเมืองชายแดน เอื้อประโยชน์ต่อการเดินทางมายังแหล่งท่องเที่ยว ประกอบกับมาเลเซีย สิงคโปร์ เป็นประเทศมีเศรษฐกิจ รายได้ประชากรต่อหัวเฉลี่ยสูงกว่าไทย มีกำลังซื้อ การเข้ามาใช้จ่ายยังเมืองชายแดนด้วยการจับจ่ายสินค้าและการรับบริการซึ่งไม่แพงนัก โน้มนำให้วัดพยายามพัฒนาเพื่อดึงดูดใจ ประกอบกับกระแสการท่องเที่ยวอนุรักษ์ การให้ท้องถิ่นจัดการท่องเที่ยวแบบพึ่งตนเอง ทำให้วัดพุทธาวาสมีโอกาสเพิ่มศักยภาพสูงมาก

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาปัจจัยภายนอกก็ยังคงมีอุปสรรค โดยเฉพาะด้านสถานการณ์ความไม่สงบ ในช่วงเกิดสถานการณ์ความไม่สงบระยะแรกๆ มีตำรวจเฝ้าอยู่หน้าวัด ปัจจุบันมีทหารตำรวจดูแลเฉพาะวันจัดงานเทศกาล การวางระเบิดโรงแรมย่านใจกลางเมือง (ปี พศ. 2557) เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้นักท่องเที่ยวน้อยลง นอกจากนี้การจัดทัวร์ของไกด์มักให้ความสำคัญกับวัดน้อยกว่าแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ เช่น อุโมงค์ น้ำพุ การเข้ามาวัดโดยบริษัททัวร์มีเวลาเพียงเล็กน้อยเพื่อชมวัด ดังที่พระฉลาด (2558, สัมภาษณ์) เห็นว่า “มาเลย์มาถ่ายรูปแล้วก็ไป มาเฉพาะเสาร์-อาทิตย์ ไม่มีเวลามาดูพิธีกรรม แต่ทางวัดก็ไม่มีอะไรให้ดูมากกว่าเจดีย์กับพระใหญ่” นักท่องเที่ยวที่มาวัดมี 3 วิธี คือ มาด้วยรถบัส โดยมีคนเบตงที่พูดภาษาจีนได้เป็นไกด์ มาโดยรถส่วนตัว และมาโดยรถเหมาสองแถว หรือเหมาตุ๊กตุ๊กจากตัวเมือง การมาโดยส่วนตัวยังมีปัญหาการจ่ายค่าบริการ หลายขั้นตอนจากด่านไทย จากการสอบถามเจ้าหน้าที่เทศบาลเมืองเบตง ที่ดูแลเรื่องการท่องเที่ยวมักได้รับข้อร้องเรียนการเรียกเงินเกินจำเป็นจากเจ้าหน้าที่รัฐ หากแก้ปัญหาได้เชื่อว่าจะเพิ่มนักท่องเที่ยวได้มากขึ้น จากการวิเคราะห์ข้างต้นอาจพิจารณาได้ว่า การพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมควรมีแนวทาง ดังนี้

1. ด้านปูชนียวัตถุหรือภูมิทัศน์ของวัด วัดตั้งอยู่ในพื้นที่ธรรมชาติมีความสวยงาม มีบันไดทางลาดเอียงหลายระดับ สถาปัตยกรรมวางสมดุลมีจังหวะ และกลมกลืนกับธรรมชาติ อาคารแต่ละหลังยังอยู่ในสภาพการดูแลรักษา และอนุรักษ์ การอนุรักษ์มีทางตรงและทางอ้อม ทางอ้อมที่ทำโดยง่ายคือเผยแพร่ความรู้ข้อเท็จจริงตามยังขาดป้ายแสดงผังวัด ป้ายชี้นำไปยังอารามต่างๆ ข้อมูลเบื้องต้นอันช่วยอำนวยความสะดวก รวมถึงแผ่นพับแนะนำวัด สถานที่สำคัญของวัด การประชาสัมพันธ์วัดทำได้ทั้งภายใน ภายนอก พระรูปหนึ่งของวัดให้ความเห็นว่า “วัดควรมีเวปไซต์ประจำวัด เจ้าอาวาสไม่ได้ใส่เรื่องแบบนี้” (พระกรกฎ, นามสมมติ, 2558 สัมภาษณ์) สะท้อนให้เห็นว่า มีคนสองรุ่นคือ รุ่นใหม่ พระกรกฎเป็นพระรุ่นใหม่จบการศึกษาปริญญาโท การประชาสัมพันธ์ให้คนรู้จักวัดระดับนานาชาติจำเป็นต้องผ่านสังคมออนไลน์ ตามกระแสการสื่อสารใหม่ๆ สอดคล้องกับนักท่องเที่ยวจากกรุงเทพเห็นว่า “ผมไม่เคยรู้ว่าวัดนี้มีพระพุทธรูปสำริดใหญ่ที่สุด วัดน่าจะประชาสัมพันธ์มากกว่านี้” จึงกล่าวได้ว่า การแนะนำลักษณะเด่นทั้งด้านปูชนียวัตถุ และภูมิทัศน์ผ่านสื่อสาธารณะเชิงรุกเป็นแนวทางสำคัญในยุคปัจจุบัน เพื่อเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวมายังวัด

2. ด้านการศึกษา วัดพุทธาธิวาสมีศักยภาพเพียงพอกับการเป็นศูนย์กลางการศึกษาทางพุทธศาสนาตามแนวตะเข็บชายแดนไทย-มาเลย์ การพัฒนาเป็นแหล่งศึกษามีแนวทาง 2 ประการ ประการแรก การตั้งศูนย์ศึกษาของสงฆ์ระดับชาติ ปัจจุบันมีพระของวัดสำเร็จการศึกษาปริญญาเก่า ทำหน้าที่เป็นอาจารย์สอนบาลี โดยมีพระต่างถิ่น ต่างภูมิภาคเข้ามาศึกษา ดังเช่น พระจากจังหวัดนครปฐม และถือเป็นแห่งเดียวที่มีการศึกษาด้านบาลีในภาคใต้ตอนล่าง การมาของพระต่างภูมิภาค นอกจากเรียนแล้ว ด้วยสภาพของเบตงที่ตั้งอยู่ท่ามกลางหุบเขา มีอากาศเย็นถึงดูดีไม่น้อย ประการที่สองระดับนานาชาติ มีพระภิกษุและฆราวาสที่เป็นชาวจีนมาเลย์ สิงคโปร์ สนใจหลักธรรมในพุทธศาสนาแต่ไม่สามารถเข้าใจภาษาไทย เพื่อให้บรรลุผล แนวทางสำคัญคือ การเร่งประชาสัมพันธ์ด้านการศึกษาเสมือนหนึ่งสถาบันการศึกษาที่มองหานักศึกษา การเข้ามาเรียนบาลีของพระสงฆ์ยอมนำมาซึ่งนักท่องเที่ยว นักแสวงบุญที่เป็นเครือข่ายดี นำมาซึ่งร้านค้าส่งภัณฑ์ งานบริการด้านศาสนา อีกแนวทางหนึ่งคือ การพัฒนาพระภิกษุสามเณรด้านภาษาจีน หรือภาษาอังกฤษ เพื่อสามารถให้ข้อมูล อธิบายสิ่งต่างๆ ด้านหลักธรรม และสารสนเทศเกี่ยวกับปูชนียวัตถุแก่ชาวต่างชาติ ดังข้อคิดเห็นว่า “เขาก็คอยากรู่ว่านี่คืออะไร เพียงป้ายอธิบายไม่ชัดเจน จำเป็นต้องมีคนที่ให้ความรู้เพิ่มเติมเมื่อสงสัย น่าจะมีเด็ก คนในชุมชนหรือพระมาเป็นไกด์เสียเอง แต่ไม่มีทักษะทางภาษา” (พระกรกฎ, นามสมมติ, 2558 สัมภาษณ์) ดังนั้นการศึกษาทางภาษาคงคู่กับการปฏิบัติธรรมของพระ การเรียนรู้ภาษาบนพื้นที่วัด ถือเป็นการพัฒนาคนด้วยทุนมนุษย์ที่สะอาดปราศจากโลกีย์วิสัย จักช่วยเสริมสร้างการท่องเที่ยวเชิงศาสนา

3. ด้านสังคม การเข้ามาศึกษาธรรมะในวัดก่อเกิดปฏิสัมพันธ์ด้านสังคมที่สามารถสร้างเครือข่ายในวงการศึกษา นำมาซึ่งการเข้ามาของเหล่าผู้ศรัทธาในพุทธศาสนา ประกอบกับมีปูชนียวัตถุสำคัญ 2 แห่งสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาอย่างยิ่ง โดยมีแนวทางหลักๆ คือ การอำนวยความสะดวกที่พักรักษา จัดบริการที่พักโดยไม่คำนึงถึงค่าเช่า หรือจำนวนเงินบริจาคมากนัก หากนำรายได้ส่วนอื่นๆ มาทดแทน เพราะนักท่องเที่ยวเพียงคนเดียวก็สามารถ योग การเข้ามาพักในวัดแล้วสัมผัสกลิ่นอายของพุทธศาสนา เป็นการเปิดทางสู่ตลาดใหญ่ หากทำให้ประทับใจก็สามารถบอกกล่าวต่อไปเป็นลูกโซ่ นอกจากนี้ควรจัดบริการของที่ระลึก เช่น รูปเจดีย์จำลอง รูปภาพจำลอง นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ต้องการของที่ระลึกเมื่อมาเยือนวัด เมื่อไม่มีบริการการส่งต่อองค์ความรู้ก็ลดลง การมีของที่ระลึกกลับไปยังภูมิลำเนาของนักท่องเที่ยว ถือเป็น การประชาสัมพันธ์ให้วัดโดยอ้อม การจำหน่ายของที่ระลึกเพื่อสร้างรายได้แก่วัด ไม่อาจถือเป็นพุทธพาณิชย์เพราะคนในวัดจัดการเอง ควบคุมเอง โดยปราศจากนายทุนภายนอก การสร้างรายได้ด้วยหลักคุณธรรม เพื่อนำไปใช้จ่ายด้านบริการนักท่องเที่ยว บริการน้ำดื่ม จ่ายค่าน้ำค่าไฟ โดยไม่เรียกค่าเช่า หรือไม่เรียกร้อยเป็นเงิน แต่ใช้ระบบอุปการคุณถือเป็นแนวทางที่ควรอย่างยิ่ง

4.3 แหล่งศิลปวัฒนธรรม : วัดชลธาราสিংเห

วัดชลธาราสিংเห ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ถนนสมานธาตวิสุทธิ บ้านท่าพรุ ตำบลเจ๊ะเห อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส ห่างจากด่านตรวจคนเข้าเมืองตากใบประมาณ 5 กิโลเมตร ในเนื้อที่ 58 ไร่ ถูกยกระดับเป็นอารามหลวงชั้นตรีชนิดสามัญ พื้นที่วัดเป็นที่ราบติดแม่น้ำโก๊วะทะเลอ่าวไทย พื้นดินส่วนมากเป็นดินปนทราย ภูมิทัศน์สวยงามเนื่องจากอยู่ริมน้ำ การเดินทางสัญจรสะดวก มีถนนลาดยางและป้ายแนะนำวัดหลายจุด ไม่ไกลจากตลาดเจ๊ะเห หากพิจารณาจากกริมน้ำ ถัดออกไปด้านทิศใต้ก็คือตลาดน้ำตากใบ ซึ่งทางเทศบาลกำลังบุกเบิกให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่

หากพิจารณาทั้งอำเภอตากใบ สภาพพื้นที่ทางกายภาพประกอบด้วยที่ราบริมทะเล ป่าละเมาะ ไม่มีภูเขา บางแห่งเป็นลุ่มมีน้ำขังตลอดปีที่เรียกว่าพรุ บ้างเป็นป่าชายเลน แม่น้ำลำคลองก่อนไหลลงสู่ทะเลผสมกันกลายเป็นน้ำกร่อย แม่น้ำสำคัญได้แก่ แม่น้ำตากใบ แม่น้ำสุโงโ-ลก ทั้งสองมีประโยชน์ด้านคมนาคมมาแต่โบราณ มีแม่น้ำสุโงโ-ลกกั้นเขตแดนระหว่างไทยกับประเทศมาเลเซีย ผังตรงข้ามของมาเลเซียก็คือ อำเภอตุ้มปัด ในเขตรัฐกลันตัน ส่วนวัดอยู่ติดแม่น้ำตากใบที่พาดผ่านขนานไปกับอ่าวไทย สภาพอากาศอบอุ่นตลอดปี มี 2 ฤดูกาล คือ ฤดูฝนกับฤดูร้อน ฝนตกชุกระหว่างเดือนพฤศจิกายน – มกราคม (งานบริการข้อมูลข่าวสาร, ม.ป.ป.)

สภาพอำเภอที่ไร้ภูเขา สลับกับลุ่มน้ำ ริมทะเล เอื้อต่อการบุกเบิกสร้างเมืองและทำเกษตรกรรมของคนโบราณ วัดในตากใบหลายแห่งอายุเก่าแก่มากกว่าวัดใดๆ ของนราธิวาส สถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติมีน้อยกว่าด้านวัฒนธรรม ด้านเกษตรกรรมเป็นการเพาะปลูกข้าว ผลไม้ท้องถิ่น พื้นที่ปลูกยางพารามีน้อยกว่าเขตอื่นๆ การเดินทางเข้ามาสู่อำเภอตากใบ มี 2 เส้นทางหลักคือ เส้นทางจากกรุงเทพผ่านอำเภอเมื่อนราธิวาส ตามเส้นทางสาย 4084 สู่อำเภอตากใบโดยตรงด้วยถนนสี่ช่องจราจร กับอีกเส้นทางหนึ่งจากมาเลเซียผ่านอำเภอตุ้มปัด รัฐกลันตัน จากนั้นนั่งเรือข้ามฟากมายังด้านตากใบ อย่างไรก็ตามดูเหมือนตากใบจะเป็นเมืองปิดมากกว่าเมืองเปิด การใช้เส้นทางหมายเลข 4084 มักมุ่งผ่านไปอำเภอ สุโงโ-ลกต่อด้วยเส้น หมายเลข 4057 โดยไม่จำเป็นต้องผ่านตัวอำเภอตากใบ ปัจจุบันรัฐมีโครงการสร้างสะพานเชื่อมไทย-มาเลเซีย หากสำเร็จเชื่อว่าจะทำให้มีชาวมาเลเซียท่องเที่ยวในอำเภอตากใบมากขึ้น

เศรษฐกิจสำคัญของตากใบขึ้นกับการเกษตร ข้าว มะพร้าว ผลไม้ การค้า การประมง อุตสาหกรรมเกษตร เช่น กะปิ น้ำนูดู ฯลฯ มีงานหัตถกรรมพื้นบ้าน เช่น บาติก เสื้อกระจูด สานไม้ไผ่ ฯลฯ การค้าเป็นการติดต่อค้าขายกับประเทศมาเลเซีย เนื่องจากมีอาณาเขตติดต่อกับเปอากาลังกูโบว์ เขตตุ้มปัด รัฐกลันตัน ประชาชนที่อยู่ติดแม่น้ำประกอบอาชีพประมง บางส่วนทำนาข้าว อาจปลูกพืชไร่เพื่อบริโภคในครัวเรือนและจำหน่ายบ้างเพียงเล็กน้อย

ประชาชนร้อยละ 80 นับถือศาสนาอิสลาม ประมาณร้อยละ 20 นับถือศาสนาพุทธ มุสลิมส่วนใหญ่พูดภาษามลายูถิ่นปัตตานี ส่วนไทยพุทธพูดภาษาเจ๊ะเห หรือภาษาไทยถิ่นกลันตัน คติความเชื่อท้องถิ่น ประเพณีมีลักษณะบูรณาการวัฒนธรรมระหว่างไทยพุทธและมุสลิม เป็นสังคมพหุวัฒนธรรม เช่นเดียวกับอำเภออื่นๆ ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ แหล่งวัฒนธรรมสำคัญของอำเภอคือวัดชลธารา

สิงเห วัดนี้มักใช้ศูนย์กลางของงานประเพณีศาสนาของอำเภอ ในช่วงเดือน 5 ของทุกปี ประชาชนจะมาชุมนุมที่วัดนี้เพื่อร่วมสวดกระดูกตายหรือสวดบัว เป็นแหล่งสนามสอบนักธรรมของระดับเขต อำเภอตากใบมีวัดอยู่ 19 วัด ส่วนใหญ่เป็นวัดโบราณ ซึ่งมีประวัติเกี่ยวข้องกับวัดชลธาราสิงเห ศิลปโบราณวัตถุในวัดต่างๆ มีความสำคัญเพราะแสดงลักษณะศิลปวัฒนธรรมของตากใบในอดีตอย่างชัดเจน มีคุณค่าสูง กล่าวได้ว่า อำเภอตากใบเป็นแหล่งทรัพยากรด้านศิลปวัฒนธรรมสำคัญแห่งหนึ่ง ที่ควรทำการศึกษาค้นคว้าต่อไป (วรรณิภา ณ สงขลา, 2535) จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : วัดชลธาราสิงเห จังหวัดนราธิวาส กรมศิลปากร) ปัจจุบันทางเทศบาลตากใบได้วางยุทธศาสตร์การพัฒนา สนับสนุนให้วัดเป็นศูนย์อนุรักษ์ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมประเพณี เพื่อรักษาสิ่งดีงาม และความรักความสามัคคีของคนในชุมชน ให้ประชาชนตระหนักและเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อยู่ควบคู่กับชุมชนมายาวนาน อีกทั้งวางแผนการส่งเสริมการลงทุนพาณิชยกรรมและการท่องเที่ยว โดยพัฒนาทักษะความรู้แก่กลุ่มอาชีพ ให้มีความสามารถแข่งขันทางเศรษฐกิจ ส่งเสริมบทบาทของชุมชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวบริเวณชายแดนไทย-มาเลเซีย ให้มีความพร้อมในการสู่ประชาคมอาเซียน (รายงานผลการปฏิบัติงานประจำปี, 2557)

ภูมิหลังของชุมชนและวัด

จากการศึกษาทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีพบว่า ตากใบเป็นชุมชนโบราณของไทย ประชาชนนับถือศาสนาพุทธมาอย่างยาวนาน ปรากฏหลักฐานที่วัดโคกอิฐ ตำบลพร่อน ซึ่งอยู่จากวัดชลธาราสิงเห ประมาณ 10 กิโลเมตร พบชิ้นส่วนเป็นภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถังและหมิง สันนิษฐานว่าตากใบ อาจมีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17-18 อันเป็นยุคบุกเบิกสร้างบ้านแปลงเมืองครั้งหลังสุด (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์ : 2545) จากตำนานตากใบกล่าวว่า ในอดีตมีเรือแล่นมาถึงชายทะเล เมื่อถึงบริเวณนี้ถูกพายุฝนกระหน่ำจนเรืออัปปาง เมื่อกู้เรือได้แล้ว ชาวเรือนำใบเรือมาตากไว้ที่ชายทะเล ต่อมาจึงได้ชื่อว่า ตากใบ อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อสันนิษฐานอื่นๆ เช่นกล่าวว่า มีชายที่ชื่อตาบา เป็นคนแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในตากใบ ต่อมาก็มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยเพิ่มขึ้น รวมทั้งคนภาคกลางด้วย จนกลายเป็นชุมชนใหญ่ จึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่าบ้านตาบา แต่เดิมบ้านตาบาเป็นแขวงขึ้นกับรัฐกลันตัน ในเขตตำบลเจ๊ะเห หลังจากแบ่งเขตแดนตำบลเจ๊ะเหถูกแยกมาขึ้นกับรัฐไทย เหตุนี้ชาวกลันตันและชาวมลายูทั่วไป ยังคงเรียกด้วยความคุ้นเคยว่าอำเภอเจ๊ะเห (กองโบราณคดี 2535) ปัจจุบันตากใบเป็นเขตปกครองระดับอำเภอ อยู่ทางทิศใต้ของอำเภอเมืองนราธิวาส และถือเป็นอำเภอใต้สุดเขตสยามที่ติดอ่าวไทย เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดนราธิวาส โดยเฉพาะวัดชลธาราสิงเหจัดเป็นแหล่งศึกษาทางประวัติศาสตร์และศิลปะในระดับชาติด้วย

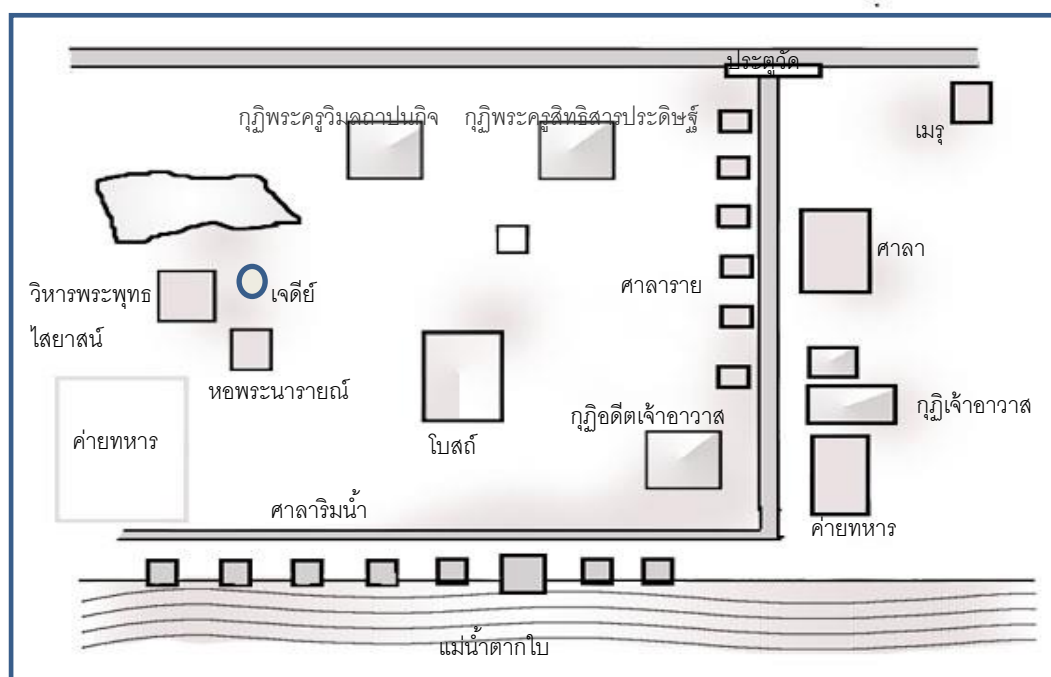

ภาพประกอบ 27 แผนที่ตั้งของวัดชลธาราสিংเห (ที่มา: Google map)

วัดชลธาราสিংเหสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2403 หรือในสมัยรัชกาลที่ 4 ในตำบลเจ๊ะเหปัจจุบัน ทิศเหนือของวัดจดแม่น้ำตากใบ ทิศตะวันออกจดตลาดตาบา ทิศใต้และทิศตะวันตกจดที่ดินของราษฎร สร้างบริเวณที่เคยเป็นป่าจาก ระหว่างพรุบ้านน้อยกับแม่น้ำตากใบ ซึ่งบางครั้งเรียกว่า วัดบ้านพรุ หรือวัดเจ๊ะเหตามชื่อหมู่บ้าน ผู้สร้างวัดคือพระครูโอบาสพุทธคุณ (พุ่ม) (กรมศาสนา, 2525) ครั้งนั้นอาจารย์พุ่มได้เดินทางมาถึงบริเวณนี้ ซึ่งเป็นป่ารกร้างว่างเปล่าไม่มีผู้คนอาศัยอยู่เลย แต่เนื่องจากเป็นที่ดินริมทะเลแม่น้ำตากใบ ซึ่งมีทิวทัศน์สวยงามอากาศดี เหมาะสำหรับการสร้างวัดมาก จึงได้ขอที่ดินบริเวณนี้ต่อพระยาเดชาอนุชิต ซึ่งขณะนั้นรัฐไทยแต่งตั้งมาเป็นพระยาปกครองรัฐกัณฑ์ (กองโบราณคดี 2535) บางตำนานกล่าวว่า ท่านพุดเคยเป็นเจ้าของวัดบางเตย วัดเกาะสวาดก่อนให้ศิษย์วัดเดินทางไปดินสร้างวัดแห่งใหม่ ท่านพอใจกับที่ดินแห่งใหม่จึงติดต่อพระยาเดชาอนุชิต แห่งรัฐกัณฑ์ องค์นี้บ้างเรียกตนกุสนีปากแดงเพราะมีรูปงามปากแดงระเรื่อ อาศัยอยู่เมืองโกตาบารู (ศูนย์ข้อมูลกลางกระทรวงวัฒนธรรม, 2554)

เมื่อสร้างวัดขึ้นมาแล้วขนานนามว่าวัดท่าพรุ บางคนเรียกว่าวัดเจ๊ะเห ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นวัดชลธาราสিংเห วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อประมาณ พ.ศ. 2426 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลไทย-อังกฤษได้ทำสนธิสัญญาที่เรียกว่าสนธิสัญญาแลกเปลี่ยนสิทธิสภาพนอกอาณาเขต เมื่อปี พ.ศ. 2452 ทำให้คนไทยต้องเสียดินแดนของไทย ๔ รัฐในแหลมมลายูให้กับอังกฤษ (ปะลิส ไทรบุรี กัณฑ์ ตังกานู) เพื่อแลกกับการยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต เพื่อให้ชาวอังกฤษและคนไทยในบังคับบัญชาของอังกฤษขึ้นศาลไทยยามที่ได้กระทำความผิด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้หยิบยกพุทธสถาน โดยอ้างโบราณสถานวัดชลธาราสিংเห รัฐบาลอังกฤษยอมรับเหตุผลในข้อนี้

จึงเลื่อนการปักปันเขตแดนถอยลงไปทางใต้จนถึงแม่น้ำโกลก ทำให้พื้นที่แถบอำเภอตากใบ อำเภอสุโขทัย-โกลก และอำเภอเวียงบางส่วนซึ่งเคยอยู่ในการปกครองของรัฐกัณฑ์ มีต้องตกเป็นของอังกฤษ จึงนับได้ว่าวัดชลธาราสিংเหเป็นวัดที่มีความสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ไทย และประชาชนร่วมกันขนานนามวัดนี้ว่า “วัดพิทักษ์แผ่นดินไทย” มาจนถึงทุกวันนี้ (วรรณภา ฦ สงขลา, 2535)

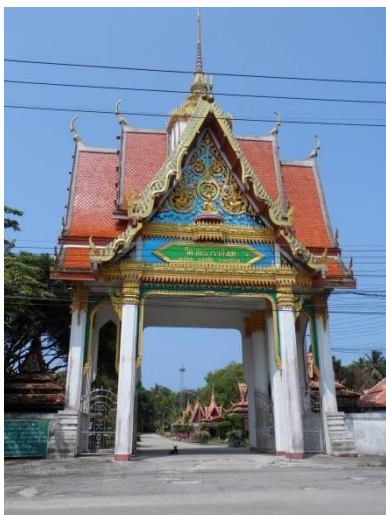
ภาพประกอบ 28 แผนผังวัดชลธาราสিংเห

ที่มา: วาดภาพโดยผู้ช่วยวิจัย

สิ่งก่อสร้างภายในวัด ศิลปะ และการตกแต่ง

งานก่อสร้างระยะแรกเป็นอาคารไม้ เช่น กุฏิ ศาลา ส่วนโบสถ์สร้างในน้ำที่เรียกว่านทีสีมา ต่อมาอาจารย์พุ่มได้สร้างอุโบสถบนพื้นดิน ให้พระไชยวัดเกาะสะท้อนเป็นช่างก่อสร้าง พระวินัยธรรม (จ้อย) และทิดชาวสงขลาช่วยเขียนภาพในโบสถ์และกุฏิพร้อมกับสร้างพระประธานในอุโบสถและกำแพงแก้วห้อมล้อม หลังจากนั้นได้สร้างกุฏิเพิ่ม วิหาร ศาลา หอระฆัง หอไตร ศาลาทำน้ำ อาคารต่างๆ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ผสมอิทธิพลตะวันตก วัดได้กลายเป็นศูนย์กลางประเพณีทางศาสนา ในอดีตมีพิธีรับเจ้าเข้าเมืองในวันสงกรานต์ มีการจัดขบวนแห่จากวัดชลธาราสিংเหไปตลาดตาบา ประชาชนในพื้นที่ยังเชื่อว่า พระประธานในโบสถ์มีความศักดิ์สิทธิ์ หากมีกรณีพิพาทเกิดขึ้น และพอจะให้ภัยกัน กำนันผู้ใหญ่บ้านที่ทำหน้าที่ไกลเกลี่ยกรณีพิพาทหรือตัดสินความประชาชนจะพาคุกรณีมาตีม่านสาบานในโบสถ์นี้ (วรรณภา ฦ สงขลา, 2535) ปัจจุบันความเชื่อถือในเรื่องคำสาบานลดลงมาก สถานการณ์ความไม่สงบส่งผลให้ประเพณีบางอย่างงานวัดตอนกลางคืนถูกยกเลิก ผู้มาร่วมงานต่างถิ่นน้อย รวมถึงชาวมาเลเซียลดลงมากกว่าแต่ก่อนจำนวนมาก ศิลปะสิ่งก่อสร้างในวัดแยกออกได้ ดังนี้

1. โบสถ์ตั้งอยู่บริเวณใจกลางของวัด หันด้านหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องดินเผา หลังคาซ้อนสามชั้นสามดับ ประดับช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ หน้าบันประดับด้วยปูนปั้นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ตั้งเสานางเรียงทรงสี่เหลี่ยมรับคานและเชิงชายเครื่องบน ประติมากรรมและหน้าต่างก่อเป็นซุ้มมงกุฎ มีกำแพงแก้วและใบเสมาล้อมรอบ ภายในโบสถ์ประดิษฐานพระประธานปางมารวิชัย เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนต่าง ๆ เช่น เสด็จลงจากดาวดึงส์ เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ พระพุทธเจ้าโปรดพระพุทธรูปเป็นต้น ไตรภูมิ และภาพเทพชุมนุมด้วย ภาพจิตรกรรมฝาผนังสะท้อนถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนท้องถิ่นและการรับวัฒนธรรมจากภายนอกเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นการแสดงงิ้ว ชาวจีนไว้ผมเปียที่กำลังหาบสินค้าออกขาย ภาพกองเกวียนคาราวานค้าขายสินค้า และภาพเรือแพชนิดต่าง ๆ บริเวณเชิงชายด้านนอกเขียนรูปเป็นตอนๆ รูปหนึ่งเป็นหนุมานกำลังดูดวงดาวกับพระจันทร์เสี้ยว ซึ่งหาชมได้ด้วย

ภาพประกอบ 29 ประตูวัด

ภาพประกอบ 30 โบสถ์วัดมณีมาวาส

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 15 มิถุนายน 2558

2 พระพุทธไสยาสน์ สร้างจากปูนปั้น มีพุทธลักษณะงดงาม ประดิษฐานอยู่ในวิหาร สร้างสมัยของพระครูสิทธิสารประดิษฐ์หรือพระครูสิทธิสารวิหาวัตร พระเศียรหันไปด้านทิศใต้ หลังพระกรมีอักษรจารึกผู้สร้างและปี พศ. 2484 พระพักตร์ลงรักปิดทอง องค์พระประดับกระจก สุานพระ ประดับด้วยขามกระเบื้องโบราณ ทั้งเครื่องถ้วยยุโรป จีน และญี่ปุ่น แสดงฝีมือช่างท้องถิ่นที่สวยงาม เครื่องถ้วยขามบางส่วนมีคนสกัดจนหลุดออกไป นับเป็นแหล่งศึกษาเครื่องถ้วยกระเบื้องโบราณอีกแห่งหนึ่ง

3. เจดีย์ ตั้งอยู่ด้านตะวันออกของวัด ก่ออิฐถือปูน ทรงลังกา สุานเจดีย์เป็นทรงสี่เหลี่ยมทรงสูงและกว้างแบบฐานประทักษิณ มีระเบียงและพนักกันรอบเจดีย์ องค์ระฆังกลมค่อนข้างเพรียวต่อจากคอระฆังขึ้นไปเป็นบัลลังก์ ก้านฉัตร ยอดทำเป็นปล้องไฉนจนถึงปลียอด มีลูกแก้วอยู่ตรงปลายสุด

4. ภูอิติตเจ้าอาวาส เป็นอาคารไม้ 2 ชั้นยกพื้นสูง หลังคาเป็นทรงปั้นหยาซ้อนชั้นบน 2 ชั้น มุงกระเบื้องดินเผาตกลงมา มีฝ้าไม้กันโดยรอบแล้วเป็นหลังคาอีกชั้นที่ยื่นออกโดยรอบ ด้านหน้าเป็นชานและสร้างมุขยื่นออกมา ภายในมุขก่อบันไดโถง ด้านซ้ายขวาของมุขทำเป็นซุ้มและบันไดขึ้นแคบๆ ขึ้นไปถึงชานซุ้มประตูข้างมุขโถงทำเป็นหลังคาซ้อน 3 ชั้น คล้ายยอดซุ้มมงกุฎ หน้าบันของภูอิติตปรากฏจิตรกรรมรูปครุฑหยุดนาค ภายในภูอิติตบนเพดานมีภาพจิตรกรรมรูปพระจันทร์ทรงราชรถเทียมม้าและดวงดารา พระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมสิงห์ โดยมีพื้นหลังเป็นรูปหงส์ นก ผีเสื้อ และลายดอกไม้ร่วง

ภาพประกอบ 31 ภูอิติตเจ้าอาวาส

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 15 มิถุนายน 2558

5. ภูอิติตเจ้าอาวาสประดิษฐ์ เป็นอาคารไม้ยกพื้นสูง เชิงชายประดับลายฉลุไม้ตกแต่งสวยงาม หลังคาทรงปั้นหยา มุงกระเบื้องดินเผา ด้านหน้าภูอิติตเป็นบันไดคอนกรีต หน้าบันได้ทำเป็นรูปนาคปลายหางโค้งรองรับกับหลังคามุข หลังคาภูอิติตเป็นหลังคาซ้อนกันหลายๆ ชั้น ตรงยอดหลังคาและปลายมุขหลังคาทำเป็นรูปหัวนาคหรือหางหงส์ บนยอดหลังคาทำลายเครื่องเคลือบ หน้าบันเขียนเป็นภาพพุทธประวัติตอนปรินิพพาน ภายในภูอิติตปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนังหลายภาพ เช่น บานประตูเป็นภาพทวารบาล ภายในเป็นรูปพระอาทิตย์ พระจันทร์ เทวดา รามสูรและเมฆลาอยู่บนเพดาน, บนไม้คอสองมีภาพต้นนารีผลที่มีฤๅษี วิทยาธร นักสิทธิ์ และคนธรรพ์คอยเก็บลูกนารีผล, ภาพพุทธประวัติตอนพระอินทร์ทรงพิณสามสาย เป็นต้น ปัจจุบันใช้เป็นสถานที่จัดแสดงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นวัดชลธาราสิงเห

6. ภูอิติตเจ้าอาวาสประดิษฐ์ หรือภูอิติตท่านคง เป็นภูอิติตไม้ยกพื้นสูง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของภูอิติตเจ้าอาวาสประดิษฐ์ หลังคาทรงปั้นหยา มุงกระเบื้องดินเผา มีไม้ฉลุประดับหลังคา ตอนหน้าเป็นมุข หลังคามุขประดับช่อฟ้าและหางหงส์ หน้าบันมุขเป็นปูนปั้นพระพุทธรูปปางสมาธิ มีพระอัครสาวกนั่งประคองอัญชัญทั้งสองข้าง มีอักษรจารึกปีที่สร้าง ภายในปรากฏจิตรกรรมรูปพระจันทร์ทรงราชรถเทียมม้า และพระอาทิตย์

ทรงราชรถเทียมราชสีห์ มีพื้นหลังเป็นลายช่อดอกไม้ร่วง ที่มีมุมเป็นลายค้ำจางควม บนคานเขียนลายประจำยามกรวยเชิง ที่ไม้คอสองทั้งสี่ด้านเขียนลายประจำยามก้านขดและเฟืองอุบะ

ภาพประกอบ 32 ภูมิพระครูสิทธิสารประดิษฐ์
และพิพิธภัณฑวัดชลธาราสিংเห

ภาพประกอบ 33 ภูมิพระครูวิมลสถาปนกิจ

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 15 มิถุนายน 2558

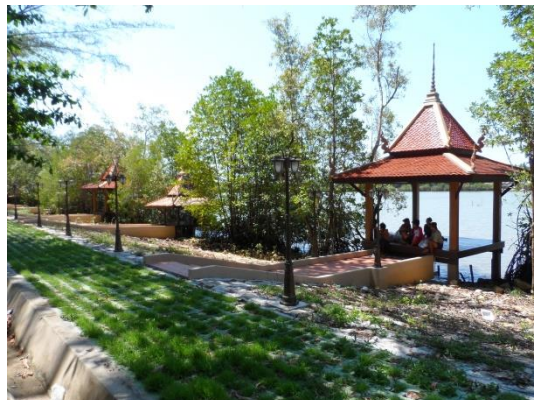
7. หอระฆัง ภายในวัดชลธาราสিংเหมีหอระฆัง 2 หลัง โดยหอระฆังทางด้านตะวันออกของภูมิเจ้าอาวาสมีลักษณะเป็นหอระฆัง 3 ชั้น หลังคาทรงมณฑป ฝาผนังหอระฆังชั้นบนเป็นฝาไม้ มีช่องหน้าต่างขนาดเล็ก มีลวดลายประดับคล้ายฝาผนังภูมิเจ้าอาวาส ภายในหอระฆังมีระฆัง 2 ใบ มีจารึกบอกปีสร้าง ส่วนอีกหลังหนึ่งคือ หอระฆังจัตุรมุข เดิมเป็นหอไตรกลางน้ำตั้งอยู่ทางหมู่ภูมิสิทธิสารประดิษฐ์ ลักษณะเป็นอาคารไม้สูง 2 ชั้น ยอดมณฑปประดับช่อฟ้า หางหงส์ มุงกระเบื้องดินเผา

8. หอพระนารายณ์ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีมุขด้านหน้าและประตูทางเข้า 3 บาน หลังคาทรงมณฑป 4 ชั้นมุงด้วยกระเบื้องดินเผา ส่วนยอดหลังคาก่อปูนซีเมนต์ ภายในมีรูปพระนารายณ์ 4 กรอยู่หนึ่งองค์ ด้านหลังเป็นฐานชุกชีที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยจำนวน 3 องค์ บนเพดานบริเวณมุขด้านหน้าปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนังรูปดวงดารา พื้นหลังเป็นสีขาว มีรูปผีเสื้อ หงส์ ช่อดอกไม้ และดาวเล็ก ๆ กระจายอยู่โดยทั่วไป การมีหอพระนารายณ์ภายในวัดชลธาราสিংเห ไม่ได้หมายความว่ามีความถึงมีชาวตากใบนับถือศาสนาฮินดูร่วมกับศาสนาพุทธ แต่ทำเป็นที่ระลึกและเป็นสถานที่บรรจุอัฐิของโนรากอ (นายกอ) เนื่องจากโนรากอมักสวมบทบาทเป็นพระนารายณ์ (วรรณภา ณ สงขลา, 2535)

9. ศาลาริมน้ำ ตั้งอยู่ด้านหน้าอุโบสถ ริมฝั่งแม่น้ำตากใบ เป็นศาลาโถง ยอดทรงมณฑป ลดหลั่นอย่างสวยงาม

ภาพประกอบ 34 ศาลารายริมทาง

ภาพประกอบ 35 ศาลารายริมน้ำ

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 15 มิถุนายน 2558

ลักษณะเด่นของแหล่งศิลปวัฒนธรรม

วัดชลธาราสিংเหมีคุณค่าและลักษณะเด่นๆ ดังนี้

1. เป็นวัดสำคัญทางประวัติศาสตร์ปกครองไทย วัดชลธาราสিংเหมีปรากฏอยู่ในเอกสารประวัติศาสตร์และการท่องเที่ยว ทำให้วัดมีชื่อเสียงทั้งในประเทศไทยและมาเลเซีย กล่าวคือ เมื่อครั้งรัฐบาลอังกฤษกำลังยึดครองหัวเมืองมลายู และตกลงกับฝ่ายไทยในการปักปันเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับมลายูของอังกฤษ ครั้งนั้นตากใบขึ้นกับรัฐกลันตัน ฝ่ายอังกฤษเดินทางมาสำรวจเขตแดนมาจนถึงบ้านปลักเล็ก ซึ่งอยู่ถัดออกไปจากวัดชลธาราสিংเห ประมาณ 25 กิโลเมตร แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทักท้วง ให้เหตุผลว่า วัดชลธาราสিংเหเป็นวัดไทย มีศิลปวัฒนธรรมอันเป็นมรดกทางพุทธศาสนา มาช้านาน ดินแดนนี้จึงควรอยู่ในการพิทักษ์รักษาของประเทศไทย พุทธศาสนสถานมีคุณค่าสูง หากอยู่ในการปกครองของมลายู ซึ่งนับถือศาสนาอิสลามอาจถูกทอดทิ้งหรือทำลาย จึงเลื่อนการปักปันเขตแดนไปทางใต้จนถึงแม่น้ำสุโหงโก-ลก ความสำคัญนี้จึงทำให้ถูกเรียกว่าวัดพิทักษ์ถิ่นแดนไทย (กองโบราณคดี, 2535)

2. เป็นวัดที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งมีเจ้าหน้าที่ประจำให้บริการความรู้ หากจะรู้จักหรือทำความเข้าใจกับวิถีวัฒนธรรมของชาวตากใบ มีแหล่งศึกษาที่วัดชลธาราสিংเห สืบเนื่องจากวัดได้มอบอาคารหลังหนึ่ง ซึ่งเดิมเป็นกุฏิของพระสิทธิสารประดิษฐ์ให้ก่อตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมได้ทุกวัน ตัวอาคารมีความสวยงาม ด้วยงานไม้แกะสลักตกแต่ง ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภายในจัดตั้งโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ บอร์ดนิทรรศการเล่าเรื่องประวัติชุมชน เช่น ธรรมมาศแบบต่างๆ เช่น แบบเรือนยอดแบบแท่น ตู้ลายรดน้ำ ธรรมมาศลายรดน้ำที่รัชกาลที่ 6 สร้างถวายรัชกาลที่ 5 ในงานพระบรมศพ แสดงวิถีชีวิตเกี่ยวกับการทำปลากูเลา กฤษ บาดิก แสดงเครื่องมือทำนา คันไถ แกะเกี่ยวข้าววนนอกจากนี้แสดง

ประวัติศาสตร์การเมืองไทย การเสียดัฐไทยบุรี กลันตัน ตรังกานู ปะลิสให้แก่อังกฤษ การทำสนธิสัญญา ไทย-อังกฤษ เมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2551 โดยมีหุ่นจำลองบุคคลกำลังทำสัญญา แม้เป็นพิพิธภัณฑสถานเล็กๆ แต่มีคุณค่าและความสำคัญสำหรับคนไทย การมีพิพิธภัณฑสถานในวัดนอกจากทำให้วัดมีผู้มาเยี่ยมชมมากขึ้นแล้ว ยังทำให้ชุมชนกับวัดมีความสัมพันธ์อย่างเหนียวแน่น จากการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชน ส่งผลให้เกิดความภาคภูมิใจในมรดกวัฒนธรรมของตนเอง

3. เป็นวัดที่มีเรือนไม้แบบขนมปังขิงสวยงามแห่งหนึ่งในภาคใต้ คำว่าขนมปังขิง หมายถึง ลักษณะงานตกแต่งสถาปัตยกรรมที่ฉลุลวดลายประกอบตามชายคา ช่องลม หัวประตูหรือหน้าต่าง รั้วอิทธิพลศิลปะสมัยวิกตอเรียนในยุโรปซึ่งเรียกว่า Gingerbread Style หรือขนมปังขิง เหตุที่เรียกเช่นนี้เพราะว่า ดูคล้ายกระดาษห่อขนมปังขิงที่มักฉลุลายตกแต่งคล้ายลูกไม้ เป็นที่นิยมในสมัยสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียน อิทธิพลนี้เข้าสู่ภาคใต้หรือแหลมมลายูตามอิทธิพลของเจ้าอาณานิคม ดังปรากฏอยู่ในหลายแห่ง เช่น อาคารพิพิธภัณฑสถานของรัฐบาลกลันตัน เรือนคหบดีในภูเก็ตสมัยโบราณ ในวัดชลธาราสิ่งเหมีอาคารไม้แบบขนมปังขิงปรากฏอยู่ 3 หลังคือ กุฏิพระครูสิทธิสารประดิษฐ์ซึ่งปัจจุบันจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑสถาน กุฏิพระครูวิมลสถาปนกิจ และกุฏิพระครูมงคลเลขการ ปัจจุบันได้มีการซ่อมสงวนรักษาทาสีใหม่ โดยสำนักงานศิลปากร เขต 13 สงขลา ทำให้วัดมีอาคารสวยงาม ดึงดูดใจสายตานักท่องเที่ยวมากขึ้น

ความน่าสนใจของอาคารนี้ยังอยู่ที่การแสดงเอกลักษณ์ท้องถิ่น และภูมิปัญญาของบรรพชน โดยเฉพาะการออกแบบที่เน้นความสมส่วน สมดุล และเอกภาพ เน้นความสำคัญของมุขโถงอยู่กึ่งกลางอาคาร ตามอิทธิพลของชาวตะวันตกที่เข้ามามีอิทธิพลในแหลมมลายู แต่ตั้งเสายกพื้น โคนเสามีต้นเสาปูนรองรับ อันเป็นลักษณะของเรือนภาคใต้ ขณะเดียวกันทำฝาผนังอย่างเรือนเครื่องสับ มีการทำหลังคาซ้อนลดหลั่นหลายระดับ คงลักษณะเหมือนอาคารพุทธศาสนสถานทั่วไป เรือนไม้ฉลุไม้อย่างเรือนขนมปังขิงยังสะท้อนถึงพหุลักษณะทางศิลปกรรม และสังคมพหุวัฒนธรรมชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย

4. เป็นศูนย์รวมของชาวไทยพุทธในเขตชายแดนภาคใต้ ทางฝั่งตะวันออก เนื่องจากตั้งอยู่ในทำเลติดเขตแดนไทย-มาเลเซีย อยู่ในชุมชนไทยที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของจังหวัดนราธิวาส และเป็นหนึ่งในจำนวน 20 วัดของอำเภอตากใบ ซึ่งถือว่าเป็นอำเภอที่มีวัดมากที่สุดของจังหวัดนราธิวาส วัดชลธาราสิ่งเหมีถือเป็นศูนย์กลางของวัดทั้งหมด พระวัดต่างๆ จะมาสอบนักธรรมที่วัดแห่งนี้ เจ้าอาวาสวัดในอดีตหลายรูปเคยดำรงเป็นเจ้าคณะอำเภอ และเจ้าคณะจังหวัด วัดเคยได้รับเกียรติภูมิเป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง ความเป็นศูนย์รวมยังสะท้อนได้จากการเดินทางของชาวไทยพุทธ เชื้อสายสยามในมาเลเซีย หากเดินทางมายังตากใบหรือพื้นที่อื่นๆ จะแวะชมหรือหาข้อมูลเบื้องต้นที่วัดชลธาราสิ่งเหเป็นแห่งแรก คนสยามในมาเลเซียไปหาดใหญ่ นิยมแวะมาพักที่วัดนี้ก่อน ดังคำพูดที่ว่า “วัดเป็นจุดนัดพบของชาวมาเลย์ ไปเที่ยว ไปไหน มาไหน ก็มาพักที่วัด วัดมีห้องพัก หมอน มีฟูกเรียบริ้วๆ เงินแล้วแต่ความศรัทธาของคนในชุมชน” (ท่านชู, ผู้ให้สัมภาษณ์, 2558) อาจกล่าวได้ว่าวัดชลธาราสิ่งเหเป็นทั้งที่พักพิง ที่บำเพ็ญบุญทางศาสนา และสถานที่ท่องเที่ยวเชิงศาสนา

5. เป็นวัดที่มีกษัตริย์ไทยและราชวงศ์เสด็จมาเยือนหลายพระองค์ องค์แรกคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี พ.ศ. 2486 โดยเรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดช ขณะนั้นพระครูโสภาสพุทธคุณ (เกี้ยว) ซึ่งเดิมอยู่วัดพันโน กลันตัน และพระปลัดจันทร์ เจ้าอาวาสวัดชลธาราสিংเห พร้อมพระสงฆ์ 50 รูป ไทยและมาเลย์ ตลอดจนราษฎรจำนวนมาก พระองค์ถวายปัจจัยบำรุงวัด แล้วประทับศาลาทำน้าหน้าวัด เพื่อทอดพระเนตรการแข่งเรือ อีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2518 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จมา ในปี พ.ศ. 2534 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงนำนักเรียนนายร้อย (จ.ป.ร.) มาทัศนศึกษา อันเป็นประจักษ์พยานแสดงถึงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ และศิลปวัฒนธรรมสำคัญของชาติ จึงกล่าวได้ว่า เป็นวัดที่มีจุดเด่นด้วยศักยภาพในการโน้มน้าให้เดิน ทางเข้ามาเยี่ยมชม (วรรณิกา ณ สงขลา, 2535)

4.3.1 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่งศิลปวัฒนธรรม

สภาพวัดชลธาราสিংเห มีลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม หากดูแตกต่างจากวัด พุทธาวาส กล่าวคือ วัดพุทธาวาสมีภูมิทัศน์และสิ่งปลูกสร้างลดระดับเป็นขั้นๆ ตามเนินเขา ส่วนวัดชล ธาราสিংเห มีลักษณะพื้นราบติดแม่น้ำ และอยู่ใกล้ทะเล ทำให้วัดมีบรรยากาศรื่นรมย์ มีลมทะเลพัดพา ถ่ายเทเย็นสบายตลอดเวลา อีกทั้งปลอดจากยานชุมชน ทำให้เงียบสงบ เหมาะแก่การเข้ามาแสวงบุญ แต่ เดิมด้านหน้าอยู่ทางตะวันออกติดแม่น้ำ เมื่อมองจากริมฝั่งจะเห็นโบสถ์เด่นตระหง่าน มีภูมิทัศน์วัฒนธรรม ที่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ลักษณะเด่นร่วมกันนี้ก่อให้เกิดมิติลักษณะต่างๆ ดังนี้

ลักษณะร่วมที่แสดงออกถึงวัฒนธรรมท้องถิ่น

สภาพของสิ่งปลูกสร้าง ป่าไม้ แม่น้ำ และชายทะเลคือสิ่งที่สะท้อนความเป็นภาคใต้ แต่หาก พิจารณาเฉพาะงานสถาปัตยกรรมนับเป็นอาคารไม้แกะสลักลายตกแต่ง ที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาคนใน ชุมชน แม้งานฉลุไม้ตกแต่งจะพบเห็นในภูมิภาคอื่นๆ ด้วย แต่ในพื้นที่นี้ก็มีลักษณะพิเศษที่ตัวอาคารสิ่งปลูก สร้างเพิ่มรายละเอียดโดยเฉพาะการลงสีหลากหลาย การเน้นระเบียบของการต่อไม้ การมีอาคารไม้ที่ สวยงามดูประสานกลมกลืนกับต้นไม้รอบข้าง รวมถึงธรรมชาติดั้งเดิมรอบวัดที่ยังเหลืออยู่มาก ภูมิทัศน์ของ วัดยังเชื้อต่อการชื่นชม ด้วยลักษณะที่มีศาลาจำนวนมากออกแบบแตกต่างกันไป วางเรียงรายตามถนน ภายในวัดและริมแม่น้ำ ศาลาเหล่านี้บางอย่างมีการดัดแปลงขึ้นใหม่ แต่ก็สะท้อนลักษณะท้องถิ่น โดยเฉพาะงานไม้แกะสลักตกแต่ง โบสถ์มีขนาดเล็ก มีภาพประดับสอดแทรกภาพคนมุสลิม ลักษณะการ ออกแบบดูพิถีพิถันกับการสรรหาภาพประกอบ โบสถ์ตั้งอยู่ตำแหน่งกลางวัด ในพื้นที่โล่งบนดินปนทราย ขณะที่อาคารอื่นวางห้อมล้อม สะท้อนนัยการเป็นศูนย์กลางจักรวาล ตำแหน่งโบสถ์คือเขาพระสุเมรุ ด้านหน้าเป็นน้ำ ด้านหลังเป็นป่าคือ นัยของขอบเขตชั้นหิมที่แม่น้ำมีลูกนิมิตเป็นเครื่องหมาย แม่น้ำและ ป่าไม้คือสัญลักษณ์หนึ่งที่พระพุทธองค์อนุญาตให้ใช้กำหนดเขตหิมมา ภายในวัดยังประกอบด้วยพระ นารายณ์ พระพุทธไสยาสน์ที่มีกระเบื้องถ้วยประดับจำนวนมาก อันช่วยสะท้อนวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างหนึ่ง

การที่ท้องถิ่นยอมรับคติความเชื่อจากหลายศาสนาและรับอิทธิพลศิลปะจากต่างชาติ มีเหตุจากวิถีชาวน้ำมาแต่อดีต การสร้างวัดริมแม่น้ำในอดีตก็เพื่ออำนวยความสะดวกต่อการเดินทาง ปัจจุบันแม้มีแม่น้ำอยู่ติดวัดไม่ได้เอื้อต่อการเดินทางใดๆ ทางเข้าวัดได้ย้ายไปอยู่หลังโบสถ์ แม่น้ำเหล่านี้ช่วยส่งเสริมบรรยากาศให้วัดน่าอภิรมย์ เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของคนในท้องถิ่น

ลักษณะร่วมที่ก่อให้เกิดพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจ

สภาพภูมิทัศน์ที่อยู่ริมน้ำกับศาลาหย่อนใจที่สร้างเรียงรายอยู่ริมตลิ่ง สร้างบรรยากาศน่าอภิรมย์ ด้วยลักษณะศาลาที่สะท้อนความเป็นท้องถิ่น ศาลาเป็นทรงสี่เหลี่ยมยอดพีระมิดซ้อนชั้นดูคล้ายอาคารไม้สมัยโบราณ ในรัฐกลันตันก็มีอาคารที่มีลักษณะยอดเช่นนี้ ปรากฏเป็นมัสยิดแห่งหนึ่ง การออกแบบเป็นศาลาริมน้ำ เปิดโล่งเสาปักลงน้ำสะท้อนภูมิลักษณะของวัด ขณะเดียวกันสะท้อนวิถีชีวิตคนตากใบ ดังพบว่า ศาลาเหล่านี้ได้ใช้ประโยชน์แตกต่างกันไป ประการแรกเป็นที่พบปะสนทนากับญาติมิตรสหาย คนในชุมชนนิยมนัดพบกันในศาลานี้ ประการที่สองเป็นที่รับประทานอาหารกลางวัน ซึ่งชาวบ้านในชุมชนบางครั้งต้องการเบียดเบียนบรรยากาศในพื้นที่ใหม่ๆ ประการที่สามเป็นที่นอนหลับกลางวัน เนื่องจากอากาศเย็นสบาย สงบเงียบ ลมโชยตลอดเวลา และสุดท้ายเป็นที่ให้อาหารปลาหรือโปรยทาน อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าผู้ใดต้องการใช้ก็ให้จัดการกวาดเช็ดด้วยตนเอง รับผิดชอบกำจัดขยะแสดงถึงความมีวินัยของคนในพื้นที่และความเคารพต่อสถานที่อันเป็นมรดกชุมชน

ลักษณะร่วมที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์มรดกท้องถิ่น

การอนุรักษ์เป็นการรักษาสภาพไว้คงเดิม เป็นทั้งการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมดั้งเดิม คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมต่อการอนุรักษ์ พื้นฟู ดังเห็นได้จากการมีอาสาสมัครชาวบ้านเข้ามาเป็นยามปกป้องวัด การเข้ามาทำหน้าที่ผู้ดูแลพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น และการปลูกฝังเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ให้รักมรดกท้องถิ่นผ่านโครงการต่างๆ ที่หน่วยงานรัฐจัดขึ้น สภาพที่ตั้งของวัดแต่เดิมเป็นป่าผสมผืนทรายริมทะเล ความสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมโน้มนำให้ผู้คนเข้ามาตั้งหลักแหล่งกลายเป็นชุมชนชนบท ต่อมาเมื่อมีพัฒนาการทั้งด้านแรงงาน ความรู้ เทคโนโลยีมีมากขึ้นก็ได้ปรับภูมิทัศน์เพื่อสนองความต้องการต่อการดำรงชีวิต โดยเฉพาะวัดที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ขณะเดียวกันก็ไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดั้งเดิม จึงทำให้วัดมีลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม สภาพเช่นนี้อยู่ในจิตสำนึกและความรับผิดชอบของคนในชุมชน โดยไม่ต้องทำให้สูญเสียสมดุลของธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็ป้องกันวัฒนธรรมใหม่ๆ เข้ามา จิตสำนึกนี้ต้องขับเคลื่อนด้วยกลไกของรัฐ โดยเฉพาะสำนักงานวัฒนธรรมอำเภอ หรือสำนักงานศิลปากร เขต 13 ที่มีหน้าที่ปลูกฝังให้คนในท้องถิ่นหวงแหนมรดกของตนเอง

อย่างไรก็ตามพบว่าความต้องการรักษาวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมให้เป็นหนึ่งเดียวไม่อาจพึงรัฐเท่านั้น หากเป็นคนที่ชุมชนเองที่ต้องมีส่วนร่วมผ่านกระบวนการเรียนรู้ ปัจจุบันพบว่าวัดแห่งนี้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นคนในท้องถิ่นแต่วัดก็พึ่งงไว้ได้ด้วยการเป็นที่พึ่งทางใจ ปัจจุบันวัดยังจัดงานบุญประเพณีทุกปียังมีพิธีสวดบวชของบรรพบุรุษ เปิดพิพิธภัณฑ์บอกเล่าประวัติศาสตร์ และวิถีชีวิตชุมชน สภาพวิถีชีวิตเช่นนี้เอกภาพของธรรมชาติและวัฒนธรรมยังคงอยู่ได้ก็ด้วยบทบาทของคนในชุมชนด้วย

4.3.2 การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม

วัดชลธาราสিংห์ตั้งอยู่ในพื้นที่มีสถานการณ์ความไม่สงบ และอยู่ในทำเลที่ชนบท ที่แวดล้อมด้วยป่าละเมาะ แม่น้ำ ฟุงนา สถานที่ราชการคือ โรงเรียนวัดชลธาราสিংห์ทางด้านทิศใต้ ห่างออกมาจากย่านชุมชนหนาแน่น ซึ่งต่างจากวัดพุทธาธิวาส ซึ่งอยู่ใจกลางย่านชุมชน การจัดการวัดมีแผนงานทั้งระยะสั้น ระยะยาว แผนระยะสั้นคือ กิจกรรมประจำปี ซึ่งได้แก่ ประเพณีทางศาสนาตามวันสำคัญ ประเพณีสำคัญที่ผู้คนร่วมงานจำนวนมากทั้งคนในพื้นที่และต่างถิ่นคือ ประเพณีกฐินพระราชทาน ยังมีเจ้านายผู้ใหญ่เป็นประธานทางวัดจะต้องจัดเตรียมมาก ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีบั้งสุกซึ่งจัดในวันเดียวกัน ประเพณีเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนจากเทศบาลส่วนหนึ่งด้วย รวมถึงแผนการจัดเวรยามเพื่อรักษาความปลอดภัยให้กับวัด แผนระยะยาวได้แก่ แผนงานปรับปรุงสถานที่ได้แก่ ภูมิทัศน์ ปรับปรุงสถานที่ สร้างห้องน้ำ ซึ่งต้องพิจารณาจากงบประมาณ กล่าวคือเป็นการดำเนินแผนทั้งทางกายภาพและแผนทางสังคม

ทางด้านกายภาพถูกจัดแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเป็นความรับผิดชอบของวัด อีกส่วนหนึ่งเป็นความรับผิดชอบของสำนักงานศิลปากร เขต 13 สงขลา โดยใช้ถนนและตัวอาคารเป็นเส้นแบ่ง เมื่อเข้าสู่ประตูวัดมีถนนซึ่งพาดผ่านจากประตูหน้าวัดไปจรดริมแม่น้ำหลังวัด โดยให้ด้านซ้ายของถนนอยู่ในความดูแลของวัด ด้านขวาอยู่ในความดูแลของสำนักงานศิลปากร เขต 13 ทั้งนี้เน้นเฉพาะที่กำหนดเป็นเขตโบราณสถานอันทรงคุณค่าแก่การอนุรักษ์ การวางแผนของวัดด้านการปรับปรุงภูมิทัศน์จึงกระทำเพียงบางส่วน ทางวัดไม่สามารถวางแผนงานได้เต็มที่ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“อยากจะทำภูมิทัศน์ให้ดูดีกว่านี้ เมื่อ 2-3 ปีที่แล้ว ได้รับเงินจากการท่องเที่ยว 9 ล้าน แต่ตกไปอยู่ในมือผู้รับเหมา ให้กรมศิลปากรดูแล”

(พระครู, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2558)

จากบทสัมภาษณ์สะท้อนให้เห็นถึง ความต้องการของเจ้าอาวาสในการจัดสภาพภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม แต่เงินไม่เพียงพอ การจัดสรรเพื่อการอนุรักษ์พื้นที่พุ่มจำนวนมากเน้นองค์กรใดองค์กรหนึ่งมากกว่า ให้เจ้าของพื้นที่โดยตรง ปัจจุบันเงินที่นำมาใช้วางแผนปรับปรุงนอกเขตการควบคุมจากกรมศิลปากร ใช้จ่ายได้ของวัดจากเงินทอดกฐิน เงินบริจาค ซึ่งมีจำนวนน้อย เนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบ

“ก่อนมีเหตุการณ์ นักท่องเที่ยวมาจากบางกอก มาทอดผ้าป่า ตอนหลังไม่ค่อยมี... แผนงานจะแก้ไขเฉพาะหน้า วางแผนล่วงหน้าไม่ได้ ทำแบบพลการไม่ได้ ต้องขออนุญาต”

(พระครูโสภาชลธาร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2558)

จากบทสัมภาษณ์ยังพบประเด็นที่สามารถวิเคราะห์ได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ของวัดต่อการวางแผนระยะยาวมีน้อยกว่าระยะสั้น เพราะเหตุการณ์ข้างหน้าเป็นสิ่งที่คาดการณ์ได้ยาก การวางแผนล่วงหน้านาน ๆ สร้างปัญหา ด้วยปัจจัยคือจำนวนคน เช่น กำหนดจัดงานสงกรานต์ซึ่งทุกปีจะมีการแห่ตามตลาด หากมีเหตุการณ์รุนแรงก่อนหน้าเล็กน้อย ย่อมส่งผลกระทบต่อจำนวนคนมีน้อย การประสานงานกับฝ่ายความมั่นคงกระทำถี่ขึ้น และอีกปัจจัยหนึ่งคือความสามารถควบคุมสิ่งก่อสร้างของวัดได้ทั้งหมด การแบ่งส่วนความรับผิดชอบทำให้บางครั้งต้องรองบประมาณหรือคนเข้ามาช่วยเหลือจากส่วนกลาง ซึ่งบางครั้งอาจล่าช้า การวางแผนต้องเป็นไปตามที่กรมศิลปอนุมติ ต่างจากในส่วนที่วัดรับผิดชอบที่สามารถวางแผนได้ แผนงานวัดแม้เป็นเรื่องเล็กๆ แต่สำคัญกว่า ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“อาตมาจะวางแผนปรับปรุงห้องน้ำ สร้างห้องน้ำเพิ่ม ต้องให้ความสำคัญกับห้องน้ำ” จากการสังเกตวัดชลธาราสิ่งเหมีห้องน้ำจำนวนมาก หลังหนึ่งมีถึง 20 ห้อง หากเจ้าอาวาสยังเห็นว่าไม่เพียงพอ มีห้องน้ำจำนวนมาก สะอาดเป็นแรงจูงใจให้ร่วมงาน มาท่องเที่ยวได้มาก อาจกล่าวได้ว่า แผนการเล็กน้อยเช่นนั้นส่งผลต่อการท่องเที่ยวระยะยาว โดยหน่วยงานรัฐที่สนับสนุนโครงการอาจไม่เห็นความสำคัญ พระสงฆ์จะเป็นกลไกให้เกิดขึ้นได้

แผนงานที่จำเป็นที่สุดในภาวะปัจจุบันคือ การจัดระบบเวรยามเพื่อป้องกันเหตุร้ายกับวัดและพระสงฆ์ การจัดเวรยามได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน และฝ่ายทหาร ทางทิศใต้ของวัดเป็นที่ตั้งค่ายทหารทางวัดกับฝ่ายความมั่นคงร่วมกันรักษาความปลอดภัย สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตไม่อาจคาดการณ์ได้ แต่วัดก็ไม่ประมาท อดีตเคยมีเหตุการณ์คนร้ายยิงกระสุนจากแม่น้ำมาตกบนดินหน้าอุโบสถ ประตูวัดมี 2 ประตู ประตูหน้าเป็นหน้าที่ของฝ่ายตำรวจสถานีภูธรตากใบ เป็น นปพ. ในการเฝ้าระวัง ส่วนประตูหลังเป็นหน้าที่ของทหาร หากมีกิจกรรมประเพณีภายในวัด ทุกฝ่ายจะร่วมกันป้องกันภัย ไม่ว่าตำรวจ ทหาร อาสาสมัครรักษาดินแดน (อ.ส.) กล่าวได้ว่า การวางแผนเพื่อเฝ้าระวังสถานการณ์มีส่วนร่วมจากหลายฝ่าย ฝ่ายพระสงฆ์ ชาวบ้าน และหน่วยความมั่นคง ชาวบ้านเป็นฝ่ายเปลี่ยนแปลงมากที่สุด เพราะมาด้วยจิตอาสา ไม่มีค่าจ้าง ความเสียสละจากชีวิตส่วนตัวไม่มี ดังนั้นพระสงฆ์ โดยเฉพาะเจ้าอาวาสมีบทบาทต่อการกำหนดและการดำรงรักษาไว้ซึ่งความเสียสละ แผนงานสำคัญจึงเป็นเรื่องการสร้างแรงจูงใจให้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเสียสละต่อไปในอนาคต

การจัดสรรฝ่ายต่างๆ ของวัดไม่ได้แบ่งหน้าที่ออกมาชัดเจน แต่มีลักษณะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หากพิจารณาโดยรวมของบุคคลผู้เข้ามาเกี่ยวข้องกับวัดชลธาราสิ่งเห แบ่งออกได้ดังนี้ 1). คณะกรรมการวัด ซึ่งแต่งตั้งจากชาวบ้าน โดยการโหวตเสียง มีประมาณ 10 คน เลือกหมู่บ้านละ 1-2 คน ชูนี้เห็นบทบาทชัดเจนเมื่อมีงานหรือเทศกาลประเพณี เช่น ทอดกฐิน โดยจัดแบ่งเป็นฝ่ายโรงครัว เลี้ยงอาหาร สาธารณสุข

เป็นกลุ่มบุคคลที่ใกล้ชิดกับวัด โดยสองคนจะมีชื่ออยู่ในบัญชีของวัดร่วมกับเจ้าอาวาส การถอนเงินวัดต้องมีลายเซ็นสองในสามคน วัดชลธาราแม่เป็นวัดใหญ่อารามหลวง แต่ก็มีพระน้อย บางครั้งเหลืออยู่ 2 รูป จึงต้องให้ชาวบ้านที่เป็นคณะกรรมการวัดเข้ามามีส่วนพิจารณาตัดสินอย่างยิ่ง 2). พระสงฆ์โดยเฉลี่ยมีประมาณ 5 รูป จึงเป็นวัดที่พระน้อย ซึ่งมาจากหลายปัจจัย นอกจากสถานการณ์ความไม่สงบที่คนไทยพุทธส่วนหนึ่งอพยพถิ่นฐานไปอยู่ภูมิภาคอื่น และไม่เอื้อต่อการปฏิบัติศาสนกิจ ยังเป็นเพราะคนไทยพุทธปัจจุบันนิยมบวชเป็นพระภิกษุน้อยลง หากบวชก็เพียงชั่วคราว ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นทั้งประเทศ มิใช่ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เท่านั้น 3). อาสาสมัครรักษาหมู่บ้านหรือ อ.ร.บ. ชาวบ้านจัดแบ่งเวรยามมาเฉพาะตอนกลางคืน ประมาณ 3-4 หมู่ก็กลับ แต่ถ้ามีเหตุการณ์ไม่ปกติจะอยู่เฝ้าวัดทั้งคืน 4). อาสาสมัครท้องถิ่นเพื่อการดูแลศิลปวัฒนธรรม (อส.มศ.) ปัจจุบันมีประมาณ 20 คน ช่วยดูแลความเสียหาย ความสะอาด ตัดต้นไม้ ต้นหญ้าแก่วัด ส้มครผ่านหน่วยวัฒนธรรมอำเภอ ส่วนใหญ่เป็นคนสูงอายุ อยู่ในท้องถิ่นมานาน ทางกรให้เครื่องมือเป็นมิดพราหรือจักรยาน ไม่มีเงินค่าตอบแทน จะตอบแทนให้สิทธิเข้าชมโบราณสถาน พิพิธภัณฑ์ทั่วประเทศฟรี 5). ฝ่ายทั่วไป โดยทำหน้าที่ทำความสะอาด ซ่อมแซม จิปาถะตามที่วัดร้องขอความช่วยเหลือ ฝ่ายนี้มีหนึ่งคน รับเงินเดือนประจำ หน้าที่หลักคือเฝ้าพิพิธภัณฑ์ของวัด ดูแลความสะอาด ดังคำสัมภาษณ์

“ลุงมีหน้าที่ดูแลความสะอาด แล้วยังมีชาวบ้านมาช่วย กรรมการเป็นคนสรรหาชาวบ้านมาช่วยแบ่งเป็นล๊อค เป็น 4 โซน โซนละ 10 คน ลุงกวาดทุกวัน แต่เดือนหนึ่งจะมีชาวบ้านมากวาดใหญ่หนึ่งครั้ง แต่ถ้าเล็กๆ น้อยๆ ลุงกวาดทุกวัน วัดจัดแบ่งพื้นที่ ถ้าเป็นอีกฟากหนึ่งกรรมศิลปะดูแล ชาวบ้านช่วยกันบ้าง อีกฟากหนึ่งชาวบ้านดูแล”

(ประยูร, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม 2558)

นอกจากนี้ยังช่วยหุงข้าว ถวายอาหารให้พระ อาจกล่าวได้ว่าฝ่ายทั่วไปถือเป็นคนประจำของวัด และมีปฏิสัมพันธ์กับวัดมากที่สุด เนื่องจากทำงานอยู่กับวัดเกือบทุกวัน เริ่มงานตั้งแต่เช้า 08.00 เมื่อเปิดพิพิธภัณฑ์สถานและปิดเวลา 16.30 น. หยุดวันอาทิตย์ โดยรับค่าจ้างจากกรมศิลปากร นับตั้งแต่เปิดพิพิธภัณฑ์มาแล้ว 12 ปี คนเฝ้าพิพิธภัณฑ์ยังเป็นคนเดิม เดิมได้รับเงินเดือน 4,000 บาท จนปัจจุบัน 7,500 บาท เหตุผลหนึ่งที่เลือกทำ เพราะอายุมาก คนรุ่นใหม่ไม่ทำนา นาข้าวปล่อยให้รกร้าง นอกจากทำความสะอาดยังทำหน้าที่แจ้งของเสียหายไปยังกรมศิลป์ ทำบันทึกรายงานสถิติให้กรมศิลปากร เดือน พร้อมแจ้งสภาพชำรุดของโบราณสถาน การเลือกเวลาทำงานเสาร์ด้วย ทั้งที่ในสัญญาจะระบุเวลาให้ฝ่ายนี้หยุดวันเสาร์-อาทิตย์ แสดงถึงความเสียสละของผู้ทำหน้าที่โดยไม่คิดค่าจ้างเป็นเรื่องใหญ่ แต่เพื่อร่วมอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นของตน 6). ฝ่ายพิพิธภัณฑ์ ทำหน้าที่ด้านวิชาการ การเผยแพร่ความรู้ให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวจำนวน 1 คน นับเป็นผู้มีบทบาทโดยตรงกับการประชาสัมพันธ์ศิลปวัฒนธรรมของวัด โดยรับการคัดเลือกจากเทศบาลเมืองตากใบ ส่งมาประจำพิพิธภัณฑ์ของวัด ได้รับเงินเดือนประจำจากเทศบาล

นอกจากนี้ทำเหมือนไกด์นำชมโบราณสถานของวัด รวมถึงการจัดการเพื่อประโยชน์ในแง่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ดังเช่น การประชาสัมพันธ์โฮมสเตย์ การขายผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น 7). ฝ่ายห้องสมุดประจำวัด จำนวน 1 คน ทำหน้าที่ดูแลห้องประชุม ห้องรับรอง ได้รับเงินเดือนประจำ เดือนละ 4500 บาท แต่ไม่มีความแน่นอน บางเดือนได้จากวัด บางเดือนจากทหาร บางเดือนไม่ได้เงินเดือน 8). ฝ่ายทหาร เนื่องจากทหารตั้งค่ายอยู่ในวัดจึงเอื้อต่อการเข้ามาช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆ ของวัด นอกจากการเฝ้าระวังเหตุแล้ว โดยทุกเช้าต้องทำหน้าที่คุ้มครองพระภิณฑบาต ตั้งแต่ 05.45 น. ทหารยังเข้ามาช่วยเหลือด้านทำความสะอาด ถางหญ้า ช่วยกวาดขยะ ภายหลังมีภาระงานดูแลความปลอดภัยมากจึงช่วยเหลือวัดน้อยลง ดังคำสัมภาษณ์ของทหารที่ว่า

“ตัดหญ้าแต่ก่อนเป็นหน้าที่ทหาร ต่อมาเป็นชาวบ้าน ชาวบ้านบางคนนัดทหารมาช่วยสีหาคัน ปัญหาในวัดคือขยะ ขยะเต็มไม่ค่อยทิ้ง มีพระลูกวัดทิ้งบ้าง ทหารมาช่วยบ้าง ตัดกิ่งไม้ทหารก็มาช่วยบ้าง ทหารต้องใช้เวลาไปสำรวจทุกวัน แต่เปลี่ยนแปลงเวลา”

(มานพ, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม 2558)

หากพิจารณาจากข้างต้นอาจวิเคราะห์ได้ว่า การจัดสรรบุคคลของวัดจัดกระทำโดยภายในและภายนอก ภายในถือเป็นการจัดคนที่มีอยู่ในองค์กร ซึ่งได้แก่ พระสงฆ์ และคณะกรรมกรวัด ทั้งนี้การสรรหาคัดเลือก การสร้างขวัญ สร้างบรรยากาศในการร่วมทำงาน เป็นไปตามธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันมา ตามหลักของสถาบันสงฆ์ ภายนอกเป็นการรับประโยชน์จากการที่หน่วยงานอื่นๆ จัดสรรให้ เช่น กรมศิลปากร เทศบาล ทหาร การสรรหาคัดเลือกอยู่นอกเหนืออำนาจของวัด แต่สามารถให้คำแนะนำ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพการทำงาน ทั้งนี้หากวิเคราะห์ยังพบว่า การจัดการด้านบุคคลนี้มุ่งประโยชน์ 3 ด้าน คือ 1) การอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นให้สืบทอดต่อไป โดยให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม สร้างขวัญและกำลังใจโดยได้รับค่าตอบแทน 2) การรักษาเสถียรภาพด้านความปลอดภัย ให้วัดมีผลกระทบจากสถานการณ์ความรุนแรงน้อยที่สุด เพื่อส่งเสริมให้คนมาท่องเที่ยวมากขึ้น 3) ประชาสัมพันธ์ด้านการท่องเที่ยวของวัด โดยจัดสรรคนละตำแหน่งที่เหมาะสมกับงาน ด้วยความรู้ความสามารถที่เป็นทุนเช่น มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีความรู้ในภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในด้านการอำนวยความสะดวกถือเป็นบทบาทของคนสามองค์กรคือ วัด สำนักงานศิลปากรเขต 13 ในสังกัดกรมศิลปากร และเทศบาล ในการกำหนดหน้าที่และความรับผิดชอบเพื่อสามารถควบคุมการทำงานได้ เช่น การชี้แนะ ชี้แนะ ดูแลเพื่อให้เกิดผลที่ดี บรรลุตามแผนที่วางไว้ ในส่วนของวัดการอำนวยความสะดวกของเจ้าอาวาสมีลักษณะขอความช่วยเหลือมากกว่าสั่งการ ให้คำชี้แนะที่ช่วยให้ชูดคิดด้วยตนเอง การควบคุมดูแลให้เกิดความร่วมมือ นอกจากนี้ให้ข้อคิดแล้วยังเป็นการตอบแทนน้ำใจ การกำหนดหน้าที่ของเจ้าอาวาสแม้ไม่มีเงินเป็นแรงขับเคลื่อน แต่การเลี้ยงอาหารก็เป็นกลไกหนึ่งของความสัมพันธ์ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เวลาให้มาช่วยงานกวาดขยะ ทำความสะอาด จะบอกว่าเป็นหน้าที่ของโยมเอง ใครไปใครมาดูแล
สวดใส่ เป็นของท่านเอง”

(พระครูโสภาสชลาธาร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2558)

“มาพัฒนา มาสวดมนต์ มีอาหารเบาๆ มีข้าวต้มเลี้ยง... ปีใหม่สวดมนต์ข้ามปี พักครึ่งหนึ่งมี
อาหารเลี้ยง งานกฐินมาช่วยงานกันมาก ใครถนัดด้านใดให้เลือกทำ หาอาหารวัตถุดิบ จัดเตรียมสถานที่”

(พระสมุ, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2558)

“ไม่บังคับ ให้สมัครใจ ใครว่างเว้นจากภารกิจทางบ้านให้มาดูแลวัดหน่อย หากบอกว่าจะมี
กิจกรรมทำความสะอาดล้างห้องน้ำ โยมจะอาสาเอง”

(พระดำ, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2558)

การจัดกิจกรรมประเพณีวัดมีการกระจายงานตามความถนัดของแต่ละคน การขอความช่วยเหลือ
ไม่มีการสั่งการหรือบังคับ แต่เมื่อขอความกรุณาจะมีชาวบ้านให้ความร่วมมือเสมอ โดยเล็งถึงผลอันเป็น
ความประทับใจจากคนภายนอก เพราะหมายถึงพลังของชุมชนที่ขับเคลื่อนให้นักท่องเที่ยวแสวงบุญมีการ
เดินทางมาเที่ยวซ้ำในครั้งต่อไป อันส่งผลดีต่อวัดและเศรษฐกิจของชุมชน

การอำนวยความสะดวกและควบคุมการทำงานขององค์กรภายนอก มีลักษณะการให้คำปรึกษา หรือ
ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ซึ่งกันและกัน การเข้ามาบูรณะโบราณสถานของกรมศิลปากรผ่านสำนักงาน
ศิลปากร เขต 13 จะเป็นการชี้แนะซึ่งกันและกันมากกว่าการรับประโยชน์ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเท่านั้น ดังคำ
สัมภาษณ์ว่า

“กรมศิลป์จะมาดูแล ณะการใช้สี อุปกรณ์ บางอย่างต้องใช้วัสดุดีๆ ซ่อมตรงไหนบอกเขา ก่อนซ่อม
กรมศิลป์จะถามความเห็นเสมอ หากกรมศิลป์ซ่อมแล้ว ไม่ดีต้องบอกเขา...แต่บางครั้งกรมศิลป์มักคิดว่า
ของซ้ำใครอย่าแตะ”

(พระครูโสภาสชลาธาร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2558)

“กรมศิลป์จะคอยดูแล อะไรเสียหายทางวัดก็แจ้งมา กรมศิลป์ก็บวัดคิดเห็นไปพร้อมๆ กัน ต่าง
ช่วยกันดูแล ของวัดเป็นของกรมศิลป์... เงินอุดหนุนวัดไม่มี”

(ฉลาด, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2558)

จากการสัมภาษณ์วิเคราะห์ได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ยังเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน แม้
ไม่กระทำโดยตรง แต่ส่งผลต่อการทำหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐ เป็นการวิพากษ์การปฏิบัติงานของหน่วย
อนุรักษ์ในความบกพร่อง เพื่อชี้แนะในทางสร้างสรรค์ในฐานะเจ้าของพื้นที่ อย่างไรก็ตามมีประเด็นที่ชี้ให้เห็น
ว่า บางอย่างมีการใช้ความรู้สร้างอำนาจความเป็นจริง ทำให้วัดต้องเป็นฝ่ายรับเท่านั้น ความรู้สึกนี้ส่งผลต่อ

ช่องว่างระหว่างรัฐกับชุมชน การกำหนดความรับผิดชอบระหว่างรัฐกับวัดบางครั้งจึงสร้างปัญหา เนื่องจากวัดมีอาคารที่ต้องบูรณะจากผู้เชี่ยวชาญโดยเฉพาะผู้รับเหมางานจากกรมศิลป์ ดังนั้นจึงเป็นบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์และเจ้าอาวาสในการจูงใจในคนเหล่านี้ที่ทำงานอยู่กับวัดเป็นเวลานาน กรมศิลปากรส่งผู้เชี่ยวชาญมาตรวจสอบนานๆ ครั้ง ขณะที่คนงานต้องอยู่ประจำวัน บทบาทสำคัญคือการสร้างขวัญกำลังใจ เพื่อให้งานบูรณะสำเร็จตามแผน กล่าวได้ว่า อำนาจความรับผิดชอบของเจ้าอาวาสแม้ไม่มีอำนาจควบคุมโดยตรงกับองค์กรอื่น แต่สามารถใช้บทบาทของพระในการสร้างคุณธรรมขึ้นนำหลักคุณธรรมดังกล่าว

“อาตมามักบอกคนงานว่าอยู่ในวัดไม่ต้องกลัว คนงานมาไกลจากอุทัย ต้องพูให้ขวัญ กำลังใจเขาบ้างวัดจะได้สวยงามเร็วๆ เพราะเขาบอกว่า ไม่น่ากลัว บ้านเขาก็มีเท่ากัน ชาวออกไปแรงเกินไป”

(พระครูโสภาสชลธรร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2558)

อีกบทบาทหนึ่งของวัดคือการประสานงาน นอกจากประสานบุคคลภายในวัดแล้ว ท่ามกลางหมู่ชาวไทยพุทธ ซึ่งมีจำนวนน้อย และสถานการณ์ความไม่สงบมีความพยายามประสานงานกับทุกๆ ฝ่าย โดยเฉพาะฝ่ายความมั่นคงกับชุมชนโดยรอบ การประสานนอกจากขอความร่วมมือในกิจกรรมของวัดแล้วยังเป็นการช่วยเหลือด้านประชาสัมพันธ์ให้แก่วัด บางกรณีการขอความร่วมมือ พระในวัดไม่มีอำนาจสั่งการ การขอความอนุเคราะห์ได้ผลเฉพาะผู้ศรัทธา ผู้ที่มองเห็นประโยชน์ส่วนร่วมมีบ้าง การประสานจึงต้องดำเนินผ่านผู้นำชุมชนที่วางใจ หรือให้อยู่ภายใต้การขอรับรองจากผู้นำชุมชน การประสานไปยังหลายๆ ชุมชนมีแกนนำทำการปรึกษาหารือกันภายในก่อนแล้วแจ้งมายังวัด ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ถ้าให้ชาวบ้านช่วย ต้องอ้างคำสั่งจากผู้ใหญ่ ว่าให้นายอำเภอมาร่วมงานกัน จากพระไม่ค่อยมีน้ำหนัก.. แต่ละกลุ่มเขามีหัวหน้า ให้หัวหน้าคุยกัน”

(พระครูโสภาสชลธรร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2558)

การประสานกับชุมชนให้ความสำคัญกับทัศนคติของแต่ละชุมชน ตากใบมีชุมชนไทยหลายแห่ง แต่ละหมู่บ้านอาจมีเรื่องบาดหมาง ดังนั้นการติดต่อต้องทำความเข้าใจในสภาพชุมชน การขอความอนุเคราะห์เพื่อร่วมกิจกรรมในวัดพิจารณาถึงความเหมาะสม สถานภาพบุคคล มิให้คู่ที่มีความบาดหมางกันเข้ามาทำงานร่วมกัน

“การทำงานจังหวัดแบ่งเป็น 2 โซน โซนนี้มาก่อนบางชุมชนไม่ค่อยถูกกัน คนมีเงินกับไม่มีเงิน ต้องแบ่งกันคนละวัน....บางคน เขาต้องแต่งชุด ขรป.ไปป้องกันตลาดดีกว่า เพราะมีค่าตอบแทนมาก จึงไม่จริงใจกับงานนี้มากนัก.”

(พระครูโสภาสชลธรร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2558)

“คนที่นี่ยังมีความเข้มแข็งน้อย ไม่มีค่าตอบแทน เป็นงานจิตอาสา”

(ธานินทร์, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2558)

การจัดการของวัดอาศัยความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างวัด ชุมชน และหน่วยงานรัฐ วัดชลธาราสিংเห ได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรรัฐหลายแห่ง โดยวัดประสานผ่านบุคคล คณะกรรมการ และนักท่องเที่ยว ทำให้องค์กรต่างๆ ยื่นมือมาให้ความช่วยเหลือ เทศบาลเมืองตากไบฮุดหนุนด้านบุคลากร ตั้งงบประมาณอุดหนุนงบประมาณท้องถิ่น ช่วยจัดเตรียมงานเทศกาล เช่น กางเต็น การท่องเที่ยวและกีฬา นราธิวาส สนับสนุนการสร้างสันคองกรีดกันตลิ่ง สร้างถนนเลียบบแม่น้ำ สำนักงานท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยส่งเสริมการอบรมเด็ก เยาวชน ภาครัฐก็คอยให้รักษาท้องถิ่น พร้อมทั้งจัดพื้นที่ให้คนท้องถิ่นไปอบรมด้านการอนุรักษ์ สำนักงานวัฒนธรรมส่งเสริมงบประมาณหรือให้ทุนผลิตผลจากภูมิปัญญา การเปลี่ยนแปลงอาคารใดๆ ที่กรมศิลปากรพิจารณา เช่น กระเบื้องหลังคา ต้องขออนุญาต การได้รับความอนุเคราะห์ อาศัยความสัมพันธ์ที่วัดมีต่อองค์กรและองค์กรมีต่อดูแล โดยมองเห็นคุณค่าของวัดอย่างน้อย 3 ประการ คือ 1) การส่งเสริมให้วัดเป็นแหล่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยว 2) การรักษามรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น 3) การพยุ่งไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของชาวไทยพุทธในฐานะเป็นคนกลุ่มน้อยในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ การประสานของวัดสำหรับสถานการณ์นี้ดูเหมือนชุมชนจะเป็นกลไกหลักมากกว่าพระสงฆ์ในวัด

การช่วยเหลือของชุมชนพิจารณาได้จากการเข้ามาจัดการด้านการสร้างเครือข่ายชาวไทยพุทธ โดยใช้วัดชลธาราสিংเหเป็นศูนย์กลาง โดยการสนับสนุนจากสำนักวัฒนธรรมจังหวัด เพื่อสร้างบรรยากาศการท่องเที่ยว มีนโยบายดึงดูดคนสยามในมาเลเซีย ให้มาท่องเที่ยววัดชลธาราสিংเห วัฒนธรรมอำเภอได้รับการประสานติดต่อกับวัดจัดให้คนสยามมาเที่ยววัดชลธาราสিংเห โดยแบ่งเป็น 2 รุ่น รุ่นละ 2 วัน แต่ละวันมีวิทยากร โดยวิทยากรเป็นคนในท้องถิ่นที่ได้รับการอบรมแล้ว ระหว่างที่ชาวมาเลย์เข้ามาจัดสินค้าพื้นเมือง เช่น เครื่องจักสาน ข้าวกลิ้ง การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้เป็นกำลังสำคัญก็คือ ชมรมคนเงาะเหที่รวบรวมจากผู้คนที่ภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดนราธิวาสและพุดสำเนียงภาษาตากไบหรือเงาะเห ดังคำสัมภาษณ์ว่า

“ชมรมคนเงาะเหจัดโครงการให้มานอนวัดสักคืน มีเสวนาแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม มีสนทนาบอกเล่าประวัติศาสตร์ทำไมต้องแบ่งดินแดน จัดนิทรรศการภาษาเงาะเห ประสานกับ อบต. โดยสภาวัฒนธรรมอำเภอ สภาตำบล จัดเมื่อ 2 ปีที่แล้ว” ... เขาคนไทยไปไหว้พระที่มาเลย์ 2 ครั้ง ไปกลั่นตันจัดโครงการไหว้พระ 9 วัด ที่นั่นมีคนสยาม 10,000 คน”

(จิตติ, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อ 20 กันยายน 2558)

จากบทสัมภาษณ์สะท้อนได้ว่า การจัดการของวัดในฐานะศูนย์กลางของชุมชนชาวไทยพุทธ เป็นการประสานไปยังคนสยามในมาเลเซีย ทั้งนี้พิจารณาว่า การไปมาหาสู่ของคนสยามสะดวกสบาย เพียงข้ามฝั่งแม่น้ำสู่โงะ-ลก ก็ไปถึงเมืองตุมปัตอันเป็นแหล่งที่มีชาวพุทธอาศัยอยู่จำนวนมาก ชาวสยามมีขวัญกำลังใจที่ดีกว่า ปลอดภัยจากสถานการณ์รุนแรง มีศิลปวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงคนตากไบ มีความสัมพันธ์แนบแน่นดุจญาติพี่น้อง การเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ได้ช่วยกระชับเครือข่ายระหว่างสองประเทศมากขึ้น ที่สำคัญการแลกเปลี่ยนแสงบุญระหว่างวัดในประเทศมาเลเซียกับไทยได้

ส่งเสริมความตระหนักรู้ในมรดกวัฒนธรรมร่วมกัน อันส่งผลต่อการท่องเที่ยวเชิงศาสนาในระยะยาว ปัจจุบันองค์กรท้องถิ่นพยายามสร้างเครือข่ายทางสังคม โดยใช้กลไกศาสนาพยายามประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อวิทยุ โทรทัศน์ จัดอบรมเด็ก เยาวชน เป็นมัคคุเทศก์ ด้วยภาษาถิ่น โดยใช้วัดชลธาราสিংเหเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ผลที่ได้ทำให้นักท่องเที่ยวชาวมาเลเซียรู้จักวัดชลธาราสিংเหมากขึ้น ดังคำสัมภาษณ์ว่า

“มีคนไทยในมาเลเซียบอกว่า มาแล้วแต่ดูไม่ทั่วถึงก็เลยมาเอง มาค้างคืน หาที่พักกันเอง ชาวมาเลเซียบางคนจะไปหาดใหญ่ ก็พาชมวัดนี้ก่อน”

(พระครูโสภาสชลธาร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2558)

“ผมเคยมาเที่ยววัดหลายครั้ง ครั้งนี้เป็นครั้งที่ห้า ไม่กลัว”

(อ๋อน, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2558)

แม้ชาวมาเลเซียยังกังวลในแง่ความปลอดภัยแต่การประสานงานสร้างเครือข่าย ก็มีอิทธิพลต่อการท่องเที่ยว บางครั้งการสื่อสารประชาสัมพันธ์อย่างเข้าใจได้ช่วยลดความกังวลลงบ้าง ทางวัฒนธรรมอำเภอเคยจัดแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างคนตากใบกับคนจันทบุรี ด้วยสำเนียงที่คล้ายกัน ให้คนจันทบุรีชื่นชมวัดชลธาราสিংเห เป็นการกระตุ้นให้เกิดความต้องการท่องเที่ยวในพื้นที่ตามมา

4.3.3 แนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรม

วัดชลธาราสিংเห เป็นแหล่งวัฒนธรรมที่มีจุดเด่นทั้งด้านโบราณสถาน สถาปัตยกรรมท้องถิ่นและทำเลที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ก่อให้เกิดภูมิทัศน์อันสวยงาม หากวางแผนทางพัฒนาจะต้องดำรงไว้ซึ่งคุณค่าทั้งด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาแผนงานการพัฒนาสามารถดำเนินตามแผนได้ระดับดี สิ่งที่วัดต้องการพัฒนาในการจัดการคือความร่วมมือกันทั้งฝ่ายวัด ชุมชน และองค์กรรัฐ การวางแผนร่วมกัน เจ้าอาวาสแม้ไม่มีความรู้ความสามารถเท่ากับกรมศิลป์และองค์กรรัฐอื่นๆ ในฐานะเจ้าของพื้นที่และผู้บริหารจึงขอชมธรรมที่จะออกความเห็น จุดแข็งของวัดจึงอยู่ที่การให้เกียรติ ให้อำนาจตัดสินใจแก่เจ้าอาวาสภายใต้การให้คำปรึกษาของคนหลายๆ ฝ่าย ขณะเดียวกันการบูรณะโบราณสถาน สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น เป็นหน้าที่ของผู้เชี่ยวชาญที่ต้องสร้างความกระจ่างชัดแก่พระและชุมชนโดยรอบ เพื่อให้เห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ การรักษาสีงแวดล้อมโดยเฉพาะริมฝั่งแม่น้ำที่สร้างศาลาเรียงรายกลมกลืนกับธรรมชาติ ไว้เป็นแถวยาวก่อเกิดความประทับใจแก่นักท่องเที่ยวดังคำสัมภาษณ์ของนักท่องเที่ยวที่ว่า

“ชอบมานั่งอยู่ในศาลา มากินข้าว นิดเพื่อนเพราะเงียบสงบ มีลมพัดเย็น บางทีก็หลับนอน หลับไปก็มี เข้ามาแล้วไม่กลัวอะไรแล้ว หลังวัดอยู่ใกล้ทหารคงไม่มีอะไร”

(สมศรี, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2558)

“นักท่องเที่ยวประทับใจริมน้ำวัดน่าอยู่ ภูมิทัศน์ดี ต้องการขายภูมิทัศน์”

(พระครูโสภาสชลธาร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2558)

อาจกล่าวได้ว่า จุดแข็งของวัดชลธาราสিংเหจากด้านปัจจัยภายในเป็นเรื่องของภูมิทัศน์วัฒนธรรม สภาพแวดล้อมและความสวยงามของสถาปัตยกรรม ความเพียงพอของสิ่งอำนวยความสะดวกในมน้ำใจให้เกิดการเข้ามาเยี่ยมชม และเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น

ปัจจุบันวัดมีรายได้ต่างๆ เพื่อการบริหารจัดการภายใน คือเงินทอดกฐิน ซึ่งจัดปีละ 1 ครั้ง เฉลี่ยปีละหนึ่งล้านบาทเป็นอย่างน้อย เงินจากการขายมะพร้าวปีละ 20,000 บาท ใช้สำหรับบำรุงค่าน้ำ ค่าไฟ เงินทำบุญวันพระครั้งหนึ่งประมาณ 2,000 บาท หากพิจารณายังเป็นรายได้ที่มีค่อนข้างน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับวัดซึ่งมีขนาดใหญ่ มีอาคารหลายหลัง หากไม่รวมอาคารที่กรมศิลปากรรับผิดชอบ ยังมีอาคารอีกจำนวนที่ต้องการซ่อมบำรุงอยู่เสมอ “สร้างศาลาวัด ถ้าศาลาใช้การไม่ได้ต้องสร้างเพิ่ม ต้องใช้เงินของวัดเอง” ในช่วงมีเหตุการณ์ความไม่สงบรายได้วัดจำนวนน้อยลง การจัดงานประเพณีส่วนใหญ่เป็นคนในท้องถิ่น ต่างจากอดีตที่มีคนต่างถิ่น พ่อค้า ข้าราชการจากต่างจังหวัดมาร่วมทำบุญจำนวนมาก ประกอบกับคนในชุมชนบางส่วนให้ความสำคัญกับชีวิตเชิงปัจเจก เพื่อความมั่นคง และความปลอดภัยในชีวิตมากกว่าแต่ก่อน คนไทยพุทธโยกย้ายถิ่นฐานออกไปจากชุมชน กำลังของวัดจึงมีน้อยลง

หากพิจารณาจุดอ่อนซึ่งเป็นปัญหาของวัดจากปัจจัยภายในคือ เจ้าอาวาสไม่สามารถใช้อำนาจจัดสรรคนให้ทำงานต่างๆ อย่างเต็มที่ เจ้าอาวาสพระสงฆ์ไม่มีอำนาจมากไปกว่าผู้ใหญ่บ้านหรือนายอำเภอ บางครั้งเมื่อขอความร่วมมือ แจ้งว่าเป็นคำสั่งของเจ้าหน้าที่ปกครองมากกว่าเจ้าอาวาสวัดสั่งเอง สาเหตุอาจเป็นเพราะเจ้าอาวาสเป็นพระหนุ่ม เพิ่งรับตำแหน่ง บารมีอันแก่กล้าซึ่งก่อให้เกิดความเลื่อมใสของคนทุกวัยต้องใช้ระยะเวลาอีกนาน ต่างจากอดีตเจ้าอาวาสที่มีพรรษามาก เป็นที่เคารพศรัทธา ทั้งในประเทศและต่างประเทศ อย่างไรก็ตามอย่างไรเจ้าอาวาสก็ถือเป็นพระรุ่นใหม่ที่มีพร้อมแสดงศักยภาพในการบริหารจัดการวัดแบบใหม่ มีแนวคิดพึ่งพาเทคโนโลยี ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า “อยากทำเว็บไซต์ประจำวัดให้คนรู้จักมากขึ้น แต่คิดแล้วไม่คุ้ม ไม่มีคนดูแลต่อ พระจะไม่ทำ ไม่คุ้มค่า ใช้งานน้อย” ด้วยศักยภาพของวัดและพระสงฆ์ในวัด ทำให้วัดชลธาราได้รับโอกาสใหม่เสมอๆ สำหรับการช่วยเหลือดูแล ดังคำสัมภาษณ์ของเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรท่านหนึ่งว่า

“ทางกรมศิลป์ จะทำการสำรวจทุกปี มีวัดไหน โบราณสถานที่ไหนที่คิดซ่อมแซมบูรณะ รู้แล้วจะได้เขียนโครงการของบ วัดชลธาราเป็นเป้าหมายหลักอยู่แล้ว เพราะสำคัญ เจ้าอาวาสก็ต้องการให้ช่วยเหลือ”

(พระฉลาด, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 1 กันยายน 2558)

โอกาสที่วัดชลธาราสিংเหพัฒนาให้แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในระดับชาติ มีมากกว่าวัดใดในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ โดยเฉพาะศิลปะที่แสดงอัตลักษณ์ท้องถิ่น การได้เปรียบด้านชัยภูมิอยู่ติดประเทศมาเลเซีย และมีคนไทยพุทธในมาเลเซียที่มีวัฒนธรรมใกล้เคียง ทั้งด้านภาษา การแต่งกาย ที่สำคัญคือการนำวัดชลธาราสิงเหเป็นพยานหลักฐานแสดงถึงความมีอัตลักษณ์กลุ่ม ทำให้วัดชลธาราสิงเหอยู่ในความทรงจำรุ่นแล้วรุ่นเล่า ประวัติศาสตร์ของวัดชลธาราได้กลายเป็นประวัติศาสตร์รัฐชาติ เมื่อการแบ่งรัฐทั้งสี่แก่อังกฤษมีการอ้างถึงวัดชลธาราสิงเห และปรากฏอยู่ในเอกสารหลายชิ้น การขอรับความช่วยเหลือ

โดยเฉพาะด้านการบูรณะ การสร้างองค์ความรู้ จึงมีสถาบันการศึกษา กรมศิลปากรเข้ามาช่วยจัดการ อย่างไรก็ตามวัดก็มีได้เน้นการพัฒนาออกไปกว่าด้านจิตใจ ด้านการเผยแพร่ธรรมะวัดเป็นศูนย์กลางการ สอนนักธรรม การเรียนพุทธศาสนา โดยเฉพาะการเป็นที่ปรึกษาให้กับวัดไทยในมาเลเซีย ช่องทางที่วัดจะ พัฒนาเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาระดับอาเซียนแถบแหลมมลายูเป็นไปได้สูงมาก มีปัจจัยที่เกื้อหนุน นอกจากองค์กรรัฐแล้ว ยังเป็นนักท่องเที่ยวชาวพุทธ ที่มีวัฒนธรรมใกล้เคียงการเปิดประชาคมอาเซียนที่ ช่วยให้เศรษฐกิจขยายตัว การดึงดูดใจกลุ่มนี้จึงเป็นโอกาสของวัดที่มีสูงกว่าที่ใดๆ ผลกระทบที่เกิดขึ้นจาก ภายนอกไม่ใช่จำนวนนักท่องเที่ยวน้อยลง แต่เป็นการขาดการประชาสัมพันธ์เร่งเร้าเชิงรุกในกลุ่มประเทศ เพื่อนบ้าน ความไม่สงบก็ถือเป็นภัยคุกคามบรรยากาศการท่องเที่ยวอีกประการ ดังคำสัมภาษณ์ว่า

“ตอนยังไม่เกิดเหตุการณ์ คนมารถทัวร์ไม่ขาดสาย ร้านค้าด้านหน้าด้านหลังเต็มหมด มีเหตุการณ์ คนมาน้อยลง”

(ธานีรินทร์, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2558)

“ถ้าเหตุการณ์ปกติ นักท่องเที่ยวไม่ขาด.....รายได้จากนักท่องเที่ยวมีน้อย แต่ก่อนเหตุการณ์มีไม่ ต่ำกว่า 5-6 หมื่นบาท”

(พระครูโสภาสชลธาร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2558)

อุปสรรคจากอิทธิพลภายนอกได้ส่งผลกระทบต่อสภาพการดำรงวิถีชีวิตของผู้คน โดยเฉพาะด้าน เศรษฐกิจหารรายได้ นอกจากนี้ส่งผลกระทบต่อจำนวนความถี่ของรถทัวร์ จำนวนนักท่องเที่ยวซึ่งมีน้อยทำให้ งานบริการมีน้อยลง อย่างไรก็ตามเป็นเรื่องยากที่จะหลีกเลี่ยง หรือลดความรุนแรง ดังนั้นการจัดการใดๆ ของวัดต้องเฝ้าระวังตลอดเวลา เรื่องเวลาประกอบพิธีกรรมถูกจำกัด ไม่มีมหรสพในยามค่ำคืน การ ประกอบศาสนพิธีมีทหารควบคุมดูแล สภาพนี้อยู่ในอารมณ์ความรู้สึกของนักท่องเที่ยว และคนในชุมชน การท่องเที่ยววัดชลธาราสิ่งที่ช่วยสร้างความมั่นใจให้กับนักท่องเที่ยวก็คือ การเจ้าหน้าที่คุ้มครองความ ปลอดภัย การมีรั้วกันขอบเขต และการมีชุมชนชาวพุทธบริเวณวัด อาจกล่าวได้ว่า ภัยคุกคามที่มีผลกระทบ ต่อการท่องเที่ยวมีทั้งทางตรงและอ้อม ทางตรงคือสถานการณ์ความรุนแรงซึ่งทำลายความเชื่อมั่นของ นักท่องเที่ยว ทางอ้อมคือการเผยแพร่ข่าวความรุนแรง ส่งผลกระทบต่อรายได้ของชุมชนลดลง เศรษฐกิจของเมือง ตากใบลดลง หากจะรับมือสู่ภัยต้องสร้างกลยุทธ์ระดับชาติมากกว่าท้องถิ่น การประชาสัมพันธ์ช่วย ให้ นักท่องเที่ยวให้เข้าใจต่อสถานการณ์ การออกข่าวระเบิด ยิงทหารเป็นการตอกย้ำความกลัว ทำลายขวัญ ของนักเดินทาง สภาพจริงอาจเป็นเรื่องปกติของชาวบ้าน แต่ข่าวความรุนแรงข่าวมัก โยงไปกับเหตุการณ์ ความไม่สงบเสมอ

จากการวิเคราะห์ข้างต้น อาจพิจารณาได้ว่า การพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมควรมีแนวทาง ดังนี้

1. ด้านปฐนียสถานและภูมิทัศน์ของวัด พื้นที่วัดเป็นแหล่งโบราณสถานสำคัญในระดับภูมิภาค ปัจจุบันรัฐบาลส่งเสริมให้แหล่งโบราณสถานต่างๆ ได้รับการฟื้นฟูและอนุรักษ์ควบคู่กับการเปิดเป็นสถาน

ท่องเที่ยว ดังนั้นหากจะพัฒนาปูชนียสถานหรืออาคาร ควรดำเนินการเพื่อคงสภาพเดิมไว้มากที่สุด การสร้างอาคารเพิ่มเติมพิจารณาทัศนียภาพที่อาจจะบดบัง ดังคำสัมภาษณ์ของเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรที่ว่า “ถ้าวัดจะสร้างอาคารเพิ่ม เมื่อไหร่ก็ตามต้องแจ้งกรมศิลป์ แม้อยู่นอกเขตรับผิดชอบ กลัวว่าจะไปบังโบราณสถาน” กล่าวคือการวางแผนจะต้องให้ความสำคัญของการรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่น และสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรม วัดชลธาราสিংเหได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2518 หลังจากนั้นได้ดำเนินการบูรณะเรื่อยมา ครั้งหลังสุดในปี 2556 เพื่อบูรณะอาคารไม้กุฏิทั้งสามหลัง ไม่ว่าจะครั้งใดมีวัตถุประสงค์หลักคือ เพื่อบูรณะสถานให้กลับสู่สภาพสมบูรณ์ ใช้งานได้ปกติ และอนุรักษ์ตำแหน่ง รูปแบบฝีมือ วัสดุ ซึ่งเป็นของเดิมไว้ให้มากที่สุด โดยไม่รีบบำรุงสถานทั้งหลัง ลงเป็นชิ้นส่วน แต่พยายามถอดซ่อม ดัด ผุ ปรุปรับแต่ง แก้ไขปัญหาตามสภาพหน้างานจริง (รายงานบูรณะโบราณสถานวัดชลธาราสিংเห, 2555) จากข้อกำหนดดังกล่าวจึงควรกำหนดแนวทางการพัฒนา ดังนี้

1.1 การคงเอกลักษณ์ท้องถิ่น ไม่ให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสลายไปกับการนำเทคโนโลยีใหม่ๆ มาใช้ การสร้างใหม่มีลักษณะเลียนแบบ โดยใช้เทคโนโลยีทันสมัยมาช่วย แต่บางครั้งก็ปล่อยให้เทคโนโลยีครอบงำ ผลผลิตที่สะดวก รวดเร็ว และคงทนถูกนำมาใช้แทน จนลืมนรูปแบบดั้งเดิม และสืบทอดจนไม่เห็นต้นแบบที่แท้จริง การพัฒนาจึงต้องควบคู่กับการพัฒนาคน ให้คนที่รับผิดชอบเข้าใจ ให้ชุมชนมองเห็นคุณค่า และเตรียมช่างที่ชำนาญงานซ่อมบำรุง

1.2 การปรับปรุงภูมิทัศน์ควรดำเนินการควบคู่ไปกับการคงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ให้ภูมิทัศน์มีความสอดคล้องกับตัวอาคาร นอกจากริมฝั่งน้ำที่ได้ปรับปรุงแล้ว ยังมีด้านหน้าวัดที่ยังขาดการจัดสภาพภูมิทัศน์ ปัจจุบันหน้าวัดฝั่งตรงข้ามถนนมีป่ารก เป็นป่าเปลี่ยวที่ไม่ค่อยสนใจให้เดินทาง ทางเทศบาลมีแผนปรับปรุงโดยจะย้ายเสากินรีที่ตั้งอยู่บริเวณด้านตากใบ เนื่องจากขัดต่อคติความเชื่อของชาวมุสลิม การตั้งเสาเรียงรายหน้าวัดย่อมเสริมให้ทัศนียภาพงดงาม หน่วยงานเกี่ยวข้องควรรีบดำเนินการโดยเร็ว เพื่อดึงดูดใจนักท่องเที่ยวยิ่งขึ้น

1.3 การหาช่าง การบูรณะเป็นเรื่องละเอียด ควรจัดหาช่างที่มีฝีมือดี มีความชำนาญถูกกับลักษณะงาน มีความรับผิดชอบและจิตสำนึกต่องาน หากช่างทำการรีหรือถอดถอนส่วนประกอบอาคารส่วนใดส่วนหนึ่ง ควรทำความเข้าใจและเมื่อถอดถอนแล้วไม่ทำให้ส่วนประกอบอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเสียหาย เสื่อมค่า วัสดุที่นำมาใช้เลือกวัสดุที่ดี มีคุณภาพ ถูกต้องตามหลักการอนุรักษ์ และบูรณะโบราณสถาน โดยได้รับคำแนะนำจากผู้ควบคุมและนักโบราณคดี งานทั้งหมดก็เพื่อถูกต้อง มั่นคง ประณีต เรียบร้อย สวยงาม และมีคุณค่าตามกรรมวิธีช่างโบราณ

1.4 การสร้างความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยวและคนชุมชน การให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยวไม่เพียงประวัติความเป็นมาของวัด แต่สร้างความเข้าใจให้เยี่ยมชมแหล่งวัฒนธรรมอย่างถูกต้องเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน เช่น ไม่จับต้องโบราณวัตถุ ลูบบนจิตรกรรมฝาผนัง ถ่ายภาพในท่าทางที่ไม่เหมาะสม ไม่ทิ้งขยะบฏีกูล การจัดการขยะเป็นปัญหาหนึ่งของวัด นักท่องเที่ยวหรือคนท้องถิ่นนิยมกินอาหารริมน้ำ ผู้ที่ช่วยเหลือวัดได้ดีส่วนหนึ่งเป็นทหารที่ตั้งค่ายอยู่ติดวัด ดังคำสัมภาษณ์ว่า “ปัญหาขยะในวัด มีถึงไม่เพียงพอ

ขยะเต็มไม่ค่อยทิ้ง ทหารมาทิ้ง ออกกำลังกาย ช่วยเก็บขยะด้วย” กล่าวคือ นักท่องเที่ยวหรือคนในชุมชนยังขาดจิตสำนึกในการลดปริมาณขยะ การดูแลความสะอาด การเยี่ยมชมโดยไม่ส่งผลเสียหายกับโบราณสถาน ควรปลูกฝัง สร้างคุณธรรมให้รู้สึกหวนแหนมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น

2. ด้านจิตใจ วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนชาวไทยและมาเลเซีย ยามที่ชาวไทยพุทธในอำเภอตากใบอยู่ในภาวะกักขังต่อเหตุร้ายจากสถานการณ์ความไม่สงบ ยังได้รับกำลังใจ การฟังขวัญจากญาติพี่น้องในประเทศมาเลเซีย ปัจจุบันวัฒนธรรมอำเภอตากใบจัดให้วัดชลธาราสিংเหเป็นศูนย์กลางความสัมพันธ์ระหว่างชาวพุทธทั้งสองประเทศทางด้านตะวันออก ดังมีโครงการนำชาวพุทธในมาเลเซียมาร่วมกิจกรรมจัดแสดงภูมิปัญญาท้องถิ่น เล่าเรื่องประวัติศาสตร์ของพิพิธภัณฑสถาน และร่วมพิธีทางศาสนา เช่น ทอดกฐิน กิจกรรมเช่นนี้ส่งผลต่อจิตใจคือ ความรักสามัคคีระหว่างผู้นับถือศาสนาเดียวกัน ภาษาเดียวกัน ขณะเดียวกันก็ได้บุญกุศลร่วมกัน เสริมส่งเสริมให้เกิดความผูกพันมากขึ้น ดังคำกล่าวของเจ้าอาวาสที่ว่า “เวลาคนมาเลเซียมา เขาก็ต้อนรับ เราไปเขาก็ต้อนรับ ไปถวายเทียนมีเจ้าหน้าที่ ให้ครูหรือคนที่รู้จักคนสยามในมาเลเซียเป็นผู้ประสาน” สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่าการไปมาหาสู่กัน โดยมีศาสนาเป็นเครื่องเชื่อมร้อย ไม่จะเกิดผลด้านใด สุดท้ายคือคุณค่าที่มีต่อจิตใจ ดังนั้นแนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมสำหรับวัดชลธาราสিংเหควรพิจารณาที่การสร้างเครือข่ายพุทธศาสนิกชนทางตะวันออกหรือรัฐกลันตันกับสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยให้วัดเป็นศูนย์กลาง ซึ่งการเป็นศูนย์กลางสามารถดำเนินการโดยเชิญชวนให้คนไทยในมาเลเซียมาฝึกอบรมหรือวิปัสสนากรรมฐาน หรือมาสอบนักธรรมในวัดชลธาราสিংเห เป็นการฟื้นฟูสภาพแหล่งเรียนรู้พุทธศาสนาระหว่างประเทศ ดังที่เคยปรากฏมาแล้วในอดีต

วัดชลธาราสังยังจัดเป็นศูนย์การเรียนรู้พุทธศาสนาของเด็กและเยาวชนในท้องถิ่น นอกจากนี้เป็นแหล่งจัดกิจกรรมทางศาสนาตามวันสำคัญ ในวันสำคัญครุมนักเรียนมาร่วมพิธีที่วัด ทำให้เด็กและเยาวชนซึมซับกับมรดกทางวัฒนธรรมของตน อันส่งผลต่อจิตใจคือความปิติยินดี ความสวยงามประณีตของศิลปะส่งเสริมก่อการขัดเกลาคิดและยกระดับจิตใจ ด้านนี้แนวทางพัฒนาจึงควรกระตุ้นให้เด็ก เยาวชนและชุมชนท้องถิ่นเข้าทำกิจกรรมในวัดให้มากยิ่งขึ้น รวมถึงการดึงครูญาติมาจกมาเลเซีย งานหล่อเทียนพรรษา งานทอดผ้าป่า การอบรมคุณธรรม ควรสร้างความตระหนักรู้ เห็นคุณค่าของแหล่งโบราณสถาน พร้อมไปกับการขัดเกลาคิดใจ การชื่นชมความสวยงามของโบราณสถาน

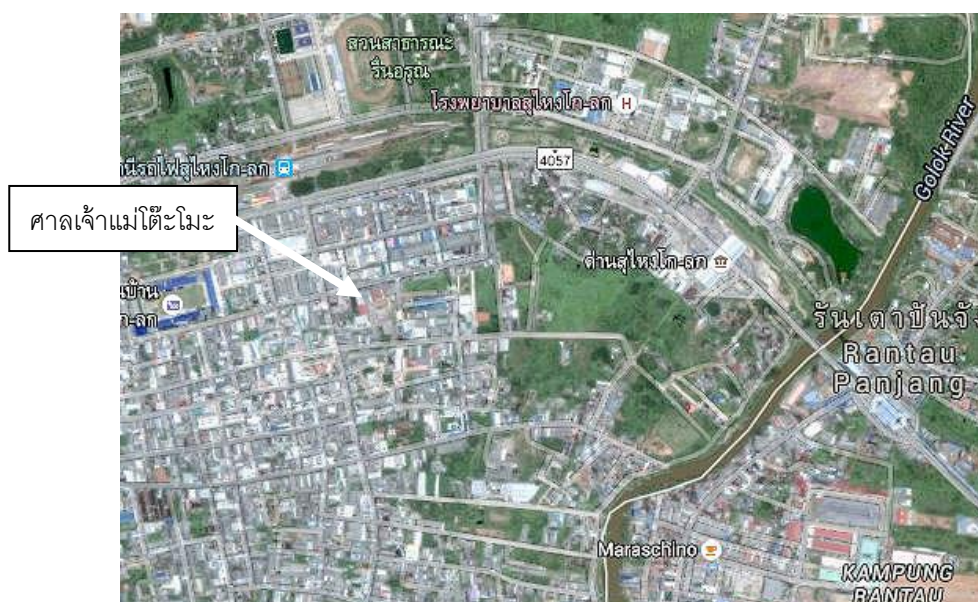
3 ด้านสังคม วัดชลธาราสังเห็นนอกจากเป็นแหล่งสานสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยพุทธสองประเทศ ซึ่งต่างเป็นชนกลุ่มน้อยในภูมิภาคแล้ว วัดเป็นพื้นที่สังคมของคนต่างศาสนา ดังพบว่า วัดเป็นที่ต้องการเข้ามาเรียนรู้ของชาวมุสลิม โดยเฉพาะในพิพิธภัณฑสถาน มีชาวมุสลิมใช้ศาลาวัดริมน้ำเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ มีคนศาสนาอื่นแวะเวียนเข้ามาในวัด เช่น ชาวฮินดูจากปีนัง วัดชลธาราสังเหตุกจัดโซนให้เป็นพื้นที่ท่องเที่ยวเชื่อมต่อกับตลาดน้ำตากใบ โดยเทศบาลทำทางเดินริมฝั่งแม่น้ำเชื่อมโยงจากวัดผ่านบ้านนายอำเภอจนถึงตลาดน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ ลักษณะนี้สะท้อนถึงแนวทางพัฒนาของการปกครองท้องถิ่นที่ต้องการให้ตากใบเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลายมากขึ้น โดยจัดให้อยู่บริเวณเดียวกัน สิ่งที่ควรพัฒนาคือการจัดให้เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมเพื่อท่องเที่ยวให้มีชีวิต โดยมีแนวทางดังนี้ การจัดให้วัดเป็นแหล่งเรียนรู้

ภูมิปัญญา ดังคำสัมภาษณ์ของเจ้าอาวาสที่ว่า “ให้แม่บ้านจัดนิทรรศการเกี่ยวกับอาหาร ทำผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน ทำแล้วเอามาแสดงเอง” การจัดแสดงนอกจากให้ความรู้ยังเป็นการส่งเสริมในด้านการอนุรักษ์ เพื่อผลระยะยาวแนวทางที่ควรปฏิบัติคือ การจัดอบรมภูมิปัญญาให้กับเด็กและเยาวชน จัดโครงการสร้างผู้นำด้านศิลปวัฒนธรรม สนับสนุนปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ในท้องถิ่นรับเกียรติบัตร การถอดความรู้จากศิลปกรรมในวัด เช่น ให้เด็กเรียนรู้เทคนิคการเขียนจิตรกรรมฝาผนัง ให้เป็นองค์ความรู้ที่ก่อมูลค่าหรือก่อประโยชน์ได้ให้นักท่องเที่ยวได้รับทั้งสินค้าและความรู้ การระดมเด็ก เยาวชน หรือชาวบ้าน เข้ามารับการอบรมการเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นที่เน้นการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวมากกว่าเงิน รวมถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยให้ชาวพุทธในตากไปข้ามแดนไปดูงานหรืออบรมศิลปกรรมวัดไทยในมาเลเซีย เช่น วัดมัชฌิมาาราม รัฐกลันตัน และให้ชาวพุทธในมาเลเซียเข้ามารับการอบรมศิลปกรรมของวัดชลธาราสিংเห สิ่งเหล่านี้จะช่วยสร้างเครือข่ายทางสังคมในวงกว้าง ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ โดยเฉพาะการเข้าสู่ประชาคมอาเซียนที่จำเป็นต้องให้เกิดการเรียนรู้สังคมและวัฒนธรรมระหว่างกัน

4.4 แหล่งศิลปวัฒนธรรม : ศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ

ศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะตั้งอยู่เลขที่ 15 ซอยภูธร ถนนเจริญเขต อำเภอสุโขทัย จังหวัดนครราชสีมา อยู่ห่างจากด่านตรวจคนเข้าเมืองสุโขทัย-ลาว 3 กิโลเมตร ในชุมชนเจริญเขต มีชื่อเรียกอีกชื่อว่า "ภู ก๊วะ กวน" สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2495 หลังจากโยกย้ายมาจากแห่งอื่น ทุกๆ ปีในวันที่ 23 เดือน 3 ตามปฏิทินจีนถือเป็นวันเกิดของเจ้าแม่ ะยะนี้ทางศาลจัดงานสมโภชประจำปีต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

ศาลเจ้าตั้งอยู่ใจกลางเมืองในเขตเทศบาลสุโขทัย-ลาว แวดล้อมด้วยสถานที่ราชการ โรงแรม และย่านการค้า มีโรงแรมตั้งอยู่ตรงข้ามถนนสองแห่ง ห่างไปราว 300 เมตรเป็นสถานีตำรวจภูธร การมีโรงแรมติดศาลเจ้าเอื้อต่อการเดินทางของนักท่องเที่ยว ขณะเดียวกันอยู่ใกล้โรงพักก็สร้างความมั่นใจในความปลอดภัยระดับหนึ่ง การเดินทางมายังศาลเจ้าสะดวกยิ่ง มีรถรับจ้างจากจุดต่างๆ รวมถึงจากด่านชายแดนเพียง 10 นาทีก็สามารถถึงศาลเจ้า รถรับจ้างส่วนมากเป็นมอเตอร์ไซค์รับจ้าง แม้สะดวกรวดเร็วแก่ผู้โดยสาร แต่เป็นจุดอ่อนของการท่องเที่ยว โดยเฉพาะความสะดวกสบายและความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวที่เป็นหมู่คณะหรือผู้มีสัมภาระ ทำเลของศาลเจ้าตั้งอยู่ในพื้นที่ต่ำ ด้านหน้าและด้านหลังเป็นที่สูง เหตุนี้เมื่อถึงฤดูมรสุม แม่น้ำสุโขทัย-ลาวไหลป่าเข้ามาท่วมถึงพื้นที่ศาลเสมอ ศาลเจ้ามีบริเวณกว้างขวาง เฉพาะที่จอดรถมีเนื้อที่ประมาณ 2 ไร่ รองรับรถนักท่องเที่ยวและกิจกรรมต่างๆ ได้มาก อาคารศาลเจ้าหันหน้าทางทิศตะวันตก จากชั้นบนของโรงแรมที่ตั้งใกล้ๆ สามารถมองเห็นภูมิทัศน์และกิจกรรมประเพณีต่างๆ ได้อย่างชัดเจน

ภาพประกอบ 36 แผนที่ตั้งศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะในเมืองสุโขทัย-ลาว (ที่มา: Google map)

อาณาเขตของเมืองสุโขทัย-โก-ลก เฉพาะเขตเทศบาลทิศเหนือติดต่อบลป่าเสม็ดของอำเภอสุโขทัย-โก-ลก ทิศใต้ติดต่อบลกายูคละ อำเภอเวียง ทิศตะวันออกติดต่อบลน้ำโก-ลก (พรมแดนไทย-มาเลเซีย) ทิศตะวันตกติดต่อบลวิโกและตำบลประจักษ์ อำเภอสุโขทัย แต่หากพิจารณาสภาพแวดล้อมธรรมชาติเขตเทศบาลสุโขทัย-โก-ลกอันเป็นที่ตั้งของศาลเจ้า พบว่าตั้งอยู่ระหว่างเขาตะเว เขาดีแป และเขาบาตูด้าไปจรดแม่น้ำสุโขทัย-โก-ลก ซึ่งกั้นระหว่างเขตแดนประเทศไทยกับมาเลเซีย ที่รัฐกั้นดิน พื้นที่เมืองส่วนใหญ่เป็นที่ราบและที่ลุ่ม เป็นลอนคลื่นสูงๆ ต่ำๆ สลับกันไป พื้นที่ราบส่วนใหญ่อยู่ติดแม่น้ำสุโขทัย-โก-ลก มีพื้นที่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลางเฉลี่ย 10-14 เมตร พื้นที่ส่วนใหญ่ร้อยละ 80 เป็นเกษตรกรรม พื้นที่ว่างเปล่า และพื้นที่สาธารณะประมาณร้อยละ 20 เป็นที่อยู่อาศัยย่านชุมชนหนาแน่นและเขตพาณิชยกรรมจะอยู่ทางทิศตะวันออกก่อนไปทางเหนือ พื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลางอยู่ต่อเนื่องกับชุมชนหนาแน่นมากไปตามถนน และชุมชนหนาแน่นน้อยจะอยู่บริเวณด้านนอก กระจายไปตามแนวทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 4050 และ 4057 ซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม สภาพอากาศเป็นมรสุมเขตร้อน มี 2 ฤดูคือ ฤดูร้อนอยู่ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงกลางเดือนพฤษภาคม เนื่องจากรับมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นลมร้อนที่พัดจากทะเลจีนใต้ ระยะเวลาเป็นช่วงว่างของฤดูมรสุม อากาศร้อนมากสุดในเดือนเมษายน แต่ก็ไม่อบอ้าวนัก ฤดูฝนเป็นช่วงที่รับลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ซึ่งอบไอน้ำ ได้รับความชื้นจากทะเลอันดามัน และมหาสมุทรอินเดีย เข้ามา (แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาศูนย์เทศบาลเมืองสุโขทัย-โก-ลก (พ.ศ.2557-2561), 2558)

สภาพสังคมและวัฒนธรรมในเขตเทศบาลสุโขทัย-โก-ลก มีลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรม มีกลุ่มวัฒนธรรมหลักๆ 3 กลุ่มคือ กลุ่มที่มีวัฒนธรรมแบบไทยพุทธฝ่ายเถรวาท ซึ่งจัดเป็นคนท้องถิ่น ส่วนหนึ่งอพยพจากรัฐกั้นดิน ประเทศมาเลเซีย ส่วนหนึ่งอพยพจากต่างอำเภอจังหวัดหรือภาคอื่นๆ กลุ่มที่มีวัฒนธรรมจีน กลุ่มนี้ส่วนมากมีบรรพบุรุษอพยพมาจากประเทศจีนช่วงก่อนสงครามโลก บ้างจากพื้นที่โดยรอบและภูมิภาคอื่นๆ บ้างอพยพจากประเทศมาเลเซีย ย้ายเข้ามาหลังจากสร้างสถานีรถไฟสุโขทัย-โก-ลก เมื่อพื้นที่โดยรอบจัดสรรเป็นตลาดย่านการค้า ส่วนใหญ่มีอาชีพประกอบธุรกิจ และกลุ่มวัฒนธรรมมุสลิมจัดเป็นคนท้องถิ่นเช่นกัน มักอาศัยอยู่ชานเมืองร่วมกับคนไทยพุทธ มีอาชีพเกษตรกรรม รับจ้าง ในกลุ่มที่นับถือศาสนาพุทธยังมีความแตกต่างแยกย่อยไปอีก ระหว่างคนท้องถิ่นดั้งเดิม และคนที่อพยพมาจากภาคอื่นๆ เช่น ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คนท้องถิ่นมักพูดเป็นภาษาตากใบหรือเจ๊ะเห ส่วนคนที่มาจากพื้นที่อื่นๆ พูดภาษาใต้ ภาษาเหนือ หรือภาษาอีสาน อย่างไรก็ตามคนเชื้อสายจีนจะใช้ภาษากลางสำหรับการสื่อสารมากกว่า เมื่อพิจารณาสัดส่วนผู้นับถือศาสนาต่างๆ ในเขตเทศบาล มีผู้นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ 75 ศาสนาพุทธและศาสนาอื่นๆ ร้อยละ 25 มีมัสยิดจำนวน 7 แห่ง วัดไทย 4 แห่ง โบสถ์คริสต์ 2 แห่ง ศาลเจ้าจีน 1 แห่ง สุสานอิสลามและจีนอย่างละ 1 แห่ง กลุ่มวัฒนธรรมจีนยังแยกย่อยออกเป็นจีนแต้จิ๋ว ฮากกา ไหหลำ และฮกเกี้ยน ประชาชนในเขตเทศบาลประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป พนักงานบริษัท ธุรกิจส่วนตัว รัฐวิสาหกิจ อาชีพเกษตรกรรมซึ่งส่วนใหญ่เป็นยางพารา ลองกอง (แผนพัฒนาสามปีเทศบาลสุโขทัย-โก-ลก (พ.ศ.2558-2560), 2558)

ภูมิหลังของชุมชนและศาลเจ้า

สุโขงโก-ลก (Sungai Kolok) เป็นภาษามลายู มาจากคำว่า (Sungai) แปลว่า แม่น้ำ ลำคลอง และคำว่า โก-ลก (kolok) แปลว่า คดเคี้ยว เดิมเป็นป่าดงดิบรกร้างว่างเปล่าจนชาวบ้านพากันเรียกว่า “ป่าจันทูหลี่” (หมายความว่าที่บจนเรียกกันไม่ได้ยิน) (กองประชาสัมพันธ์, ม.ป.ป.) เมื่อนำคำว่าสุโขงรวมกับโก-ลก หมายถึง แม่น้ำที่คดเคี้ยว คงเรียกชื่อเมืองตามแม่น้ำที่ไหลผ่านพื้นที่ ปัจจุบันแม่น้ำสายนี้เป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศมาเลเซีย เดิมบริเวณตำบลสุโขงโก-ลกเป็นพื้นที่ของตำบลปุโยะ ขึ้นกับอำเภอสุโขงป่าดี ต่อมาเมื่อมีความเจริญมีประชากรมากขึ้นจึงได้แยกออกจากตำบลปุโยะ จัดตั้งเป็นตำบลสุโขงโก-ลก เทศบาลตำบลสุโขงโก-ลก และเทศบาลเมืองสุโขงโก-ลกตามลำดับ การจัดตั้งเป็นเทศบาลเกิดขึ้นในสมัยที่จอมพล ป.พิบูลย์สงคราม เมื่อครั้งเดินทางมาตรวจราชการที่ตำบลสุโขงโก-ลก นายวงศ์ ไชยสุวรรณ กำนันตำบลสุโขงโก-ลกในขณะนั้นได้ร้องขอต่อจอมพล ป.พิบูลย์สงคราม เพื่อขอจัดตั้งเป็นเทศบาลตำบลจนสำเร็จ ให้นายวงศ์ ไชยสุวรรณเป็นนายกเทศมนตรีคนแรก หลังจากจัดตั้งเทศบาลตำบลสุโขงโก-ลก 8 ปี ตำบลสุโขงโก-ลก ก็ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นกิ่งอำเภอขึ้นกับอำเภอสุโขงป่าดี มีเขตปกครอง 4 ตำบล คือ ตำบลสุโขงโก-ลก ตำบลปุโยะ ตำบลป่าเสม็ด และตำบลมูโนะ จนกระทั่งวันที่ 1 มกราคม 2496 จึงได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอสุโขงโก-ลก เทศบาลตำบลสุโขงโก-ลก ในสมัยแรกเริ่มการจัดตั้งมีพื้นที่ 22 ตารางกิโลเมตร ต่อมาได้มีการประกาศเปลี่ยนแปลงพื้นที่เขตเทศบาล ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่มที่ 83 ตอนที่ 21 ลงวันที่ 5 มีนาคม 2509 ขยายเขตเทศบาลออกไปทางทิศเหนืออีก 0.5 ตารางกิโลเมตร เทศบาลตำบลสุโขงโก-ลก จึงมีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 22.50 ตารางกิโลเมตร ต่อมาเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2547 ได้มีประกาศกระทรวงมหาดไทยเปลี่ยนแปลงฐานะเทศบาลตำบลสุโขงโก-ลก ขึ้นเป็นเทศบาลเมืองสุโขงโก-ลก (แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเทศบาลเมืองสุโขงโก-ลก (พ.ศ.2557-2561), 2558) ความเจริญเติบโตของเมืองดึงดูดใจให้คนเข้ามาทำมาหากินมากขึ้น โดยเฉพาะคนเชื้อสายจีนที่เข้ามาประกอบอาชีพการค้า พร้อมกันนั้นก็คิดสร้างศาลเจ้าไว้เป็นที่ยึดเหนี่ยว ดังที่นายวงศ์ ไชยสุวรรณ (2493) ได้บันทึกไว้ว่า

“ในปี พ.ศ. 2483 ข้าพเจ้าได้เรียกพ่อค้าจีน ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในท้องถื่นตำบลสุโขงโก-ลก ประชุมที่บนเวทีรำวง ให้สวนวงศ์สุวรรณ ชักชวนพ่อค้าจีนคิดสร้างศาลเจ้าในตำบลสุโขงโก-ลก เมื่อทำการสร้างเสร็จแล้วให้เชิญเอาเจ้าแม่มาโพ ซึ่งเป็นเจ้าแม่ที่มีอิทธิฤทธิ์ เดิมประดิษฐานอยู่บนภูเขาเมืองลิซอ กิ่งอำเภอโต๊ะโมะ มาก่อนประมาณ 100 ปีเศษ และมีผู้โยกย้ายพาลี้ภัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ลงมา เมื่อพ.ศ. 2484 เอามาไว้ที่สามแยก ตำบลกายุกละ เมื่อประชุมชักชวนพ่อค้าจีนต่างคนต่างมีความยินดีและมีความพอใจกันเป็นอันมาก จึงตั้งคณะกรรมการขึ้นมาจัดหาเงินปลูกสร้างศาลขึ้น ข้าพเจ้าผู้ชักชวนได้ออกเงินให้เป็นตัวอย่างก่อนมอบให้คณะกรรมการเป็นเงิน 1,500 บาท ต่อไปมีพ่อค้าคนจีนช่วยออกเงินคนละหลายๆ ทำการปลูกสร้างศาลเจ้าขึ้นมาจนสำเร็จ และไปเชิญเอาเจ้าแม่มาโพมา การที่มีศาลเจ้าขึ้นในตำบลนี้ ข้าพเจ้าเป็นผู้ริเริ่มให้มีขึ้นมาเป็นประวัติการณ์”

เจ้าแม่โต๊ะโมะหรือชื่อเดิมก็คือเจ้าแม่มาไฟ มาจู หรือเทียนโหวเซ่งหมู่เป็นเทพที่ชาวจีนทั่วไปเคารพนับถือ มีตำนานจากประเทศจีนที่เล่าสืบต่อกันมาช้านานว่า เจ้าแม่โต๊ะโมะเดิมมีเชื้อสายจากบรรพบุรุษในราชวงศ์ตั้ง ผู้ตรวจราชการเมืองฮกเกี้ยนมีบุตร 6 คน ชาย 1 คน หญิง 5 คน แต่บุตรชายมีร่างกายอ่อนแอ ผู้ตรวจราชการเมืองฮกเกี้ยนจึงขอบุตรจากเจ้าแม่กวนอิมอีกสักคน จนกระทั่งปี พ.ศ. 1503 (ตรงกับวันที่ 23 เดือน 3) ภรรยาของผู้ตรวจราชการเมืองฮกเกี้ยนก็ได้กำเนิดบุตรหญิงอีกคนที่ตำบลหงหลอบนเกาะเหมยโจว ในมณฑลฮกเกี้ยน หลังจากเจ้าแม่ได้จุติมาสู่โลกได้ครบ 1 ขวบไม่เคยร้องไห้แม้แต่ครั้งเดียว และเป็นเด็กฉลาด ช่วงอายุ 6 ขวบมีอาจารย์มาสอนวิชาก็สามารถท่องจำจากตำราครั้งเดียวได้หมด เมื่อใดเวลาว่างจากการเรียนหนังสือจะศึกษารรรมะจากมารดา จนอายุได้ 13 ปีมีนักบวชชรามาแนะนำครอบครัวว่า ถ้าบุตรได้รับการอบรมทางธรรมะก็จะสำเร็จบรรลุนิพพานได้เร็ว จากนั้นนักพรตก็ได้อบรมสั่งสอนจนเจ้าแม่ซึมซับในธรรมะเป็นอย่างดี ปฏิบัติธรรมได้อย่างยอดเยี่ยม ภายหลังผู้คนต่างเชื่อในอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของเจ้าแม่จนเป็นที่ยำเกรง ความเชื่อนี้แพร่กระจายไปกับชาวจีนอพยพยั้งที่ต่างๆ โดยเฉพาะจีนในทะเลผู้เสี่ยงโชค

สำหรับความเป็นมาของศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ สืบเนื่องจากชาวฝรั่งเศสได้สัมปทานทองคำที่เขาโต๊ะโมะ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอสุคิริน โดยมีชาวจีนคือนายคิ้วเป็นหัวหน้าคนงาน นายคิ้วป็นผู้ที่เคารพนับถือเจ้าแม่มาจูมาก่อน เวลาสำรวจจัดหาแหล่งทองคำจะอัญเชิญเจ้าแม่มาประทับทรงเสมอ มีอยู่ครั้งหนึ่งเจ้าแม่ในร่างทรงบอกว่าบริเวณที่สำรวจห้ามขุด แต่ชาวฝรั่งเศสไม่เชื่อจึงทำให้คนงานถูกดินพังทลายฝังเป็นร้อยๆ คน จนชาวฝรั่งเศสเชื่อและนับถือออกเงินให้นายคิ้วไปเมืองจีน อัญเชิญองค์จำลองของเจ้าแม่มาบูชาที่เขาโต๊ะโมะ และสร้างศาลที่ประทับให้ จากนั้นเมื่อประทับทรงเจ้าแม่ก็ชี้แนะจนขุดพบแร่ทองคำบริสุทธิ์จริงๆ ทำให้ชื่อเสียงของเจ้าแม่เลื่องลือไปไกล ชาวบ้านแถบนั้นได้ขนานนามเจ้าแม่ใหม่ว่า "เจ้าแม่โต๊ะโมะ" ตั้งแต่นั้นมา ต่อมานายคิ้วเสียชีวิตและเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 กรรมกรเหมืองพากันหนีภัยสงครามไปคนละทิศละทาง โดยลี้มเอาองค์จำลองของเจ้าแม่พร้อมกระถางรูปไปด้วย มีคนไม่หวังดีเอาองค์เจ้าแม่จำลองทิ้งลงเหว ด้วยความศรัทธาของเจ้าแม่ในคืนนั้นคนที่เอาองค์จำลองไปทิ้งเกิดปวดท้องอย่างรุนแรง และเสียชีวิตในเวลาต่อมา หลังสงครามสงบลง กำนันฟ้าลูกชายนายคิ้วได้ขึ้นไปยังเขาโต๊ะโมะ นำเอากระถางรูปลงมาให้ที่หมู่บ้านเจ๊ะเหม อำเภอแว้ง เพื่อให้ชาวบ้านได้สักการะบูชา ซึ่งปัจจุบันยังมีมรดกที่ชาวจีนอดีตทิ้งไว้คือชาวจีนเจ๊ะเหม ต่อมาผู้ใหญ่บ้านชื่อจุกไทได้นำกระถางรูปไปไว้ที่บ้านสามแยกอำเภอแว้ง และได้ทำองค์จำลองเจ้าแม่ขึ้นมาใหม่แล้วจัดงานสมโภชให้เจ้าแม่เป็นประเพณีเรื่อยมา จนกระทั่งเจ้าแม่ได้ประทับทรงบอกว่าเมื่อจัดงานครบ 5 ปีแล้ว ให้นำองค์จำลองพร้อมกระถางรูปไปไว้ที่อำเภอสุโหงโกลก ต่อมาเจ้าแก้วเจ้าของร้านบึงจิบฮวดในตลาดสุโหงโกลก ผันเห็นหญิงคนหนึ่งบอกให้หาคนบริจาคที่ดินสร้างศาล จึงนำความผันไปเล่าให้กลุ่มคนจีนฟังและบอกลักษณะการแต่งกายของหญิงที่ผันเห็นจึงทราบว่าเป็นองค์เจ้าแม่โต๊ะโมะที่มาเข้าฝัน จากนั้นมีผู้บริจาคที่ดินสร้างศาลคือนางสงวน มีนายวงศ์เป็นคนจัดการประชุมหารือ วันที่ 15 มกราคม 2495 ถือเป็นวันเริ่มก่อสร้างศาล เมื่อแล้วเสร็จตั้งชื่อ

ว่า "ศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะ" พร้อมกันนั้นก็มีการจัดหาคณะกรรมการบริหารกิจการภายในศาล (ศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะ, ม.ป.ป.)

สิ่งปลูกสร้าง ศิลปะ และการตกแต่ง

1 ชุ่มประตูศาลเจ้า ประตูใหญ่ทางเข้าศาลออกแบบหลังคาเป็นสามระดับ แต่ละระดับวางกระเบื้องลอน ตกแต่งเป็นรูปมังกรเลื้อย นกฟีนิกซ์ รูปกิเลน ลายเมฆ โดยมีมุกไฟอยู่กึ่งกลาง ในลักษณะสมดุลแบบแกนสมมาตร (Symmetrical Balance) มังกรขดเลื้อยเป็นวงตั้งสูงดูเหมือนโอดเต้น พลุพุ่งพลา่านไปตามหลังคา เสาทาสีแดงเขียนอักษรจีนมีความหมายทางมงคล ชุ่มนี้เป็นจุดหนึ่งที่นิยมถ่ายรูปลงเป็นที่ระลึก ป้ายชื่อศาลเจ้าเขียนเป็นภาษาไทยและภาษาจีน

ภาพประกอบ 37 ชุ่มประตูใหญ่ของศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะมองจากด้านหน้าและด้านบน
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 22 มิถุนายน 2558

2 อาคารศาลเจ้า สถาปัตยกรรมก่อสร้างด้วยระบบคอนกรีตเสริมเหล็ก ตามรูปแบบอาคารบ้านเรือนที่นิยมทางตอนใต้ของประเทศจีน อาคารออกแบบอย่างสมดุลจัดประตูหลักอยู่กึ่งกลาง ประตูเล็กอยู่ด้านปีกซ้ายขวาข้างละช่อง วางผังแยกออกเป็นสามส่วน ห้องหลักอยู่กึ่งกลางมีขนาดใหญ่ จัดวางไต่ะ เช่นไหว้ รูปเคารพ ไต่ะบริจาคนิโงและทำบุญ ห้องด้านซ้ายเป็นสำนักงานบริหารจัดการศาลเจ้า ส่วนห้องด้านขวาเป็นโรงครัวและห้องน้ำ แต่ละส่วนเชื่อมต่อกันด้วยประตูอยู่ด้านใน หลังคาที่ครอบคลุมอาคารซ้ายขวา อดโอมหน้าจั่วด้วยการตกแต่งอย่างสวยงาม ส่วนตอนกลางหลังคาลาดลง บนสันตกแต่งเป็นรูปมังกรกับมุกไฟ ภายในศาลตอนกลางหลังคาเปิดโล่งให้ฝนแดดสาดส่องเข้ามาง่าย อันเป็นแบบนิยมทางตอนใต้ของประเทศจีนเช่นกัน หน้าศาลยังมีชุ่มประตูย่อยที่วางเป็นรูปทแยง ตกแต่งสันหลังคาเป็นรูปมังกรเช่นกัน

ภาพประกอบ 38 ทรรศนียภาพของศาลเจ้าแม่จากมุมมองด้านบน
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 22 มิถุนายน 2558

ภาพประกอบ 39 การตกแต่งด้านหน้าของศาลเจ้า
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 22 มิถุนายน 2558

ในด้านการตกแต่งสันหลังคาตกแต่งเป็นรูปมังกร 2 ตัว หันหน้าเข้ามามุกอัคนี ระดับล่างเป็นรูปปกปลามังกร ผนังด้านหน้าปั้นปูนรูปมังกรและเสือ เจาะช่องวงกลมด้วยสัญลักษณ์อักษรโบราณ เขียนภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับไปยเขียนและนิทานยอดกตัญญู เขียนป้ายเหนือประตูด้วยอักษรขนาดใหญ่ภาษาจีนอ่านว่า “กุ กั๊วะ กวน” ซึ่งหมายถึงเจ้าแม่ไต่ะโมะ เหนือวงกบประตูตั้งรูปสิงห์สองตัวหันหน้าเข้าหากัน ควบคู่กับอักษรจีนโบราณ ทั้งภายนอกและภายในแขวนโคมกระดาษสีแดง เขียนอักษรที่มีความหมายอวยพรให้ผู้แสวงบุญประสบความสำเร็จ โชคดีมีชัย ผนังด้านหน้าแบ่งเป็นช่องๆ วาดภาพระบายสีตอนบนตกแต่งเป็นรูปสัตว์มงคลจีน ไปยเขียน ต่ำลงมาเป็นเรื่องราวจากนิทานพื้นบ้าน

ภายในศาลมีรูปเคารพหลายองค์ สำคัญที่สุดคือรูปสมมุติเจ้าแม่ไต่ะโมะ อย่างไรก็ตามยังมีรูปสมมุติของพี่น้องเจ้าแม่ไต่ะโมะอีกสององค์ เจ้าแม่ตั้งอยู่บนปะรำรวมกับเทพเจ้าองค์อื่นๆ รูปเจ้าแม่เรียกว่า "ตัวมา" องค์ที่สองเรียกว่า หยี่มา ตัวที่สามเรียกว่า ซ่ามา ซ้ำๆ เจ้าแม่ยังมีรูปเทพเจ้าตาทิพย์และหุทิพย์ ถัดทางขวาของเจ้าแม่เป็นรูปอาจารย์ของเจ้าแม่ เรียกว่า หลี่ซาน เทพเจ้าอื่นๆ ได้แก่ ไฉชิงเอี้ย เทพแห่งโชคลาภประทับนั่งภายในปะรำ เทพองค์ดำ องค์เขียว เจ้าพ่อสามตา กวนอู กวนอิม องค์ขี่ม้า เจ้าพ่อเสือ องค์แม่ชีองค์ใหญ่องค์เล็ก หมอเทวดา นาจา ไปยเขียน รูปเหล่านี้จะถูกนำออกเกี่ยวแห่ทั้งคืนในช่วงฉลองวันเกิดเจ้าแม่ ด้านหน้ารูปเคารพจัดตั้งกระถางรูปเทียนหลายใบ ใบใหญ่อยู่กึ่งกลาง ตั้งตะเกียงน้ำมัน ตู้ธูปโมทนาหรือบริจาดค่าน้ำ-ไฟ ภายในยังจัดสรรพื้นที่สำหรับให้เช่าวัตถุมงคล เหรียญเจ้าแม่ไต่ะโมะ ผ้ายันต์ มีเคาน์เตอร์รับบริจาดโลงศพ บริจาดเพื่อการกุศลอื่นๆ โดยมีเจ้าหน้าที่ประจำ บนเพดานแขวนแผ่นผ้าเขียนอักษรจีนในความหมายมงคล เช่น อมิตาพุทธ แผ่นผ้าเหล่านี้ส่วนใหญ่ชาวกรุงเทพฯสร้างถวาย สภาพนี้ทำให้ภายในศาลเจ้ามีสภาพอึมครึม บรรยากาศน่าเลื่อมใสต่อรูปสมมุติที่มีความหมายต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ

ภาพประกอบ 40 รูปเคารพภายในศาลเจ้า และแผ่นผ้ามงคลแขวนผนัง

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 23 มิถุนายน 2558

3 เต่าเผาและเต่าปะทัด ด้านนอกมีเต่าเผากระดาษเงิน-ทอง ทรงกลมขนาดใหญ่ ยกเป็นชั้นๆ ยอดสูงสุดเป็นลูกน้ำเต่า สัญลักษณ์ของเซียนองค์หนึ่ง นอกจากนี้มีเต่าสูงสำหรับจุดปะทัด มีประตูกัน มิให้กระจายออกข้างนอก

ลักษณะเด่นของศาลเจ้า

1. มีตำนานอันเลื่องลือ ศาลเจ้าแม่ไต่ะโม่ถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของคนเชื้อสายจีนประจำเมืองสุโขทัย-ลก รวมถึงเขตภาคใต้ตอนล่าง เขตภาคเหนือของประเทศไทยทางฝั่งตะวันออก เหตุที่เจ้าแม่ไต่ะโม่เป็นที่นับถือกันมาก ประการหนึ่งเพราะเชื่อมโยงกับเจ้าแม่มาจูในตำนานองค์เทพของประเทศไทย เนื่องจากคนจีนที่อพยพมาอาศัยในแหลมมลายูจะนับถือเทพเจ้ามาก่อน การเดินทางล่องเรือข้ามทะเลหลายวันฝากชีวิตไว้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ เมื่อถึงฝั่งปลอดภัยแล้วจึงระลึกบุญคุณตั้งศาลไว้บูชา คนไทยส่วนใหญ่เรียกว่าเจ้าแม่ทับทิม คนเชื้อสายจีนแต่ดั้งเดิมจะเรียกว่ามาจู ส่วนจีนฮกเกี้ยนเรียกเทียนไหวเซ่งหมู่ ชาวจีนเมื่อไปอาศัยแห่งใดก็มักนำคติความเชื่อของตนไปด้วยและสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น โดยเฉพาะกับการผจญภัยแสวงโชคยังที่ต่างๆ โดยเชื่อว่าอำนาจของเทพเจ้าจะสามารถปกป้องคุ้มครองให้ผู้รักดีปลอดภัย เจ้าแม่เกิดในตระกูลข้าราชการมณฑลฮกเกี้ยน เป็นผู้ศรัทธาและปฏิบัติทางธรรมจนเป็นเลิศ เมื่ออายุ 16 ปีมีเซียนองค์หนึ่งคอยๆ ปรากฏขึ้นจากบ่อน้ำ สาวใช้ต่างพากันวิ่งหนี แต่เจ้าแม่ยังคงสงบนิ่ง เขียนได้มอข่มขี้เฒ่าหนึ่ง เจ้าแม่ศึกษาศักดิ์สิทธิ์จนชีวิตได้เปลี่ยนแปลงอย่างน่าพิศวง สามารถช่วยปกป้อง ขจัดมารคุ้มครองคนอื่นๆ เห็นฟ้าไปตามทะเลช่วยเหลือผู้ประสบภัยจนชาวบ้านซาบซึ้งใจร่วมกันสร้างศาลไว้เพื่อสักการบูชา ภายหลังเจ้าแม่เปื้อนความวุ่นวายทางโลก ต้องการเดินทางอย่างสงบสู่เขาเหมยซาน ชาวบ้านเห็นก้อนเมฆหมุนผ้าเท้าเจ้าแม่ แล้วลมพัดร่างเจ้าแม่ค่อยๆ หายไปกับกบิลเมฆ จนไม่เห็นร่องรอย ความศักดิ์สิทธิ์ประกอบตำนานอันน่าพิศวง ส่งผลต่อการสร้างรูปตัวแทนหรือรูปสมมุติอย่างเป็นรูปธรรม (ศาลเจ้าแม่ไต่ะโม่, ม.ป.ป.)

เรื่องราวของเจ้าแม่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมส่งผลต่อการนับถือรูปเคารพในลักษณะอื่นๆ เช่น เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวในจังหวัดปัตตานี เจ้าแม่สร้อยดอกหมากในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีนักวิชาการบางคนเชื่อว่าเป็นคติในลัทธิการนับถือเจ้าแม่ ซึ่งผูกโยงให้เข้ากับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เช่นเดียวกับชาวจีนที่เข้ามาแผ้วถางเพื่อปูทางให้กับนายจ้างฝรั่งเศส ในการทำเหมืองทองคำที่เขาไต่ะโม่ ด้วยความเชื่อที่ว่าเจ้าแม่เป็นผู้คุ้มครองคนทำเหมือง เมื่อคำแนะนำเจ้าแม่ผ่านร่างทรงไม่ได้รับการตอบสนอง ทำให้เกิดอุบัติเหตุจนเป็นที่เลื่องลือ ส่งผลให้เจ้าแม่มาจูที่บ้านไต่ะโม่กลายเป็นที่พึ่งทางใจ อย่างไรก็ตามคนท้องถิ่นนิยมเรียกเจ้าแม่ไต่ะโม่ตามพื้นที่มากกว่ามาจู เมื่อโยกย้ายมาตั้งในเมืองสุโขทัย-ลก มีผู้นับถือนับจำนวนมาก และนักท่องเที่ยวเข้าถึงง่ายขึ้นชื่อเสียงก็เริ่มโด่งดัง การเปิดงานสมโภชประจำปีมีการกล่าวถึงเกียรติประวัติเจ้าแม่บนเวทีต่อหน้าสาธารณชน นักท่องเที่ยว ผู้ร่วมกิจกรรมนานาชาติทุกครั้ง บอกเล่าประวัติศาสตร์และนิทาน ทำให้ตำนานเจ้าแม่เป็นที่รู้จักเล่าลือทั่วแดนไกล

2. เป็นศาลเจ้าแห่งเดียวของเมือง ศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะเป็นศาลเจ้าแห่งเดียวที่ประกอบพิธีกรรมมาอย่างต่อเนื่องในเขตเทศบาลเมืองสุโขทัย-ลก จนอาจถือเป็นสัญลักษณ์ของคนเชื้อสายจีนในพื้นที่ หากพิจารณาด้านออกแบบก่อสร้าง ศาลเจ้าเป็นสถานเดียวที่แสดงถึงศิลปะและสถาปัตยกรรมจีนในย่านเมือง จึงกลายเป็นสิ่งแปลกตาท่ามกลางสิ่งก่อสร้างสากล ในสายตาของนักท่องเที่ยว ยังจัดให้พื้นที่ศาลเจ้าเป็นแลนด์มาร์ค (Landmark) สำหรับถ่ายรูปเป็นที่ระลึกอีกแห่งหนึ่ง โดยทั่วไปคนเชื้อสายจีนมักจะสร้างศาลเจ้าไว้ใกล้แหล่งที่ตนเองอาศัย ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ตามย่านการค้า จุดมุ่งหมายที่คนเชื้อสายจีนรวมพลังสร้างศาลเจ้าไต่ะโมะ นอกจากความศรัทธาในอำนาจเหนือธรรมชาติแล้ว ยังสร้างเพื่อสืบต่อศิลปะประเพณีเดิมๆ ดังเห็นว่า การออกแบบอาคาร การวาดภาพตกแต่ง การวางตำแหน่งองค์เทพ หรือใช้สัญลักษณ์ต่างๆ มีหลักเกณฑ์ คล้ายคลึงในประเทศจีนทางตอนใต้ เป็นศาลเจ้าเดียวที่อยู่ในองค์กรรมศาสตร์คือ มูลนิธิเซ่งหมูฮาร์น้ำใจ รายได้ของศาลเจ้ามาจากการขายรูปเทียน ดอกไม้ วัตถุมงคล การรับบริจาคค่าโง่ การบริการเช่าชุดเจ้าแม่เพียงให้ผู้เช่าเขียนชื่อลงบนชุดเจ้าแม่ชุดละ 250 บาท ส่วนหนึ่งส่งคืนแก่สังคัมเป็นสาธารณกุศล อีกทั้งเพื่อขวัญกำลังใจผู้มากราบไหว้ เป็นที่เก็บนมเมื่อได้สมปรารถนาแล้ว คนส่วนใหญ่นิยมบนบานด้วยการจุดประทัดหรือเซ่นหัตถ์หมู นอกจากนี้สร้างไว้ประกอบพิธีรำทรง เพื่อขอคำอธิบายจากอำนาจเหนือธรรมชาติ เมืองอื่นๆ อาจมีศาลเจ้าหลายแห่ง ตามความศรัทธาของแต่ละกลุ่มเช่น จีนแคะสร้างศาลเจ้าแปะกง ศาลเจ้าปุ่นเก้ากง แต่ในเมืองสุโขทัย-ลกไม่ว่าคนเชื้อสายจีนกลุ่มใดจะศรัทธาต่อเจ้าแม่ไต่ะโมะร่วมกัน การมีศาลเจ้าร่วมกันก่อให้เกิดพลังเข้มแข็งต่อการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นจีน ท่ามกลางคนมุสลิมส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามการมีหลายกลุ่มร่วมจัดการศาลเจ้าก็สร้างปัญหา บางครั้งความคิดเห็นไม่ลงรอย เช่น การจะรื้อศาลเพื่อสร้างศาลใหม่ให้อลังการกว่า บางกลุ่มก็เห็นด้วยบางกลุ่มไม่เห็นด้วย จึงไม่มีการปรับเปลี่ยนใดๆ การมีศาลเดียวยังทำให้ศาลเจ้าเป็นสัญลักษณ์ของการท่องเที่ยวประจำเมืองด้วย เมื่อมีการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มักเน้นที่วัฒนธรรมจีน แสดงภาพของศิลปะจีนมากกว่าศิลปะไทย วัดไทยมี 4 แห่ง แต่ไม่มีการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมเท่ากับศาลเจ้าแม่ การแถลงข่าวต่อสื่อมวลชนเพื่อการท่องเที่ยวจะใช้ศาลเจ้าเป็นฉากหลัง สะท้อนความสำคัญของศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะต่อการสร้างภาพพจน์ของเมืองสุโขทัย-ลก ซึ่งระยะหลังผลิตซ้ำมากขึ้น

3. เป็นศูนย์รวมของชาวไทยเชื้อสายจีนในเขตเมือง ศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะยังถือเป็นศูนย์กลางของคนเชื้อสายจีนในอำเภอสุโขทัย-ลก ดังเห็นจากคนเชื้อสายกลุ่มต่างๆ คือกลุ่มแต้จิ๋ว กลุ่มฮากกา กลุ่มไหหลำ กลุ่มฮกเกี้ยนมักใช้พื้นที่บริเวณศาลร่วมกันจัดกิจกรรมต่างๆ กิจกรรมงานสมโภช งานเสวนากาแฟยามเช้า ไปจนถึงการจัดการภายในศาลเจ้า คนเชื้อสายจีนเหล่านี้รวมตัวกันภายใต้ชื่อ มูลนิธิเซ่งหมูฮาร์น้ำใจ ให้ประธานศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะกับประธานมูลนิธิเป็นคนเดียวกัน ดังนั้นคนที่ผู้นำคนเชื้อสายจีนทั้งหมดจะมีอำนาจในการจัดการศาลเจ้าด้วย สิ่งสะท้อนความเป็นศูนย์รวมยังเห็นได้จากอาคารสถานที่ต่างๆ ที่เป็นประโยชน์กับคนเชื้อสายจีนจะอยู่ใกล้กันทั้งสิ้น ติดกับศาลเจ้าเป็นที่ตั้งของโรงเจปอเตกตั้ง ซึ่งแยกการบริหารออกจากกัน (โรงเจเป็นศาสนสถานฝ่ายพุทธมหายาน ขณะที่ศาลเจ้าเป็นฝ่ายลัทธิเต๋า) อีกด้านหนึ่ง

เป็นที่ตั้งสมาคมแต่จิว มีโรงพิธีศพ ห้องเก็บเครื่องดนตรีจีน ห้างออกไปราว 200 เมตรเป็นที่ตั้งของสมาคมฮกเกี้ยน โดยมีเจ้าแม่ไต่ะโม่ะเป็นศูนย์รวมและที่พึ่งทางใจสูงสุด การดำเนินกิจกรรมใดๆ มักขอความคุ้มครองจากเจ้าแม่เสมอ การมีศูนย์รวมช่วยให้การบริหารงานกิจกรรมต่างๆ คล่องตัว และเป็นเอกภาพองค์การสาธารณะประโยชน์ที่ถือเป็นผลของความร่วมมือคือ การตั้งมูลนิธิเซ่งห่มุฮาร์น้ำใจเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่เดือดร้อน เช่น น้ำท่วม ไฟไหม้ หรือกู่ศพบในอุบัติเหตุคล้ายมูลนิธิปอเต็กตึ๊ง มีสำนักงานตั้งบริเวณศาลเจ้าเช่นกัน เงินที่นำมาใช้ส่วนหนึ่งเกิดจากการบริจาคของนักธุรกิจ พ่อค้า แม่ค้า และเงินทำบุญจากศาลเจ้า รวมถึงเงินผลประโยชน์นอกวงจากสมาคมต่างๆ บริเวณศาลเจ้ายังมีศูนย์ศึกษาเรียนรู้ภาษาและวัฒนธรรมจีน มีสนามฝึกเอ็งกอก (การรำมวยจีนแบบหนึ่ง) ซึ่งเป็นกิจกรรมที่นิยมของชาวเมือง มีศูนย์ฝึกอบรมปฏิบัติธรรม นอกจากนี้เป็นแหล่งพบปะสังสรรค์ การปรึกษาหารือ การชี้แจงข่าวต่างๆ แก่ประชาชนแต่ละสมาคม เพื่อกระจายข่าวไปยังสมาชิกเชื้อสายจีนแต่ละกลุ่ม อาจกล่าวได้ว่าการดำเนินการใดๆ ที่อยู่บริเวณพื้นที่ศาลเจ้าล้วนมีนัยถึงความจงรักภักดีต่อเจ้าแม่ การขอให้ปกป้องรักษาผู้ศรัทธา โดยเฉพาะยามวิกฤต เหตุการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เขตเมืองสุโขทัย-ลกยังคงเสี่ยงการก่อเหตุรุนแรง ประกอบกับจิตสำนึกเป็นกลุ่มน้อยในพื้นที่ ต่างความเชื่อกับคนส่วนใหญ่ การสร้างความเข้มแข็งป้องกันตนเอง ด้วยความสมานสามัคคี เปิดพื้นที่ใกล้องค์เจ้าแม่ดูเหมือนจะก่อพลังร่วมไว้ได้มากที่สุด

4. เป็นแหล่งจัดกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมตามประเพณีจีน ภายในศาลเจ้าไต่ะโม่ะถูกจัดเป็นพื้นที่ประกอบพิธีประจำของผู้ศรัทธา เช่น การสะเดาะเคราะห์ เข้าทรง เสี่ยงทาย ฯลฯ แต่หากภายนอกบริเวณที่จอดรถหน้าศาลในรอบหนึ่งจะกลายเป็นพื้นที่พิเศษ เปิดเป็นลานแสดงศิลปวัฒนธรรมและกิจกรรมต่างๆ ตามประเพณี ในช่วงเดือน 3 ถูกจัดเป็นพื้นที่เฉลิมฉลองหรือสมโภชเจ้าแม่ไต่ะโม่ะเป็นเวลา 7 วัน เป็นช่วงที่มีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศเดินทางมาไหว้เจ้าแม่มากที่สุด กิจกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ได้แก่ การสะเดาะเคราะห์ การทรงเจ้าที่มีร่างทรงต่างๆ มาชุมนุม การแข่งขันเชิดสิงโตระดับนานาชาติ จากหลายประเทศได้แก่ มาเลเซีย อินโดนีเซีย ฮองกง ไต้หวัน มีการประมูลวัตถุมงคลล้ำค่าของศาลเจ้าแม่ไต่ะโม่ะ การแสดงมรสพต่างๆ เช่น อุปรากรจีน ดนตรีจีน การทำพิธีเทกระจาด กิจกรรมที่สำคัญคือ พิธีจุดประทัดมหามงคลออกเกี่ยวแห่เจ้าแม่ไต่ะโม่ะ และเทพเจ้าองค์ต่างๆ บริเวณลานหน้าศาล จากนั้นแห่ไปตามถนนรอบเมืองสุโขทัย-ลก ต่อด้วยขบวนต่างๆ ขบวนแห่มังกรทอง ขบวนร่ำร้อง กระเช้าดอกไม้ ขบวนเอ็งกอก กลองยาว ซึ่งได้รับความร่วมมือทั้งภาครัฐและเอกชน งานดังกล่าวนอกจากทำให้การท่องเที่ยวเมืองคึกคัก มีเงินสะพัด กระตุ้นเศรษฐกิจ ยังทำให้ศาลเจ้ามีรายได้เพิ่มขึ้นจากเงินทำบุญ เงินเช่าวัตถุมงคล และซื้อเครื่องสักการะ ศาลเจ้าจึงถือเป็นแหล่งศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นที่เชื่อมโยงพื้นที่ทางกายภาพเข้ากับพื้นที่ทางจิตใจ ก่อให้เกิดพื้นที่ทางสังคม ที่ทำให้นักผู้สัญจรพัวพันกับพื้นที่ นำไปสู่ปฏิบัติการด้วยกิจกรรมต่างๆ ดังที่เลอแปบ (Lefebvre, 1991:33) ได้กล่าวถึงพื้นที่ทางสังคมว่า แบ่งออกเป็น 3 ประเภท 1) การปฏิบัติการของพื้นที่ (Spatial practice) เป็นพื้นที่ที่ผลิตความหมายซ้ำและชุดของลักษณะในแต่ละแบบของการก่อรูปของสังคม เป็นการยึดเหนี่ยวกันของสมาชิกในพื้นที่นั้นด้วยความสัมพันธ์ของพื้นที่ เป็นปฏิบัติการทางสังคม

ที่ถูกกำหนดให้เกิดขึ้นในพื้นที่ 2) ภาพตัวแทนของพื้นที่ (Representation of Space) คือที่ยึดเหนี่ยวความสัมพันธ์ในการผลิตกับสิ่งอื่น ทั้งความรู้ สัญลักษณ์ รหัส และที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ 3) พื้นที่แห่งตัวแทนที่ก่อตัวจากความซับซ้อนของสัญลักษณ์ รหัสเวลา ในบางขณะที่เชื่อมเข้ากับการปกปิดบางด้านของชีวิตสังคม รวมทั้งศิลปะด้วย

4.4.1 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่งศิลปวัฒนธรรม

สภาพของศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะมีลักษณะภูมิทัศน์แบบวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ กล่าวคือ เป็นการสร้างพื้นที่ที่มีเพียงกายภาพให้เป็นพื้นที่ที่มีความหมายแก่จิตใจ (Mental space) และพื้นที่ทางสังคม (Social space) ก่อเกิดให้ศาลเจ้าเป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่มีชีวิต สภาพภูมิทัศน์ของเมืองและสิ่งก่อสร้างไม่มีลักษณะโดดเด่นนัก การสร้างศาลเจ้าที่มีศิลปะและสถาปัตยกรรมเฉพาะ มีพิธีกรรมตลอดปีได้กลายเป็นจุดสนใจและจุดหมายการเดินทางของนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะคนมาเลย์เชื้อสายจีน เมื่อพิจารณาวัฒนธรรมในแง่ตัวนำกล่าวได้ว่ามีนัยสำคัญทางวัฒนธรรม (Cultural Significant) ดังต่อไปนี้

วัฒนธรรมในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ (Culture as symbols)

ศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะจัดเป็นสัญลักษณ์แบบหนึ่งที่ใช้เป็นสื่อแทนแนวความคิด โดยแสดงออกมาเป็นตัวอาคาร เป็นภาพตกแต่ง เป็นการกระทำ เหตุการณ์ ความสัมพันธ์ หรือคุณลักษณะต่างๆ การทำความเข้าใจก็ด้วยการตีความ แปลความ หรือตีความหมายที่ซ่อนอยู่ในสัญลักษณ์ที่คนได้สร้างออกมาเพื่อใช้สร้างความรู้ความเข้าใจ และทัศนคติที่มีต่อชีวิต ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมทันสมัยของเมือง ศาลเจ้าได้กลายเป็นแหล่งหลอมรวมภูมิปัญญาจีนที่สืบทอดมายาวนานและจัดเป็นสิ่งเดียวของเมืองที่ยังคงอนุรักษ์ไว้ ตัวอาคารและภาพตกแต่งเป็นสื่อสะท้อนถึงรสนิยมทางศิลปะและความเชื่อ จะพบว่าการตกแต่งประตูทางเข้าศาลเจ้ามีรูปมังกร หงส์ กิเลน จัดวางโดยคำนึงหลักดุลยภาพ อันเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจ ความมีโชค ความเมตตากรุณา คุณธรรมความดีงาม การสร้างห่างออกมาจากองค์เจ้าแม่เสมือนเครื่องกำหนดจุดเริ่มซึ่งขอบเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อันพึงสำรวจ ผันศาลเจ้าด้านนอกตกแต่งปูนปั้นรูปเสือและมังกร ผูกโยงกับความเชื่อเรื่องฮวงจุ้ย ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

"ศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะใช้รูปเสือ และมังกรตกแต่งข้างหน้า เพื่อให้ตรงฮวงจุ้ย ด้านซ้ายเป็นมังกรเขียว ด้านขวาเป็นเสือขาว พื้นที่ศาลลุ่มต่ำต้องแก้ไขใส่รูปเสือ รูปมังกร"

(ระพิน, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม 2558)

ภาพประกอบ 41 รูปสัญลักษณ์ตักแตงศาลเจ้า ภาพประกอบ 42 สัญลักษณ์การกระทำของร่างทรง
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 11 พฤษภาคม 2558

การแสดงออกโดยการกระทำสะท้อนจากขั้นตอนพิธีกราบไหว้ ตั้งแต่ไหว้เทวดาฟ้าดินจนจุดประทัด การกระทำเหล่านี้คือคัมภีร์เฉพาะของจัดงานสมโภชเจ้าแม่ เหตุการณ์นี้ยังนำมาซึ่งการพบปะร่างทรงต่างๆ เพื่อแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เจ้าแม่ เมื่อเข้าทรงแล้วจะมีนักท่องเที่ยวมาให้ร่างทรงเขียนหรือประทับตราลง ผิวหนัง การเขียนยันต์อยู่ โดยเชิญเทพเจ้ามาประทับบนกระดาษ ให้ร่างทรงเจ้าแม่ขึ้นไปพรมน้ำมนต์บน สิ่งของที่จะประมูลบนเวทีต่อหน้าคนจำนวนมาก มีการรักษาโรคปวดเมื่อยแบบกดจุดโดยซินแสประจำศาล หลังพิธีเซ่นไหว้ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เกิดเป็นคุณลักษณะอย่างน้อย 2 ประการ ประการแรกเป็นคุณลักษณะทางสัญลักษณ์ รูปปั้นเจ้าแม่ที่แท้เป็นเพียงวัตถุชิ้นหนึ่ง (Signifier) แต่ถูกอุปโลกให้เป็นเทพ (Signified) ขณะเดียวกันในความเป็นเทพก็เชื่อว่า จะมีอำนาจเหนือมนุษย์ ยกกรณีเหตุการณ์วันเปิดงานสมโภชเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2558 ฝนตกหนักน้ำท่วมหน้าศาล จนผู้จัดงานคาดว่าไม่สามารถเปิดงานได้ มีการบนบานเจ้าแม่ด้วยหมูทั้งตัว ตกเย็น ฝนหยุดจัดงานได้ คณะกรรมการจัดงาน ผู้ร่วมงานต่างเชื่อว่าเป็นการแสดงอำนาจปาฏิหาริย์ของเจ้าแม่ ประการที่สองเป็นคุณลักษณะทางสังคม จากความศรัทธาต่อเจ้าแม่ ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในกับคนนอก ศาลเจ้าต่างๆ หรือกลุ่มชาวจีนทั้งในประเทศและต่างประเทศ มีชาวมาเลย์ที่เข้ามาเป็นร่างทรงเจ้าแม่ จึงกล่าวได้ว่า การกระทำใดๆ ที่สื่อออกมาเป็นสัญลักษณ์ต่างๆ ล้วนแสดงออกถึงวัฒนธรรมความเชื่อ นอกเหนือสิ่งใดคือการได้เพิ่มพูนอำนาจบารมีของเจ้าแม่ได้ะโมะให้สูงยิ่ง

ภาพประกอบ 43 การเตรียมออกเที่ยว ภาพประกอบ 44 ความสัมพันธ์ต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 11 พฤษภาคม 2558

วัฒนธรรมในฐานะเครื่องแสดงเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ (Culture as Uniqueness and Identity)

ศาลเจ้าจีนเป็นสิ่งแสดงเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของความเป็นจีน ศาลเจ้าไต่ชะโมะสะท้อนเห็นถึงความมีอยู่ของคนเชื้อสายจีนในอำเภอสุโขทัย-ลก สะท้อนถึงการสร้างอัตลักษณ์ของคนเชื้อสายจีนในรูปแบบชัดเจนที่สุด อย่างไรก็ตามเอกลักษณ์ (Uniqueness) ก็มีใช้สิ่งเดียวกับอัตลักษณ์ (Identity) เอกลักษณ์เป็นสิ่งคงที่ถาวร ขณะที่อัตลักษณ์เลื่อนไหลได้ตามบริบทและสิ่งแวดล้อม หากเดินทางมายังย่านชอชยงูธร จะเห็นเอกลักษณ์ของศาลเจ้าที่เป็นแบบจีน เช่น เน้นสีแดง หลังคาแบบลูกฟูก ตกแต่งรูปมังกร ซึ่งดูคล้ายแห่งอื่น เช่นในเมืองหาดใหญ่ อำเภอเมืองนราธิวาส อันเป็นแบบแผนที่สืบทอดกันมา ขณะที่อัตลักษณ์จะแปรเปลี่ยนอันเนื่องจากการต้องการแสดงตัวตนจากความพยายามขบสู้ ต่อรองของกลุ่มผู้สร้าง กล่าวคือ การสร้างอัตลักษณ์ของคนเชื้อสายจีนย่อมต้องการเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม สภาพภูมิทัศน์ของเมืองอาจด้อยหากไม่เสริมคุณค่าด้วยศิลปะ โดยเฉพาะกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การทำให้เกิดเอกลักษณ์ก็คือสิ่งเสริมคุณค่าที่บ่งบอกถึงชาติพันธุ์จีน ร่วมกับภูมิหลัง ความศรัทธาในศาสนา เอกลักษณ์ของศาลเจ้าจึงไม่เพียงรูปธรรมหรือโครงสร้างทางกายภาพ แต่รวมถึงนามธรรมอารมณ์ความรู้สึก ความคิดซึ่งแสดงออกมาให้เห็นถึงอัตลักษณ์ความแตกต่างจากคนอื่น เป็นการสร้างขอบเขตของกลุ่มคน เพื่อแสดงออกถึงอำนาจกลุ่มและความแข็งแกร่งของกลุ่มชาติพันธุ์ อัตลักษณ์จึงอาจประกอบด้วยเอกลักษณ์ทางศิลปะ ให้คนอื่นเห็นความแตกต่างระหว่างศาลเจ้าจีนกับมัสยิดหรือวัดไทย เห็นความแตกต่างระหว่างเอ็งกอกกับปันจักชิละ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า "เอ็งกอกเป็นการแสดงรำไมซึ่งคนโก-ลกนิยมเล่นกันมานาน งานฉลองเจ้าแม่ทุกปีจะเล่นเอ็งกอกเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ของชาวจีนให้คนอื่นรับรู้" (ประธานสมาคมจีนแต่จิ๋ว, สัมภาษณ์ 10 พฤษภาคม 2558)

ภาพประกอบ 45 อัดลักษณะจีนผ่านเครื่องแต่งกาย ภาพประกอบ 46 อัดลักษณะจีนผ่านชบวนเอ็งกอ
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 11 พฤษภาคม 2558

วัฒนธรรมในฐานะเครื่องแสดงพหุลักษณะ (Culture as Plurality)

ศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะแม่เป็นเครื่องบ่งชี้เอกลักษณ์และอัตลักษณ์จีนอย่างหนึ่ง ขณะเดียวกันศาลเจ้าแห่งนี้ก็ยังเป็นที่รวมของคนหลากหลายชาติพันธุ์ หากพิจารณารายละเอียดการตั้งรูปเคารพ รวมทั้งจัดกิจกรรมต่างๆ ของศาลเจ้าโต๊ะโมะยังสะท้อนถึงวัฒนธรรมพหุลักษณะ รูปเคารพภายในศาลเจ้ามีทั้งรูปเคารพฝ่ายเต๋าคือเทพไฉ่ชื่อเอี้ย รูปเคารพฝ่ายพุทธ-มหายานคือกวนอิมหรือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และรูปเคารพฝ่ายพุทธ-หินยานคือพระพุทธรูป ในด้านการจัดคนในศาลมีทั้งคนไทยในท้องถิ่น ซึ่งพูดภาษาตากใบเป็นหลัก และคนเชื้อสายจีนพูดภาษาแต้จิ๋ว ฮกเกี้ยน นอกจากนี้ในช่วงงานสมโภชเจ้าแม่จัดแสดงทั้งศิลปวัฒนธรรมแบบไทย จีน และมุสลิม ชาวมุสลิมในอำเภอใกล้เคียงนำดนตรีพื้นบ้านกรือโต๊ะ กลองบานอลิเกฮูลู ร่วมแสดงกับอุปรากรจีน เอ็งกอ กลองยาว มีชาวมุสลิมที่เข้าร่วมชมการแสดงภายในศาลเจ้าตลอดจนรับเครื่องทานจากพิธีเทศกาล วัฒนธรรมเชิงพหุลักษณะนี้ได้แปรสภาพให้ศาลเจ้าซึ่งมีภูมิทัศน์ธรรมดาเป็นพื้นที่ทางสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีชีวิต (Alive culture) มีสีสันของความเป็นเมือง เมืองสุโขทัยกลายเป็นชุมชนพหุวัฒนธรรมติดเขตชายแดน แม้อยู่ท่ามกลางความไม่สงบ ความระหองระแหงระหว่างศาสนา แต่กระนั้นก็ดีกิจกรรมที่เกิดขึ้นบริเวณศาลก็ช่วยสะท้อนความสมัครสมานสามัคคี ความร่วมมือร่วมใจของคนต่างวัฒนธรรม ล้มล้างภาพลักษณ์ของความขัดแย้งในสายตาคนภายนอก ถนนที่มุ่งสู่ศาลเจ้ามีคนเดินทางเข้ามาหลากหลายชาติพันธุ์ หลายวัฒนธรรม แต่สื่อสารได้อย่างเข้าใจ สะท้อนค่านิยมของผู้ร่วมกิจกรรมอย่างน้อย 3 ประการคือ 1) ความอดกลั้นต่อความแตกต่าง ความเข้าใจในความแตกต่างที่ส่งเสริมให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ของแต่ละชาติพันธุ์อย่างเท่าเทียม 2) การเคารพซึ่งกันและกัน การให้การยอมรับไม่ใช่ทำที่ปฏิบัติต่อกัน 3) การเปิดเผยจุดยืน วัตถุประสงค์ อุดมการณ์ของกลุ่มคนเชื้อสายจีน เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจ การให้เกียรติซึ่งกันและกัน ไม่ใช่การดูถูกเหยียดหยาม

ภาพประกอบ 47 การร่วมกิจกรรมของคนต่างศาสนา

ภาพประกอบ 48 วัตถุประสงค์ของที่ผสมผสาน
ความเชื่อแบบพุทธเถรวาทและมหายาน

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 11 พฤษภาคม 2558

วัฒนธรรมในฐานะเครื่องแสดงชาติลักษณะ (Culture as Nation Identity)

ชาติลักษณะหรือลักษณะประจำชาติ หากพิจารณาถึงศาลเจ้าไม้อาจจัดเป็นวัฒนธรรมประจำชาติไทย แต่หากพิจารณาศาลเจ้าแม่ไต่ะโม่ะก็มีได้เหมือนกับศาลเจ้าในประเทศอื่นๆ ทั้งนี้เพราะศาลเจ้าจีนที่แม่มีรากเหง้าจากประเทศจีน เมื่อแพร่กระจายไปแห่งอื่น มีการปรับเปลี่ยน ผสมผสานเข้ากับความเชื่อ ทัศนคติศิลปะในท้องถิ่นนั้นๆ บริบทของวัฒนธรรมท้องถิ่นย่อมทำให้ศาลเจ้าจีนในประเทศไทยแตกต่างจากมาเลเซีย จากสิงคโปร์ หรืออินโดนีเซีย วัฒนธรรมของศาลเจ้าแม่ไต่ะโม่ะซึ่งนำภูมิทัศน์ส่วนหนึ่งเกิดจากกลายสภาพเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาที่มีชาติต่างๆ ไม่ว่าจะ มาเลเซีย สิงคโปร์ เข้ามาสักการะ ชาวต่างชาติที่เข้ามายังศาลเจ้ามีอยู่ 3 กลุ่ม คือกลุ่มนักแสดงบวงสรวงหรือผู้เลื่อมใสองค์เจ้าแม่ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายจีน (จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ศาลยังพบว่า มีชาวมุสลิมมาเลย์เข้ามากราบไหว้เจ้าแม่ด้วยเช่นกัน) กลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรมซึ่งอาจเป็นนักแสดง นักแสดง ผู้หามเกี้ยว จากประเทศจีน มาเลเซีย อินโดนีเซีย สิงคโปร์ ซึ่งมีทั้งพุทธ ฮินดูและมุสลิม และกลุ่มนักท่องเที่ยวหรือผู้จัดทัวร์จากประเทศใกล้เคียง ดังคำสัมภาษณ์มุสลิมชาวมาเลย์ต่อนึ่งว่า

"เป็นนักท่องเที่ยวคอลัมน์นิสของหนังสือพิมพ์มาเลเซียทำข่าวทุกเรื่อง เป็นมุสลิมแต่สนใจงานพิธีฉลองวันเกิดเจ้าแม่ ต้องการให้คนจีนมาเลย์มาเที่ยวมากขึ้น ไม่กลัวเพราะมีทหารดูแล มาทุกปีเพราะมีชื่อเสียงมานาน"

(Mokcinon, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2558)

ภาพประกอบ 49 การแข่งขันการแข่งสิงโตนานาชาติ

ภาพประกอบ 50 การร่วมกิจกรรมสมโภชของ
ชาวยินดูในมาเลเซีย

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย 10 พฤษภาคม 2558

จากข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า ศาลเจ้ายังเป็นแหล่งรวมของคนนานาชาติ มีชาวมลายูจำนวนมาก เนื่องจากอยู่ใกล้เคียง และได้รับเชิญชวนจากการออกแถลงข่าวเชิงรุกยังมาเลเซีย สิ่งดึงดูดใจนอกจากเป็นงานใหญ่ของเมืองแล้ว กิจกรรม พิธีกรรมต่างๆ ในศาลเจ้าเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏในประเทศมาเลเซีย ประเทศมาเลเซีย ในรัฐกลันตันยังจำกัดการแสดงออกของกลุ่มคนจีน ซึ่งถือเป็นพลเมืองชั้นสอง การแสดงซึ่งเสรีภาพอยู่ในพื้นที่จำกัด ศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะในสุโหงโก-ลกจึงช่วยสะท้อนสิทธิเสรีภาพของคนกลุ่มน้อยได้มากกว่าประเทศมาเลเซีย ขณะเดียวกันศาลเจ้าในมาเลเซียก็มีระเบียบพิธีเคร่งครัด เนื่องจากมีวัฒนธรรมแวดล้อมที่แตกต่าง ไม่สามารถผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมอิสลามอันเป็นกระแสหลัก ยิ่งแตกต่างก็ยิ่งเข้มแข็ง

4.4.2 การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม

การจัดการศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะดำเนินการโดยคณะกรรมการบริหารศาลเจ้า การวางแผนเรื่องต่างๆ ต้องผ่านมติคณะกรรมการศาล การวางแผนไม่อาจกระทำเพียงหัวหน้าศาลหรือประธานกรรมการ เพราะมีผลได้ผลเสียต่อวิถีคนเชื้อสายจีนของเมืองสุโหงโก-ลก เป็นการกำหนดอนาคตของแหล่งศิลปวัฒนธรรมอันเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมจีน แผนงานอาจแยกเป็นส่วนของการจัดการเชิงกายภาพ และส่วนของการจัดการพิธีกรรม การจัดสมโภชประจำปี หรือการจัดการกับสิ่งที่จับต้องได้ กับสิ่งที่จับต้องไม่ได้ ด้านกายภาพมีแผนปรับปรุงห้องครัว เคาน์เตอร์ สำนักงาน ห้องประชุม ที่เก็บรูปเขียน แต่กับอาคารยังคงมีปัญหา เป็นสิ่งที่ยังหาทางออกไม่ได้ อันเนื่องมาจากมีความคิดเห็นต่างกันสองฝ่าย กล่าวคือ ทางคณะกรรมการศาลมีแนวคิดจะรื้อศาลเจ้าเดิมและสร้างใหม่ให้ใหญ่กว่าเดิม สวยสง่ากว่าเดิม ยกกระดานสูงขึ้นป้องกันน้ำท่วม ที่ตั้งศาลเป็นพื้นที่ลุ่มมีน้ำท่วมเสมอ จึงเห็นควรให้สร้างใหม่ ผลการปรึกษาหารือมีฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย ต้องการที่จะอนุรักษ์ของเดิมไว้ ดังคำสัมภาษณ์ว่า

"มีนโยบายที่จะยกพื้น ปรับปรุง แต่คนเก่าๆ จะไม่ยอมให้ทำให้อุณหภูมิไว้ (บวร ชีรฤทธิเฉลิม 10 พ.ค.58)" จะปรับปรุงคนเก่าไว้วาย 3-4 ปีผ่านมา จะก่อสร้างใหม่มีคนคัดค้าน"

(ชูศักดิ์, นามสมมติ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2558)

"สร้างใหม่วัตถุโบราณจะต้องรู้ แต่บางคนไม่ให้รู้ โดยเฉพาะกลุ่มแต่ใจ"

(มานิจ, นามสมมติ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2558)

อาจกล่าวได้ว่า การวางแผนหากมีกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งไม่เห็นด้วยก็ยังคงดำเนินต่อไปได้ ปัจจุบันอาคารศาลเจ้าไต่ชะโมะจึงดำรงสภาพเดิม ศาลเจ้าอาจดูคล้ายหมองอันเกิดควันธูปเทียนที่จับผิวไม้ ผิวปูน และเครื่องมรดกที่แขวนไว้ ในการดูแลรักษา (Maintenance) ถ้าเกิดความเสียหายกับอาคาร เช่น หลังคารั่ว สีส้มองคล้ำ ไต่ชะชำรุด จะหาช่างจากภายนอกมาซ่อมบำรุง จ่ายค่าจ้างจากผลประโยชน์ของศาลเจ้า กรณีหลังน้ำท่วมขอความอนุเคราะห์เทศบาลมาฉีดน้ำชำระล้างสิ่งสกปรก

ปัจจุบันมีผู้แวะเวียนกราบไหว้เจ้าแม่อยู่เสมอ โดยเฉพาะวันศุกร์ เสาร์ อาทิตย์ คนมาเลยเชื้อสายจีนนิยมมาทั้งหมดมาไหว้และมาด้วยตนเอง เพื่อผลระยะยาว ให้นักท่องเที่ยวประทับใจ โนม่น้ำให้กลับมาอีกครั้ง คณะดูแลศาลจึงช่วยกันวางแผนจัดระบบ เพื่อการนี้สิ่งสำคัญคือการอำนวยความสะดวก เช่น ติดป้ายชี้ทางการใช้สอยของพื้นที่ต่างๆ ในศาล การระบุตำแหน่งเพื่อให้ง่ายแก่คนเริ่มทำพิธีใหม่ๆ โดยทางศาลทำเครื่องหมายไว้บนพื้นปูนเป็นหมายเลข ผู้ศรัทธาจะเริ่มขั้นตอนตามหมายเลข จัดชุดสักการะให้พอดีกับจำนวนเทพและส่วนต่างๆ อันประกอบด้วย รูป 35 ดอก รูปใหญ่ 3 ดอก เทียน 2 เล่ม น้ำมัน 1 ขวด กระดาษเงินกระดาษทอง 2 ชุด จะปักธูปด้านใดต่อหน้ารูปเคารพใดจะมีสัญลักษณ์กำหนดไว้ ศาลเจ้าในยามปกติไม่มีเทศกาลมีคนเฝ้า 3-4 คน ชินแสและม้าทรงแวะเวียนมาอยู่เสมอ ช่วยทำพิธีสะเดาะเคราะห์ลงยันต์ กัดจุดรักษาอาการปวดเมื่อย แนะนำโหราศาสตร์ เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ศรัทธาด้วยรูปแบบอันหลากหลาย

ระยะการจัดงานสมโภชประจำปีหรือเฉลิมฉลองเจ้าแม่ไต่ชะโมะ มีนักท่องเที่ยวผู้แสวงบุญเข้ามาจำนวนมาก จำเป็นต้องวางแผนอย่างดี เพราะหมายถึงชีวิตของคนทุกคน อันเนื่องจากสูงโขงโก-ลก อยู่ในเขตสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่มีเหตุการณ์ความไม่สงบ ตัวเมืองเคยถูกลอบวางระเบิด โรงแรม หรือย่านการค้าหลายครั้ง ทางคณะจัดงานวางแผนไว้ว่าจะจัดให้ใหญ่โตทุกๆ ห้าปี ในปีที่พุทธศักราชที่ลงท้ายด้วยเลขศูนย์และห้า กำหนดในช่วงวันที่ 23 เดือน 3 ตามปฏิทินจีน ช่วงนี้มีการแสดงอภินิหารย์ไต่บันไดมิด ลุยไฟ ระยะการจัดงานมากกว่าปกติ หลังจากสรุปวันเดือนปี จำนวนวันจัดงานแล้วจัดประชุมเตรียมงานร่วมกันใช้เวลา 3-4 วัน ร่วมกับฝ่ายทหาร และพลเรือนอันประกอบด้วย เทศบาลเมืองสูงโขงโก-ลก องค์การท่องเที่ยวจังหวัด หน่วยงานต่างๆ จากนั้นประชาสัมพันธ์ผ่านสิ่งพิมพ์ แดลงข่าวต่อสื่อสาธารณะทางวิทยุโทรทัศน์โดยใช้ลานว่างหน้าศาล ให้ศาลเป็นฉากหลัง การแถลงข่าวจะระดมผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายมา

ร่วมกันแถลง โดยมีนายกสมาคมศาลเจ้าเป็นประธานในการแถลง ส่งตัวแทนไปประชาสัมพันธ์เชิงรุกทั้ง กรุงเทพฯ และมาเลเซีย เรื่องที่เน้นอย่างยิ่งคือ การสร้างความเชื่อมั่นในความปลอดภัยของผู้ร่วมงาน จากสถานการณ์ความไม่สงบ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“การวางแผนงานต้องทำเชิงรุก ไปเชิญนักข่าวมาให้รู้ว่ามีอะไรบ้าง มีทหารตำรวจมาดูแล ไม่ต้องกลัว นักข่าวช่วยลง แถลงข่าวต่อนักข่าว 3-4 ฉบับ ไปที่โกตาบารู ตอนไปกลับต้นเลี้ยวอาหารเที่ยงนักข่าวด้วย”

(ชูศักดิ์, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2558)

การวางแผนประชาสัมพันธ์มีความพยายามให้เข้าถึงคนมาเลย์เชื้อสายจีนมากที่สุด ซึ่งถือเป็นกลุ่มใหญ่ของงาน และมีกำลังในการบริจาคทานมาก การวางแผนด้านกิจกรรมในงาน ยังคงรักษาประเพณีที่สืบทอดกันมา ทุกครั้งจะมีหรรสพประเภทบุปผารจีน (จิว) การสะเดาะเคราะห์ การแข่งขันเชิดสิงโต การประมูลวัตถุมงคล การแสดงอิทธิฤทธิ์ของม้าทรง ที่เป็นสิ่งเชิดชูของงานคือ การนำเจ้าแม่ไต่ะโมะ และเทพในศาลออกเที่ยวแห่ไปตามถนนรอบเมืองสุโหงโก-ลก อีกหนึ่งกิจกรรมหลักคือ การทำเงินขวัญถุง เป็นการให้ยืมเงินในนามยืมกับเจ้าแม่ คิดดอกเบี้ยสองเท่าของเงินยืม ยืมปีนี้ 20 บาท ปีหน้าจ่าย 40 บาท หากไม่ชำระจะเพิ่มเป็นสองเท่าทุกปี วิธีนี้จะเป็นการจูงใจให้คนมาร่วมกิจกรรมในวันฉลองทุกปี คณะกรรมการศาลวางแผนจัดงานสมโภชเจ้าแม่ต่อไปทุกๆ ปี เพราะเป็นโอกาสที่สร้างรายได้ให้กับศาลเจ้าแม่มากที่สุด และต่อยอดชื่อเสียงองค์เจ้าแม่ไว้ได้มากที่สุด ในการจัดงานจะมีการเล่าประวัติเจ้าแม่ต่อหน้าสาธารณชน ผู้มาร่วมงานเสมอ ทั้งภาษาไทยและอังกฤษ การผลิตซ้ำไว้เพื่อหวังกระตุ้นนักท่องเที่ยวให้เศรษฐกิจคึกคักอย่างน้อยปีละครั้ง

การจัดสรรคน

การบริหารจัดการศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะ ภายใต้อำนาจของคณะกรรมการบริหารศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะ ประกอบด้วยคณะกรรมการที่มาจากคณะกรรมการของสมาคมจีนทั้งสิ้นคือ สมาคมแต้จิ๋ว สมาคมยกเกียน สมาคมฮากกา และสมาคมไหหลำ โดยผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนเข้ามาบริหารศาลเจ้าวาระละ 2 ปี ปัจจุบันอยู่ภายใต้ทีมบริหารของสมาคมจีนแต้จิ๋ว แต่ละสมาคมจะมีคณะกรรมการบริหารสมาคมละ 7-9 คน ประธานสมาคม 1 คน เมื่อมาบริหารศาลเจ้ามีคนจากสมาคมต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องจำนวน 28-36 คน (ชูศักดิ์, สัมภาษณ์ 2558) โดยมีนายกสมาคมที่ครบรอบวาระ ดำรงตำแหน่งประธานสมาคมจีนสุโหงโก-ลกควบคู่ไปกับประธานคณะกรรมการศาลเจ้า กับอีกหนึ่งตำแหน่งคือประธานมูลนิธิเซ่งห่มูฮารน้ำใจ ซึ่งเป็นองค์กรเพื่อสาธารณกุศล ส่วนนายกสมาคมอื่นๆ ดำรงตำแหน่งรองประธาน การผลัดเปลี่ยนจะหมุนเวียนจากสมาคมฮากกา แต้จิ๋ว ยกเกียน และไหหลำตามลำดับ เมื่อประธานคณะกรรมการศาลเจ้ารับหน้าที่บริหาร จะจัดตั้งทีมบริหารขึ้นมาหนึ่งชุด ประกอบด้วยที่ปรึกษา 5 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นอดีตนายกสมาคมประธาน

1 คน รองประธาน 3 คน ได้แก่นายกสมาคมที่ไม่ได้อยู่ในวาระ เภรฎฎีก 2 คน เลขานุการภาษาจีน 2 คน เลขานุการภาษาไทย 2 คน ฝ่ายตรวจสอบการเงิน 4 คน ผู้จัดการ ซึ่งบางครั้งเรียกว่า พ่อบ้านหรือผู้จัดการศาล มี 2 คน ที่เหลือคือคณะกรรมการทั่วไป อย่างไรก็ตามจำนวนอาจผันแปรตามการบริหารของแต่ละชุดที่กล่าวถึงเป็นชุดระหว่างปี พ.ศ. 2556-2557 คณะกรรมการบริหารมีจำนวนไม่แน่นอนอยู่ระหว่าง 18-36 คน ในการจัดสรรคนเพื่อจัดการ เลขานุการภาษาไทยและภาษาจีนส่วนใหญ่เป็นคนเดิม แม้เปลี่ยนเป็นชุดบริหารใหม่แล้ว เนื่องจากต้องใช้ทักษะเฉพาะด้าน และเพื่อถ่วงดุลอำนาจระหว่างสมาคมมีการจัดสรรคนโดยตั้งเงื่อนไขให้ผู้ตรวจสอบเป็นคนละสมาคมกับประธาน ปัจจุบันประธานเป็นแต่จีว ฉะนั้นผู้ตรวจสอบต้องไม่เป็นคนแต่จีว เป็นจีนไหหลำ เภรฎฎีกหรือฝ่ายการเงินจะเป็นจีนฮกเกี้ยน เพื่อให้อำนาจในการตรวจสอบเต็มที่ ประธานสมาคมกับพ่อบ้านหรือผู้จัดการศาลเจ้าต้องเป็นคนสมาคมเดียวกัน การโหวตหรือลงมติใดๆ ถือเสียงสองในสาม การประชุมจะเกิดขึ้นทุกเดือน หรือมีเรื่องเร่งด่วนที่ต้องพิจารณา

คณะกรรมการบริหารศาลเจ้าจัดเป็นชุดที่มีหน้าที่ออกระเบียบ พิจารณา ออกนโยบาย จัดแผนการต่างๆ เพื่อให้การดำเนินงานของศาลเจ้าได้รับประโยชน์สูงสุด ควบคุมบริหารศาลเจ้าอยู่ห่างๆ อย่างไรก็ตามผู้มีโอกาสใกล้ชิดกับคนงานศาลแท้จริงก็คือพ่อบ้าน พ่อบ้านแบ่งเป็นสองฝ่ายคือฝ่ายทั่วไปกับฝ่ายสังคม พ่อบ้านฝ่ายทั่วไปบางครั้งเรียกผู้จัดการปกครองศาล ทำหน้าที่ตรวจสอบของในศาล จัดสรรคนทำงานในศาล เช่นต่อนุมัติจัดซื้อในวงเงินไม่เกินสามหมื่นบาท ผู้จัดการปกครองศาลเจ้านี้ใกล้ชิดกับคนในศาลที่สุด ฝ่ายสังคมทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์ ต้อนรับนักท่องเที่ยว คอยควบคุมอำนวยความสะดวกต่างๆ ภายในศาลให้เป็นไปตามนโยบาย หากต้องใช้วงเงินเกินสามหมื่นต้องแจ้งประสานไปยังที่ประชุมคณะกรรมการบริหารชุดใหญ่ พ่อบ้านทั่วไปเสมือนหัวหน้าชั้นต้น ยังมีอำนาจกำหนดหน้าที่ในศาลเจ้า ในช่วงวันปกติจัดแบ่งคนงานออกตามภาระหน้าที่ต่างๆ ประกอบด้วยชุดชายรูปเทียน ให้เช่าวัตถุมงคล รับเงินทำบุญ จำนวน 2-3 คน ชุดเก็บรูปเทียน 3 คน คนชุดนี้อาจช่วยขายรูปด้วย ชุดแม่บ้านทำความสะอาดห้องน้ำ ห้องส้วม กวาดขยะ บางครั้งช่วยห่อรูป แจกหนังสือ ส่งบิล ส่งใบเสร็จ ส่งเอกสารด้วยมีจำนวน 2 คน บางหน้าที่แบ่งเป็นสองผลัดช่วงเข้าบาย ทุกคนรับเงินเดือนจากศาลเจ้า เงินเดือนมาจากการทำบุญของผู้ศรัทธา แต่หากช่วงจัดงานสมโภชเจ้าแม่บทบาทหน้าที่ต่างๆ และจำนวนคนอาจเปลี่ยนแปลง

ช่วงจัดงานสมโภชหรือเฉลิมฉลองเจ้าแม่ไต่ะโม่ได้เพิ่มฝ่ายต่างๆ และจำนวนมากกว่าปกติ แบ่งออกเป็นฝ่ายๆ เช่น ฝ่ายม้าทรง ฝ่ายทำบุญ ฝ่ายขวัญญูญ ฝ่ายชายรูปเทียนและเก็บที่ใช้แล้ว ฝ่ายอาหาร ฝ่ายบันเทิงและแข่งขันเชิดสิงโต แต่ละฝ่ายจะจัดตั้งทีมงาน ในช่วงงานประจำปีมีผู้ช่วยงานจำนวนมาก บ้างเป็นพ่อค้า เป็นข้าราชการเกษียณ เป็นพนักงานธนาคาร หรือประชาชนทั่วไปที่มีจิตอาสา ฝ่ายรูปเทียนส่วนมากเป็นพนักงานธนาคาร คนที่มาช่วยงานจะเลี้ยงอาหาร 3 มื้อ ทุกคนมาด้วยใจ ไม่มีเงินเดือน บางครั้งจ่ายเงินส่วนตัว ด้วยความศรัทธาเจ้าแม่ที่ผูกพันมาก่อน อุปรากรจีน (งิ้ว) ไม่ได้คาดหวังผู้ชม แต่เพื่อถวายแด่องค์เจ้าแม่ เงินทองเป็นรอง บางครั้งมีชาวบ้านที่ศรัทธามอบให้ ดังคำสัมภาษณ์

"มาจากสุศิริณ ศรัทธาในเจ้าแม่โตะโตะโตะมานาน เคยมา ที่โน้นเคยเห็นรัศมี 10 ชั้น เป็นเปลวไฟ ที่นั่นเรียกเจ้าแม่ส้มเข้า ยายกริ่งเป็นคนรู้ดี ที่โตะโตะบางคนเรียกเทียนไหว เชื้อป้อ มาช่วยสมัครฝ่ายทำ ความสะอาด ช่วยงานเจ้าแม่ทุกปี มากกว่าชยะ เซ็ดพั้น"

(มัน, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2558)

"มาทุกปี จิวเล่นให้เจ้าดู ไม่ใช่คนดู ไม่ได้สนใจว่าคนจะมาหรือไม่ มาก่อนเล่นมีการปลูกเขียน ค่าตอบแทนบางคนประชาชนเหมาจ่ายให้ทั้งคืน"

(สงบ, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2558)

จากการสัมภาษณ์วิเคราะห์ได้ 3 ประเด็น ประเด็นพิจารณา การจัดสรรคนในกิจกรรมต่างๆ ของงาน จะมีหัวหน้าฝ่ายเป็นหลัก ส่วนสมาชิกจะเข้ามาอย่างไรเกิดขึ้นได้ โดยไม่จำกัด ประเด็นที่สอง หากฝ่ายใดติดต่อกับสมาชิกย่อหมายถึงการกระทำที่คุ้นเคย และมีความผูกพันมาก่อน อย่างกรณีวิ่งเดินทางจาก กรุงเทพฯ มาแสดงในงานต่อเนื่องทุกปี ประเด็นที่สามทั้งชาวสวนสุศิริณ และนักแสดงวิ่งจากกรุงเทพฯ ล้วนมีความศรัทธาในเจ้าแม่ มาด้วยใจ โดยไม่หวังค่าตอบแทนอื่นใด นอกจากการได้ตอบแทนบุญคุณ จึงกล่าวได้ว่าคนที่มาร่วมช่วยเหลือกิจกรรม ถูกจัดสรรทั้งที่เป็นทางการ และไม่ใช่ว่าทางการ ทั้งที่ถูกกำหนดหน้าที่มาให้ และด้วยความสมัครใจ ด้วยความจงรักภักดีเจ้าแม่

การอำนวยการ

การขับเคลื่อนให้กิจกรรมหรือพิธีกรรมต่างๆ ดำเนินไปด้วยดีต้องอาศัยความร่วมมือทุกฝ่าย ผู้นำทุกฝ่ายได้อำนวยการ (Directing) ควบคุมดูแล (Controlling) เป็นอย่างดี คอยชี้แนะ จูงใจหรือกระตุ้นให้ เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ผู้นำที่ดีมีคุณสมบัติต่างๆ กล่าวคือ มีปัญญา มนุษย์สัมพันธ์ มีความสามารถมองการณ์ไกล ต้องถืองานเป็นของส่วนรวม มีเหตุผลในการเจรจา รู้จักควบคุมอารมณ์ และเคารพความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

"บริหารแบบครอบครัวใช้ไม่ได้ มีปัญหาที่มาแก้ไข แต่จะเอาทุกอย่างคงไม่ได้ จะให้ราบรื่นคงไม่ได้ บ้างจะพักโรงแรมดี กินอาหารดีก็คงทำยาก การควบคุมคนจะต้องใจเย็นๆ ถ้าขัดแย้งต้องคุยกัน"

(ชูศักดิ์, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2558)

จากคำสัมภาษณ์อาจเห็นประเด็นอีกว่า การชี้แนะของหัวหน้าฝ่ายจะมีลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัย หลีกเลี่ยงการบริหารที่ใช้ความรู้สึกส่วนตัว การทำงานด้านศาสนาพิธีกรรมต่างๆ อาศัยความศรัทธาเป็นตัวตั้ง การชี้แนะโดยอาศัยหลักธรรม และอำนาจบารมีของเจ้าแม่ทำให้คนฝ่ายต่างๆ เกรงกลัว ต่อปาฏิหาริย์ของเจ้าแม่ การควบคุมดูแลควบคู่กับความศรัทธาเป็นสิ่งที่ไม่ยุ่งยาก ดังกรณีก่อนจัดงานเทศกาล 1 วัน ทาง

ศาลจัดพิธีอาบน้ำเจ้าแม่ ตรงพื้นที่ลานหน้าศาล มีผู้ศรัทธามารดน้ำจำนวนมาก การควบคุมคนไม่สร้างปัญหาใดๆ ทั้งคนช่วยจัดการ คนรดน้ำหลังไหลมาด้วยความเต็มใจ

ศาลแม่โต๊ะโมะเปิดทำการเวลา 13.00-19.00 นาฬิกา การอำนวยความสะดวกในการจัดการศาลเจ้าอาจแยกเป็นสองส่วน คือการดูแลคนที่ทำหน้าที่ต่างๆ ภายในศาล ซึ่งเป็นบทบาทของพ่อบ้านกับผู้ใช้บริการ และการดูแลผู้ที่มากราบไหว้ หรือมาใช้บริการจากศาลเจ้าแม่ ซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้ให้บริการกับผู้ใช้บริการ ทุกครั้งที่ผู้เข้ามากราบไหว้เจ้าแม่เป็นบทบาทของทุกคนในการอำนวยความสะดวก ชี้แนะ หรือพร้อมตอบคำถามเมื่อสงสัย ในยามปกติการจัดการมีปัญหาน้อย ยามมีเทศกาลสมโภช การควบคุม การตัดสินใจเพื่อลดปัญหาเป็นเรื่องท้าทาย ดังกรณีการทำหน้าที่ของฝ่ายขวัญฤกษ์ ดังคำสัมภาษณ์นี้

"ก่อนทำงานเตรียมปากกาให้เรียบร้อย ฝ่ายนี้เป็นฝ่ายให้กู้ยืมเงิน ยืม 100 บาท จ่าย 200 บาท ยืม 10 บาท วันนี้ ฟร่งนี้จ่าย 20 บาท ส่วนใหญ่เป็นแม่ค้า ให้ยืมเป็นปี ยืมปีนี้จ่ายคืนปีหน้า ที่คิดดอกแพงเพื่อความเสียหายไปในตัว ส่วนใหญ่เป็นคนมาเลย์ ที่ผ่านมาจะโกงมาก บ้างยืมไปกินเหล้า ยืมไปให้สาว มีคนแก่มายืมเงินให้เด็ก 2 ปีแล้ว ก็บอกว่า ถ้าป่าไม่จ่ายจะสร้างหนี้ให้กับเด็กตั้งแต่เล็กๆ ก็เลยไม่ยืม คนที่ยืมแล้วถ้าลูกหลานมีน้ำใจจะมาถามว่ามีหนี้ไหม ถ้ามีจะจ่ายให้แทนพ่อแม่ แต่จะบอกรับเป็นการยืมจากเจ้าแม่ไม่ใช่ศาล"

(แสง, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2558)

"วันนี้ยืมไป 20 บาท แล้วคืนเลย ยืม 20 บาทต้องคืน 40 บาท แต่ใส่ซอง 20 บาท พร้อมยันต์สู้ ถ้ายังไม่คืนใส่ได้ดรหัสตัวย่อประเทศกับปีพอส (เช่น T207/2558) ที่คือไทยแลนด์ การคืนจะทบต้น 10-20-40-80 บาท บางคน 18 ปี ยังไม่คืน ก็จะไปบอกเจ้าแม่ว่าจะคืนเท่าไร ยืมแล้วให้มาคืนในงานสมโภชปีถัดไป ก่อนยืมบางคนเสี่ยงทายกับรูปไต ถามว่ายืม 100 ได้ไหม ถ้าไม่ได้ลดเหลือ 50 บาท จนกว่าจะได้ มักเป็นคนมาเลย์ คนไทยไม่ค่อยเสี่ยงทาย"

(ไพโรจน์, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2558)

จากข้างต้นวิเคราะห์ได้ว่า การอำนวยความสะดวกหรือบริการในศาลค่อนข้างมีจิตสำนึกที่ดีกับบทบาทหน้าที่ของตน ใช้คุณธรรม ไม่ข่มขู่ ติเตียน แต่เป็นการเจรจาให้จุกคิด เช่น การที่ต้องสร้างภาระให้คนอื่น การยืมให้คิดว่าเป็นยืมเจ้าแม่ คนที่ที่เกรงกลัวต่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หากไม่คืนจะเดือดร้อนติดตัวไปตลอด การแนะนำให้ผู้จะยืมเงินไปเสี่ยงทายกับขิงปวย (ไม้คู่เสี่ยงทายคล้ายรูปไต) เป็นการย้ำให้เห็นว่าเป็นการยืมจากเจ้าแม่ คนในศาลเป็นผู้อำนวยความสะดวกเท่านั้น การคิดทบต้นก็เพื่อให้ผู้ยืมมีสมาธิใช้คืน คนมาเลย์ที่มายืมมีทั้งชาวจีนและชาวมุสลิม ชาวมุสลิมบางคนศรัทธาเจ้าแม่ บัญชีผู้ยืมแยกเล่มระหว่างคนไทยกับมาเลย์ คนที่ยืมบางคนเป็นคนต่างศาสนา ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“มุสลิม ทางศาลก็ให้ยืม ยืมปีก่อน 100 บาท ยืมมา 2 ปีแล้ว ตอนนี้อัดเงิน 400 บาท..... ไม่คืนก็ได้ อยู่ที่ใจเรา ส่วนใหญ่คืน ที่ยืมเพราะทำมาหากินขึ้น “

(ซารีฮะ, นามสมมติ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2558)

กรณีนี้จะเห็นว่า ผู้จัดการฝ่ายจะไม่เลือกศาสนา ให้สิทธิเท่าเทียมกันทุกคน การยืมเป็นเรื่องของความเชื่อมากกว่าจะไปลงทุนจริงๆ หากยืมแล้วชีวิตดีขึ้น ก็จะมาเรื่อยๆ สิ่งสำคัญสุดของการอำนวยความสะดวกนอกเหนือสิ่งใดคือ การจูงใจให้นักท่องเที่ยวผู้แสวงบุญได้กลับมายังศาลเจ้าแม่อีกครั้งในปีถัดไป ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ยืมแล้วมาคืนในงานปีต่อไป เป็นวิธีหนึ่งให้คนมาเที่ยวงานนี้ใหม่เรื่อยๆ ถ้าไม่มาจะคิดดอกเพิ่มอีก”

(ไพโรจน์, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2558)

ช่วงเทศกาลสมโภชมีกิจกรรมต่างๆ หลากหลาย แต่ละกิจกรรมมีผู้รับผิดชอบและกำกับให้บรรลุผล อีกหนึ่งกิจกรรมที่สะท้อนถึงกลวิธีดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาทุกปี คือการประมูลวัตถุมงคลบนเวที การจัดการนี้เป็นการนำวัตถุมงคลทุกชิ้นตั้งบนเวที แสดงต่อสาธารณชน ประมูลจากของที่มียุทธศาสตร์ราคาต่ำสุดไปหาสูงสุด แต่ละชิ้นบอกคุณสมบัติเช่น ค่าขายดีชิ้น ตัวอย่างรูปกวนอูที่ราคา 188 บาท ประมูลได้สูงสุดถึง 72,299 บาท เป็นเทพแห่งความซื่อสัตย์ เลขท้ายมักออกเป็นแปดกับเก้า คนไทยนิยมให้เลข 9 คนจีนนิยมเลข 8 แต่ละรอบตีระฆังกำหนดเวลา 3 ครั้ง เมื่อนับหนึ่งตีระฆัง 1 ครั้ง นับสองตีระฆัง 2 ครั้ง โดยมีพิธีกรคอยควบคุมเวลา ขั้นตอนสำคัญอยู่ที่การแสดงอิทธิฤทธิ์ของร่างทรง ให้ร่างทรงขึ้นบนเวทีประ พรมน้ำมันตลงวัตถุที่ประมูล พิธีนี้จะทำให้คนที่รอบประมูลมีความเชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น การประมูลที่ยิ่งใหญ่เป็นเต่าทอง แต่ต้องนำมาคืนทุกปี ซึ่งเคยได้รับการประมูลถึงหนึ่งล้านกว่าบาท เต่าทองจะประมูลพร้อมลูกๆ หลายนตัว เฉพาะตัวแม่ซึ่งทำด้วยทองปีถัดไปต้องเอามาคืน วิธีนี้ก็เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้กลับมาอีกครั้ง และระดมหาทุนเข้าศาลอีกทางหนึ่ง

งานสมโภชประจำปีจะต้องคอยอำนวยความสะดวกให้ร่างทรงที่เข้ามาในปี 2558 มีจำนวน 10 คน ใครจะเป็นร่างทรงแต่ละปีขึ้นกับหัวหน้าฝ่ายร่างทรง การกำหนดร่างทรง ถ้าบรรพบุรุษเคยเป็นร่างทรงแล้วก็ง่ายขึ้น ถ้ามาจากสำนักอื่นต้องผ่านการขออนุญาตจากซินแสของศาลโต๊ะโมะ ถ้าอนุมัติก็จะเป็นร่างทรงได้ หากเคยเป็นร่างทรงแล้วต้องมาร่วมงานทุกปี ถ้าเป็นร่างทรงใหม่จะทดสอบให้ลงประทับทรงโดยถามร่างทรงคนเดิม ร่างทรงมิได้เกิดขึ้นกับทุกคน ถ้าร่างทรงเดิมตอบรับจะบอกซินแสว่าร่างทรงใหม่นี้เจ้าแม่ได้เลือกสรรแล้ว ใครเป็นร่างทรงเหมือนได้ยกฐานะตนเองเหนือกว่าคนธรรมดา ถือเป็นคนถูกล้างมลทิน ได้รับการยกย่องจากคนอื่นๆ ว่าเป็นคนบริสุทธิ์ ในพิธีกรรมออกเยี่ยมมีร่างทรงออกแห่พร้อมกับรูปเคารพเจ้าแม่และเทพอื่นๆ ขณะเชิญเจ้าแม่ออกจากศาล มีคนคอยประกาศหาชุดแบกเกี่ยวเจ้า

แม่ คนควบคุมการจัดชบวน คนที่ประกาศหาผู้รับผิดชอบใช้เสียงดุดันและอารมณ์เดือดดาล เพื่อให้เกรงขาม ขณะที่แต่ละองค์ออกจากประตู นักท่องเที่ยวจะยกมือไหว้ หลังจากแห่แห่นเสร็จสิ้นกลับเข้ามายังศาล มีคนคอยตีฆ้อง ฟาดแซ่ องค์เจ้าแม่โต๊ะโมะจะเข้าศาลก่อนเที่ยง ส่วนองค์อื่นๆ ตามแต่ชุดชบวน บางชุดถึงค่ำ บางชุดถึงเที่ยงคืน ปลอดภัยให้แห่ได้ตามอิสระบางครั้งไปไกลถึงต่างอำเภอ แต่ควบคุมเวลาไม่ให้เกินเที่ยงคืน การตั้งดูดนักท่องเที่ยวขณะผู้จัดงานกำกับให้ทุกฝ่ายทำหน้าที่ของตนเองพร้อมให้ต้อนรับผู้ร่วมกิจกรรม และนักท่องเที่ยวอย่างอบอุ่น ดังคำสัมภาษณ์ว่า

"คนที่มาที่นี่มาด้วยความศรัทธา บอกบุญต่อๆ กัน ที่นี้ไม่มีเงินจากกรมศาสนาเลย มาจากการบริจาค ถ้ามาไกลก็มีอาหารรับรอง มีข้าวต้มเลี้ยง มีบริการอาหารมาเลย์ฟรี หัวหน้าฝ่ายจัดเลี้ยงจะคอยกำกับว่าอาหารมีพอหรือไม่ ต้องต้อนรับให้เขาประทับใจ ถ้าต้อนรับดีก็จะไปบอกเพื่อนต่อๆ กัน คนที่ไหว้พระไม่ต้องแนะนำ เพราะมีขั้นตอนไหว้ตามหมายเลข"

(สิริพร, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2558)

จากข้างต้นจะเห็นว่า งานหลายฝ่ายถูกตรวจตราให้ดำเนินการด้วยตามภาระหน้าที่ ทั้งเพื่อประโยชน์วันข้างหน้า การต้อนรับอย่างอบอุ่น การยิ้ม การเชิญกินอาหารช่วยโน้มน้าวให้ความรู้สึกที่ดี การมีหมายเลขกำกับ ยังทำให้คนที่มาไหว้ใหม่ๆ มีความมั่นใจมากขึ้น

การจัดการศาลเจ้าจะบรรลุผลขึ้นกับการประสานงานของทุกๆ ฝ่าย ในช่วงปกติการประสานจัดอยู่ภายในระหว่างสมาคมกับสมาคม ผู้จัดการศาลกับสี่สมาคม ระหว่างศาลกับคนในชุมชน หน่วยงานรัฐหรือเอกชน หากเป็นช่วงเทศกาลยังต้องประสานกับคนภายนอก ในต่างประเทศ โดยเฉพาะเครือข่ายศาลเจ้าศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะยังมีเครือข่ายทางสังคมที่อยู่ใกล้ที่สุดคือ ศาลเจ้าในรันตูบันยาง รัฐกลันตัน ไปจนถึงศาลเจ้าในรัฐยะโฮร์ ประเทศมาเลเซีย ความสำเร็จของความร่วมมือประสานงานสะท้อนออกมาชัดเจนในงานสมโภชเจ้าแม่โต๊ะโมะตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดเทศกาล ในการจัดงานปัจจัยสำคัญคือเงิน ทางศาลเจ้าต้องประสานกับสมาคมต่างๆ รวมถึงพ่อค้าแม่ค้า ประชาชน ผู้ศรัทธาให้ร่วมกันบริจาคทั้งในและต่างประเทศ การขอความร่วมมือร่วมมือใจใช้วิธีประชาสัมพันธ์ บอกต่อๆ กัน บางคนเมื่อรู้มีการจัดงานบริจาคด้วยตนเองโดยไม่ต้องร้องขอ บางคนบริจาคเป็นข่าวสาร บางคนเป็นเงิน บางคนให้สิ่งของไว้แจกทานในพิธีเทศกาลบ้างบริจาคซื้อประทัด โดยทางศาลกำหนดให้ 1,200 บาท ต่อประทัด 10,000 นัด การจุดประทัดจำนวนมากเชื่อว่า จะทำให้รุ่งเรืองค้าขายขึ้น (ชูศักดิ์, นามสมมติ วันที่ 10 พฤษภาคม 2558) ในการจัดงานทางศาลเจ้ายังประสานหน่วยงานราชการ เพื่อขอสนับสนุนด้านการเงินในปี 2558 ทางเทศบาลสนับสนุนจำนวน 100,000 บาท ทางภาคการท่องเที่ยวและการนำบริจาคจำนวนหนึ่ง ปัจจัยเงิน เครื่องอุปโภคบริโภคนำมาใช้ในกิจกรรมต่างๆ ของงาน สิ่งจำเป็นที่สุดท่ามกลางสถานการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้คือความปลอดภัย การประสานยังฝ่ายความมั่นคง ทางศาลได้รับอนุญาตจากหน่วยความมั่นคงสามฝ่าย คือฝ่ายอำเภอ (อส) ซึ่งจะเป็นตัวหลัก ฝ่ายทหาร ฝ่ายตำรวจ โดยรวมถึง นพพ. ตชด.

สปอ. (ตำรวจภูธร ตำรวจจราจร) ก่อนจัดงานสมโภชร่วมจัดประชุมต่อเนื่องกับผู้จัดการศาลเจ้าแม่ไต่ะโม่ะ
ตั้งคำสัมภาษณ์ที่ว่า

"ต้องประสานระหว่าง ชก.36 (กองร้อยในเขตเทศบาลสุโข-ลก) ตชด. นปพ. (อยู่ในอำนาจ
ของตำรวจ ออ. ของอำเภอ ฝ่ายเจ้าภาพจัดงาน ชาวบ้าน (ชรบ.) ลูกจ้างเร่งด่วน จะมีการจัดงานต้องคุยกัน
เนิ่นๆ ผ่านมา มีข่าวมาตลอด เมื่อศาลประสานไปหาหน่วยผมก็จะมาตรวจทุกวัน มีข้อตกลงต่างๆ ต้องเชิญ
ทหารมาร่วมด้วย ตอนตรวจจะพาสุนัขมาด้วย ตรวจเสร็จมีอีกชุดมารับช่วงต่อ มาตรวจไม่แน่นอน บางครั้ง
ซ้ำกัน 5 วัน วันที่ 6 เปลี่ยน มาตรวจทางศาลมีข่าวเลี้ยงทุกคน" ใครจะจุดประทัดต้องแจ้งประธานศาล ประธาน
จะประสานไปหาทหารทุกครั้ง เป็นประทัดใหญ่ต้องแจ้ง"

(อ๊อบ, นามสมมติ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 2558)

จากการสัมภาษณ์พิจารณาได้ว่า การประสานงานไปยังฝ่ายทหาร นอกจากเพื่อความปลอดภัย
แล้ว ยังแสดงถึงความจริงใจที่ไว้ใจกับนักข่าว ตามที่ได้ประชาสัมพันธ์ก่อนจัดงาน การมีทหารเข้าร่วม
คุ้มครองได้สร้างความเชื่อมั่นแก่นักท่องเที่ยวจากสถานการณ์ไม่สงบ สร้างความเชื่อมั่นยิ่งขึ้นเมื่อเดินทาง
กลับมาชมฉลองครั้งต่อไป หน่วยทหารจึงเป็นชุดที่ต้องถนอมใจเพื่อรักษามิตรภาพที่ดี สิ่งใดตอบแทนได้
ทางศาลก็จะตอบแทนทันที ฝ่ายทหารเมื่อทำหน้าที่แล้วยังต้องระวังตน เพราะเป็นจุดที่ล่อแหลม อาจถูก
ลอบโจมตีจากคนที่เห็นต่าง ผลการประสานความร่วมมือด้วยดีทำให้การจัดงานปีที่ผ่านมาสืบกว่าปีไม่
ปรากฏเหตุร้าย จึงทำให้มีผู้ร่วมงานมาจำนวนมาก ส่วนหนึ่งก็คือ ผู้สมัครมาร่วมแข่งขัน ร่วมเชียร์ร่วมแสดง
มหรสพ หรือศิลปวัฒนธรรม ในงานสมโภชเจ้าแม่ มีกิจกรรมแข่งขันเชิดสิงโตนานาชาติจากหลายประเทศ
มาจากต่างจังหวัด เช่น สงขลา กรุงเทพฯ การยกทีมแข่งขันจากกรุงเทพฯ มาถึงสุโข-ลก มาจากการ
ประสานงานของศาลไปยังเครือข่าย ตั้งคำสัมภาษณ์ว่า

"ที่นี่จัดดี ที่ได้จัดได้เพราะมีหลายประเทศเข้าร่วม ตอนมาคารวะจะมีสปอนเซอร์จากกรุงเทพฯ พวก
พ่อค้าอุดหนุน เขาติดต่อไปก็เลยชวนกันมา"

(ประจัน, นามสมมติ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2558)

จะเห็นว่า การจัดงานสมโภชนี้ยังเป็นที่รู้จักทั่วไป การมีผู้อุปถัมภ์แสดงถึงความศรัทธาที่มีต่อองค์
เจ้าแม่ ที่แม้มาได้ก็ได้นับสนุนเข้าแข่งขัน อย่างไรก็ตามการประสานงานไปยังภาคเอกชนมีข้อสังเกต
ว่า การสนับสนุนจะกระทำควบคู่ไปกับการโฆษณาชื่อร้านหรือบริษัท ดังปรากฏสัญลักษณ์บนเสื้อผ้าของ
คนหามเกี้ยววงศ์เทพแต่ละเกี้ยว ศาลเจ้าแม่ไต่ะโม่ะยังมีเครือข่ายกับศาลเจ้าแม่ไต่ะโม่ะแห่งเดิมที่อำเภอสุ
คีริน จ.นราธิวาส ในทุกปีศาลนี้จัดงานสมโภชเช่นกันในช่วงประมาณหนึ่งเดือนก่อนจัดที่สุโข-ลก ผู้ดูแล
ศาลทั้งสองและชุมชนผู้ศรัทธามีปฏิสัมพันธ์ที่ดี ดังนั้นเมื่อจัดงานที่สุโข-ลก ผู้จัดงานจะติดต่อไปยัง

ชาวบ้านในสุพรรณด้วย นอกจากนี้คนที่เคยทำงานให้กับศาลเมื่อย้ายไปที่อื่น และที่มีความสัมพันธ์กันก็จะได้สิทธิพิเศษ นอกจากมาช่วยเหลือกิจกรรม ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

"เป็นคนไกลก มาขายพระในงานได้เจ้าเดียว เพราะเคยมาช่วยศาล ติดต่อมาประจำทุกปี มาช่วยกวาดขยะ มาให้เช่าพระ เดิมอยู่ราชบุรี"

(จรัญ, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2558)

การประสานเครือข่ายต่างประเทศส่วนใหญ่อยู่ในประเทศมาเลเซีย ด้วยพื้นที่ติดต่อกัน และมีวัฒนธรรมจีนที่แนบสนิทกล่าวคือ ต่างเป็นชนกลุ่มน้อย โดยปกติชาวมาเลเซียจะเดินทางมากราบไหว้เจ้าแม่หากเป็นช่วงจัดเทศกาลเป็นโอกาสพิเศษที่แสดงความสัมพันธ์ภาพระหว่างไทย-มาเลเซีย ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

"ว่าจะมาร่วมงานหลายครั้งไม่มีโอกาส มาครั้งแรกเอาเจ้าจากศาล (KL) มาด้วย เป็นหมอเทวดาเอามาตั้งในศาลชั่วคราว แล้วพากลับไป คนที่มาติดกลองเป็นชาวฮินดู แต่พวกจีนชวนกันมา มาร่วมพิธีด้วย"

(สุมี, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2558)

อาจพิจารณาได้ว่า ความสำเร็จของการติดต่อประสานกับชาวต่างชาติไม่เพียงการตอบรับเดินทางมาร่วมงานเท่านั้น แต่แสดงถึงการมีมรดกทางวัฒนธรรมทางความเชื่อร่วมกันระหว่างสองประเทศ การมีชาวฮินดูร่วมด้วยแสดงสัมพันธ์อันดีระหว่างชาวจีนกับชาวฮินดูในมาเลย์ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะนับถือสิ่งสมมุติในเทพเจ้าเช่นเดียวกัน การเดินทางมาครั้งนี้จะกระตุ้นบรรยากาศการท่องเที่ยวให้เห็นความร่วมมือประสานใจระหว่างคนหลากหลายวัฒนธรรม ความหลากหลายนี้ยังสะท้อนจากกิจกรรมของงานที่มีชาวมุสลิมในท้องถิ่นใกล้เคียงมาร่วมแสดงศิลปวัฒนธรรม ติดกลองบานอ กร้อโต๊ะ และลิเกฮูลูบนเวที อันเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความร่วมมือร่วมใจของคนในพื้นที่แม้มีความเชื่อต่างกัน แต่ศิลปะก็สามารถร้อยรัดให้อยู่รวมกันได้ ส่วนหนึ่งมาจากความสามารถของคณะผู้จัดงานที่สามารถประสานคนต่างศาสนา ต่างความเชื่อให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม

การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตเทศบาลสุโขทัย-ลก อาจกล่าวได้ว่ามีประสิทธิผลอย่างยิ่ง ทั้งเป็นผู้สนับสนุนทุน ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ผู้ร่วมวางแผน และอีกหนึ่งที่แสดงการมีส่วนร่วมของคนต่างวัฒนธรรมคือ มีชาวมุสลิมจำนวนมากรับทานสิ่งของบริจาคจากพิธีเทกระจาด ซึ่งจัดในวันสุดท้ายของงานสมโภช คนที่มาส่วนใหญ่จะบอกต่อๆ กัน ดังคำสัมภาษณ์ว่า

"คนมากันทั่ว คนที่มาส่วนมากรู้ต่อๆ กัน จากคนทำงานในศาล บางที่รู้จักคนพวกهامเกี้ยวจะบอกให้มากขึ้น"

(เรณู, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 2558)

อาจกล่าวได้ว่า การจัดการประสานงานต่างๆ เป็นหัวใจความสำเร็จของงาน ผู้คนที่มาร่วมงานจำนวนมากมีหลากหลายชาติพันธุ์ ย่อมหมายถึงความสามารถในการประสานที่ดี ซึ่งไม่เพียงหวังผลเฉพาะปีเท่านั้น แต่เป็นผลระยะยาว ทั้งหมดก็เพื่อให้ศาลเจ้าไต่ะโมะแห่งเมืองสุโขทัย-ลก เป็นเมืองท่องเที่ยวแห่งวัฒนธรรมประจำเมือง

4.4.3 แนวทางการพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรม

ศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะมีจุดแข็งที่การจัดการงานสมโภชเจ้าแม่ที่สามารถเห็นยวนำให้คนมาร่วมกิจกรรมต่อเนื่องถึง 63 ปี ทำให้งานสมโภชตลอดจนภาพลักษณ์องค์เจ้าแม่เป็นที่ที่มีชื่อเสียงรู้จักกันโดยทั่วไป กล่าวคือ บรรดางานสมโภชหรือฉลองเจ้าแม่ของกลุ่มชาติพันธุ์จีนในชายแดนภาคใต้ นอกจากลี้มกอนเหี่ยวในอำเภอเมืองปัตตานี ยังมีงานศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะที่อำเภอสุโขทัย-ลก จังหวัดนราธิวาส การมีศาลเจ้าอยู่ในเขตเทศบาลสุโขทัย-ลกแห่งเดียว มีพื้นที่ทางชายแดนมาเลเซียเพียง 2 กิโลเมตรนักท่องเที่ยวมาเลเซียเข้าออกด่านจนถึงสี่หุ่ม ถือเป็นข้อได้เปรียบกว่า สามารถพัฒนาเสริมศักยภาพให้เป็นจุดเด่น สร้างระบบและหากลยุทธ์ในการขับเคลื่อนดำเนินงานต่างๆ ให้ตนเองโดดเด่น หรือมีภาพลักษณ์ซึ่งต่างจากแห่งอื่น การบริหารจัดการภายในที่เกิดขึ้นจากการรวมคนเชื้อสายจีนสมาคมต่างๆ ก่อเกิดพลังร่วมที่จะช่วยกันวางแผน จัดสรรบุคคล หมายตวรการควบคุม ดูแล และประสานงาน จากผลสรุปการจัดงานรอบปีที่ผ่านและการสอบถามความพึงพอใจผู้ที่มากราบไหว้ สะท้อนถึงความสำเร็จในการจัดการระดับหนึ่ง อย่างน้อยต่อการวางแผนจัดการที่ดี ทำให้ศาลเจ้าไม่เคยมีเหตุรุนแรง จากสถานการณ์ความไม่สงบ

ผลพวงของการจัดการที่ดี ไม่เพียงส่งผลต่อความราบรื่นของการดำเนินงาน ตลอดจนการจัดงาน แต่ยังประโยชน์ต่อการรวมตัวของกลุ่มคนไทยพุทธ ซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยของท้องถิ่นอย่างเห็นยวนแน่นอน สะท้อนให้เห็นถึงพลังความศรัทธาต่อหน้าสาธารณชน ทำทนายอำนาจมีดีจากสถานการณ์ความไม่สงบ สะท้อนถึงมรดกทางการค้าในสายเลือดของคนเชื้อสายจีนที่ผูกพันกับอำนาจเหนือธรรมชาติ การมีนายทุนสนับสนุนปัจจัยแก่สมาชิกผู้ห้ามเกี้ยวก็เพื่อแลกเปลี่ยนกับการใส่เสื้อโฆษณาร้านค้า เป็นความชอบธรรมของทุกๆ คนที่จะแสดงความจงรักต่อเจ้าแม่ เพื่อผลทางธุรกิจและความสบายใจ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

"เดี๋ยวนี้นี้สปอนเซอร์ มีเค้าแก่ ออกเสื้อใส่ตรา พามาให้เจ้าแม่ทรงบ้มนตราในฐานะเทพไต่ะโมะ ลุงเคยแบกเกี้ยวเจ้าพ่อหน้าดำของโรงแรมแกรนด์ พอได้เงินเอามาทำบุญถวายเจ้าแม่"

(ก๊. นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2558)

จุดแข็งอีกประการคือ การกลับมาคืนสู่บ้านเกิดของเหล่าสมาชิกผู้หามเกี้ยว สร้างความผูกพันระหว่างผู้คนที่ยอพยพไปทำงานหรือตั้งหลักแหล่งแห่งอื่นกับพื้นที่ อาจกล่าวได้ว่า จุดแข็งของการจัดการศาลเจ้าคือ คุณภาพของคณะกรรมการบริหาร ตลอดถึงผู้ร่วมกิจกรรม ที่มีความซื่อสัตย์ บนฐานของความจงรักภักดีต่อองค์เจ้าแม่ นอกจากนี้วิสัยทัศน์ของผู้บริหาร ที่ต้องการให้งานสมโภช ตลอดจนพิธีกรรมที่เกิดขึ้นภายในศาลไร้อุปสรรค เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวต่อไป ประกอบกับฐานะทางการเงินที่มีผู้บริจาคจำนวนมาก ทำให้การจัดการต่างๆ สะดวก ลื่นไหล แน่วแน่ที่จะสืบทอดประเพณีสมโภชอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตามการจัดการศาลเจ้ายังมีจุดพร่อง ด้วยสภาพภายในอาคารมีระบบระบายอากาศ และแสงสว่างน้อย กลิ่นคับฉุนเวียนไม่สามารถระบายออกรวดเร็ว ซึ่งอาจส่งผลต่อสุขภาพ สรีระเริ่มมีอาการเกิดจากกลุ่มควัน การจัดระเบียบของวัสดุอุปกรณ์ยังน้อย ระบบบริหารงานของคณะกรรมการแต่ละชุดยังยังขาดความต่อเนื่อง การให้ค่าตอบแทนคนงานประจำศาลอย่างสอดคล้องกับเศรษฐกิจปัจจุบันยังถูกเรียกร้องเสมอมา ช่วงจัดงานสมโภชมีผู้ร่วมกิจกรรม เช่น การออกเที่ยวหามเทพไปตามร้านค้าต่างๆ กระทำโดยไม่บริสุทธิ์ ตี๋มสุรา ของเมา หรือขอเงิน ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่ใช้ช่องทางนี้ทำมาหากิน ทำให้เสียภาพลักษณ์ที่ยังเป็นถึงระบบกลไกควบคุมดูแลของผู้จัดการศาล

โอกาสที่ศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะจะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวชื่อดังของภูมิภาคนี้สูงมาก สภาพแวดล้อมภายนอกหรือผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมภายนอกต่อการจัดการมีหลายปัจจัย แต่ละปัจจัยพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงและการคาดคะเนที่ผลจะเกิดขึ้น ด้านภาวะเศรษฐกิจ แม้เศรษฐกิจโดยรวมในภาคใต้ตกต่ำ ยางราคาถูก ที่อาจทำให้เงินบริจาคน้อยกว่า นักท่องเที่ยวมีน้อย แต่จากสภาพภูมิศาสตร์ติดเขตมาเลเซีย มีกลุ่มคนเชื้อสายจีนที่มีกำลังทรัพย์ พร้อมแสวงบุญและบริจาค จากการที่รัฐกลับต้นควบคุมงานประเพณีที่เอิกเกริกของคนกลุ่มน้อย ทำให้คนกลุ่มนี้หาทางเลือกใหม่ๆ โดยเฉพาะแหล่งแสวงบุญในพื้นที่ใกล้เคียง เสถียรภาพของศาลจึงกล่าวได้ว่า จำเป็นต้องพึ่งพานักท่องเที่ยวมาเลเซียอย่างยิ่ง ดังคำกล่าวของผู้จัดการศาลว่า นักท่องเที่ยวที่มาร่วมงาน 60 เปอร์เซ็นต์เป็นชาวมาเลย์ (นุ่ง, 10 พฤษภาคม 2558) ผู้บริหารศาลจึงมีความพยายามหาช่องทาง สร้างโอกาสให้กับคนกลุ่มนี้เสมอ มีความพยายามปรับกลยุทธ์ต่างๆ เพื่อดึงดูดใจ ด้านภาวะสังคมเป็นอีกปัจจัย ด้วยเมืองสุโขทัย-ลกซึ่งเป็นส่วนหนึ่งจังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นสังคมพหุวัฒนธรรมมีหลากหลายชาติพันธุ์คล้ายรัฐกลับต้น วัฒนธรรมจีนเป็นของชนกลุ่มน้อยท่ามกลางมุสลิมจำนวนมาก คนเชื้อสายจีนในสุโขทัย-ลกส่วนหนึ่งอพยพจากรัฐกลับต้น ความสัมพันธ์ระหว่างสองเขตแดนในฐานะพวกพ้อง ญาติมิตรสหาย มีการเดินทางไปมาหาสู่กันเสมอ สภาพนี้คือโอกาสของการสร้างเครือข่ายทางสังคม เป็นปัจจัยภายนอกที่เอื้อต่อความเข้มแข็งในการรักษาอัตลักษณ์ ตลอดจนความเจริญก้าวหน้าของศาลเจ้าแม่ นักท่องเที่ยวที่มีกำลังซื้อมีเศรษฐกิจดีว่าเป็นพลเมืองของประเทศ และมีวัฒนธรรมคล้ายคลึงเป็นโอกาสสำคัญของการวางแผนพัฒนาและประโยชน์ที่จะได้รับจากกลุ่มเป้าหมายนี้

แต่กระนั้นก็ดี มีอุปสรรคที่ถือเป็นภัยคุกคามอันยากที่จะหลีกเลี่ยง มีเพียงหามาตรการป้องกันก็คือ ภัยจากสถานการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เขตเทศบาลเมืองสุโขทัยเป็นหนึ่งในที่ได้รับผลกระทบ เคยเกิดคาร์บอนรื้อร้านค้า โรงแรมรอบๆ ศาลอย่างน้อย 7 ครั้งแล้ว ส่งผลทำให้มีนักท่องเที่ยวลดลง ชาวมาเลย์เคยเป็นเหยื่อของความรุนแรง ส่งผลเสียให้ชาวมาเลย์เดินทางเข้าร่วมพิธีน้อยกว่าก่อน ผลกระทบด้านของสภาพแวดล้อมนี้มีผลต่อการดำเนินงาน ผู้บริหารตระหนักถึงความจำเป็น ต้องประชาสัมพันธ์เชิงรุกและคอยระมัดระวังสิ่งที่เป็นข้อจำกัด โดยเฉพาะช่วงที่มีการจัดงานสมโภชที่จัดกิจกรรม ทั้งกลางวันกลางคืน สถานการณ์ความรุนแรงแม้ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขข้อจำกัดหรืออุปสรรค ไม่ให้เกิดขึ้น แต่ก็สามารถวิเคราะห์และคาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นได้ การขอความร่วมมือจากฝ่ายความมั่นคง การให้ชุมชนเป็นหูเป็นตา เป็นหนึ่งที่สามารถป้องกันผลเสียที่อาจเกิดขึ้นให้น้อยลง อีกหนึ่งก็คือเป็นอุปสรรคจากภายนอกคือ ภัยธรรมชาติ เนื่องจากด้วยลักษณะทางกายภาพ เป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ ในฤดูมรสุมรุนแรง ศาลถูกน้ำท่วมประจำ ทางผู้บริหารมีแนวคิดจัดสร้างใหม่ แต่ก็ถูกคัดค้านจากกลุ่มอนุรักษ์ ความเสื่อมสลายจากอุบัติเหตุธรรมชาติ เป็นอุปสรรคทำให้เสียทรัพย์ เสียเวลาในการปรับหรือโดยไม่จำเป็น นอกจากนี้สภาพภายนอกที่แวดล้อมด้วยโรงแรม บาร์ สถานบันเทิง ย่านโลกีย์ คนที่มากราบไหวส่วนหนึ่งก็คือนักท่องเที่ยวที่สวบริการชกชวมากก็อาจทำให้เสียภาพลักษณ์ อาจกล่าวได้ว่า ผลกระทบด้านลบที่เกิดจากสิ่งแวดล้อมภายนอก เป็นสิ่งที่ควบคุมได้ยากและอาจเป็นข้อด้อย หากไม่รีบปรับปรุง

จากการวิเคราะห์ข้างต้นอาจพิจารณาได้ว่าการพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมควรมีแนวทาง ดังนี้

1 ด้านปฐมนิยสถานและภูมิทัศน์ของศาลเจ้า ศาลเจ้าอยู่ในที่ลุ่มต่ำแวดล้อมด้วยโรงแรมสถานบันเทิงโดยรอบ คณะกรรมการศาลมีแนวทางพัฒนาที่จะรื้อและสร้างใหม่ให้มีระดับสูงกว่าเดิม แต่มีปัญหาความเห็นไม่ตรงกันระหว่างฝ่ายอนุรักษ์กับฝ่ายที่ต้องการสร้างใหม่ ฝ่ายอนุรักษ์ไม่ต้องการให้รื้อ เนื่องจากศาลมีอายุคู่บ้านคูเมืองมายาวนาน ความเก่าของศาลคือสิ่งที่สร้างมนต์ขลัง ประกอบกับความไม่แน่ใจในต้วบทกฎหมาย ดั่งคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ปล้ำสูดน้ำท่วม 17 วัน นานที่สุด ท่วมทุกปี คิดจะสร้างใหม่ตั้งแต่สามปีที่แล้ว เขียนแบบเรียบร้อย แต่ไม่ได้สร้าง ถ้าสร้างใหม่ความขลังหายไปทันที มีคนใหญ่คนโตแนะนำ ถ้ารื้อสร้างใหม่ให้ดูกฎหมายดีๆ จะสร้างเพื่อหนีน้ำ”

(วุฒิกกร, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 มิถุนายน 2558)

อย่างไรก็ตามอาจไม่มีความจำเป็นหรือถอน แนวทางที่เหมาะสมคือสร้างใหม่เพิ่มเติม ดั่งคำสัมภาษณ์ของผู้บริหารเมืองสุโขทัยท่านหนึ่งว่า

“แบบใหม่จะไม่รื้อ ของเก่าต้องอยู่ ของใหม่ก็อาจจะสร้างได้ ถ้าสร้างควรสร้างข้างหน้า ให้โยงไปหาข้างหลังได้ด้วย ปัญหาที่ไม่สามารถจะดำเนิน เพราะความรู้สึกเกรงใจที่ยังมีอยู่ในหมู่คณะ”

(อมรา, นามสมมติ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 มิถุนายน 2558)

จากความเห็นดังกล่าวอาจพิจารณาแนวทางการพัฒนาเชิงกายภาพของศาลเจ้า ในประเด็นต่างๆ ได้แก่

1.1) ภูมิทัศน์ของศาลเจ้า อาคารศาลเจ้าแม่ไต่ะโม่ะมีขนาดเล็ก ด้านหน้ามีพื้นที่ว่างอีกประมาณ สี่ไร่จึงมีพื้นที่เพียงพอสำหรับสร้างศาลเจ้า อย่างไรก็ตามเมื่อก่อสร้างแล้วยังต้องมีที่ว่างเพื่อสุนทรียภาพ การออกแบบสถาปัตยกรรมต้องคำนึงถึงที่ว่างของภูมิทัศน์ ที่ว่างที่สามารถมองเห็นศาลเจ้าทั้งหลังอย่าง สง่างาม โดยไม่จำเป็นต้องงยหน้ามากนัก เหตุนี้ต้องใช้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างอาคารกับตำแหน่งผู้ดู ธรรมชาติของมนุษย์ในการเคลื่อนย้ายสายตา

1.2) ความรู้สึกทางจิตใจ ศาลเจ้าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สร้างขึ้นมายาวนาน บอกเล่าภูมิหลังของ เมืองและชาติพันธุ์จีน พลังศรัทธาต่อองค์เจ้าแม่ถือเป็นมรดกของชุมชนอันมีคุณค่าแก่การอนุรักษ์ การ ทำลายและรื้อสร้างใหม่ย่อมส่งผลกระทบต่อความรู้สึก แต่ก็ไม่ใช่ทางเลือกเดียว ยังมีแนวทางใหม่ๆ ที่เป็นการ ประณีประนอม ระหว่างฝ่ายอนุรักษ์กับฝ่ายต้องการพัฒนาด้วยเหตุของเก่าอยากให้มีของใหม่อยาก ให้ เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหา แนวทางที่เหมาะสมของผู้วิจัยสอดคล้องกับความเห็นของผู้บริหารเมือง ที่เห็นว่าให้ ศาลเจ้าซึ่งก่อสร้างมานานยังคงสภาพเดิม แล้วเพิ่มอาคารด้านหน้า หากยังใช้อาคารเดิมสิ่งที่ต้องพัฒนา คือ การปรับปรุงระบบระบายอากาศ การเพิ่มแสงสว่าง การระบายน้ำ การจัดระเบียบวัสดุครุภัณฑ์ ภายในศาลมากขึ้น การสร้างชิ้นใหม่ควรคำนึงถึงโครงสร้างอาคารที่เหมาะสมกับสถานการณ์ใหม่ ความ สง่างาม เอกภาพ และสุนทรียะเชิงภูมิทัศน์วัฒนธรรม อาจเพิ่มความสูง ความเป็นเอกลักษณ์ด้านรูปแบบ สอดคล้องกับบริบทของเมือง อาจย้ายปูชนียวัตถุไปยังสถานที่ใหม่ ขณะเดียวกันให้อาคารเก่าเป็นแหล่ง เรียนรู้วัฒนธรรมจีน ปรับปรุงเป็นพิพิธภัณฑ์ การจัดการระบบการเรียนรู้ที่ดีช่วยให้ศาลเจ้าแม่ไต่ะโม่ะเป็น แหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

2 ด้านสังคมและวัฒนธรรม ศาลเจ้าแม่ไต่ะโม่ะนอกจากเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังเป็นแหล่งรวม ผู้ศรัทธาร่วมกัน โดยเฉพาะคนเชื้อสายจีน ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ต่อกัน เชื่อมโยงจิตใจ เกิดเอกภาพศรัทธา ในสิ่งเดียวกัน ศาลเจ้าเป็นสิ่งช่วยให้สังคมเป็นปึกแผ่น คนสูโงโก-ลกที่ออกไปอยู่อาศัยหรือทำงานที่อื่น เมื่อถึงวันสมโภชเจ้าแม่ส่วนใหญ่จะกลับมาร่วมกิจกรรม เป็นการสร้างความผูกพันกับบ้านเกิดเมืองนอน คุณค่าเหล่านี้จำเป็นต้องนำมาพิจารณา ปัจจุบันสิ่งแวดล้อมรอบศาลเจ้าแม่เปลี่ยนแปลงอย่างมาก ศาลเจ้า อยู่ท่ามกลางสถานบันเทิง จำเป็นต้องหาแนวทางอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมให้เป็นอยู่แบบดั้งเดิม โดยเฉพาะการเติมเต็มความรู้ให้กับคนในพื้นที่ ให้คนในพื้นที่ได้รับการพัฒนาซึ่งมี 2 ลักษณะ ดังนี้

2.1 การพัฒนาคนที่ทำงานให้ศาลเจ้า เพิ่มศักยภาพของคนทำงานในศาลเจ้า เช่น แม่บ้าน คนขายรูปเทียน ในการจัดการความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมจีน เพื่อสามารถถ่ายทอดสู่คนอื่น ๆ หรือเป็น มัคคุเทศก์บรรยาย รวมถึงขีดความสามารถของคณะกรรมการศาลเจ้า หาโอกาสให้เป็นวิทยากรบรรยาย ภายนอก ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ตั้งคนจากศาลเจ้ามาช่วยเป็นวิทยากรให้กับวัฒนธรรมอำเภอเกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรมจีน” (อาชิ, นามสมมติ 23 มิถุนายน 2558) “จัดระเบียบบุคคล ให้บุคคลเป็นไกด์ในตัว ใช้สื่อวีดิโอภายใน แนะนำ...”

(อมรา, นามสมมติ 23 มิถุนายน 2558)

การใช้สื่อเทคโนโลยีเป็นช่องทางหนึ่ง เป็นเครื่องมือช่วยเหลือบุคคลให้ได้รับความรู้โดยใช้ภาษาหลากหลาย แม้ว่าศาลเจ้าเป็นศาสนสถานในลัทธิขงจื้อแต่ก็มีนักท่องเที่ยวมุสลิมไม่น้อยเข้ามาเยี่ยมชมในศาล เพื่อต้องการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม สื่อด้วยเสียงภาษามลาญญาฮาลาจึงอาจจำเป็นด้วย ในช่วงจัดงานสมโภชมีนักท่องเที่ยวมุสลิมเข้ามาชมงาน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ตอนจัดงานมุสลิมไปร่วมด้วย แต่ไม่ได้กราบไหว้”

(อาชิ, นามสมมติ 23 มิถุนายน 2558)

2.2 การพัฒนาคนในชุมชน ให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมกับการพัฒนา โดยเน้นความมั่นคงทางจิตใจควบคู่กับสร้างความรู้ ความตระหนักรู้ในคุณค่า โดยไม่ทำลายทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโอกาสของคนรุ่นต่อไป การพัฒนาควรมุ่งเป้าไปที่เด็กและเยาวชน ให้เด็กในชุมชนเข้ามามีกิจกรรมสม่ำเสมอ ช่วงจัดงานสมโภชโรงเรียนเกณฑ์นักเรียนให้เข้าร่วมกิจกรรม หลังจากนั้นเห็นทาง การเห็นคุณค่าด้วยตนเองเป็นเสมือนน้ำยาที่ช่วยหล่อเลี้ยงจิตใจให้เกิดมโนสำนึกในการอนุรักษ์ด้วยตนเอง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“หาเด็กและเยาวชนตามโรงเรียนที่มีเชื้อสายจีนมาจัดอบรมให้ความรู้ สร้างจิตอาสาในการอนุรักษ์” ให้วัฒนธรรมเป็นแกนกลาง ดำเนินการประชาสัมพันธ์ประเพณี ให้ความรู้ศาลเจ้าแม่ไต่โตะโตะ เพื่ออนุรักษ์ไว้”

(อาชิ, นามสมมติ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 มิถุนายน 2558)

แนวทางพัฒนาควรยึดวัฒนธรรมเป็นหัวใจการพัฒนา เนื่องจากพื้นที่ชายแดนสู่โขง-ลก เป็นสังคมพหุวัฒนธรรมให้ทุกคนมีโอกาสเรียนรู้วัฒนธรรมซึ่งกันและกัน กระบวนการเรียนรู้จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งเอกชนและรัฐ สถานศึกษา เทศบาล อำเภอ สภาวัฒนธรรมของอำเภอ และจังหวัด หรือองค์การการท่องเที่ยว ปัจจุบันมีปัญหาเรื่องงบประมาณ สภาวัฒนธรรมอำเภอมิงบัจักัด แต่ละงบประมาณไม่สามารทำอย่างอื่น นอกเหนือที่อยู่ในแผน งบประมาณประมาณ 2558 การเรียนรู้วัฒนธรรมมีเพียงศิลปะการแสดง การอนุรักษ์อาหาร ผลิตภัณฑ์ ไม่มีเรื่องศาลเจ้าแม่ไต่โตะโตะ ดังนั้นควรจัดสรรงบประมาณให้ครอบคลุมโดยคำนึงถึงจุดแข็งของแหล่งศิลปวัฒนธรรม สภาจังหวัดมีแผนให้สู่โขง-ลกเป็นแหล่งท่องเที่ยว มีนโยบายให้มีอาสาสมัครหนึ่งอำเภอหนึ่งคนซึ่งให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว แม้อำเภอสู่โขง-ลกมีผู้ทำหน้าที่แล้ว แต่ก็ต้องพัฒนาคนรุ่นใหม่ให้รับสืบทอดความรู้อย่างต่อเนื่อง

4.5 ผลการวิเคราะห์

4.5.1 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่งศิลปวัฒนธรรมชายแดนไทย-มาเลเซีย

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่ชายแดนไทย-มาเลเซีย จากการศึกษาทั้งสี่แหล่งคือ วัดเขารูปช้าง จังหวัดสงขลา วัดพุทธาธิวาส จังหวัดยะลา ศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ อำเภอสุไหงโก-ลก และวัดชลธาราสিংเห จังหวัดนราธิวาส มีความแตกต่างตามลักษณะของพื้นที่ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาโดยรวมมีลักษณะภูมิวัฒนธรรมแบบรวมกันระหว่างภูมิทัศน์กับวัฒนธรรม มากกว่ามีวัฒนธรรมหรือภูมิทัศน์เป็นตัวนำ ยกเว้นศาลเจ้าโต๊ะโมะ ที่มีวัฒนธรรมเป็นตัวนำ เนื่องจากตั้งอยู่ในเขตเมือง ขณะที่แหล่งอื่นๆ ตั้งอยู่ในพื้นที่ธรรมชาติหรือกึ่งชนบท หากมีสถาปัตยกรรมโดดเด่น สภาพพื้นที่ชายแดนไทย-มาเลเซีย ซึ่งมีความยาวจากตะวันออกไปตะวันตก ประกอบด้วยส่วนที่เป็นภูเขา เป็นลำนํ้า เอื้อต่อการพัฒนาภูมิทัศน์ธรรมชาติที่ค่อยๆ ปรับเป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรม ก่อเกิดพื้นที่สาธารณะที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อของคนในท้องถิ่น จนเป็นแหล่งที่โดดเด่นทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม แวดล้อมชุมชนกึ่งชนบทกึ่งเมือง จากการวิเคราะห์ข้อมูลแต่ละแหล่งข้างต้น เมื่อนำมาพิจารณาโดยรวมจะพบว่า แหล่งศิลปวัฒนธรรมตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซีย เพื่อการท่องเที่ยวมีลักษณะร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม และวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ ก็ด้วยองค์ประกอบเสริม ดังนี้

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมกับพลังศรัทธา

ไม่ว่าวัดหรือศาลเจ้าจัดเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา มีฐานะเป็นสื่อแทนความคิดของผู้ศรัทธา หากต้องการศึกษาพลังความศรัทธาจึงอาจสังเกตได้จากความยิ่งใหญ่อลังการของวัด อย่างไรก็ตามความศรัทธาของพลังหมุ่ม่อมเกิดจากสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่งนั้นๆ จากการวิเคราะห์แหล่งศิลปวัฒนธรรมตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซีย พบว่ามีภูมิทัศน์กับวัฒนธรรมร่วมกันจนสามารถดึงดูดใจนักท่องเที่ยว ด้วยคุณลักษณะ ดังนี้

1. การสร้างศิลปสถาปัตยกรรมโดดเด่นท่ามกลางธรรมชาติ สถาปัตยกรรมภายในวัดเป็นแรงดึงดูดใจ โดยเฉพาะกับรูปแบบที่แปลกตาไม่คุ้นเคยกับนักท่องเที่ยว ชาวมาเลเซีย สิงคโปร์ ส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายจีน นับถือพุทธศาสนา-มหายาน การเข้ามาสัมผัสกับศิลปะไทยแบบเถรวาท ซึ่งมีรูปแบบศิลปะอันเป็นเอกลักษณ์ จึงสร้างความน่าทึ่ง ความโดดเด่นนี้มีหลายลักษณะ เป็นความโดดเด่นจากความวิจิตรบรรจงจากความใหญ่โต หรือจากการวางตำแหน่งที่ตั้งอย่างสง่า ไม่เพียงเท่านี้ยังเป็นความโดดเด่นจากการรู้จักเลือกทำเลก่อสร้างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมโดยธรรมชาติ แหล่งศิลปวัฒนธรรมชายแดนมีปรากฏทั้งสามลักษณะ คือ สายน้ำ เฝิงผาน้ำถ้ำ และเนินเขา จึงนับเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สมบูรณ์แบบ นักท่องเที่ยวสามารถเลือกหาประสบการณ์ได้ สถาปัตยกรรมริมสายน้ำ ได้แก่ หมู่อาคารไม้เรือนขนมปังขิง ที่วัดชลธาราสিংเห ซึ่งแกะสลักไม้อย่างประณีตบรรจง รวมถึงจิตรกรรมภายในโบสถ์ซึ่งวาดอย่างพิถีพิถัน ลักษณะที่ก่อให้เกิดพลังศรัทธาก็คือ ศิลปะที่เป็นแรงโน้มถ่วงและเครื่องขยายความเชื่อให้เห็นเป็นรูปธรรม ช่วยยกระดับพระพุทธรูปให้อยู่เหนือกว่าบุคคลทั่วไป ประกอบกับอยู่ในพื้นที่สงบรวมเย็น มีสายน้ำพัดผ่าน พระประธาน

ของวัดในอุโบสถหันหน้าไปทางแม่น้ำตากใบ มีนัยยะช่วยคุ้มครองผู้คนสัญจร สถาปัตยกรรมเพิงผาน้ำถ้า ได้แก่ วิหารเก้ายอดที่วัดเขารูปช้าง มีลักษณะพิเศษคือส่วนผสมทั้งไทย อินเดีย จีน ประดับหินอ่อนแกะสลักอย่างประณีต ตั้งอยู่ด้านหน้าผาน้ำถ้าเขารูปช้างและเขาหินผาสองชั้น ลักษณะที่ก่อเกิดความศรัทธาก็คือ พระพุทธรูปและภาพปูนปั้น ที่เกี่ยวกับพุทธประวัติภายในโบสถ์หรือวิหารเก้ายอด กวนอิมหรือรูปเคารพอื่นๆ ภายในถ้ำ สถาปัตยกรรมเนินเขาสูง ได้แก่ พระมหาธาตุเจดีย์พระพุทธรธรรมประกาศ ที่จัดเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ที่สุดในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ มีรูปแบบเป็นเชิงชั้นหลายยอด ตั้งเด่นตระหง่านอยู่บนเขาสูง ใจกลางเมืองเบตง ลักษณะก่อเกิดความศรัทธาคือสิ่งปลูกสร้าง ตำแหน่งสูงสุดของวัดอันมีนัยยะถึงเขาพระสุเมรุ อันเป็นศูนย์กลางจักรวาล หรือเจดีย์จุฬามณี บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปและพุทธบาท ซึ่งเป็นเครื่องรำลึกประเพณีอุทิศเพื่อพระองค์

2 การประสานความกลมกลืนระหว่างวัฒนธรรมกับธรรมชาติ แหล่งศิลปวัฒนธรรมส่วนใหญ่พยายามสร้างความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม หลีกเลียงทำลายสิ่งแวดล้อมโดยรอบ ความกลมกลืนพิจารณาได้จากการคงสภาพต้นไม้ ป่าเขา หรือลำน้ำ เข้ากับสิ่งปลูกสร้างทั้งเก่าและใหม่ ให้วัดมีความสงบร่มรื่น สร้างบรรยากาศของวัดเสมือนอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ ดังพบว่าความกลมกลืนระหว่างวัฒนธรรมกับธรรมชาติที่วัดเขารูปช้างมีลักษณะจัดวางรูปประติมากรรมต่างๆ ภายในถ้ำเข้ากับลักษณะของโขดหิน เวียงถ้ำ จัดสรรพื้นที่ภายในให้เป็นประโยชน์ต่อรูปเคารพทางศาสนา ผลก็คือลักษณะถ้ำที่มีมนต์ขลัง ทุกขณะอยู่ในสายตาของสิ่งศรัทธา อันเป็นส่วนที่สามารถเรียกพลังศรัทธา ส่วนความกลมกลืนระหว่างวัฒนธรรมกับธรรมชาติที่วัดพุทธาภิบาลมีลักษณะของการสร้างเนินเขาให้ลดหลั่นเป็นชั้นๆ แต่ละชั้นมีสิ่งปลูกสร้าง ทำให้เห็นหมู่อาคารน้อยใหญ่อยู่ในระดับสูงต่ำ มีบันไดไต่ระดับสะท้อนทางเดินขึ้นสู่สวรรค์ ซึ่งต้องมานะพยายามอันมีสัญลักษณ์เป็นเจดีย์อยู่เบื้องบน ส่วนที่วัดชลธาราสิงเหมีการสร้างอุโบสถอยู่ใจกลางวัด รอบอุโบสถเป็นพื้นที่โล่ง อุโบสถเสมือนศูนย์กลางจักรวาล อันมีพระพุทธรูปภายในเป็นประธาน การสร้างศาลาริมแม่น้ำอยู่หน้าอุโบสถย่อมอยู่ในสายตาของพุทธองค์ ผู้ที่เข้ามาพักศาลาจึงต่างสำรวจกายใจไม่ปฏิบัตินอกวิธิต จะเห็นว่าสิ่งนี้ล้วนเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม ที่เกิดจากการปรับปรุงธรรมชาติให้มีความหมายยิ่งขึ้น

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมกับคุณธรรมจริยธรรม

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมกับคุณธรรมจริยธรรม คุณธรรมที่ปรากฏมี 2 ลักษณะ คือ การยกระดับจิตใจหรือขัดเกลาอารมณ์ กับการมีจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์มรดกทางศิลปวัฒนธรรม

1 การยกระดับจิตใจหรือขัดเกลาอารมณ์ สภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมของวัดที่ศึกษาตามแนวชายแดน เชื้อต่อการบำเพ็ญธรรมหรือฝึกสมาธิ นอกจากความเป็นธรรมชาติที่เอื้ออำนวยแล้ว สภาพห่างไกลจากย่านชุมชนแออัดก็ช่วยให้สภาพวัดเหมาะกับการปลีกวิเวก สภาพภูมิทัศน์ที่ส่งเสริมด้านนี้ ได้แก่ การสร้างพื้นที่ดูเป็นธรรมชาติของวัดเขารูปช้าง ไม่ว่าจะเป็นการขุดคลอง ถมหิน สร้างน้ำตกจำลองใต้อาคาร การปลูกไม้ดอกไม้ประดับ การทำทางไหลวนจากถ้ำสู่อาคารให้เหมาะแก่การเดินวิปัสสนา หรือนั่งสมาธิ โดย

การรักษาความสะอาดสม่ำเสมอ ที่วัดพุทธาธิวาสเห็นได้จากการปูหินอ่อนรอบเจดีย์ การปลูกไม้ดอกไม้ยืนต้นรอบอาราม และกันรั้วมิดชิด ในเจดีย์เป็นห้องโถงขนาดใหญ่มีพื้นที่สำหรับนั่งสมาธิหรือสวดมนต์ รอบเจดีย์มีทางประทักษิณ ตั้งพระพุทธรูปโดยรอบ ส่วนวัดชลธาราสিংเหเห็นได้จากอาคารปฏิบัติธรรม สุขศาลาที่อยู่ริมน้ำ โบสถ์ที่ตั้งโดดเด่นใจกลางวัด วัดเหล่านี้ล้วนมุ่งพัฒนาคนโดยการจัดฝึกอบรมสมาธิ หรือการเผยแพร่ธรรมะ โดยมีได้หนึ่งนอนใจที่จะปรับปรุงภูมิทัศน์ให้เอื้อต่อกิจกรรมดังกล่าว

2 การมีจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์มรดกทางศิลปวัฒนธรรม การปรากฏของศิลปสถาปัตยกรรมท่ามกลางภูมิธรรมชาติอันสวยงามช่วยโน้มนำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์มรดกท้องถิ่น บทบาทของนักอนุรักษ์ไม่เพียงเป็นบุคลากรของวัดหรือเจ้าหน้าที่รัฐ แต่ยังมีคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม แม้วัดเขารูปช้างประชาชนส่วนหนึ่งมองว่าเป็นการสร้างพื้นที่นอกเหนือการดูแลของคนในชุมชน แต่คนส่วนใหญ่มองเห็นว่าวัดเป็นของชุมชน เพราะสร้างความเจริญให้กับชุมชน การมีจิตสำนึกเป็นเพราะทุกคนมองเห็นคุณค่าของแหล่งศิลปวัฒนธรรม ชุมชนยังเห็นคุณค่าทางจิตใจ ประโยชน์ต่อการท่องเที่ยว และการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ดังกรณีวัดพุทธาธิวาส พบว่าประชาชนให้ความสำคัญกับพระเจดีย์ รวมถึงพระพุทธรูปใหญ่พิจารณาได้จากการร่วมกิจกรรม เช่น การชำระล้างพื้นผิวเจดีย์ การแห่ผ้าขึ้นธาตุ การร่วมประเพณีแต่ละครั้งเป็นการตอกย้ำจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์ ถ้าขาดการเหลียวแลก็คงไม่มีโอกาสจัดงานเช่นนี้ อย่อย่างก็ ตามเมื่อเปรียบเทียบกับวัดชลธาราสิงเห สภาวะนี้อยู่ในระดับน้อยกว่า เนื่องจากนักท่องเที่ยวเข้ามาน้อยกว่าเบตง แต่กลับพบว่าพลังของชุมชนที่วัดชลธาราสิงเหมีมากกว่า พิจารณาการจัดเวรยามเฝ้ารักษา การสมัครเป็นนักอนุรักษ์วัดด้วยจิตอาสา ประกอบกับการเข้ามาดูแลของหน่วยงานรัฐ ทำให้เห็นว่าการอนุรักษ์ของคนในท้องถิ่นมีจิตสำนึกต่างๆ กัน ผลที่เกิดจากการมีจิตสำนึกนี้ได้ขึ้นกับสภาพแวดล้อม หรือระดับจิตสำนึกเท่านั้น แต่เป็นเจตจำนงที่ต้องการให้เกิดคุณธรรม จริยธรรม เมื่อเห็นคุณค่าแล้วต้องการปกป้องกันไม่ให้เสื่อมสลาย หาแนวทางอนุรักษ์มรดกที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ การปล่อยปละละเลยเท่ากับการลืมนั่นผู้มีพระคุณ ขาดการเคารพภูมิปัญญาที่สั่งสมมา เมื่อวัฒนธรรมขาดจากสภาพภูมิทัศน์ จริยธรรมของคนในชุมชนจึงมีสถานะสูญญากาศ

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมกับการเรียนรู้

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของวัดในพื้นที่ชายแดนทุกแห่งเอื้ออำนวยต่อการเข้ามาแสวงหาความรู้ การเรียนรู้มีสามเรื่องหลักๆ คือ ด้านศาสนา ด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น และด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้านศาสนาวัดได้สร้างเรือนรับรองสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม เพื่อประโยชน์ทั้งปัจจุบันและอนาคต บทบาทของวัดจึงเน้นที่การอบรมสั่งสอนตามหลักพุทธศาสนา ดังที่วัดเขารูปช้างตั้งกฎวัดไม่อนุญาตให้ดื่มสุรา เต็มว่าในเขตวัด เข้าทรง เขียนประกาศตามป้าย ผนังถ้ำจุดต่างๆ บ้างปฏิบัติเป็นตัวอย่าง หรือใช้ศิลปะเป็นสื่อบอกเล่าพุทธประวัติ เชิญชวนให้ร่วมพิธีกรรมสวดมนต์ให้พระหมื่นประจำปี ด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น วัดเป็นแหล่งกำเนิดศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นที่ช่างฝีมือได้แสดงทักษะฝีมือของตนเอง ในอดีตผู้คนมีโอกาสแสดงฝีมือช่างที่วัด ช่วยกันตกแต่งจนเกิดศิลปวัฒนธรรมอันโดดเด่น คนปัจจุบันหากต้องการเรียนรู้ศิลปะ ภูมิ

ปัญญาโบราณวัดเป็นทางเลือกแสดงความรู้ได้ง่ายที่สุด ตั้งอาคารไม้ของวัดชลธาราสิ่งเหที่มีลักษณะเฉพาะไม่ปรากฏในพื้นที่อื่นๆ ด้านประวัติศาสตร์วัดยังช่วยสะท้อนประวัติศาสตร์ที่วัดตั้งอยู่ การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ภายในวัดก่อให้เกิดการเรียนรู้ระบบของคนในชุมชน โดยเฉพาะการอธิบายเกี่ยวกับการแบ่งเขตการปกครองระหว่างไทยกับมาเลเซียในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ก่อให้เกิดความกระจ่างชัดระหว่างคนต่างแดนที่อดีตเคยอาศัยอยู่ร่วมกัน วัดยังก่อให้เกิดการเรียนรู้ด้านสังคมและวัฒนธรรมไทย ทำให้คนต่างชาติมีความเข้าใจวัฒนธรรมข้ามชาติ หรือเกิดการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม ดังพบว่า ชาวมาเลเซียที่เข้ามาท่องเที่ยวประเทศไทยไม่ว่ามุสลิม ฮินดู หรือจีน นอกจากเข้ามาเที่ยวชมวัดแล้วยังต้องการเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมที่แตกต่าง

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมกับสุนทรียภาพ

แหล่งศิลปวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับสุนทรียภาพ โดยพิจารณาจากภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ทุกส่วนรวมตัวอย่างเหมาะสม รูปแบบสถาปัตยกรรมที่สมบูรณ์ลงตัว หรือมีความกลมกลืนระหว่างวิถีมนุษย์กับสถาปัตยกรรม มีการจัดองค์ประกอบที่เหมาะสมสอดคล้องกับรสนิยม นอกจากนี้พบว่า แหล่งศิลปวัฒนธรรมทั้งสาม แหล่งไม่มีภาวะที่เรียกว่าทัศนอุจาด มลทัศน์ สุนทรียภาพเป็นการบ่งชี้ถึงคุณภาพของสายตา ดังนั้นมีความพยายามจัดการภูมิทัศน์ให้เข้ากับระดับสายตาที่คนทั่วไปมองเห็น อย่างไรก็ตามวัดทั้งสามแห่งมีความแตกต่างกัน 3 ลักษณะ วัดเขารูปช้างมีสุนทรียภาพที่ต่ำกว่าถนนที่มุ่งเข้ามายังวัด กล่าวคือ เมื่อมองจากถนนหน้าวัดอาจต้องก้มลงมอง วัดพุทธาวาสมีสุนทรียภาพสูงกว่าถนนหน้าวัด มองชมวัดอาจต้องเงยหน้า ขณะที่วัดชลธาราสิ่งเหยอยู่ที่ราบ ในตำแหน่งเสมอสายตา ความแตกต่างมิได้ส่งผลต่อสุนทรียภาพ แต่เป็นเส้นที่สะท้อนให้เห็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่ชายแดนหลากหลายรูปแบบให้เยี่ยมชม สุนทรียภาพในวิหาร เจดีย์ หรือกุฏิวัดล้วนเกิดจากความลงตัวของตัวเองในเรื่องขนาด สัดส่วน รูปแบบ องค์ประกอบ พื้นผิว ที่สะท้อนจากการใช้สอยของมนุษย์ สัมพันธ์กับโครงสร้างและสภาพแวดล้อมโดยรอบ ขณะที่ภูมิทัศน์โดยรอบมีความลงตัวอันเกิดจากธรรมชาติดั้งเดิม ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก จึงอาจสรุปได้ว่าการรวมกันขององค์ประกอบทั้งสองต่างเสริมสร้างเอกภาพซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดของสุนทรียภาพอันยิ่งใหญ่ ที่จูงใจให้มาพักผ่อนหย่อนใจเป็นที่หมายของการท่องเที่ยว อันส่งผลต่อการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมชุมชน ดังพบว่า แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาทุกแห่งที่ศึกษา ยังมีนักท่องเที่ยวมากก็ยิ่งเพิ่มความสวยงามของภูมิทัศน์เพื่อให้เกิดความต้องการกลับมาอีกครั้ง

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมกับความท้าทาย

สภาพพื้นที่ของแหล่งวัฒนธรรมก่อให้เกิดความท้าทายอย่างน้อย 3 ลักษณะคือ ความสามารถเข้าถึงแก่นแท้ของสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ ดังเช่น การสร้างบันไดขึ้นเจดีย์พุทธธรรมประกาศที่ไต่จากเชิงเขา ระดับล่างจนถึงองค์เจดีย์สูงสุด โดยเฉพาะคนชราที่เห็นว่า การไต่บันไดสูงจนถึงยอดสุดคือการทดสอบกำลัง หรือสมรรถภาพของตนเอง หรือทางเดินแคบๆ ของถ้ำเขารูปช้างผ่านชะง่อนหินหรือชอกหิน การไต่เพิงผาหน้าถ้ำเพียงน้อยนิดสร้างความท้าทาย สร้างความประทับใจแก่ผู้มาเยือน ความท้าทายเหล่านี้เมื่อ

สำเร็จได้ก่อเกิดความทรงจำนำมาสู่การกลับมาอีกครั้ง การเดินชมมิได้ส่งผลต่ออันตราย แต่เสมือนเข้าไปในสนามเด็กเล่นแล้วเล่นกับสิ่งที่อยู่เบื้องหน้า เพิ่มความตื่นเต้น ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สร้างความท้าทายยังรวมถึงพื้นที่มีเหตุการณ์ความไม่สงบ โดยเฉพาะพื้นที่อำเภอตากใบ ปัจจัยหนึ่งเกิดจากเหตุขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับชาวมุสลิม การเข้ามาของนักท่องเที่ยวประเดิมด้วยความเสี่ยง การตัดสินใจระหว่างความสวยงามกับความกลัว ปัจจุบันพื้นที่ส่วนหนึ่งของวัดเป็นค่ายทหาร ซึ่งอาจลดภาพลักษณ์ของวัดแต่ความปลอดภัยของวัดสำคัญกว่า ฉะนั้นภูมิทัศน์วัฒนธรรมบางแห่งเป็นความท้าทายของนักท่องเที่ยว ทั้งด้วยความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ ด้วยความยินดีหรือไม่ยินดี สร้างพื้นที่จินตนาการให้กับนักท่องเที่ยวที่ขอความตื่นเต้นผจญภัย เป็นการประเมินจิตใจของผู้แสวงบุญ วัดใจที่ความอดทน ความเสียสละ และความศรัทธาเพื่อสร้างคุณค่าให้กับชีวิต

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมกับสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม

ลักษณะนี้มีวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ แหล่งศิลปวัฒนธรรมที่มีวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์มักตั้งอยู่ในเขตเมือง หรือย่านชุมชนหนาแน่น สภาพธรรมชาติมีน้อย อันเป็นผลจากการขยายตัวของประชากร ทำให้สังคมซับซ้อนเพิ่มความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรม ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสามารถปรับเปลี่ยนธรรมชาติให้เป็นแหล่งปลูกสร้างอย่างง่ายดาย วัดหรือศาลเจ้ากลายเป็นประดิษฐ์กรรมเพื่อต่อสู้ต่อรองกับการดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์มากกว่าธรรมชาติ ดังกรณีศาลเจ้าไต่ะโมะในอำเภอสุโขทัย-ลก จะเห็นว่ารูปแบบศิลปะ กิจกรรม หรืองานประเพณีประจำปีล้วนสะท้อนถึงความเป็นจีน เป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของหมู่คนเชื้อสายจีน ศาลเจ้าจึงถือเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งทางวัฒนธรรม สภาพแวดล้อมรอบศาลเจ้าแม่เต็มไปด้วยตึกรามบ้านช่อง โรงแรม ร้านค้า แต่ก็เปิดพื้นที่ให้กับศาลเจ้าเพื่อให้เป็นศูนย์รวมของนักท่องเที่ยวแสวงบุญ ผู้ต้องการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรมไม่ว่าชาวไทย ฮินดู หรือชาวมุสลิม ทั้งในประเทศและต่างประเทศ จึงกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ช่วยสร้างคุณค่าให้สังคมอย่างน้อย 3 ประการคือการแสดงถึงเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ ศาลเจ้าไต่ะโมะทำให้เห็นภาวะที่สัญลักษณ์หนึ่งมีความคงที่ขณะที่ภาวะหนึ่งเป็นอัตลักษณ์คือ ต้องการให้คนอื่นฯ เห็นว่าพวกเขาเป็นลูกของเจ้าแม่ หรือยังมีคนเชื้อสายจีนในอำเภอสุโขทัย-ลก ประการที่สองคือการแสดงถึงพหุลักษณะ ที่นำเอาลักษณะต่างๆ มาไว้ด้วยกัน ทั้งด้านรูปแบบศิลปะ พิธีกรรม และผู้ร่วมพิธี เช่น ภายในศาลเจ้ามีพระพุทธรูปแบบไทยและกวนอูแบบจีน ประการที่สามคือการแสดงชาติลักษณะ คือความเป็นพลเมืองของชาติต่างๆ การเข้ามาของชาวมาเลเซียจะพบว่า มีการแสดงสัญลักษณ์ของตนสะท้อนถึงความแตกต่าง วัฒนธรรมของวัดและศาลเจ้าจึงกล่าวได้ว่า จะมีความหมายยิ่ง เมื่อภาพลักษณ์เข้าไปฝังอยู่ในความจดจำ เมื่อกล่าวถึงเมืองหรือพื้นที่นั้นๆ

4.5.2 การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย

จากการศึกษาแหล่งศิลปวัฒนธรรมทั้งสี่แห่ง ซึ่งต่างเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซีย วิเคราะห์หรือออกเป็นด้านต่างๆ ได้ดังนี้

การวางแผน

แต่ละแห่งมีแผนงานที่ต่างกันตามสภาพและความต้องการของวัดและศาลเจ้า ทั้งนี้เพื่อเลือกแนวทางปฏิบัติที่ดีที่สุดสำหรับอนาคต เพื่อให้บรรลุผลที่ปรารถนา วัดและศาลเจ้าสร้างมาไม่ต่ำกว่า 20 ปี อาคารต่างๆ ของวัดล้วนสร้างเสร็จสมบูรณ์และมีจำนวนที่เพียงพอต่อการใช้ประโยชน์ แผนงานทางกายภาพเรื่องการก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมจึงมีน้อย มีบ้างที่เป็นอาคารขนาดเล็ก เช่น ศาลา ห้องน้ำ สิ่งปลูกสร้างขนาดใหญ่มีความสมบูรณ์ทั้งในแง่การใช้สอยและความสวยงาม ดังนั้นหากพิจารณาการวางแผนเชิงกายภาพ จะเน้นไปทางด้านการจัดภูมิทัศน์ การจัดสวนไม้ประดับมากกว่า สิ่งสำคัญคือแผนงานดูแลรักษา (Maintenance) การดูแลรักษามีทั้งด้านบูรณะ ซ่อมสงวนรักษาตัวอาคาร สิ่งปลูกสร้าง ใส่ใจต่อความเสียหาย ดังวัดชลธาราสিংเห ที่มีโบราณสถานอันทรงคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่น กรมศิลปากรได้เข้ามาจัดการดูแล รวมถึงการหาคนมาอยู่ประจำ การซ่อมสงวนรักษาเป็นแผนดำรงสิ่งก่อสร้างซึ่งสมบูรณ์แล้ว เพื่อคงสภาพเดิมไว้มากที่สุด แผนงานมีระยะสั้นระยะยาว ระยะสั้น เช่น การจัดหาครุภัณฑ์ การตกแต่งภายใน ส่วนแผนระยะยาวเป็นการจัดภูมิทัศน์ การปลูกสร้างเพื่อเสริมทัศนียภาพของวัด อีกเรื่องหนึ่งคือการรักษาความสะอาดพื้นที่วัด ทุกวัดให้ความสำคัญกับความสะอาด โดยเฉพาะวัดเขารูปช้างที่เจ้าอาวาสเป็นชาวสิงคโปร์ ทุนมนุษย์ที่มีอยู่หนุนเสริมให้จัดการความสะอาด มีถึงเก็บขยะรองรับอย่างเป็นระเบียบ ดังที่ปรากฏในเมืองสิงคโปร์ ทุกๆ วัน ตั้งแต่รุ่งสาง คนงานต้องกวาดขยะมูลฝอย

อย่างไรก็ตามมีศาลเจ้าแห่งเดียวที่ยังไม่บรรลุผลกับการปลูกสร้างสิ่งใหม่ แผนงานดำเนินอย่างเชื่องช้าและ ชะงักงันไม่คุ้มค่าตามที่ลงทุนไป ศาลเจ้าแม่ไต่โตะโตะมีการว่าจ้างออกแบบให้มีขนาดใหญ่ขึ้น ยกพื้นสูงแสดงเป็นภาพสามมิติชัดแจ้ง เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวจำนวนมากในอนาคต หากไม่ประสบผลสำเร็จ เมื่อฝ่ายอนุรักษ์นิยมคัดค้านจึงยังคงใช้อาคารเดิมที่มักประสบปัญหา ไม่ว่าจะการจับตัวของเขม่าควันภายในอาคาร หรือน้ำท่วมในฤดูฝน เมื่อไม่สามารถสร้างได้ การวางแผนจึงเน้นที่การแก้ปัญหาอุปถัมภ์ การรักษาความสะอาด เช่น ปรับเปลี่ยนสภาพห้อง ครุภัณฑ์ที่เก่าชำรุด บางฝ่ายยังเห็นว่า การอดทนต่อปัญหาเฉพาะหน้าของศาลเจ้าหลังเดิม ยังมีค่ามากกว่าการสร้างอาคารหลังใหม่ที่มีขนาดใหญ่โต ประณีต เพราะความเก่ามีเสน่ห์ มีความขลัง เสริมให้สถานศักดิ์สิทธิ์มีมหรณูภาพ

ในการวางแผนทางสังคม วัดตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซียได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคน โดยเฉพาะวัดเขารูปช้างที่เห็นว่าการพัฒนาเชิงวัดดูทางกายภาพไม่สำคัญเท่ากับการพัฒนาจิตใจ การพัฒนาคนทำได้หลายวิธีเช่น การพญูรักษาประเพณีที่ดีงาม เชิญชวนให้มาทำพิธีกรรม ไหว้พระ ปฏิบัติกรรมฐาน การอบรม หากพิจารณาการจัดการเชิงระบบวัดพุทธธาวิวาสและวัดชลธาราสิงเหจะเน้นมากกว่าเป็นวัดแบบเถรวาท ขึ้นทะเบียนวัดและดำเนินศาสนกิจถูกต้องตามระเบียบของวัดไทย ทั้งสองวัดยังมีสถานฝึกอบรมธรรมะทั้งชาวไทยและต่างประเทศ วัดพุทธธาวิวาสในเบตงเป็นวัดที่ชาวมลายูนิยมเข้ามาศึกษา โดยเฉพาะชาวสยามพลัดถิ่น และมีมากกว่าวัดชลธาราอาจเป็นเพราะว่าสถานที่มหรณูภาพรุนแรงน้อยกว่า ประกอบกับเบตงมีสิ่งจูงใจและอำนวยความสะดวกมากกว่า แผนงานที่เจ้าอาวาสให้ความสำคัญคือการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ พร้อมกับสร้างจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์ แต่

กระนั้นก็ดีการจูงใจให้คนมาพัฒนาก็ควรให้พระเป็นแบบอย่างที่ดี ไม่หวั่นไหวกับสิ่งยั่วยุ วัดพุทธาธิวาสกับวัดชลธาราสিংเหให้มีความสำคัญกับชุมชนในการเข้ามามีส่วนร่วมวางแผนในรูปแบบคณะกรรมการวัด ต่างจากวัดเขารูปช้างที่ไม่มีคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม หากมีคนจากเมืองใหญ่ อาจเป็นเพราะนโยบายของเจ้าอาวาส การมีนายทุนจีน ผู้มีฐานะดีจะได้ประโยชน์มากกว่า อย่างไรก็ตามแผนงานของวัดชลธาราสিংเหยังเหลือมั่งคั่งไม่สามารถทำได้เต็มที่ สิทธิอำนาจของพระถูกลดทอน ด้วยกรรมศิลป์ากรได้ขึ้นทะเบียนอาคารบางหลังเป็นโบราณสถาน ส่วนนี้จึงเป็นความรับผิดชอบของกรรมศิลป์ากร จากสถานการณ์ความไม่สงบทำให้ต้องมีแผนงานเร่งด่วนคือ การจัดเวรยาม การหาอาสาสมัครมาช่วยพิทักษ์คุ้มครองวัด ทางวัดได้รับความร่วมมือทั้งฝ่ายความมั่นคงและชาวบ้าน พร้อมกันนี้ก็พยายามชักนำให้คนมาร่วมอย่างเสียสละ การวางแผนทางสังคมที่ชัดเจนที่สุดและกระทำเชิงรุกเห็นจะเป็นศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ สืบเนื่องจากเงินบริจาคส่วนใหญ่มาจากชาวต่างชาติ เน้นระดมนักท่องเที่ยวจากมาเลเซียหรือสิงคโปร์ให้เข้ามาจำนวนมาก พร้อมกันนี้ก็ยื่นยันมาตรการความปลอดภัย ไม่ว่าจะศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ วัดเขารูปช้างล้วนมีแผนจัดศาสนพิธีประจำปี โดยมีเป้าหมายคือการระดมทุนเข้าวัด ดังที่วัดเขารูปช้างจัดงานไหว้พระหมื่นปีละ 3 ครั้ง ศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะจัดเงินขวัญถุง ให้กั๊ยมโดยนำมาคืนพร้อมดอกเบี๊ยะในปีถัดไป เป็นการสร้างกสิกรรมให้กลับมามีชีวิต

การจัดสรรคน

การจัดสรรคนเพื่อทำหน้าที่ของแหล่งศิลปวัฒนธรรมไม่มีความแน่นอน เป็นการจัดสรรอย่างยืดหยุ่น แต่ละแห่งจัดการบริหารต่างกัน ขึ้นกับลักษณะของวัด ขนาดของวัด บทบาทของวัดต่อสังคม หรือบริบทแต่ละพื้นที่ การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบแตกต่างจากองค์กรอื่นๆ ด้วยเหตุที่วัดและศาลเจ้าเป็นองค์ศาสนา พระแต่ละรูปมีระดับการศึกษาแตกต่างกัน หน้าที่ของพระมุ่งเน้นศาสนกิจและเผยแผ่ธรรมะ สืบทอดพระพุทธศาสนา การทำหน้าที่ต่างๆ มีลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากกว่า ต่างคนต่างรับผิดชอบ ผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับดำเนินการของวัด ทางอ้อมคือคณะกรรมการวัด ชุมชนโดยรอบ ทางตรงก็คือพระในวัด เจ้าอาวาสซึ่งเป็นผู้มีอำนาจโดยตรง จากการศึกษาพบว่าการจัดสรรคนของวัดยังขึ้นกับวิสัยทัศน์ของเจ้าอาวาส จำนวนของพระ ดังกรณีวัดเขารูปช้าง เจ้าอาวาสเป็นชาวสิงคโปร์ วัดมีพระไม่เกิน 5 รูป ไม่มีการจัดสรรหน้าที่ของพระ แต่จัดคนงานซึ่งวัดจ้างมาโดยตรง แบ่งหน้าที่อย่างหลวมๆ ทำงานแบบช่วยเหลือกันและกัน ต่างจากวัดพุทธาธิวาสซึ่งมีพระจำนวนมาก เจ้าอาวาสจัดวางโครงสร้างเป็นฝ่ายต่างๆ แต่ละฝ่ายกำหนดหน้าที่รับผิดชอบ มีคนงานช่วยเหลืออีกแรง ส่วนวัดชลธาราสিংเหโครงสร้างแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนที่กรรมศิลป์ากรรับผิดชอบและส่วนที่วัดรับผิดชอบ เจ้าอาวาสไม่มีอำนาจควบคุมได้ทั้งวัด คนงานวัดทำงานไม่เลือกฝ่าย ช่วยเหลือกันมากกว่าค่านิ่งว่าใครจ้าง เมื่อพิจารณาศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะการจัดสรรก็ไม่แตกต่างกัน แม้บริหารโดยฆราวาส เป็นการร่วมใจร่วมกำลังทำงานมากกว่างานของใครคนนั้น ทำ ยกเว้นว่าเป็นงานเฉพาะทาง อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มที่เข้ามาจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม กรณีวัดและศาลเจ้าตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซีย ประกอบด้วย

1. คณะกรรมการบริหารจากชุมชนโดยรอบหรือนอกเขต คณะกรรมการเป็นกลุ่มที่เข้ามาร่วมพิจารณาตัดสินใจหรือวางแผนร่วมกันกับเจ้าอาวาส วัดที่มีเจ้าอาวาสเป็นชาวต่างชาติ และมีศาสนพิธีแบบจีนต่างจากวัดไทย ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการบริหารจัดการน้อย แต่หากพิจารณาศาลเจ้าจีนชุมชนกลับมีบทบาทอย่างยิ่ง จำนวนคณะกรรมการขึ้นกับข้อตกลงของแต่ละวัดร่วมกับชุมชน โดยที่เจ้าอาวาสมีอำนาจในการแต่งตั้ง ขณะที่ศาลเจ้าเป็นอำนาจของผู้ว่าราชการจังหวัด อย่างไรก็ตามวัดที่ไม่ได้ปกครองโดยชาวไทยและมีพิธีกรรมแบบมหายาน กลับให้คนเชื้อสายจีนที่มีธุรกิจในเมืองใหญ่เข้ามาร่วมเป็นคณะกรรมการ ลักษณะนี้จะเห็นว่าการเลือกสรรคณะกรรมการสำหรับวัดตามแนวชายแดน มิได้มองที่ความเหมาะสมเท่านั้น แต่พิจารณาถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับคนเข้าเป็นคณะกรรมการ การจัดหาคณะกรรมการขึ้นกับสภาพคล่องตัวของวัด แม้หนึ่งในคณะกรรมการมักเป็นผู้จัดการธุรกรรม แต่ถ้าไม่ได้คนที่เข้มแข็ง มีวิสัยต่อการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวก็ทำให้สูญเสียรายได้ สิ่งที่น่าสนใจคือวัดเหล่านี้หลีกเลี่ยงการใช้วัตถุมงคลแสวงหารายได้ ยกเว้นศาลเจ้าที่มีอยู่บ้าง

2. พระสงฆ์หรือฆราวาส (กรณีศาลเจ้า) พระสงฆ์แยกเป็นเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส กับกลุ่มพระสงฆ์ลูกวัด พระสงฆ์ของวัดแนวชายแดนมีสถานภาพคล้ายคลึงกัน หากมีบทบาทแตกต่างกัน สถานภาพกับบทบาทเหมือนเหรียญสองด้าน สถานภาพเป็นสิ่งที่อยู่หนึ่ง แต่บทบาทเป็นสิ่งที่ไม่อยู่หนึ่ง ขึ้นกับสถานการณ์และตัวบุคคลเป็นหลัก หากพิจารณาสถานภาพของพระไม่ต่างจากวัดภูมิภาคอื่นๆ แต่เป็นเพราะตั้งอยู่ชายแดนไทย-มาเลเซีย บทบาทเสริมจึงมีมากกว่าวัดอื่นๆ อย่างน้อยคือการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างชาวพุทธในประเทศไทยกับมาเลเซีย การกระจายความรับผิดชอบมีเฉพาะวัดขนาดใหญ่และมีพระจำนวนมาก เจ้าอาวาสมีอำนาจเต็มในการควบคุมดูแลพื้นที่วัด ยกเว้นวัดที่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาจัดการ การจัดสรรพระสงฆ์ของวัดแยกบทบาทออกไม่ชัดเจน ที่แยกชัดเจนบ้างมีที่วัดพุทธาธิวาส เพราะเป็นวัดมีพระมากกว่า 5 รูป โดยแบ่งเป็นฝ่ายปกครอง ฝ่ายเผยแผ่ธรรมะ ฝ่ายการศึกษา ฝ่ายสถานที่ แต่ละฝ่ายสร้างบทบาทตามความคาดหวัง อย่างไรก็ตามพบว่า พระเหล่านี้ยังแสดงบทบาทเหมือนคนใช้แรงงาน ทำหน้าที่กวาดขยะ ดูแลสวน ปลูกต้นไม้ ซ่อมบำรุงเล็กๆ น้อยๆ อาจเป็นเพราะบุคลิกส่วนตัวของพระสงฆ์ เจ้าอาวาสที่ปฏิบัติเสียเองพบไม่มากนัก ความเหลื่อมล้ำทางชนชั้นระหว่างพระสงฆ์กับคนงานวัดมีไม่มากนัก

3. กลุ่มคนงานวัด คนงานทุกวัดและศาลเจ้ามีเงินเดือนประจำ และมักปรากฏอยู่ในวัดใหญ่ๆ ตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซีย วัดอื่นๆ คนงานที่ช่วยเหลืออาจเป็นฆราวาส ชาวบ้านที่เข้ามาด้วยจิตอาสา หากวัดเหล่านี้คนงานทำงานคล้ายพนักงานที่มีเงินเดือน มีหลักประกันสุขภาพหรือประกันสังคม การเป็นแหล่งท่องเที่ยววัดชายแดนถือเป็นความจำเป็นที่ต้องสร้างคนงานประจำเพื่อบำรุงรักษา การทำความสะอาด การตกแต่งประดับประดาเพื่อสุนทรีย์ภาพและความประทับใจ คนงานมีไม่เกิน 5 คน ปฏิบัติงานทั่วไปคือช่วยเหลือพระที่ต้องใช้แรง ใช้กำลัง และการเปิดประตูเข้าออก รวมถึงการดูแลทรัพย์สินของวัด ทุกวัดที่ศึกษาได้จัดรมณีสถานหรือสถานให้น่าชื่นชม มีความสงบเงียบ ไม่พลุกพล่านวุ่นวาย ปลูกต้นไม้ร่มรื่นเย็นเสมือนแหล่งอากาศบริสุทธิ์หรือปอดของชุมชน การปลูกไม้ประดับเป็นแนวคิดของเจ้า

อาวาสโดยเฉพาะวัดพุทธาธิวาส เจ้าอาวาสเป็นนักจัดสวนเสียเองเพราะรักการปลูกต้นไม้เป็นทุนเดิม แต่การออกเรือวแรงต้องการกำลังของคนงาน การจัดการกับภูมิทัศน์เพื่อดึงดูดใจ โดยเฉพาะตามแนวชายแดนต้องพึ่งพานักบุญจากมาเลเซีย สิงคโปร์ เหตุนี้คนงานประจำบ้างแฝงหน้าที่ฝ่ายต้อนรับนักท่องเที่ยว เสมือนนักประชาสัมพันธ์ หากบริการดี เอาใจใส่ดูแลดีก็ช่วยให้นักท่องเที่ยวหวนกลับมาอีกครั่ง

การอำนวยความสะดวก

สำหรับการอำนวยความสะดวกของเจ้าอาวาสหรือฝ่ายจัดการจะคอยทำหน้าที่สอดส่องดูแล จูงใจอย่างเป็นกันเองทั้งกับคนงานวัดและนักท่องเที่ยวผู้แสวงบุญ อุทิศตนและร่วมแรงร่วมใจกับชุมชนเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย จากการศึกษาที่แหล่งศิลปวัฒนธรรมทั้งสี่ต่างเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญตามแนวชายแดน ผู้บริหารได้ใช้สภาพนี้ในการกำกับควบคุม โดยสร้างความอบอุ่น ความสบายใจของนักท่องเที่ยวระหว่างที่อยู่ในวัดหรือศาลเจ้า ให้พระหรือภรรวาสร่วมกันต้อนรับ แม้ความสามารถขึ้นกับตัวบุคคล แต่การมอบหมายหน้าที่ให้ซ้อนกันบ้างเป็นสิ่งอันควรในภาวะนี้ ควบคู่กับการสร้างขวัญระบบจูงใจให้ปฏิบัติงาน ตลอดจนรางวัลอย่างเหมาะสม หากจำแนกรูปแบบการอำนวยความสะดวกมีดังนี้

1. การควบคุมดูแลแบบครอบครัว โดยโน้มใจพระสงฆ์ คนงานวัดให้คิดเสมอว่าเจ้าอาวาสหรือผู้บริหารมีใช้ผู้นำที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จหรือมาจากบุคคลภายนอก แต่เป็นบุคคลกันเองเสมือนคนในครอบครัว สถานภาพของเจ้าอาวาสจึงไม่ต่างจากหัวหน้าครอบครัวที่มีบทบาทในการดูแลบุตรหลาน ส่งเสริมคุณธรรมดีงาม การใช้อำนาจไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ใดๆ การดูแลแบบครอบครัวใช้หลักวิธีช่วยเหลือผู้ที่มีสถานภาพด้อยกว่า และการพูดที่ถนอมน้ำใจ โดยเฉพาะกับคนงานของวัด เช่น การให้ยืมเงินก่อนเงินเดือนออกล่วงหน้า การแบ่งปันสิ่งของเครื่องใช้ที่ได้จากการบริจาคของผู้แสวงบุญ การขอร้องให้ช่วยหากไม่ได้ผลไม่มีการลงโทษว่ากล่าว แต่ใช้คำพูดเชิงสร้างสรรค์ เพื่อให้คนที่ถูกขอร้องเกิดจิตสำนึกขึ้นเอง ปัจจัยหนุนให้เกิดการดูแลแบบครอบครัวเป็นผลจากวัดมีที่พักพิงให้กับคนทุกคน รวมถึงพระทุกรูป การใช้ชีวิตร่วมกันตลอดวันตลอดคืน ย่อมมีความผูกพันประดุจคนในบ้านเดียวกัน ลักษณะนี้ทำให้เจ้าอาวาสอำนวยความสะดวกต่อกิจกรรมต่างๆ โดยง่าย การเรียกประชุม การขอความช่วยเหลือจากเหตุฉุกเฉิน ตลอดจนการรวมพลังพัฒนาพื้นที่วัดให้ประทับใจแก่นักท่องเที่ยวเสมือนเป็นญาติมิตรที่เข้ามาสร้างมิตรสัมพันธ์ถึงครัวเรือน ทุกวัดที่ศึกษาจัดสรรพื้นที่ให้ญาติโยม นักท่องเที่ยว ได้เข้ามาสนทนาธรรมหรือพบปะกับเจ้าอาวาสเป็นการเฉพาะ

2. การสอดส่องดูแลความเรียบร้อยแบบพึ่งพาตนเอง การอำนวยความสะดวกของเจ้าอาวาสหากไม่เกินความสามารถให้คนของวัดจัดการเป็นหลัก รองมาคือชาวบ้านในชุมชนที่มีความรู้ความสามารถ ถ้าพบความผิดปกติจะปรับสภาพให้คงเดิม หากเสียหายก็รีบดำเนินการ หากแก้ปัญหาด้วยตนเองได้จะดำเนินการโดยไม่ต้องปรึกษาหน่วยงานใดๆ โดยเฉพาะวัดเขารูปช้างที่เห็นว่า วัดไม่ได้มีคุณลักษณะเหมือนวัดอื่นๆ เจ้าอาวาสมิใช่คนไทย การขอความช่วยเหลือจากรัฐไทยกลัวมีปัญหาตามมา หากมีเรื่องแก้ไขจะปรึกษาผู้เชี่ยวชาญต่างชาติมากกว่าคนไทย การควบคุมความเป็นระเบียบเรียบร้อยมีผลต่อ

พฤติกรรมคนงาน และนักท่องเที่ยวซึ่งเมื่ออยู่ในวัดต้องปฏิบัติตาม ทั้งนี้เพื่อสร้างคุณธรรม ความมีวินัย ควบคู่กับการอนุรักษ์ ใช้คุณธรรมหรือหลักธรรมเป็นฐานเพื่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ

3. การสื่อสารด้วยไมตรีจิต การควบคุมของเจ้าอาวาสหรือฝ่ายบริหารทั้งสี่แหล่ง แสดงถึงการมีวาทศาสตร์ในการเจรจาต่อรอง พูดในเชิงสร้างสรรค์ ยึดหลักวิถีกรรม ทั้งหมดทั้งปวงก็เพื่อประโยชน์ของวัด ถนอมความรู้สึกไม่ว่ากับคนงาน คนในชุมชนหรือนักท่องเที่ยว การพูดแต่ครั้งมักปะปนไปกับหลักธรรม สร้างจิตสำนึกให้ยอมรับความเห็นและมีทางเลือกปฏิบัติ จากการวิเคราะห์พบว่าการสื่อสารมี 3 ลักษณะ ดังนี้

3.1 การสื่อสารเพื่อประโยชน์และเห็นคุณค่าของวัด ลักษณะนี้ทำให้เกิดการบริหารจัดการที่คล่องตัวและง่ายขึ้น เพราะผู้ปฏิบัติเห็นคุณค่าการกระทำของตนเองอย่างแท้จริง ไม่คิดว่าทำเพื่อเงินหรือรางวัล ถือเป็นบทบาทหน้าที่ของตนเองเฉพาะ การเห็นคุณค่าด้วยตนเองก่อเกิดขวัญกำลังใจได้มากกว่ามีรางวัลตอบแทน ดังพบว่าวัดเขาลูกช้าง วัดพุทธาธิวาส เจ้าอาวาสคอยชี้แนะแก่พระลูกวัด แก่คนงานเสมอถึงการปฏิบัติหน้าที่ของตน โดยมองถึงประโยชน์ส่วนรวม และผลที่วัดได้รับมากกว่าใครคนใดคนหนึ่ง

3.2 การสื่อสารเพื่อรักษาน้ำใจ การสื่อสารของเจ้าอาวาสและฝ่ายจัดการให้ความสำคัญกับคำพูด น้ำเสียง และจังหวะ หากไม่สบอารมณ์หรือผิดหวัง หลีกเลี่ยงการใช้อารมณ์ ไม่ขู่เชิญหรือตะคอก เพราะถือสมาชิกเป็นเพื่อนร่วมงานมากกว่าผู้ใต้บังคับบัญชา ใช้หลักเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง เหตุนี้ช่วยให้การดำเนินการใดๆ เข้มแข็งและประสบผลโดยง่าย ดังวัดเขารูปช้าง แม้เจ้าอาวาสพูดภาษาไทยไม่มากนัก แต่ด้วยการให้เกียรติแก่ผู้น้อยทำให้ได้รับการช่วยเหลืออย่างเต็มที่

3.3 การสื่อสารเพื่อความรู้สึกเท่าเทียม ลักษณะนี้ไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกว่าเจ้าอาวาส ผู้บริหารหรือหัวหน้างานอยู่เหนืออำนาจ ต้องการให้เห็นคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ไว้เกียรติซึ่งกันและกัน พูดให้ทุกคนขับเคลื่อนไปด้วยกัน โดยเอางานเป็นตัวตั้ง ดังวัดพุทธาธิวาส เจ้าอาวาสวางตัวเสมอพระหนุ่มๆ ปรับตัวเข้ากับคนทุกคน การลดช่องว่างมีความรู้สึกเท่าเทียม ผลที่ตามมาคือความกล้าแสดงออก ถึงความคิดเห็นเฉพาะตัวต่อเจ้าอาวาสผู้บริหาร

4. การสร้างแรงจูงใจ แรงจูงใจที่เจ้าอาวาสหรือฝ่ายจัดการดำเนินมี 2 แบบ คือการสร้างแรงจูงใจพระสงฆ์ คนงานของวัดและศาลเจ้า กับการสร้างแรงจูงใจกลุ่มคนภายนอกที่มาร่วมแสวงบุญ

4.1 การสร้างแรงจูงใจกับคนในวัดและศาลเจ้า ใช้แรงจูงใจทางบวกมากกว่าทางลบ เป็นแรงจูงใจทั้งจากภายในคือการตระหนักเห็นคุณค่าด้วยตนเอง กับแรงจูงใจภายนอกคือการให้รางวัล ค่าจ้างผลตอบแทน กลวิธีจูงใจขึ้นกับความรู้ความสามารถของเจ้าอาวาส ตามกำลังและความพร้อมของวัด วัดเขารูปช้างจูงใจด้วยการให้สิ่งของนอกเหนือเงินเดือน คงยากจะสื่อสารให้คนงานเข้าใจเจตนารมณ์ของวัด ด้วยข้อจำกัดทางภาษา จึงเสริมแรงใจด้วยวัตถุเป็นข่าวสาร เสื้อผ้า ฯลฯ ต่างจากวัดพุทธาธิวาสซึ่งเน้นตระหนักรู้จากภายใน ให้ทุกคนมีจิตสำนึกว่าเป็นหน้าที่ของตนเอง หากไม่ร่วมคิดร่วมทำเกิดผลเสีย ประสบปัญหามากขึ้น การพูดดีให้สิ่งตอบแทน ช่วยกระตุ้นมโนสำนึก เสริมพลังทำงานให้กับบุคคลและเป็นการประชาสัมพันธ์โดยทางอ้อม วัดเขารูปช้างและศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ หลังเทศกาลมีสิ่งของเครื่องทาน

เสมอ ข้าวสาร อาหารแห้งแจกคนในชุมชน บริจาคเงินแก่โรงเรียนใกล้วัด การจูงใจชุมชนด้วยสิ่งของเงินทองย่อมทำให้คนในวัดและศาลเจ้าได้รับอันสงส์ สร้างภาพลักษณ์ที่ดี ขอสิ่งใดมีความร่วมมือ เสริมพลังกลุ่มงายขึ้น

4.2 การสร้างแรงจูงใจกับนักท่องเที่ยวผู้แสวงบุญ เป็นการสร้างขวัญและใจให้กลับมาเที่ยวซ้ำ ฝ่ายจัดการอาจใช้วิธีแนะนำผ่านคนงานหรือบอกกล่าวโดยตรง การจัดเทศกาลประจำปีของวัดและศาลเจ้าแต่ละปีมักมีกิจกรรมที่ก่อเกิดรายได้ เป็นที่น่าสังเกตว่าอย่างน้อยศาสนสถาน 2 แห่ง ได้สร้างกลไกให้คนกลับมาเที่ยวซ้ำ อันทำให้วัดมีรายได้อย่างต่อเนื่อง วัดเหล่านี้วางเป้าหมายที่คนเชื้อสายจีนจากมาเลเซียหรือสิงคโปร์ กลไกที่สร้างขึ้นคือจัดสวนมนต์ให้พระหมื่นประจำปี ปีละ 3 ครั้ง แต่แต่ละครั้งจะมีชาวต่างชาติเดินทางมาร่วมงานและบริจาคเงินจำนวนมาก ศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะมีประเพณีเงินขวัญถุง โดยให้ยืมเงินเจ้าแม่หากไม่คืนในปีต่อไปคิดดอกเบี้ยเท่าตัว การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้พบว่า การสร้างแรงจูงใจล้วนทำเพื่อเพิ่มพูนรายได้ สร้างแรงกระตุ้นร่วมกันทั้งกับพระสงฆ์ คนงาน หรือสมาชิกของวัดร่วมกับนักท่องเที่ยวผู้แสวงบุญ บนความศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป้าหมายเดียวกัน

การประสานงาน

วัดในพื้นที่ชายแดนไทย-มาเลเซีย มีการประสานหลายรูปแบบทั้งการประสานในรูปกิจกรรม พิธีกรรม ที่จัดขึ้นเฉพาะวันหรือตามเทศกาล ด้วยวาจาหรือลายลักษณ์อักษร ติดต่อบริการระหว่างคนภายในและภายนอก ทั้งนี้เพื่อให้ทุกคนทุกฝ่ายทำงานด้วยมิตรสัมพันธ์และสอดคล้องกัน โดยตระหนักในหน้าที่ เป้าหมายและมาตรฐาน เพื่อให้เกิดผลทั้งกายภาพและสังคม เชิงกายภาพเป็นการประสานเพื่อให้เกิดการซ่อมสงวนรักษาสถานที่ สถาปัตยกรรมที่คงความสวยงามเสมอ อาคารเสียหายน้อยที่สุด ส่วนเชิงสังคมเกิดขึ้นเฉพาะกิจ เฉพาะเทศกาล กรณีประสานคนภายในวัดมีปัญหาน้อยกว่าประสานกับคนภายนอก เป็นเพราะองค์กรรมสงฆ์ใช้หลักธรรมครองฆราวาส ปฏิบัติด้วยความศรัทธา อีกทั้งคนงานวัดมีจำนวนน้อย กรณีประสานคนภายนอก แต่ละวัดมีสภาพต่างกันตามบริบทแวดล้อม และลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างวัดกันชุมชน กรณีวัดเขารูปช้างกับชุมชนเพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีมีน้อย การประสานกลับเป็นของคนเมือง พ่อค้า แม่ค้าในเมืองใหญ่ ต่างจากวัดพุทธาธิวาส วัดชลธาราสิงเห ศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะที่มีความราบรื่น มีความเข้าใจอันดี ลักษณะนี้สะท้อนถึงคุณสมบัติของเจ้าอาวาสหรือฝ่ายจัดการ วัดที่จัดการโดยคนต่างชาติย่อมสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนได้น้อย อาจด้วยทัศนคติและพิธีกรรมต่างกัน แต่หากพิจารณาเฉพาะวัดเขารูปช้างและศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะเห็นความสัมพันธ์ในแง่เดียวกัน คือความหวังที่จะได้นักท่องเที่ยวเชื้อสายจีนจากคนต่างชาติ ชาวมาเลเซียหรือสิงคโปร์มากกว่าคนไทย เป็นเพราะแหล่งนี้มีวัฒนธรรมแบบจีน การระดมจากคนมาเลย์เชื้อสายจีนคาดว่าจะได้รับเงินบริจาคเงินทำบุญจำนวนมาก บางแห่งจึงได้ทำการประชาสัมพันธ์เชิงรุก เดินทางไปต่างประเทศเพื่อแนะนำแหล่งศิลปวัฒนธรรมของตน ยิ่งกว่านั้นยังมีคนต่างศาสนาที่เข้ามาร่วมชมวัด หรือร่วมในงานฉลอง แสดงถึงความพยายามประสานงานสู่ภายนอก การทำงานร่วมกันอาศัยความเข้าใจ ข้อตกลง โดยการระดมความคิด

พลกำลัง เพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวที่จะทำงานร่วมกัน มากกว่าต่างคนต่างศาสนาต่างอยู่อาศัย

เมื่อพิจารณาการสร้างเครือข่ายระหว่างศาสนสถานอื่นๆ แต่ละวัดและศาลเจ้าให้ความสำคัญกับพื้นที่ในประเทศมาเลเซีย ระหว่างวัดกับวัด ศาลเจ้าต่อศาลเจ้า การประสานงานกับภายนอกนอกจากช่วยสร้างสัมพันธภาพกับคนต่างชาติแล้ว ยังช่วยประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวสู่คนกลุ่มใหม่ ผ่านคนกลุ่มเก่าที่เคยร่วมพิธี วัดตามแนวชายแดนการประสานงานทำได้สะดวกรวดเร็ว สาเหตุหนึ่งเกิดจากความสามารถด้านภาษากับความสัมพันธ์ทางเครือญาติมิตรสหาย อย่างไรก็ตามก็ทุกครั้งต้องชี้ชัดถึงความปลอดภัยให้เชื่อมั่นระหว่างเดินทาง แหล่งศิลปวัฒนธรรมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ นักท่องเที่ยวชาวไทยไม่กล้าเดินทางมากนัก ดูเหมือนชาวมาเลเซียมีความกลัวน้อยกว่าเพราะไม่ค่อยมีโอกาสรับรู้สื่อจากฝ่ายไทย แต่ละวัดและศาลเจ้าจึงมุ่งเป้าหมายชาวมาเลเซีย สิงคโปร์ การประสานไปยังชาวพุทธในมาเลเซียได้ประโยชน์ในแง่เผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมของวัด การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน การสานสัมพันธ์ระหว่างวัดยังก่อเครือข่ายทางสังคมเพื่อร่วมงานประเพณีระหว่างกัน เช่น งานทอดกฐิน งานสวดบัว แม่ญามิตรแยกย้ายใช้ชีวิตต่างแดน เมื่อถึงเวลาร่วมสวดระดุกบรพบุรุษจะเดินทางเข้ามาร่วมปีละครั้ง กิจกรรมที่จัดขึ้นเฉพาะกิจ เช่น การเข้ามาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ไทยของชาวสยามในมาเลเซียเกี่ยวกับเหตุแบ่งแยกดินแดนไทย-มาเลเซีย กิจกรรมนี้ยิ่งกระชับความสัมพันธ์และก่อความมั่นใจต่อการเดินทางครั้งใหม่เพิ่มขึ้น การประสานงานไม่ว่าในวัดและนอกวัด โดยเฉพาะกับสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ การสื่อสารที่ชัดเจนด้านความปลอดภัยสำคัญยิ่ง การติดต่อหน่วยความมั่นคงจำเป็นต้องสำเร็จตามเป้าหมาย กระนั้นก็ดีการประสานหน่วยความมั่นคงของวัดเขารูปช้างมีน้อยมาก เพราะอยู่นอกบริบทสามจังหวัดชายแดนภาคใต้และเกรงอำนาจเจ้าหน้าที่รัฐไทย ขณะที่วัดและศาลเจ้าในจังหวัดนราธิวาส ยะลา ต้องพึ่งพาหน่วยความมั่นคง การประสานงานระหว่างวัดกับทหารมักมีคนกลาง เพื่อให้เข้าใจแผนงานและการดำเนินงานทั้งหมด ให้ทุกคนทุกฝ่ายเต็มใจทำงาน เพื่อสร้างขวัญกำลังใจและความเชื่อมั่นของนักท่องเที่ยว

4.5.3 แนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย

จากการศึกษาแหล่งศิลปวัฒนธรรมทั้งสี่แห่งซึ่งต่างเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซีย วิเคราะห์แนวทางพัฒนาออกเป็นด้านๆ ได้ดังนี้

ด้านสิ่งปลูกสร้างและภูมิทัศน์

ภายในวัดย่อมประกอบด้วยสิ่งปลูกสร้าง งานสถาปัตยกรรม และสภาพภูมิทัศน์สิ่งแวดล้อมที่เกื้อหนุนด้านสุนทรียภาพ แนวทางพัฒนาควรประกอบด้วยสิ่งเหล่านี้

1. ด้านปูชนียสถาน แนวทางพัฒนาไม่ใช่รื้อถอนเพื่อสร้างใหม่ แต่พยามรักษาไว้ให้คงสภาพเดิมตลอดเวลา แทนที่มุ่งสร้างใหม่ก็เป็นการซ่อมสงวนรักษาหรือบูรณะ จากการศึกษาแสดงถึงอายุการสร้างที่แตกต่างกัน วัดชลธาราสิงเหมีสิ่งก่อสร้างเก่าที่สุด ย้อนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 โบราณสถานของวัด เช่น โบสถ์

กฤษิพระได้ถูกบูรณะ วัดแห่งอื่นและศาลเจ้าสร้างสมัยรัชกาลปัจจุบัน การพุงรักษาเป็นการเฝ้าระวัง ไม่ให้เสียหายประสบอุบัติเหตุ แนวทางรักษามรดกตกทอดจากบรรพบุรุษควรเน้นสร้างความเข้าใจกับเจ้าอาวาส พระสงฆ์ หรือคณะกรรมการวัด ดังวัดชลธาราสึงเห ลูกจ้างประจำต้องรายงานผลความเสียหาย (ถ้ามี) ต่อกรมศิลปากรระดับเขตทุกเดือน ส่วนวัดอื่นหรือศาลเจ้าจะมีคนงานคอยสอดส่องดูแล วัดทั้งหมดมีสิ่งปลูกสร้างเพียงพอและครบถ้วนตามการใช้สอย ความต้องการพัฒนาด้านสิ่งปลูกสร้างมีน้อย หันไปมุ่งรักษาสิ่งที่ปลูกสร้างที่มีอยู่แล้วให้คงสภาพยั่งยืนต่อไป การอนุรักษ์จึงควรให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมมากกว่าเป็นบทบาทของวัดเพียงอย่างเดียว ยกเว้นศาลเจ้าที่ยังคงมีปัญหา ต้องการพัฒนาเป็นรูปแบบใหม่ แต่ถูกต่อต้านจากฝ่ายอนุรักษ์ ปัจจุบันมีแนวโน้มคงลักษณะเดิมไว้ จึงทำให้เห็นว่าแหล่งศิลปวัฒนธรรมชายแดนภาคใต้จะให้คุณค่ากับสิ่งปลูกสร้างที่เป็นแบบดั้งเดิมอย่างยิ่ง จุดเด่นของสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมคือความสวยงามลงตัวในด้านองค์ประกอบ ความสมส่วน และความเป็นระเบียบ ซึ่งไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงใดๆ ดังที่เจ้าอาวาสวัดเขารูปช้างให้ความเห็นว่า เจ้าอาวาสองค์ก่อนได้ทำมาดีแล้ว บทบาทของเจ้าอาวาสปัจจุบันเพียงการถนอมรักษาให้ยืนยาวต่อไป

2. ด้านภูมิทัศน์ แหล่งศิลปวัฒนธรรมทุกแห่งเน้นความสวยงามสภาพภูมิทัศน์ สภาพภูมิทัศน์ของวัดมีลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม ขณะที่ศาลเจ้ามีวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ แสดงถึงการปรับใช้สภาพธรรมชาติมาเสริมส่งคุณค่าทางวัฒนธรรม กล่าวคือ สุนทรียภาพของสิ่งปลูกสร้าง ไม่ว่าจะประตูวัด โบสถ์วิหาร เจดีย์ พระพุทธรูปกลางแจ้งล้วนมีภูมิทัศน์เกื้อหนุนให้เกิดความสวยงาม ความประทับใจ และมีความหมายแก่ชุมชน เมื่อสิ่งปลูกสร้างมีเพียงพอจึงหันมาพัฒนาสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมของวัด แนวทางพัฒนากระทำวิธีการต่างๆ ต่อไปนี้

2.1 การรักษาความสะอาด ความสะอาดเป็นปัจจัยเกื้อหนุนความน่าอยู่น่าชม โดยเฉพาะวัดเขารูปช้าง ซึ่งเจ้าอาวาสเป็นชาวสิงคโปร์ ได้นำแนวคิดแบบสิงคโปร์มาจัดการรักษาความสะอาด จัดพนักงานกวาดขยะ เก็บเศษขยะทุกวัน ตั้งแต่เช้าตรู่ แต่ก็ยังเห็นว่าต้องเพิ่มจิตสำนึกนักท่องเที่ยว วัดเขียนป้ายประกาศตักเตือนเป็นระยะๆ เขียนสำนวนคติคำคมไว้เตือนสติ ตั้งถังขยะที่สังเกตเห็นชัด ขอความร่วมมือจากนักท่องเที่ยว ซึ่งได้ผลเป็นที่พอใจระดับหนึ่ง วัดอื่นๆ ศาลเจ้าไม่เน้นการเขียน แต่การมีนักท่องเที่ยวเฉลี่ยต่อวันไม่มากนัก ไม่มีร้านค้ามากมาย ก็ช่วยลดปัญหาความสกปรก ปริมาณขยะได้บ้าง

2.2 ความเป็นระเบียบของภูมิทัศน์ การสร้างระเบียบของวัดอาจต้องขอความร่วมมือจากหน่วยงานรัฐ หรือเอกชน โดยเฉพาะงบประมาณด้านการก่อสร้าง ดังวัดชลธาราสึงเหที่รับการอุดหนุนก่อสร้างทำนบกั้นแม่น้ำตากใบ ก่อเกิดระเบียบทางเดิน ประกอบกับศาลาริมน้ำซึ่งตั้งเรียงรายสลักับไม้ชายเลนเป็นช่วงๆ เกิดทิวทัศน์กลมกลืนธรรมชาติ การพัฒนาความเป็นระเบียบของภูมิทัศน์ ยังควรพิจารณาแง่ระเบียบทางสังคม ไม่ให้ใครเข้ามาก่อพฤติกรรมอันเสื่อมเสีย สอดส่องดูแล ไม่ให้ใครเข้ามาทำลายภูมิทัศน์ของวัด ดังวัดเขารูปช้างห้ามไม่ให้เด็กๆ ในชุมชนเข้ามาเล่นในวัด ทำให้ระหองระแหงกันระหว่างวัดกับชุมชน วัดจึงหลีกเลี่ยงขอความช่วยเหลือจากชุมชน ให้ความสำคัญกับนักท่องเที่ยวจาก

ภายนอก สร้างสิ่งประทับใจแก่นักท่องเที่ยว ให้นักท่องเที่ยวพัฒนาความสะดวก ความเป็นระเบียบเรียบร้อยควบคู่ไปกับการพัฒนาจิตใจ

2.3 ความสวยงามของภูมิทัศน์ แหล่งศิลปวัฒนธรรมล้วนต้องการความสวยงามของภูมิทัศน์ โดยใช้งานศิลปะหรือไม้ดอกไม้ประดับ ศาลเจ้าใช้ลวดลายศิลปะตกแต่งให้เกิดความสวยงามและสื่อถึงความคิดเกี่ยวกับองค์เทพ ส่วนวัดนอกจากศิลปะแล้วไม้ประดับเป็นส่วนเสริม ทุกวัดให้ความสำคัญจึงจ้างคนงานประจำช่วยดูแล บางวัดเจ้าอาวาสชื่นชอบการปลูกไม้เป็นทุนเดิม ทำให้วัดมีสวนไม้ดอกไม้ประดับ โดยไม่ต้องรอการช่วยเหลือ การพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมจึงควรมีคนงานประจำเพื่อจัดการด้านภูมิทัศน์ การจัดสวนหย่อม สวนไม้ใหญ่ให้ร่มรื่น ตริ้งตาตริ้งใจนักท่องเที่ยว ความสวยงามของภูมิทัศน์ยังเป็นดึงดูดใจให้เกิดการถ่ายภาพ การลงภาพผ่าน Social Network ที่สวยงามย่อมจูงใจให้กับนักท่องเที่ยวใหม่ๆ มากขึ้น

ด้านจิตใจ

วัดจัดเป็นศูนย์อบรมจิตใจและการศึกษาธรรมะที่เข้าถึงง่ายของคนในชุมชน ซึ่งนับถือพุทธศาสนา ในเขตพื้นที่ชายแดนภาคใต้โอกาสพัฒนาให้แหล่งอบรมจิตใจของคนต่างชาตินี้มีมาก ปัจจุบันวัดและศาลเจ้าต่างมุ่งหมายให้ชาวมาเลเซีย ที่มีความศรัทธาเข้ามาอบรมในวัดทั้งเพศบรรพชิตและฆราวาส โดยวัดมีความพร้อมสถานที่พักและสิ่งอำนวยความสะดวก ปัญหาส่วนใหญ่มาจากสถานการณ์ความไม่สงบ และขาดการประชาสัมพันธ์ จึงทำให้คนเข้าน้อยกว่าปกติ แนวทางพัฒนาจึงควรมีดังนี้

1 การประชาสัมพันธ์เชิงรุก การสื่อสารทำความเข้าใจกับชาวมาเลเซีย สิงคโปร์ โดยเฉพาะผู้ที่เคยมาแต่หวาดผวากับสถานการณ์รุนแรง หรือกลุ่มใหม่ๆ ที่ไม่เคยมา กิจกรรมที่ได้ผลคือ การจัดโครงการที่รัฐจ่ายให้ทั้งหมดเพื่อนำคนจากมาเลเซียมาเยี่ยมชมวัดไทย ดังที่วัฒนธรรมอำเภอตากใบเคยจัดโครงการให้เปล่าแก่ชาวสยามในมาเลเซียชมวัดชลธาราสিংเห ให้การต้อนรับอย่างอบอุ่น บอกเล่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หลังจากนั้นกลุ่มคนเหล่านี้ก็มาท่องเที่ยวเอง การชี้แจงสถานการณ์จริงของท้องถิ่นกับการสร้างข่าวของสื่อ ช่วยให้เกิดความเชื่อมั่น การสื่อสารที่ทำได้ง่ายคือ การส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวบันทึกภาพลงสื่อสื่อจะชักนำคนใหม่ๆ เข้ามาเยี่ยมชมเองไม่ว่าผ่าน Facebook หรือ Social media อื่นๆ นอกจากนี้คือ การผลิตสิ่งพิมพ์เผยแพร่ การประชาสัมพันธ์ของวัดจำเป็นที่จะได้รับการช่วยเหลือจากองค์กรท่องเที่ยวมากกว่าวัดกระทำขึ้นเอง ขณะที่ศาลเจ้ากระทำได้ด้วยตนเอง การติดตั้งป้ายแนะนำวัดและศาลเจ้าก็เป็นแนวทางหนึ่งที่จะทำให้นักท่องเที่ยวรู้จักมากขึ้น สามารถบอกต่อๆ ไปถึงคนอื่นๆ ได้ อย่างไรก็ตามพระส่วนใหญ่ถือการประชาสัมพันธ์ไม่ใช่บทบาทพระ คนมาท่องเที่ยวก็ด้วยสภาพของวัดเอง แต่หากไม่กระทำเชิงรุก ก็ทำให้เป็นที่รู้จักน้อย การท่องเที่ยวแหล่งศิลปวัฒนธรรมประเภทวัดไม่ใช่ธุรกิจ แต่เชิญชวนให้มาด้วยความศรัทธา เมื่อศรัทธารายได้วัดก็ตามมา ผู้มีบทบาทควรเป็นหน่วยงานด้านการท่องเที่ยวหรือคนในชุมชน ที่ต้องช่วยประชาสัมพันธ์ให้กับวัด ปัจจุบันเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนถดถอย ยางราคาถูกลง การท่องเที่ยววัด

ในชุมชนช่วยเพิ่มรายได้ การประชาสัมพันธ์จึงต้องพิจารณาประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับ ขณะเดียวกันก็ไม่ทำให้คนในชุมชนเดือนร้อนจากการท่องเที่ยว

2 การยกระดับวัดเป็นแหล่งปฏิบัติธรรมนานาชาติ ด้วยศักยภาพของพื้นที่วัด ซึ่งติดชายแดน มีนักท่องเที่ยวผู้ศรัทธาจากมาเลเซีย สิงคโปร์ เข้าถึงง่าย ด้วยระยะทางที่สั้นเพียงข้ามเขต ปัจจุบันวัดทั้งสามแห่งต่างเป็นศูนย์อบรมธรรมระดับจังหวัด วัดพุทธาธิวาสเป็นที่ตั้งของโรงเรียนปริยัติธรรมระดับจังหวัด มีพระเถระจากหลายพื้นที่เข้ามาเรียนภาษาบาลี วัดชลธาราสิงเหเป็นศูนย์กลางสอบเปรียญธรรมระดับเขต และฝึกอบรมธรรม ส่วนวัดเขารูปช้างแม้ไม่มีศูนย์อบรมเป็นทางการ แต่วัดมีพื้นที่ที่ให้ผู้คนเข้ามานั่งวิปัสสนา เจ้าอาวาสวัดให้ความสำคัญกับการพัฒนามนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นนักบวชหรือฆราวาสสามารถพำนักเพื่อบรรลุนิพพาน ประกอบกับเจ้าอาวาสเป็นชาวสิงคโปร์ มีศักยภาพเชิญชวนต่างชาติได้มาก ผู้มาท่องเที่ยววัดเหล่านี้บ้างแสดงความต้องการกลับมาอีกครั้งและมีความสนใจปฏิบัติธรรม ดังนั้นหากยกระดับศูนย์ปฏิบัติของวัดเป็นระดับนานาชาติ จะทำให้วัดได้รับประโยชน์มากขึ้น สอดรับกับนโยบายประชาคมอาเซียนที่ต้องการให้แหล่งวัฒนธรรมรองรับผู้คนหลายชาติ มีความเป็นไปได้ที่แหล่งศิลปวัฒนธรรมตามแนวชายแดนจะเป็นศูนย์อบรมศาสนา ไม่เพียงคนเชื้อสายจีน เชื้อสายมลายู ฮินดูในแหลมมลายูเท่านั้น ยังรวมถึงคนสยามที่อาศัยอยู่ภาคเหนือของมาเลเซีย ที่ได้รับประโยชน์ทั้งแก่การพัฒนาจิตใจและมีมิตรภาพอันดีระหว่างประเทศ

ด้านชุมชน

วัดและศาลเจ้าเป็นศูนย์กลางของชุมชนชาวพุทธ แม้ชุมชนแต่ละแห่งมีความหนาแน่นของชาวพุทธต่างกัน แต่ทุกชุมชนต่างคาดหวังในบทบาทของวัดและศาลเจ้า ต้องการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างวัดหรือศาลเจ้ากับชุมชน วัดเองก็ต้องการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในแหล่งศิลปวัฒนธรรม ขึ้นกับสภาพวัดและการประสานงาน หากพิจารณาการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยรอบ วัดเขารูปช้างมีน้อยกว่าแหล่งใดๆ ปัจจัยที่ต่างกันเกิดจากรวมธรรมเนียมปฏิบัติทางศาสนิกที่ต่างจากวัดทั่วไป แนวบริหารจัดการของเจ้าอาวาสปัจจุบันแตกต่างจากอดีต ในอดีตบริหารโดยคนเก่าที่ชุมชนศรัทธา มีธรรมเนียมไทยในการปฏิบัติศาสนิก มีคนเข้ามามีส่วนร่วมจำนวนมาก ดังนั้นการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมจึงอยู่ที่แนวคิดและความสามารถของเจ้าอาวาส วัดนี้ขึ้นทะเบียนเป็นวัดไทย เถรวาท แต่หลักปฏิบัติต่างจากวัดอื่น หากเป็นไปตามธรรมเนียมไทยคนทั่วไปก็เข้าถึงง่าย นั่นคือวัดต้องปรับวิธีการปฏิบัติให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนหรือทำให้ชุมชนได้รับประโยชน์ด้วย กล่าวได้ว่าแนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรม ควรมีดังนี้

1 การให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน นับแต่ด้านศาสนพิธี งานปลูกสร้าง และการจัดการเรียนรู้ การเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนควรได้รับการเสริมทางบวก ให้เห็นว่าชุมชนจะได้ประโยชน์อย่างไรกับการมีส่วนร่วม ที่เด่นชัดคือวัดชลธาราสิงเห ที่มีหน่วยงานรัฐสองแห่งจ้างพนักงานดูแลพิพิธภัณฑสถานที่ได้รับเงินเดือนประจำ พนักงานเหล่านี้เป็นคนของชุมชน อย่างไรก็ตามพบว่ารายได้เป็นส่วนเสริมเพียงเล็กน้อย ยังต้องมีขวัญและกำลังใจที่ดีจากเจ้าอาวาสวัดหรือฝ่ายบริหารจัดการ

เช่นเดียวกับศาลเจ้าแม่โตะโตะที่แนวทางบริหารของคณะกรรมการมีส่วนต่อการร่วมกิจกรรม รวมถึงทัศนคติต่อบุคคล คุณลักษณะผู้บริหารจัดการมีผลต่อความร่วมมือของชุมชน แนวการพัฒนาในด้านนี้จึงมี 2 ปัจจัยคือปัจจัยจากฝ่ายผู้บริหารกับปัจจัยฝ่ายชุมชน ซึ่งต้องก่อเกิดดุลยภาพความต้องการทั้งสองฝ่าย ด้วยกลไกต่างๆ กัน ได้แก่ การสร้างจิตสำนึกถึงบทบาทวัดต่อชุมชนของฝ่ายบริหารจัดการวัด การสร้างจิตสำนึกแก่คนในชุมชนในการจัดการเพื่อพัฒนาวัด การสานสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน โดยจัดกิจกรรมสม่ำเสมอและต่อเนื่อง การวางแผนร่วมกันเพื่อสร้างแรงดึงดูดใจนักท่องเที่ยวแสวงบุญ

2 การสร้างความรู้แก่คนในชุมชน เมื่อวัดเป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรม เป็นมรดกตกทอดของคนในชุมชนจำเป็นต้องสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับสถานที่นั้นๆ ให้คนในชุมชน ให้คนในชุมชนจัดการความรู้ของท้องถิ่น เพื่อยังประโยชน์อย่างน้อย 2 ประการ ประการแรกคือความสามารถนำความรู้ถ่ายทอดไปสู่บุตรหลาน ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ประการที่สองคือการปลูกจิตสำนึกให้เกิดการอนุรักษ์ หวงแหนในมรดกวัฒนธรรมของตน การสร้างองค์ความรู้สามารถทำได้ทั้งในระบบ นอกกระบวน และตามอัธยาศัย ในระบบเป็นการบูรณาการความรู้ท้องถิ่นเข้าไปในหลักสูตรของโรงเรียน สอดแทรกแหล่งศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นในสาระสังคม ศาสนา และวัฒนธรรม หรือศิลปศึกษา นอกกระบวนเป็นการอบรมระยะสั้น โดยอาจมีผู้สมัคร ตามอัธยาศัยคือ การสร้างแรงจูงใจให้รักวัดของตน นำมาสู่ความต้องการเรียนรู้ด้วยตนเอง สิ่งสำคัญคือการบูรณาการมรดกศิลปวัฒนธรรมเข้ากับการท่องเที่ยว ให้ชุมชนมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยว เช่น การรักษาความสะอาด การจัดบุคคลเข้ามาร่วมจัดการตามความถนัด เมื่อความรู้ศิลปวัฒนธรรมนำไปสู่การอนุรักษ์ ก็ย่อมทำให้การจัดการท่องเที่ยวที่มุ่งรักษาสิ่งแวดล้อมทางศิลปกรรมมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน

3 การฝึกคนในชุมชนเป็นผู้นำด้านการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นชาวมาเลเซีย สิงคโปร์ที่พูดภาษาจีน มลายู หรืออังกฤษ ต้องการเห็นวัฒนธรรมการใช้ชีวิตคนในชุมชนพอกๆ กับศิลปวัฒนธรรม จึงเห็นความจำเป็นต้องมีคนในชุมชนที่เข้าใจภาษาบ้าง คนที่เข้าใจภาษาบ้างก็พบว่ายังขาดทักษะเทคนิคการนำทัวร์ หรือสาระบรรยาย มีหลายแหล่งที่ต้องการเห็นบุตรหลานคนในชุมชนเป็นมัคคุเทศก์น้อยๆ แม้ประสบการณ์เทียบไม่ได้กับมืออาชีพแต่ความรู้ที่มีก็ช่วยแนะนำแก่นักท่องเที่ยวได้ การสร้างองค์ความรู้ให้ผลระยะยาวอาจดำเนินวิธีฝึกอบรมมัคคุเทศก์ผ่านโรงเรียนหรือหมู่บ้าน บางวัดเห็นว่าวัดยังขาดคนนำชม หากไม่มีคนมาทำหน้าที่วัดก็หมดความหมาย นักท่องเที่ยวเมื่อเข้ามาเยี่ยมชมแล้ว นอกเหนือจากความสวยงามและการกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ย่อมต้องการความรู้ด้วย อย่างไรก็ตามบทบาทนี้ไม่ควรมีเงินจูงใจเป็นหลัก ถ้าใช้เงินมักก่อปัญหาอย่างที่เจ้าอาวาสวัดเขารูปช้างเห็นว่า การทำหน้าที่ของมัคคุเทศก์บางครั้งก็สร้างความวุ่นวาย วัดจึงไม่มีนโยบายให้มีมัคคุเทศก์อาชีพแสวงรายได้ในวัด จะใช้ป้ายนิเทศแนะนำแทน ถ้าเป็นเด็กและเยาวชนในชุมชนที่ไม่ใช่แสวงหารายได้เป็นหลักอาจยืดหยุ่นได้ ส่วนวัดอื่นๆ เห็นว่าภายใต้การแนะนำของเด็กๆ ที่เป็นผู้นำท่องเที่ยวจากชุมชน และมีเสน่ห์ ทำให้เห็นชีวิตวัฒนธรรมชุมชนมากขึ้น

ด้านสังคมและวัฒนธรรม

แนวทางการพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่ส่งเสริมด้านสังคมและวัฒนธรรม ควรเน้นที่การสร้างเครือข่ายทางสังคม ทั้งระดับบุคคล ระดับกลุ่ม ระดับองค์กร โดยเฉพาะเครือข่ายข้ามชาติ เนื่องจากตั้งอยู่แนวชายแดน การสร้างเครือข่ายในปัจจุบันมีอยู่บ้างแล้ว แต่ควรขยายพื้นที่ ทุกแหล่งศึกษาพบว่า การเดินทางเข้ามาของนักท่องเที่ยวแสวงบุญตามวัดแนวชายแดน เกิดจากสัมพันธภาพที่ดีระหว่างวัดในประเทศไทยกับมาเลเซีย ระหว่างศาลเจ้าในประเทศไทยกับมาเลเซีย การเดินทางไปแสวงบุญเป็นแบบหมุนเวียนเข้ามาเราไป เกิดเครือข่ายจากบุคคลสู่ระดับกลุ่ม จนถึงองค์กรศาสนา ดังกรณีวัดพุทธาธิวาสมีชาวมาเลเซียเดินทางร่วมทอดกฐิน ผ้าป่า ชมความงามของวัด สืบเนื่องเจ้าอาวาสเคยจำพรรษา มีญาติพี่น้องเป็นพระสงฆ์อยู่ในมาเลเซีย เป็นที่ศรัทธาของชาวมาเลเซียมาก่อน การเคลื่อนย้ายมาอย่างเบ็ดเตล็ดได้ทำให้วัดเป็นที่รู้จักของชาวมาเลย์ เกิดเครือข่ายระหว่างวัดไทยสองแผ่นดิน กรณีวัดชลธาราสิ่งเหกับวัดใน กลันตันก็เช่นเดียวกัน มีชาวสยามเป็นสื่อประชาสัมพันธให้กับวัดชลธาราสิ่งเห ใช้วัดเป็นศูนย์รวมตัวเพื่อกิจกรรมหลายอย่าง คนตากใบเดินทางทอดกฐินวัดไทยในกลันตัน คนกลันตันมาทอดกฐินวัดไทยในตากใบ ทำให้เกิดบรรยากาศการท่องเที่ยวเชิงศาสนาร่วมกัน จัดโครงการนำคนสยามในมาเลเซียเยี่ยมชมโบราณสถาน ผ่านเครือข่ายคนสยามในรัฐกลันตัน จนทำให้คนสยามกลับมาเยี่ยมชมอีกครั้ง หรือใช้วัดนี้เป็นฐานก่อนเดินทางท่องเที่ยวไปแสวงบุญยังวัดอื่นต่อไป ดังนั้นแนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมประเภทวัดจึงต้องสร้างเครือข่ายให้ได้ โดยอาจเริ่มจากความสัมพันธ์ส่วนตัว จนนำมาสู่กลุ่ม สู่องค์กร ศาสนาระหว่างชาติ ดังวัดชลธาราสิ่งเหประสบความสำเร็จมาแล้ว

วัดหรือศาลเจ้าเป็นแหล่งเรียนรู้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม วัดและศาลเจ้าเสมือนตัวแทนภาพลักษณ์ของสังคมและวัฒนธรรมชาวพุทธ การเรียนรู้โลกทัศน์ ระบบความเชื่อจากวัดและศาลเจ้าสามารถสะท้อนไปถึงวิถีชุมชน ยกเว้นวัดเขารูปช้างที่มีศาสนิกแตกต่างออกไป อย่างไรก็ตามเมื่อวัดเป็นพื้นที่สังคม ก่อเกิดปฏิบัติการรูปแบบต่างๆ จึงควรจัดสรรพื้นที่ซึ่งอาจเป็นในเขตหรือนอกเขตวัด ให้คนในชุมชนมีโอกาสนำเสนอวัฒนธรรมของตนเอง นำสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนออกจำหน่าย จัดพื้นที่นันทนาการ บอกกล่าวความเป็นมาของชุมชน แสดงอัตลักษณ์ให้กับชุมชนนั้นๆ อย่างไรก็ตามการส่งเสริมอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเพียงลำพังคงบรรลุผลได้ยาก จำเป็นต้องพึ่งหน่วยงานรัฐ เช่น สถานศึกษาเทศบาล วัฒนธรรมอำเภอ ฯลฯ ผลักดันให้ชุมชนผลิตสินค้าหรือบริการ ของที่ระลึก เพื่อเลี้ยงตนเอง เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่ปราศจากนายทุน แต่ก่อตัวจากทุนวัฒนธรรม ลักษณะนี้ช่วยให้สังคมเป็นปึกแผ่น สมัคระสามัคคี การแสดงออกทางวัฒนธรรมอาจเป็นการร่วมกันของคนหลายศาสนา ผลิตผลมาจากคนต่างศาสนา แต่ใช้พื้นที่วัดเป็นแหล่งเผยแพร่และกระจาย นักท่องเที่ยวส่วนมากเข้ามาเป็นกลุ่ม และมักเสาะหาของระลึกกลับไป เจ้าอาวาสวัดพุทธาธิวาสไม่เห็นด้วยกับการบริการในเขตวัดเกรงจะเกิดปัญหาตาม แต่นอกเขตสนับสนุนเต็มที่ให้เป็นสิทธิของรัฐ โดยเฉพาะเทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบลที่ต้องจัดการเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เพิ่มรายได้ ขณะเดียวกันไม่ละทิ้งรากเหง้าของตน การส่งเสริมการเรียนรู้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไม่ว่าวิธีใดย่อมช่วยให้วัฒนธรรมพื้นที่นั้นมีความหมายมากขึ้น

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปและอภิปรายผล

5.1.1 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่งศิลปวัฒนธรรมชายแดนไทย-มาเลเซีย

แหล่งศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่ชายแดนไทย-มาเลเซีย มีความแตกต่างทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามลักษณะพื้นที่ อย่างไรก็ตามลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบร่วมกันระหว่างภูมิทัศน์กับวัฒนธรรมมีมากกว่ามีวัฒนธรรมหรือภูมิทัศน์เป็นตัวนำ ยกเว้นศาลเจ้าไต่โตะโตะซึ่งมีวัฒนธรรมเป็นตัวนำ เนื่องจากตั้งอยู่ในเขตเมือง ขณะที่แหล่งอื่นๆ ตั้งอยู่ในพื้นที่ธรรมชาติหรือกึ่งชนบท ลักษณะนี้สะท้อนถึงธรรมชาติของแหล่งศิลปวัฒนธรรม พื้นที่ใดมีความเป็นเมืองสูงหรือเป็นแหล่งรวมของผู้คนจำนวนมากก็ย่อมมีวัฒนธรรมซับซ้อน จนอาจทำให้ภูมิทัศน์ของธรรมชาติด้อยลงไปหรือทำให้เสียภูมิทัศน์ พื้นที่ใดเป็นชนบทคนอาศัยอยู่น้อย ดำรงวิถีเกษตรกรรมจะคงสภาพภูมิทัศน์ของธรรมชาติอยู่มาก ลดระดับความเด่นของวัฒนธรรมจนทำให้เห็นธรรมชาตินำวัฒนธรรม หากมีสภาพกึ่งเมืองกึ่งชนบทก็ย่อมทำให้วัฒนธรรมและภูมิทัศน์ธรรมชาติมีความโดดเด่นร่วมกัน ตามที่เกรียงไกร เกิดศิริ (2549:101) ได้ประมวลข้อมูลจากแหล่งต่างๆ และกล่าวถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรมว่า เป็นสภาพแวดล้อมที่มนุษย์จัดการเพื่อการดำรงชีวิต แต่มนุษย์มีข้อจำกัดทั้งด้านเทคโนโลยี ศาสนา ความเชื่อ ตลอดจนสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาทำให้การจัดการต่อพื้นที่เป็นได้ระดับหนึ่งเท่านั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือวัฒนธรรมกับธรรมชาติมีความเกี่ยวข้องกัน แต่ละพื้นที่มีความเด่นชัดของวัฒนธรรม กับธรรมชาติในสัดส่วนที่ต่างกัน ผลของการก่อรูปวัฒนธรรม หากไม่ทำลายธรรมชาติก็เกิดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมอันงดงาม เป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยว ซึ่งก็คือมรดกอันทรงคุณค่า ที่ตกทอดมาจากวิวัฒนาการทางธรรมชาติและ ความพยายามของมนุษย์

แหล่งศิลปวัฒนธรรมตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซีย เพื่อการท่องเที่ยวมีลักษณะร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม และวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ ก็ด้วยคุณค่าต่างๆ ประการแรกได้แก่ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดพลังศรัทธา ไม่ว่าจะวัดหรือศาลเจ้าจัดเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา มีฐานะเป็นสื่อแทนความคิดของผู้ศรัทธา หากต้องการศึกษาพลังศรัทธาจึงอาจสังเกตได้จากความยิ่งใหญ่อลังการของวัด .ดังที่ Tepsing (2015) ได้ศึกษาวัดไทยในกัลันตันที่มีลักษณะพิเศษพบว่าปัจจัยหลักล้วนเกิดจากพลังศรัทธาของชาวมาเลย์เชื้อสายจีน ที่ใช้ช่องทางวัดไทยขยายพื้นที่แห่งความศรัทธา และพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนา พลังศรัทธาอาจพิจารณาได้จากศิลปสถาปัตยกรรมอันโดดเด่น ที่แปลกตาไม่คุ้นเคยกับนักท่องเที่ยวมาเลเซียสิงคโปร์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายจีน นับถือพุทธศาสนา-มหายาน โดยเฉพาะการเข้ามาสัมผัสกับศิลปะไทยแบบเถรวาท ซึ่งมีรูปแบบศิลปะอันเป็นเอกลักษณ์ จากการปรับแหล่งศิลปวัฒนธรรมให้ประสานกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม การรักษาสีงแวดล้อมโดยรอบ ความกลมกลืนพิจารณาได้จากการคงสภาพต้นไม้ ป่าเขา หรือลำน้ำ เข้ากับสิ่งปลูกสร้างทั้งเก่าและใหม่ ให้วัดมีความสงบร่มรื่น สร้างบรรยากาศของวัดเสมือนอยู่ท่ามกลางป่าธรรมชาติเชื่อมต่อการบำเพ็ญธรรมและพัฒนาจิตใจ

สอดคล้องกับการศึกษาของเรื่องเดช เขจรศาสตร์ (2548) ที่พบว่าวิถีพุทธที่นำมาพัฒนาศักยภาพมนุษย์ตามแนวพุทธธรรมวัดป่าภาคอีสาน มีการดำเนินการผ่านสภาพแวดล้อมและกิจกรรมของวัดตลอดเวลา จัดกระบวนการทดสอบศรัทธาวิริยะให้กับสมาชิกทุกคน พร้อมทั้งนำหลักธรรมคำสอนและเทคนิคการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐานมาใช้พัฒนา ส่งผลให้การสร้างพลังกายพลังจิตเข้มแข็งควบคู่กันไป จิตพ้นจากกิเลส เหลือความบริสุทธิ์ของกายและจิต

ประการต่อมาภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดคุณธรรม เชื้อต่อการบำเพ็ญธรรมฝึกสมาธิ ในอันที่จะยกระดับจิตใจ ชัดเกลอาารมณั ปลอ่ยวางกามตัณหาทั้งปวง เห็นแก่มนุษย์และสัตว์มากขึ้น ตลอดจนสำนึกต่อการรักษาศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นตน สภาพห่างไกลจากย่านชุมชนแออัดช่วยให้วัดเหมาะกับการปลีกวิเวกหาความสงบทางใจ สอดคล้องกับแนวคิดของระพี สาคริก (2550: 73) เห็นว่าศิลปวัฒนธรรมคือรากฐานของความเป็นคน ต้องสร้างคนให้อยู่ในจิตใจเราถึงเรามีจิตใจที่กว้างขวางไม่ไปยึดติดกับอะไร ศิลปะเป็นสื่อประจักษ์ ที่แสดงออกทางวัฒนธรรม ให้คนที่สัมผัสมีโลกทัศน์กว้างไกล และเข้าใจแก่นแท้ของมนุษย์ การแสดงออกไม่ว่าด้านทัศนศิลป์ สิ่งก่อสร้าง พิธีกรรม ภาษา ประเพณี ความเชื่อ ล้วนเป็นผลจากการหล่อหลอมจิตใจของมนุษย์ อีกทั้งก่อให้เกิดคุณธรรมการมีจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์มรดกทางศิลปวัฒนธรรม บทบาทของนักอนุรักษ์ไม่เพียงเป็นบุคลากรของวัดหรือเจ้าหน้าที่รัฐ แต่คำนึงถึงคนในชุมชนหรือนักท่องเที่ยว ดึงให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วม ดังที่ซูไซ อิจิโบริ (อ้างถึงใน นิคม มูลิกะคามะ 2545: 238) ได้กล่าวถึงแหล่งศิลปวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวว่ามีวิธีที่แตกต่างจากประเพณีเดิม ถ้าประชาชนในประเทศที่กำลังพัฒนาจัดระบบของคน และสร้างสรรค์ศิลปะเพื่อนักท่องเที่ยวได้ก็จะเพิ่มมูลค่ากับเป็นประเพณีที่ปรับใหม่ สิ่งสำคัญคือการอนุรักษ์สืบทอดประเพณี ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ การเรียนรู้มีสามเรื่องหลักๆ คือ ด้านพุทธศาสนา เช่น พุทธประวัติ หลักศีลธรรมที่เขียนภายในถ้ำวัดเขารูปช้าง ด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น ประวัติศาสตร์ของวัด รูปแบบของกุฏิเรือนไม้แกะสลัก และด้านสังคมและวัฒนธรรม เช่น ความเชื่อ คติท้องถิ่น. ซึ่งจัดในรูปการสื่อสารแบบต่างๆแม้วัดไม่ใช่สถานบันการศึกษาโดยตรงแต่มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการศึกษาเรียนรู้ สอดคล้องกับผลการศึกษาของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2552) ที่ได้ทำการประเมินสถานภาพการมีส่วนร่วมของสถาบันสงฆ์ พบว่าว่า กิจกรรมที่วัดมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการจัดการศึกษา มีส่วนที่วัดดำเนินการได้เอง หรือร่วมมือกับหน่วยงานอื่นๆ การจัดการที่วัดดำเนินการได้เองที่เห็นชัดคือ จัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและพักผ่อน เป็นกิจกรรมส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย ได้แก่ การจัดพิพิธภัณฑ์ ห้องสมุด จัดป้ายนิเทศ ป้ายประกาศ คติธรรม จัดลานธรรม จัดสวนสมุนไพร สวนพฤกษา สวนป่า ควบคู่ไปกับการจัดภูมิทัศน์ในวัดให้สะอาด สงบร่มรื่น

ภูมิวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดสุนทรียภาพคือความสวยงามในงานประณีตศิลป์ ความลงตัวอย่างสมบูรณ์ในองค์ประกอบของวัดไม่ว่าขนาด สัดส่วน รูปแบบ องค์ประกอบ พื้นผิว ที่สะท้อนจากการใช้สอยของมนุษย์ สัมพันธ์กับโครงสร้างและสภาพแวดล้อมโดยรอบ สภาพนี้สะท้อนให้เห็นว่า ความสมส่วนของวัดถูย้อมส่งผลต่อคุณค่าทางจิตใจ แหล่งศิลปวัฒนธรรมทั้งสิ้นล้วนใช้ศิลปะโน้มนำให้เกิดความงาม อัน

นำไปสู่ความศรัทธาและความจริงสูงสุดคือปรมาตมส์จะ ดังที่มหาวังสันต์ กิตติปัญญา (2553) ทำการศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทสรุปผลว่า ความงามมีทั้งมิติทางโลกและทางธรรม มิติทางโลกจัดเป็นความงามทางวัตถุ ในพุทธศาสนาถือว่าโลกเป็นจิตวิสัยอันเนื่องด้วยวัตถุวิสัย และกล่าวถึงความงามลักษณะนี้ว่าเป็นอารมณ์ที่เกิดจากการปรุงแต่งตามจริตของแต่ละคน เป็นความรู้สึกเกี่ยวกับความงามของวัตถุที่รับรู้และอารมณ์ตามอำนาจและอิทธิพลกิเลสของแต่ละคน ส่วนความงามในมิติทางธรรมเป็นสิ่งสากล ทุกคนที่รู้หรือสัมผัสได้ย่อมมีความเข้าใจตรงกัน ประโยชน์ตรงกัน การเข้าถึงความงามที่แท้จริงต้องเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ เพื่อการดับกิเลส ยังมีภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดความท้าทาย อย่างน้อยคือ ความสามารถเข้าถึงแก่นแท้ของสิ่งสร้างสรรค์ เช่น การขึ้นบันไดหลายชั้นสู่องค์พระธาตุทดสอบความมุ่งมั่นหรือการนั่งไต่ต้นไม้ยาวนานๆ เพื่อฝึกสมาธิ แหล่งศิลปวัฒนธรรมได้สร้างพื้นที่จินตนาการให้กับนักท่องเที่ยวที่ชอบความตื่นเต้นผจญภัย เป็นการประเมินจิตใจของผู้แสวงบุญ วัดใจที่ความอดทน ความเสียสละ และความศรัทธาเพื่อสร้างคุณค่าให้กับชีวิต ประการสุดท้ายคือภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดสัญลักษณ์วัฒนธรรม ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสามารถปรับเปลี่ยนธรรมชาติให้เป็นแหล่งปลูกสร้างอย่างง่ายดาย วัดหรือศาลเจ้ากลายเป็นประดิษฐ์กรรมเพื่อต่อสู้อารมณ์กับการดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ สร้างคุณค่าให้สังคมคือ การแสดงถึงเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของชุมชน แสดงถึงพหุลักษณะ ที่นำเอาลักษณะต่างๆ มาไว้ด้วยกัน ทั้งรูปแบบศิลปะ พิธีกรรม และชาติลักษณะความเป็นพลเมืองของชาติต่างๆ วัฒนธรรมจะมีความหมายยิ่งเมื่อภาพลักษณ์ของวัดอันเป็นที่รู้จักกันดีเข้าไปฝังอยู่ในความจดจำจนกล่าวถึงเมืองหรือพื้นที่นั้นๆ ดังที่ศรีศักร วัลลิโภดม (2557) เห็นว่า ภูมิวัฒนธรรมเป็นพื้นที่ที่คนอยู่ คนสร้างบ้านแปลงเมือง การกำหนดว่าพื้นที่นั้นเป็นอะไรก็ให้ความหมายตามพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการกำหนดชื่อเรียกพื้นที่ซึ่งรู้จักกันหมด และรู้ว่าพื้นที่ตรงนั้นเราใช้อย่างไร ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของภูมิวัฒนธรรม กล่าวคือเป็นการแสวงสิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น โดยดูสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สอดคล้องกับแนวคิดของภัทรพงศ์ อินทรกำเนิด และคณะ (2553) ที่เห็นว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวควรคำนึงปัจจัยด้านอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ อัตลักษณ์และเอกลักษณ์เป็นกลุ่มข้อมูลสะท้อนความจริง เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพของพื้นที่ทางกายภาพ และพื้นที่โลกเสมือนจริง โดยอัตลักษณ์คือสิ่งสะท้อนตัวตน ที่แสดงความหลากหลายและพลวัตเชิงความหมายที่ไม่หยุดนิ่ง ส่วนเอกลักษณ์คือลักษณะที่เป็นหนึ่งเดียว และเป็นพื้นฐานในการสร้างจุดขายและภาพลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ปัจจัยอัตลักษณ์และเอกลักษณ์จะเป็นตัวบ่งชี้คุณภาพ และความแตกต่างของจุดหมายปลายทางแหล่งท่องเที่ยว

5.1.2 การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย

1 **ด้านการวางแผน (Planning)** จากการศึกษาแหล่งศิลปวัฒนธรรมทั้งสี่แหล่งมีการจัดการวางแผน หรือแผนงานที่เน้นไปเชิงอนุรักษ์มากกว่าการสร้างสิ่งใหม่ๆ แผนงานทางกายภาพด้านก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมมีน้อย มีบ้างเป็นอาคารขนาดเล็กเช่น ศาลา หอแง น้ำ สิ่งปลูกสร้างขนาดใหญ่มีความสมบูรณ์

ทั้งในแง่การใช้สอย รูปแบบสถาปัตยกรรมและความสวยงาม การวางแผนเชิงกายภาพเน้นด้านการจัดภูมิทัศน์ การจัดสวนไม้ประดับ เพื่อจุดมุ่งเน้นด้านการท่องเที่ยว เป็นการจัดการด้วยแผนงานดูแลรักษา ดังที่ชนัญ วงษ์วิภาค (2547) เห็นว่า การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมมุ่งเป้าหมายเพื่อรักษาคุณค่าของศาสนา และความสำคัญของภูมิทัศน์ให้คงอยู่ยั่งยืน สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติและอัตลักษณ์ท้องถิ่น สอดคล้องกับผลการศึกษาของสรวิชย์ อภิปัญญา(2556) ที่พบว่าวัดในภาคใต้แต่ละเส้นทางมีอัตลักษณ์ของตนเองและใส่คุณค่าทางพุทธศาสนา ซึ่งแสดงสัญลักษณ์แห่งธรรมะ ทุกเส้นทางมีความสวยงามทางสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมที่น่าสนใจ การจัดการท่องเที่ยวประเภทนี้เป็นอีกทางเลือกสำหรับประเพณีทรัพยากร การจัดการท่องเที่ยวของวัดในพื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทย การดูแลรักษามีทั้งบูรณะ ซ่อมสรงวนรักษา ใส่ใจต่อความเสียหายตัวอาคารสิ่งปลูกสร้าง รวมถึงการหาคนมาอยู่ประจำ การซ่อมสรงวนรักษาเป็นแผนดำรงสิ่งก่อสร้างซึ่งสมบูรณ์แล้ว เพื่อคงสภาพเดิมไว้มากที่สุด

แผนงานมีระยะสั้นและระยะยาว ระยะสั้น เช่น การจัดหาครุภัณฑ์ การตกแต่งภายใน ส่วนแผนระยะยาวเป็นการจัดภูมิทัศน์ การปลูกสร้างเพื่อเสริมทัศนียภาพของวัด ทุกวัดให้ความสำคัญกับความสะอาด อย่างไรก็ตามมีศาลเจ้าแห่งเดียวที่ยังไม่บรรลุผลกับการปลูกสร้างสิ่งใหม่ เนื่องจากถูกคัดค้านจากฝ่ายอนุรักษ์ซึ่งยังคงใช้อาคารเดิมที่มีกประสงค์ปัญหา ไม่ว่าจะการจับตัวของเขม่าควันภายในอาคารหรือน้ำท่วมในฤดูฝน เมื่อไม่สามารถสร้างได้ การวางแผนจึงเน้นที่การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การรักษาความสะอาด ความเห็นที่ไม่ตรงกันนี้ สะท้อนถึงช่องว่างระหว่างคนรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ คนรุ่นเก่าที่ใช้ชีวิตคลุกคลีมาศาลเจ้าตั้งแต่เริ่มสร้างส่วนมากให้คงอนุรักษ์ไว้ การคงสภาพไว้ช่วยให้ระลึกถึงความหลังได้มากและเป็นภาพลักษณ์ที่คงทนถาวรต่อเนื่อง ดังที่บัณฑิต จุลาสัย (2547) เห็นว่าลักษณะภูมิทัศน์องค์ประกอบประกอบทางสถาปัตยกรรมต้องปรากฏอย่างชัดเจน ไม่เปลี่ยนแปลงโดยง่าย คนรุ่นใหม่มักเห็นสภาพที่เป็นอยู่มีปัญหาการดูแลรักษาค่อนข้างมากและมองประโยชน์เชิงธุรกิจ สิ่งก่อสร้างยิ่งใหญ่อสง่างามกว่าเดิมจึงให้นักท่องเที่ยวมากขึ้น แต่กระนั้นก็ตามแผนงานด้านกายภาพถูกพิจารณาความคุ้มค่ารายได้ที่สูญเสียกับความช่วยเหลือของภาคส่วนต่างๆ ดังที่ Lucas (1992) เห็นว่าการวางแผนต้องวิเคราะห์คุณค่า จุดมุ่งหมาย ผลกระทบต่างๆ เพื่อการตัดสินใจ และอาคม มุสิกคามะ (2545) เห็นว่าเงินที่ภาคส่วนต่างๆ สนับสนุน เพื่อดำเนินกิจกรรมตามแผนงานวัฒนธรรมได้จากบคุปต์ภูมิทัศน์ของรัฐต่อเครือข่ายวัฒนธรรม งบประมาณการท่องเที่ยวและภาคเอกชน งบประมาณช่วยเหลือองค์กรระหว่างประเทศ และงบที่มรดุรักษาไว้ขององค์กรนั้น ซึ่งอาจจ่ายเป็นเงินเดือนหรือค่าตอบแทน วัดและศาลเจ้าเป็นนิติบุคคล เงินที่ได้รับการอุดหนุนจากองค์กรต่างๆ มีน้อย ยกเว้นกรณีที่กรมศิลปากรดำเนินการ นอกจากรายได้เล็กๆ น้อยๆ จากค่าเช่า สวนยางของวัด ยังต้องหวัง

เงินบริจาค ผู้แสวงบุญที่มีฐานะนักธุรกิจจึงเป็นเป้าหมายหลักช่วยชดเชยแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่รัฐสนับสนุนน้อย การวางแผนเพื่อดูแลรักษาจึงต้องดำเนินควบคู่กับการแสวงรายได้จากคนกลุ่มนี้

การวางแผนทางสังคม วัดตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซียได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคน การพัฒนาคนทำได้หลายวิธีเช่น การอนุรักษ์ประเพณีที่ดั้งเดิม เชิญชวนให้มาทำพิธีกรรม ไหว้พระ ปฏิบัติกรรมฐาน การอบรม สอดคล้องกับผลการศึกษาของมหาสุทิตย์ อาภากรโร และคณะ (2554) ที่เห็นว่าสิ่งที่นักท่องเที่ยวได้รับจากการปฏิบัติคือ การเห็นคุณค่าของการเกิดเป็นมนุษย์ การเห็นคุณค่าของการพัฒนาจิตใจและปัญญา การเห็นคุณค่าของการรักษาศีล การเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมประเพณีชาวพุทธ และสามารถนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันได้ หากพิจารณาการจัดการเชิงระบบวัดที่มีศาสนิกแบบหินยานหรือมหายานเน้นไม่ต่างกัน ทั้งสองวัดยังมีสถานฝึกอบรมธรรมะทั้งชาวไทยและต่างประเทศ หากวัดแบบหินยานให้ความสำคัญกับชุมชนในการเข้ามามีส่วนร่วมวางแผนในรูปคณะกรรมการ เป็นเพราะขึ้นทะเบียนวัดและดำเนินศาสนิกกิจถูกต้องตามระเบียบของวัดไทย ต่างจากวัดที่ไม่ดำเนินศาสนิกแบบหินยาน แต่เป็นแบบมหายานที่ไม่มีคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม หากมีคนจากเมืองใหญ่ อาจเป็นเพราะนโยบายของเจ้าอาวาส การมีนายทุนจีน ผู้มีฐานะดีจะได้ประโยชน์มากกว่า ศาลเจ้าจีนชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างมากขณะเดียวกันก็หวังประโยชน์ที่ได้รับจากผู้แสวงบุญเชื้อสายจีนต่างชาติ การวางแผนเช่นนี้สะท้อนถึงระบบทุนนิยมที่วัดหรือศาลเจ้าที่มีพิธีกรรมแบบจีนจะใช้ช่องทางหารายได้จากคนเชื้อสายจีนด้วยกัน โดยเฉพาะกับชาวมลายูเซียซึ่งมีฐานะเศรษฐกิจโดยรวมสูงกว่า การเชิญชวนนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะชายแดนไทยในสามจังหวัดมีแผนรักษาความปลอดภัยควบคู่กันเสมอ มีความจำเป็นต้องวางแผนเชิงรุก นักท่องเที่ยวแสวงบุญมีความพึงพอใจ หากแหล่งศิลปวัฒนธรรมมีมาตรการรักษาความปลอดภัยที่ดี ดังที่ชาญโชติ ชมพูนุท (2549) เห็นว่า การจัดการใดๆ ก็ตามมีส่วนเกี่ยวข้องกับธุรกิจท่องเที่ยว มีผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบ การจัดการจึงมีความสำคัญต่อธุรกิจท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก ถือได้ว่าเป็นหัวใจของธุรกิจท่องเที่ยว การจัดการด้านใดด้านหนึ่งอาจมีผลกระทบกับอีกด้านหนึ่ง จึงต้องมีการศึกษาในภาพรวมอย่างรอบครอบ และมองถึงผลกระทบทั้งในระยะสั้นและระยะยาว การประชาสัมพันธ์เชิงรุกต้องเข้าถึงพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย การเดินทางส่งข่าวถึงประเทศมาเลเซียแสดงถึงความพยายามสร้างความเข้าใจในสถานการณ์ ขณะเดียวกันสร้างความรู้สึที่ดี เพิ่มความเชื่อมั่นว่าจะปกป้องผู้ร่วมงาน สอดคล้องกับแนวคิดของกาญจนา แสงลิมสุวรรณ และศรัณยา แสงลิมสุวรรณ (2555) ที่พบว่าการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนต้องสนองต่อความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยว มีการวางแผน การประเมินผลกระทบและศักยภาพในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม แหล่งศิลปวัฒนธรรมค้ำประกันทั้งสภาพแวดล้อมด้านภูมิทัศน์ และการใช้ชีวิตของผู้คนที่เข้ามาเป็นสมาชิก ดังนั้นการวางแผนมีทั้งส่วนที่พัฒนาวัตถุและพัฒนาจิตใจ วัตถุเป็นด้านสิ่งปลูกสร้างเพื่อรักษา พื้นฟูให้สู่สภาพเดิม การสร้างสัญลักษณ์สื่อความหมาย ส่วนจิตใจเป็นเรื่องการพัฒนาคนไม่ว่าภายในหรือภายนอก สอดคล้องกับผลการศึกษาของภัชชรด ฤทธิ์เต็ม (2556) ที่พบว่า การจัดการทรัพยากรท่องเที่ยวของวัดในเชียงใหม่ มีแผนพัฒนาวัดทั้งในระยะสั้นและระยะยาว การจัดทำแผนพัฒนาฟื้นฟูโบราณสถานหรือวัดร้าง การจัดการ

ระบบสื่อความหมาย ได้แก่ การจัดทำข้อมูลและฐานข้อมูลของวัดในระบบสารสนเทศ และการประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัดในวันสำคัญหรือเทศกาลสำคัญ การจัดการบุคลากรการท่องเที่ยว ได้แก่ การพัฒนาบุคลากรของวัดด้านการท่องเที่ยว และการพัฒนาจริยธรรมการท่องเที่ยวในวัด

2 ด้านการจัดสรรคน (Staffing) แหล่งศิลปวัฒนธรรมจัดสรรคนเพื่อทำหน้าที่ต่างๆ อย่างหลวมๆ ไม่มีความแน่นอน แต่ละแหล่งจัดการบริหารต่างกัน ขึ้นกับลักษณะของวัด ขนาดของวัด บทบาทของวัดต่อสังคม หรือบริบทแต่ละพื้นที่ การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบแตกต่างจากองค์กรอื่นๆ ด้วยเหตุที่วัดและศาลเจ้าเป็นองค์ศาสนา พระแต่ละรูปมีระดับการศึกษาแตกต่างกัน หน้าที่ของพระมุ่งเน้นศาสนกิจและเผยแผ่ธรรมะ ถีบทอดพระพุทธศาสนา การทำหน้าที่ต่างๆ มีลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากกว่าต่างคนต่างรับผิดชอบ ผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจการของวัด ทางอ้อมคือคณะกรรมการวัด ชุมชนโดยรอบทางตรงก็คือพระในวัด เจ้าอาวาสซึ่งเป็นผู้มีอำนาจโดยตรง อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มที่เข้ามาจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม กรณีวัดและศาลเจ้าตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซีย ประกอบด้วยกลุ่มแรกคือพระสงฆ์หรือฆราวาส (กรณีศาลเจ้า) พระสงฆ์แยกเป็นเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส กับกลุ่มพระสงฆ์ลูกวัด พระสงฆ์มีสถานภาพคล้ายคลึงกัน หากมีบทบาทแตกต่างกัน บทบาทพระของวัดแนวชายแดนมีมากกว่าวัดอื่นๆ อย่างน้อยคือการเชื่อมต่อกับความสัมพันธ์ระหว่างชาวพุทธในประเทศไทยกับมาเลเซีย การกระจายความรับผิดชอบมีเฉพาะวัดขนาดใหญ่และมีพระจำนวนมาก เจ้าอาวาสมีอำนาจเต็มในการควบคุมดูแลพื้นที่วัด ยกเว้นวัดที่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาจัดการ กลุ่มที่สองคณะกรรมการบริหารจากชุมชนโดยรอบหรือนอกเขต คณะกรรมการเป็นกลุ่มที่เข้ามาร่วมพิจารณาตัดสินใจหรือวางแผนร่วมกันกับเจ้าอาวาส วัดที่มีเจ้าอาวาสเป็นชาวต่างชาติ มีศาสนพิธีแบบจีนต่างจากวัดไทย ชุมชนเข้ามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้อย ศาลเจ้าจีนชุมชนเข้ามาบทบาทอย่างมาก เมื่อมีเทศกาลชุมชนเข้ามาช่วยเหลือรับข้อเสนอเป็นคณะทำงานฝ่ายต่างๆ ร่วมกับคนงานประจำ สภาพนี้ดูต่างจากผลการศึกษาของเรือนแก้ว ภัทรานุประวัติ (2551) เกี่ยวกับความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงศาลเจ้าจีนในจังหวัดสมุทรสาครที่พบว่า กรรมการไม่ค่อยร่วมกิจกรรมในเทศกาลสำคัญๆ เช่น การไหว้วันตรุษจีน ทั้งที่เป็นวันสำคัญของชาวจีน การจัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวมักปรากฏเฉพาะช่วงเทศกาล ไม่มีลักษณะของการเป็นแหล่งเที่ยวที่มั่นคง ศาลเจ้ามีข้อจำกัด ขาดบุคลากรงบประมาณ ขาดการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ลักษณะนี้เป็นเพราะบริบทหรือเงื่อนไขที่แตกต่าง ศาลเจ้าตามแนวชายแดนเป็นที่ต้องการกราบไหว้ของนักท่องเที่ยวชาวมาเลเซีย นอกเหนือเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ เมืองชายแดนที่มีนักท่องเที่ยวมาก สถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นกิจกรรมหนึ่งเสมอ จำนวนคณะกรรมการขึ้นกับข้อตกลงของวัดร่วมกับชุมชน เจ้าอาวาสมีอำนาจในการแต่งตั้ง ขณะที่ศาลเจ้าเป็นอำนาจของผู้ว่าราชการจังหวัด อย่างไรก็ตามวัดที่ไม่ได้ปกครองโดยชาวไทยและมีพิธีกรรมแบบมหายาน กลับให้คนเชื้อสายจีนที่มีธุรกิจในเมืองใหญ่เข้ามาร่วมเป็นคณะกรรมการ ลักษณะนี้จะเห็นว่าการเลือกสรรคณะกรรมการสำหรับแหล่งศิลปวัฒนธรรมตามแนวชายแดน พิจารณาถึงผลประโยชน์ที่จะได้จากคนที่เป็นคณะกรรมการด้วย กลุ่มที่สามคนงานวัด คนงานวัดและศาลเจ้ามีเงินเดือนประจำ ปรากฏอยู่ในวัดใหญ่ๆ ตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซีย วัดอื่นๆ คนงานที่ช่วยเหลืออาจเป็นฆราวาส ชาวบ้านที่เข้ามาด้วยจิตอาสา หาก

วัดเหล่านี้คือนางงานทำงานคล้ายพนักงานที่มีเงินเดือน มีหลักประกันสุขภาพหรือประกันสังคม การเป็นแหล่งท่องเที่ยววัดชายแดนถือเป็นความจำเป็นที่ต้องสร้างคนงานประจำเพื่อบำรุงรักษา การทำความสะอาด การตกแต่งประดับประดาเพื่อสุนทรีย์ภาพและความประทับใจ คนงานมีไม่เกิน 5 คน ปฏิบัติงานทั่วไปคือช่วยเหลือพระที่ต้องใช้แรง ใช้กำลัง และการเปิดประตูเข้าออก รวมถึงการดูแลทรัพย์สินของวัด ทุกวัดที่ศึกษาได้จัดรมณีสถานหรือสถานให้น่าชื่นชม มีความสงบเงียบ ไม่พลุกพล่านวุ่นวาย ปลูกต้นไม้ร่มรื่น เสมือนปอดของชุมชน การจัดการภูมิทัศน์ก็เพื่อดึงดูดใจ โดยเฉพาะตามแนวชายแดนต้องพึ่งพานักบุญจากมาเลเซีย สิงคโปร์ เหตุนี้คนงานประจำบ้างแฝงหน้าที่ต้อนรับนักท่องเที่ยว เสมือนนักประชาสัมพันธ์ หากบริการดี เอาใจใส่ดูแลดีก็ช่วยให้นักท่องเที่ยวหวนกลับมาอีกครั้ง ทุกกลุ่มมีการทำงานหนักกำลังช่วยเหลือให้บรรลุเป้าหมาย หากเปรียบเทียบผลการศึกษาของฐิติม สะสม (2554) ซึ่งศึกษาระบบการบริหารและการจัดการวัดในพุทธศาสนา กรณีศึกษาวัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอภูพาน จังหวัดน่าน มีความคล้ายคลึงในส่วนปัจจัยที่ส่งผลสัมฤทธิ์และผลกระทบต่อการบริหารและการจัดการวัดพระธาตุแช่แห้ง ไม่ว่าจะภายใน ได้แก่ ความมีภาวะผู้นำของเจ้าอาวาส บุคลากร งบประมาณ ปัจจัยภายนอก ได้แก่ คณะสงฆ์ ภาครัฐ และองค์กรเอกชนต่างเอื้อผลประโยชน์เสริมส่งซึ่งกันและกัน จนทำให้วัดพระธาตุแช่แห้งประสบความสำเร็จในการบริหาร อันเป็นต้นแบบดีงามในการพัฒนาวัดในพระพุทธศาสนาสืบไป อาจกล่าวว่าการจัดสรรคนในองค์กรศาสนาไม่มีรูปแบบตายตัว ช่วยเหลือกันตามศักยภาพบุคคล หากต้องเสริมแรงจูงใจทางบวก

3 ด้านการอำนวยความสะดวก (Directing) การจัดการของเจ้าอาวาสหรือฝ่ายบริหารได้คอยอำนวยความสะดวกดูแล จูงใจอย่างเป็นกันเอง ทั้งกับคนงานวัดและนักท่องเที่ยวผู้แสวงบุญ อุทิศตนและร่วมแรงร่วมใจกับชุมชน ใช้กระบวนการทางสังคมในเชิงสัญลักษณ์เพื่อสร้างความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จากการศึกษาแหล่งศิลปวัฒนธรรมทั้งสี่ต่างเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญตามแนวชายแดน ผู้บริหารได้ใช้สภาพนี้ในการกำกับควบคุม โดยสร้างความอบอุ่น ความสบายใจของนักท่องเที่ยวระหว่างที่อยู่ในวัดหรือศาลเจ้า ให้พระหรือฆราวาสร่วมกันต้อนรับ แม้ความสามารถขึ้นกับบุคคล แต่การกำหนดหน้าที่ให้เลื่อมกันบ้างเป็นสิ่งจำเป็นในภาวะนี้ การควบคุมไม่ใช่อำนาจหน้าที่ฝ่ายบริหารเท่านั้น ให้ทุกคนแสดงบทบาทเต็มที่ ควบคู่กับการสร้างขวัญระบบจูงใจให้ปฏิบัติงาน ตลอดจนรางวัลอย่างเหมาะสม ดังที่ Pagis (2009) เห็นว่าประสพการณ์ศาสนาเกี่ยวข้องกับมิติทั้งภายในและภายนอก โลกภายในมักเชื่อมโยงกับภาพตัวแทนทางวัฒนธรรม และกระบวนการทางสังคมผ่านการสร้างความหมาย ประการที่สองคือการบริหารจัดการที่เกี่ยวกับความเชื่อ ซึ่งยากนักที่จะควบคุมแบบรวมศูนย์อำนาจ รูปแบบการกระทำดูแลแบบครอบครัว ให้สมาชิกคิดเสมอว่าเจ้าอาวาสหรือผู้บริหารมิใช่ผู้นำที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จหรือมาจากบุคคลภายนอก แต่เป็นบุคคลตนเองเสมือนคนในครอบครัว เสมือนหัวหน้าครอบครัวที่คอยดูแลบุตรหลานส่งเสริมคุณธรรมดีงาม การใช้อำนาจไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ใดๆ การดูแลแบบครอบครัวใช้หลักวิธีช่วยเหลือผู้ที่มีสถานภาพด้อยกว่า และการพูดที่ถนอมน้ำใจ โดยเฉพาะกับคนงานของวัด การสั่งการของเจ้าอาวาสหากไม่เกินความสามารถให้คนของวัดจัดการเป็นหลัก รองมาคือชาวบ้านในชุมชนที่มีความรู้

ความสามารถ ถ้าพบความผิดปกติจะปรับสภาพให้คงเดิม หากเสียหายก็รีบดำเนินการ หากแก้ปัญหาด้วยตนเองได้จะดำเนินการโดยไม่ต้องปรึกษาหน่วยงาน การควบคุมระเบียบความเรียบร้อยมีผลต่อพฤติกรรมคนงาน และนักท่องเที่ยวซึ่งเมื่ออยู่ในวัดต้องปฏิบัติตาม เพื่อสร้างวินัยควบคู่กับการอนุรักษ์ให้หลักคุณธรรมก่อความร่วมมือร่วมใจ

การสื่อสารด้วยไมตรีจิต การควบคุมของเจ้าอาวาสหรือฝ่ายบริหารทั้งสี่แหล่ง แสดงถึงการมีวิทยาศาสตร์ในการเจรจาต่อรอง พุดในเชิงสร้างสรรค์ ยึดหลักวิถีกรรม ทั้งหมดทั้งปวงก็เพื่อประโยชน์ของวัด ถนอมความรู้สึกไม่ว่ากับคนงาน คนในชุมชนหรือนักท่องเที่ยว การพูดแต่ละครั้งมักปะปนไปกับหลักธรรม สร้างจิตสำนึกให้ยอมรับความเห็นและมีทางเลือกปฏิบัติ การสื่อสารมี 3 ลักษณะ 1) การสื่อสารเพื่อให้เห็นประโยชน์และคุณค่าของวัด ให้ผู้ปฏิบัติเห็นคุณค่าการกระทำของตนเองอย่างแท้จริง ไม่คิดว่าทำเพื่อเงินหรือรางวัล 2) การสื่อสารเพื่อรักษาน้ำใจ ให้ความสำคัญกับคำพูด น้ำเสียง และจังหวะ หากไม่สบอารมณ์หรือผิดหวัง หลีกเลี้ยงการใช้อารมณ์ ไม่ขู่เชิญหรือตะคอกเพราะถือสมาชิกเป็นเพื่อนร่วมงานมากกว่า 3) การสื่อสารเพื่อความรู้สึกเท่าเทียม ผู้บริหารหรือหัวหน้างานไม่วางตัวอยู่เหนืออำนาจ ต้องการให้เห็นคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ไว้เกียรติซึ่งกันและกัน พุดให้ทุกคนขับเคลื่อนไปด้วยกัน โดยเอางานเป็นตัวตั้ง เอาความศรัทธาเป็นที่พึ่ง วัดและศาลเจ้าเป็นองค์กรอิสระ คนทำงานให้กับศาสนสถาน ไม่ว่าจะคนงานประจำหรือผู้แสวงบุญทำงานด้วยความศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และความสมัครใจเป็นทุนเดิม ไม่มีใครสั่งการใครอย่างเด็ดขาด ดังที่ซิลบีชัย เซาว์เจริญรัตน์ (2558) นักวิชาการศาสนาเห็นว่า ศาสนสถานเทพท้องถิ่นเหมือนศาสนาที่ไร้องค์กร (Unorganized religion) ผู้นำถือไม่จำเป็นต้องสังกัดหรืออยู่อำนาจสั่งการขององค์กรใดๆ ต้องการนับถืออย่างเคร่งครัดหรือไม่อย่างไรก็ได้ ไม่มีใครมีสิทธิหรือใช้อำนาจสั่งใคร ทุกคนทำตามใจได้เต็มที่ ถ้าใครไม่เชื่อหรือทำไม่เหมือนก็ไม่มีการห้ามขึ้นกับความศรัทธา

การอำนวยความสะดวกของผู้นำมีความพยายามกระตุ้นหรือจูงใจหลายๆ ฝ่าย ช่วยเหลือด้านจิตสงเคราะห์กับคนในวัดและศาลเจ้า ใช้แรงจูงใจทางบวกมากกว่าทางลบ แรงจูงใจภายในกระทำโดยเข้าใจผลกระทบและตระหนักเห็นคุณค่าด้วยตนเอง แรงจูงใจภายนอกคือการให้รางวัล ค่าจ้าง ผลตอบแทน ตามที่ Gulick & Urwick (1937) เห็นว่า งานจะดำเนินต่อเนื่องอย่างไรขึ้นกับการตัดสินใจ การสั่งการที่เห็นเป็นรูปธรรม การชี้แนะและการช่วยเหลือของผู้นำ กลวิธีจูงใจขึ้นกับความรู้ความสามารถของเจ้าอาวาสตามกำลังและความพร้อม การจูงใจนักท่องเที่ยวแสวงบุญหวนกลับมาเที่ยวซ้ำ ใช้วิธีแนะนำผ่านคนงานบอกกล่าวโดยตรง หรือผ่านสื่อเทคโนโลยี หรือสร้างกิจกรรมต่อเนื่องเพื่อวัดมีรายได้สม่ำเสมอ วัดเหล่านี้เน้นเป้าหมายคนเชื้อสายจีนจากมาเลเซียหรือสิงคโปร์ กลวิธี เช่น จัดสวดมนต์ไหว้พระหมื่นประจำปี จัดฉลองประจำปี ให้ยืมเงินขวัญถุงที่ต้องเอากลับมาคืนปีถัดไป การจัดการเช่นนี้เป็นการเพิ่มพูนรายได้บนฐานความศรัทธาสักดิ์สิทธิ์ สะท้อนถึงศาสนพานิชย์ภายใต้ระบบทุนนิยมหรือโลกาภิวัตน์ ดังที่ Obadia (2011) เห็นว่าภาวะโลกาภิวัตน์ทำให้งานประเพณีพุทธศาสนาเดินเส้นทางเชิงพาณิชย์เสมอ มี

ความสัมพันธ์กับระดับเศรษฐกิจท้องถิ่น วัดได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐเพียงเล็กน้อย บางวัดแทบไม่ได้เงินจากรัฐเพื่อพัฒนาพื้นที่หรือจัดกิจกรรม กิจกรรมแต่ละครั้งเป็นหน้าที่คนงานวัดต้องเตรียมพื้นที่ ไม่ว่าจะการงานใดคนงานทำด้วยความยินดี เป็นเพราะหลักการบริหารจัดการของเจ้าอาวาสเน้นถ้อยที่ถ้อยอาศัย การให้ความช่วยเหลือของลูกวัดทำด้วยความเลื่อมใสและเกรงใจ สุภานะเจ้าอาวาสมีได้วางตัวเหมือนเจ้านายบริษัท การสื่อสารชี้ทางใดๆ ก็เพื่อให้งานพิธีมีผลประโยชน์ตกแก่วัด ดังที่ Fayol (2008) เห็นว่า การจัดการควรรีดยึดหลักของความเสมอภาค สร้างพลังสู่จุดหมายร่วมกัน โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ

4 ด้านการประสานงาน (Coordinating) แหล่งศิลปวัฒนธรรมพื้นที่ชายแดนไทย-มาเลเซียมีการประสานหลายรูปแบบ ในประเทศและต่างประเทศ ประสานในรูปกิจกรรมประเพณี ที่จัดขึ้นเฉพาะวันหรือตามเทศกาล ด้วยวาจาหรือลายลักษณ์อักษร ติดต่อสื่อสารระหว่างคนและองค์กรในและนอกชุมชน เพื่อสร้างมิตรสัมพันธ์และความร่วมมือ โดยตระหนักถึงหน้าที่ เป้าหมายและมาตรฐาน เพื่อให้เกิดผลทั้งเชิงกายภาพและสังคม การประสานงานของฝ่ายต่างๆ ขึ้นกับการวางแผน แผนงานซึ่งไม่ชัดเจนส่งผลต่อการประสานงาน สอดคล้องกับผลการศึกษาของกุลวรา สุวรรณพิมล และคณะ (2549) ที่พบว่า รูปแบบฝึกรวมบุคคลากร ด้านคุณภาพของการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่น ต้องการให้ระบุลงแผนการพัฒนาแต่ละหน่วยงานอย่างชัดเจนและต่อเนื่อง โดยมีความสอดคล้องกันระหว่างองค์กร ทั้งนี้เพื่อจะได้ประสานในระดับปฏิบัติการได้อย่างราบรื่น การเชื่อมโยงระหว่างศิลปวัฒนธรรมกับการท่องเที่ยวช่วยให้บุคคลากรปฏิบัติงานอย่างมีทิศทางพร้อมสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมให้แก่คนในท้องถิ่นเชิงกายภาพเป็นการประสานเพื่อบูรณะ สงวนรักษาสถานที่ สถาปนามิทัศน์ อนุรักษ์ให้คงความสวยงามและอาคารเสียหายน้อยที่สุด ส่วนเชิงสังคมเกิดขึ้นเฉพาะกิจ เฉพาะเทศกาล กรณีประสานคนภายในวัดมีปัญหาน้อยกว่าประสานกับคนภายนอก เป็นเพราะองค์กรสงฆ์ใช้หลักธรรมครองชราวาส ปฏิบัติด้วยความศรัทธา อีกทั้งคนงานวัดมีจำนวนน้อย กรณีประสานคนภายนอกแต่ละวัดมีสภาพต่างกันตามบริบทแวดล้อมและลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน บางแห่งประสานงานเชิงรุกยังต่างประเทศเพื่อนำแหล่งศิลปวัฒนธรรมของตน การทำงานร่วมกันอาศัยความเข้าใจ ข้อตกลง โดยระดมความคิดเห็นกำลัง เพื่อให้เกิดเอกภาพการทำงานร่วมกัน มากกว่าต่างคนต่างศาสนาต่างอยู่อาศัย แหล่งศิลปวัฒนธรรมชายแดนภาคใต้คนไทยพุทธและมุสลิมร่วมมือด้วยดี สะท้อนจิตสำนึกของคนต่างชาติพันธุ์จากการประสานงานทำให้แผนงานอนุรักษ์ด้านรับความช่วยเหลือเต็มที่ การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เกิดจากการเห็นคุณค่า ทัศนคติที่ดีต่อแหล่งศิลปวัฒนธรรมส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือมากขึ้น ก่อผลการพัฒนาอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับผลการวิจัยนิรมล กุลศรีสมบัติ (2554) ที่เห็นว่า การอนุรักษ์ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน ส่งผลความตระหนักและภาคภูมิใจในมรดกวัฒนธรรม สร้างโอกาสในความร่วมมือระหว่างชุมชน กระตุ้นไปสู่การพัฒนาชุมชน

แต่ละวัดและศาลเจ้าให้ความสำคัญกับพื้นที่ประเทศมาเลเซีย ระหว่างองค์กรศาสนา หรือสถาบันสงฆ์ การประสานงานภายนอกนอกจากสร้างสัมพันธภาพแล้ว ยังช่วยประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวสู่กลุ่มใหม่ จากคนที่ไม่เคยมาให้เข้ามาชมหรือผ่านคนกลุ่มเก่าที่เคยร่วมพิธี วัดตามแนวชายแดนการประสานงานทำได้สะดวกเร็ว สาเหตุหนึ่งเกิดจากความสามารถด้านภาษา กับความสัมพันธ์ทางเครือญาติมิตรสหาย มีตัวอย่างกรณีเจ้าอาวาสวัดเขารูปช้างที่ใช้ความสัมพันธ์ของคนชาติเดียวกันระดมทุนส่งผลให้วัดเจริญก้าวหน้าอย่างก้าวกระโดด ดังที่รัตน โตสกุล (2551) เห็นว่า การข้ามพรมแดนเป็นผลจากการขยายตัวระบบทุนนิยมโลก วัฒนธรรมข้ามพรมแดนเกี่ยวข้องกับเรื่องเงินทุน การช่วยกันทางเศรษฐกิจ และเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามแดน การเคลื่อนย้ายทุนและสิ่งของ และวัสดุวัฒนธรรมที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามทุกครั้งที่ต้องชี้ชัดถึงความปลอดภัย ให้เชื่อมั่นระหว่างเดินทาง แหล่งศิลปวัฒนธรรมในสามจังหวัดชายแดนภาคได้นักท่องเที่ยวชาวไทยไม่กล้าเดินทางมากนัก ดูเหมือนชาวมาเลเซียมีความกลัวน้อยกว่าเพราะไม่ค่อยมีโอกาสรับรู้สื่อจากฝ่ายไทย แต่ละวัดและศาลเจ้าจึงมุ่งเป้าหมายชาวมาเลเซีย สิงคโปร์ การประสานไปยังชาวพุทธในมาเลเซียได้ประโยชน์ในแง่เผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมของวัด การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน การสานสัมพันธ์ระหว่างวัดยังก่อเครือข่ายทางสังคมเพื่อร่วมงานประเพณีระหว่างกัน เช่น งานทอดกฐิน งานสวดบวช แม้ญาติมิตรแยกย้ายใช้ชีวิตต่างแดนเมื่อถึงเวลาร่วมสวดกระดุกบรพบุรุษจะเดินทางเข้ามาร่วมปีละครั้ง กิจกรรมที่จัดขึ้นเฉพาะกิจ เช่น การเข้ามาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ไทยของชาวสยามในมาเลเซียเกี่ยวกับเหตุแบ่งแยกดินแดนไทย-มาเลเซีย กิจกรรมนี้ยิ่งกระชับความสัมพันธ์และก่อความมั่นใจต่อการเดินทางครั้งใหม่เพิ่มขึ้น การประสานงานโดยเฉพาะกับสามจังหวัดชายแดนภาคได้ การสื่อสารที่ชัดเจนด้านความปลอดภัยสำคัญยิ่ง โดยเฉพาะกับหน่วยความมั่นคง การประสานงานระหว่างวัด ศาลเจ้ากับทหารมักมีคนกลาง เพื่อให้เข้าใจแผนงานและการดำเนินงานทั้งหมด การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรมต้องประสานกับคนหลายๆ กลุ่ม ให้ทุกคนทุกฝ่ายเข้าใจและเต็มใจทำงาน ดังมีรายงานเรื่องศาลเจ้าในเขตกรุงเทพมหานคร ปี พ.ศ. 2554 ของกองนโยบายและแผนงาน (2550) ที่ให้ผลสรุปว่า ปัญหาการอนุรักษ์มีหลายรูปแบบ เกี่ยวข้องกับคนหลายกลุ่ม องค์กรอนุรักษ์ของรัฐ ผู้ดูแลศาล หน่วยงานบริหารศาลเจ้า รวมทั้งชาวจีนผู้เคารพและศรัทธาในศาสนา โดยทุกฝ่ายต้องมีความเข้าใจและให้ความร่วมมืออย่างจริงจัง จึงสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้ นำมาซึ่งการอนุรักษ์ที่สำเร็จผลและยั่งยืน การดำเนินแก้ไขต้องรู้ปัญหา เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือแก่ผู้สัการะและสาธารณชน อันนำมาซึ่งความร่วมมือทั้งปวง ประมาณ ความรู้ แรงงาน และอื่นๆที่เป็นประโยชน์

5.1.3 แนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซีย

1. ด้านปฐนียสถาน แหล่งศิลปวัฒนธรรมไม่มีนโยบายหรือถอน แต่อนุรักษ์ไว้ให้คงสภาพเดิมแทนที่มุ่งสร้างใหม่ก็เป็นการซ่อมสงวนรักษาหรือบูรณะ เพื่อให้ดำเนินควบคู่ไปกับการพัฒนา โดยเฉพาะการจัดสภาพแวดล้อมด้านสุนทรีย์ะ การอนุรักษ์ควรให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมมากกว่าเป็นบทบาทของวัดหรือศาลเจ้าเพียงอย่างเดียว การมีแผนพัฒนาสิ่งปลูกสร้างชัดเจนมิได้ช่วยให้สำเร็จลงได้ง่ายๆ หากชุมชน

ไม่มีเอกฉันท์ ดังกรณีศาลเจ้าที่ยังคงมีปัญหา ต้องการพัฒนาเป็นรูปแบบใหม่ แต่ถูกต่อต้านจากฝ่ายอนุรักษ์ โดยเห็นควรปรับปรุงพื้นที่มากกว่าทำลายอาคาร จึงทำให้เห็นว่าแหล่งศิลปวัฒนธรรมชายแดนภาคใต้จะให้คุณค่ากับสิ่งปลูกสร้างที่เป็นแบบดั้งเดิมอย่างยิ่ง จุดเด่นของสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมคือ ความสวยงามลงตัวในด้านองค์ประกอบ ความสมส่วน และความเป็นระเบียบ ซึ่งไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงใดๆ หากพิจารณาตามความเหมาะสม ดังผลการศึกษาของณัฐวุฒิ คำหวัน (2545) ที่สรุปแนวทางการพัฒนาเมืองสุโขทัย-โกลกเพื่อรองรับการท่องเที่ยวชายแดนว่า ควรมีการปรับปรุงพื้นที่บริเวณศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ รวมถึงการส่งเสริมวงจรกิจกรรมท่องเที่ยวในพื้นที่ใกล้เคียง การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาของเมือง ด้วยการปรับปรุงและพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน รวมถึงสภาพภูมิทัศน์ของเมืองท่องเที่ยว

2. ด้านภูมิทัศน์ แหล่งศิลปวัฒนธรรมทุกแห่งเน้นความสวยงามของภูมิทัศน์ สภาพภูมิทัศน์ของวัดมีลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม ขณะที่ศาลเจ้ามีวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ แสดงถึงการปรับใช้สภาพธรรมชาติมาเสริมส่งคุณค่าทางวัฒนธรรม กล่าวคือสุนทรียภาพของสิ่งปลูกสร้าง ไม่ว่าจะประตูวัด โบสถ์วิหาร เจดีย์ พระพุทธรูปกลางแจ้งล้วนมีภูมิทัศน์เกื้อหนุนให้เกิดความสวยงาม ความประทับใจ และมีความหมายแก่ชุมชน เมื่อสิ่งปลูกสร้างมีเพียงพอจึงหันมาพัฒนาสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมของวัด ดังที่รัฐนันท์ พงศ์วิริทธิ์ธร และภาคภูมิ ภัควิภาส (2550) ศึกษาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชนเผ่าเพื่อความยั่งยืน พบว่า แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชนเผ่าอย่างยั่งยืน ควรมุ่งเน้นบริหารจัดการระบบแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนให้เกิดประสิทธิภาพในมิติต่างๆ ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมและระบบนิเวศของชุมชน แนวทางพัฒนาภูมิทัศน์แหล่งศิลปวัฒนธรรม ได้แก่

2.1 การรักษาความสะอาด ความสะอาดเป็นปัจจัยเกื้อหนุนความน่าอยู่น่าชม แนวทางพัฒนาทำโดยกระตุ้นจิตสำนึกนักท่องเที่ยวมากกว่ามอบหมายให้คนงานวัดฝ่ายเดียว เขียนป้ายประกาศตักเตือนเป็นระยะๆ เขียนสำนวนคติคำคมไว้เตือนสติ ตั้งถังขยะที่สังเกตเห็นชัด ขอความร่วมมือจากนักท่องเที่ยว การมีนักท่องเที่ยวเฉลี่ยต่อวันไม่มากนัก ไม่มีร้านค้ามากมาย ก็ช่วยลดปัญหาความสกปรก ปริมาณขยะได้บ้าง

2.2 การจัดระเบียบของภูมิทัศน์ การสร้างระเบียบของวัดอาจต้องขอความร่วมมือจากหน่วยงานรัฐ หรือเอกชน โดยเฉพาะงบประมาณด้านการก่อสร้าง

2.3 การเพิ่มสวยงามของภูมิทัศน์ แหล่งศิลปวัฒนธรรมล้วนต้องการความสวยงามของภูมิทัศน์ โดยใช้งานศิลปะหรือไม้ดอกไม้ประดับ ศาลเจ้าใช้ลวดลายศิลปะตกแต่งให้เกิดความสวยงามและสื่อถึงความคิดเกี่ยวกับองค์เทพ ส่วนวัดนอกจากศิลปะแล้วยังใช้ไม้ประดับเป็นส่วนเสริม ทุกวัดให้ความสำคัญจึงจ้างคนงานประจำช่วยดูแล ความสวยงามของภูมิทัศน์ยังเป็นดึงดูดใจให้เกิดการถ่ายภาพ การลงภาพผ่าน Social Network ที่สวยงามย่อมจูงใจให้กับนักท่องเที่ยวใหม่ๆ มากขึ้น

3 ด้านการอบรมจิตใจ วัดจัดเป็นศูนย์อบรมจิตใจและการศึกษาระยะที่เข้าถึงง่ายของคนในชุมชนซึ่งนับถือพุทธศาสนา ในเขตพื้นที่ชายแดนภาคใต้โอกาสพัฒนาให้แหล่งอบรมจิตใจของคนต่างชาติมีมาก ปัจจุบันวัดและศาลเจ้าต่างมุ่งหมายให้ชาวมาเลเซีย สิงคโปร์ที่มีความศรัทธาเข้ามาอบรมในวัดทั้ง

เพศบรรพชิตและฆราวาส โดยวัดมีความพร้อมสถานที่พักและสิ่งอำนวยความสะดวก ปัญหาส่วนใหญ่มาจากสถานการณ์ความไม่สงบ และขาดการประชาสัมพันธ์ จึงทำให้คนเข้านำน้อยกว่าปกติ การพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมจึงควรเน้นด้านการพัฒนาจิตใจ โดยมีแนวทางดังนี้

3.1 การประชาสัมพันธ์เชิงรุก การสื่อสารทำความเข้าใจกับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะผู้ที่เคยมาแต่ผวากับสถานการณ์ หรือกลุ่มใหม่ๆ ที่ไม่เคยมา วิธีการอาจตั้งโครงการให้เปล่าเพื่อจูงใจครั้งต่อไป การชี้แจงสถานการณ์จริงของท้องถิ่นกับการสร้างข่าวของสื่อ การบอกปากต่อปาก การส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวบันทึกภาพลงสื่อ ไม่ว่าจะผ่าน Facebook หรือ Social media อื่นๆ สื่อจะชักนำคนใหม่ๆ เข้ามาเยี่ยมชมเอง การผลิตสิ่งพิมพ์เผยแพร่ ทั้งที่ดำเนินการโดยวัดหรือองค์กรท่องเที่ยว ปัจจุบันเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนถดถอย การท่องเที่ยววัดในชุมชนช่วยเพิ่มรายได้ การประชาสัมพันธ์จึงพิจารณาผลประโยชน์ที่จะได้รับ ขณะเดียวกันไม่ทำให้คนในชุมชนเดือนร้อนจากการท่องเที่ยว

3.2 การยกระดับวัดเป็นแหล่งปฏิบัติธรรมนานาชาติ ด้วยศักยภาพของพื้นที่วัด ซึ่งติดชายแดน มีนักท่องเที่ยวผู้ศรัทธาจากมาเลเซีย สิงคโปร์เข้าถึงง่าย ด้วยระยะทางที่สั้นเพียงข้ามเขต หากยกระดับศูนย์ปฏิบัติของวัดเป็นระดับนานาชาติ จะทำให้วัดได้รับประโยชน์มากขึ้น สอดรับกับนโยบายประชาคมอาเซียน ที่ต้องการให้แหล่งวัฒนธรรมรองรับผู้คนหลายชาติ มีความเป็นไปได้ที่แหล่งศิลปวัฒนธรรมตามแนวชายแดนจะเป็นศูนย์เรียนรู้ศาสนา ไม่เพียงคนเชื้อสายจีน เชื้อ สายฮินดู เชื้อสายสยามในแหลมมลายู เท่านั้น ยังรวมถึงชาวมุสลิมมลายู ที่ได้รับประโยชน์ทั้งแง่การพัฒนาจิตใจและมิตรภาพอันดีระหว่างประเทศ

4 ด้านชุมชน วัดและศาลเจ้าเป็นศูนย์กลางของชุมชนชาวพุทธ แม้ชุมชนแต่ละแห่งมีความหนาแน่นของชาวพุทธต่างกัน แต่ทุกชุมชนต่างคาดหวังในบทบาทของวัดและศาลเจ้า ต้องการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างวัดหรือศาลเจ้ากับชุมชน วัดเองก็ต้องการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในแหล่งศิลปวัฒนธรรม ไม่ว่าจะชาติเดียวหรือต่างชาติ การเข้ามาของผู้คนส่งผลต่อเศรษฐกิจ ลดความห่างเหินระหว่างพระกับประชาชน การเข้ามาวัดเสมอจะทำให้ผู้คนเข้าถึงศาสนศิลป์ง่ายขึ้นและกลายเป็นเนื้อเดียวกันกับชีวิต ขึ้นกับสภาพวัดและการประสานงาน วัดต้องปรับวิธีการปฏิบัติให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนหรือทำให้ชุมชนได้รับประโยชน์ด้วย ดังที่ Greg (2003) ที่เห็นว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจ เกิดการหลอมรวมระหว่างวัฒนธรรมชั้นสูงกับต่ำ ระหว่างศิลปะกับชีวิต อีกทั้งคนและวัตถุเคลื่อนย้ายได้ง่ายขึ้น อาจกล่าวได้ว่าแนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรม ควรมีดังนี้

4.1 การให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน นับแต่ด้านศาสนพิธี งานปลูกสร้าง และการจัดการเรียนรู้ การเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนควรได้รับการเสริมทางบวก ให้เห็นว่าชุมชนจะได้ประโยชน์อย่างไรกับการมีส่วนร่วม ซึ่งมีปัจจัยคือปัจจัยจากฝ่ายผู้บริหารกับปัจจัยฝ่ายชุมชน ซึ่งต้องก่อเกิดคุณภาพความต้องการทั้งสองฝ่าย ด้วยกลไกต่างๆ กัน ได้แก่ การสร้างจิตสำนึกถึงบทบาทวัดต่อชุมชนของฝ่ายบริหารจัดการวัด และการสร้างจิตสำนึกแก่คนในชุมชนในการจัดการเพื่อพัฒนาวัด การสานสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน โดยจัดกิจกรรมสม่ำเสมอและต่อเนื่อง การวางแผนร่วมกันเพื่อสร้างแรงดึงดูดใจนักท่องเที่ยวแสวงบุญ

4.2 การสร้างความรู้แก่คนในชุมชน เมื่อวัดเป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรม เป็นมรดกตกทอดของคนในชุมชนจำเป็นต้องสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับสถานที่นั้นๆ ให้คนในชุมชน ให้คนในชุมชนจัดการความรู้ของท้องถิ่น เพื่อยังประโยชน์ ประการแรกคือความสามารถนำความรู้ถ่ายทอดไปสู่บุตรหลาน ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ประการที่สองคือการปลูกจิตสำนึกให้เกิดการอนุรักษ์ หวงแหนในมรดกวัฒนธรรมของตน สิ่งสำคัญคือบูรณาการมรดกศิลปวัฒนธรรมเข้ากับการท่องเที่ยว ให้ชุมชนมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยว เช่น การรักษาความสะอาด การจัดบุคคลเข้ามาร่วมจัดการตามความถนัด ความรู้ศิลปวัฒนธรรมอันนำไปสู่การอนุรักษ์ทำให้การจัดการท่องเที่ยวที่มุ่งรักษาสิ่งแวดล้อมทางศิลปกรรมพัฒนาอย่างยั่งยืน

4.3 การฝึกคนในชุมชนเป็นผู้นำด้านการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นชาวมาเลเซีย สิงคโปร์ที่พูดภาษาจีน มลายู หรืออังกฤษ ต้องการเห็นวัฒนธรรมการใช้ชีวิตคนในชุมชนพอๆ กับศิลปวัฒนธรรม จึงเห็นความจำเป็นต้องมีคนในชุมชนที่เข้าใจภาษาบ้าง แม้บางคนมีภาษาดีพอแต่ก็พบว่ายังขาดทักษะเทคนิคการนำทัวร์ หรือสาระที่สะท้อนอัตลักษณ์ท้องถิ่น มีหลายแห่งที่ต้องการเห็นบุตรหลานคนในชุมชนเป็นมัคคุเทศก์น้อยๆ อย่างไรก็ตามบทบาทนี้ไม่ควรมีเงินจูงใจเป็นหลัก แต่ชี้ให้เห็นค่ามรดกวัฒนธรรมของตนเอง สอดคล้องกับผลการศึกษาของสกุล จริยาแจ่มสิทธิ์ และกวิณ วงศ์ลีตี (2555) ที่ได้เสนอกลยุทธ์การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวของชาวมาเลเซียที่เน้นกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้ด้านการท่องเที่ยวและประวัติศาสตร์ รวมถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน และพันธประสิทธิ์ สุเทพ (2547) ที่ศึกษากลยุทธ์การจัดการเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวชายแดนไทยและกัมพูชา กรณีศึกษาจังหวัดสระแก้ว บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ โดยอาศัยศักยภาพของแหล่งศิลปวัฒนธรรมเป็นสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยวจากการวิเคราะห์จุดเด่นและโอกาสของจังหวัดชายแดน ข้อเสนอเชิงกลยุทธ์ ได้แก่ 1) กลยุทธ์การพัฒนาความรู้ เสริมศักยภาพด้านบริการและแรงดึงดูดของแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัด เสริมความน่าสนใจของแหล่งวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี 2) กลยุทธ์การพัฒนาคนในด้านการท่องเที่ยว 3) กลยุทธ์การประชาสัมพันธ์กิจกรรมเด่น การสร้าง Brand ของภูมิภาค และจังหวัด 4) กลยุทธ์การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของภาคเอกชน ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินงานกับการจัดการท่องเที่ยว วัฒนธรรมประเพณี

5 ด้านสังคมและวัฒนธรรม แนวทางการพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่ส่งเสริมด้านสังคมและวัฒนธรรม ควรเน้นที่การสร้างเครือข่ายทางสังคม ทั้งระดับบุคคล ระดับกลุ่ม ระดับองค์กร โดยเฉพาะเครือข่ายข้ามชาติ เนื่องจากตั้งอยู่แนวชายแดน การสร้างเครือข่ายในปัจจุบันมีอยู่บ้างแล้ว แต่ควรขยายพื้นที่ ทุกแหล่งศึกษาพบว่า การเดินทางเข้ามาของนักท่องเที่ยวแสวงบุญตามวัดแนวชายแดน เกิดจากสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างวัดในประเทศไทยกับมาเลเซีย ระหว่างศาลเจ้าในประเทศไทยกับมาเลเซีย การเดินทางไปแสวงบุญเป็นแบบหมุนเวียนเขามาเราไป เกิดเครือข่ายจากบุคคลสู่ระดับกลุ่ม จนถึงองค์กร ศาสนา รัฐหรือหน่วยที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว จึงควรให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวจาริกแสวงบุญข้ามพรมแดน ทำการศึกษาแหล่งศิลปวัฒนธรรมตามแนวชายแดนที่ขับเคลื่อนให้เกิดธุรกรรม หรือการสร้าง

เครือข่ายระหว่างประเทศ สอดคล้องกับโสภารัตน์ จารุสมบัติ และกรกช ศิริโชติ (2547) ที่ได้ทำการศึกษา สถานภาพความรู้ เกี่ยวกับอาณาบริเวณชายแดนของประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้านระยะที่ 1 พบว่า ประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการจัดการชายแดนและความร่วมมือในการพัฒนาพื้นที่ข้ามพรมแดนกำลังเป็นเรื่อง ที่ได้รับความสนใจ นักวิชาการหลายสาขาให้ความสนใจศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงชายแดน การ จัดการชายแดน และความร่วมมือข้ามพรมแดน ดังนั้นแนวทางพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรม ประเภทวัดจึง ต้องสร้างเครือข่ายให้ได้ โดยอาจเริ่มจากความสัมพันธ์ส่วนตัว องค์กรท้องถิ่นจนถึงระดับชาติ ดังที่รัฐเข้า มาจัดโครงการให้วัดชลธาราสิงเหจนประสบผลสำเร็จมาแล้ว ความสัมพันธ์ทำให้สังคมและวัฒนธรรม เข้มแข็ง สามารถสร้างมูลค่าให้กับนักท่องเที่ยว สอดคล้องกับที่ภูมิ หมั่นพลศรี (2551) ศึกษาโดยพบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลมากที่สุดในการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเมืองชายแดน กรณีศึกษา อำเภอเมือง จังหวัดหนองคายคือปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรม อำเภอเมืองหนองคายมีความพร้อมทางการท่องเที่ยว ที่สูง ส่วนใหญ่เป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยสามารถสรุปเป็นแนวทางเดียวกันได้คือ หน่วยงาน ภาครัฐควรกำหนดแนวทางในการพัฒนาการท่องเที่ยวให้เป็นเอกภาพและชัดเจน กล่าวคือการพัฒนา แหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมเมืองชายแดน การเข้ามาช่วยเหลือของรัฐช่วยให้การจัดการบรรลุผลยิ่งขึ้น

วัดหรือศาลเจ้าเป็นแหล่งเรียนรู้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม วัดและศาลเจ้าเสมือนตัวแทน ภาพลักษณ์ของสังคมและวัฒนธรรมชาวพุทธ การเรียนรู้โลกทัศน์ ระบบความเชื่อจากวัดและศาลเจ้า สามารถสะท้อนไปถึงวิถีชุมชน ยกเว้นวัดเขารูปช้างที่มีศาสนิกแตกต่างออกไป อย่างไรก็ตามเมื่อวัดเป็น พื้นที่สังคม ก่อเกิดปฏิบัติการรูปแบบต่างๆ จึงควรจัดสรรพื้นที่ซึ่งอาจเป็นในเขตหรือนอกเขตวัด ให้คนใน ชุมชนมีโอกาสนำเสนอวัฒนธรรมของตนเอง นำสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนออกจำหน่าย จัดพื้นที่นิทรรศการ บอกรถความหมายของชุมชน แสดงอัตลักษณ์ให้กับชุมชนนั้นๆ อย่างไรก็ตามการส่งเสริมอัตลักษณ์ ทางวัฒนธรรมเพียงลำพังคงบรรลุผลได้ยาก จำเป็นต้องพึ่งหน่วยงานรัฐ เช่น สถานศึกษา เทศบาล วัฒนธรรมอำเภอ ฯลฯ ผลักดันให้ชุมชนผลิตสินค้าหรือบริการ ของที่ระลึก เพื่อเลี้ยงตนเอง เสริมสร้างความ เข้มแข็งของชุมชนที่ปราศจากนายทุน แต่ก่อตัวจากทุนวัฒนธรรม ลักษณะนี้ช่วยให้สังคมเป็นปึกแผ่น สมควร สวมคณี การแสดงออกทางวัฒนธรรมอาจเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนหลายศาสนา ผลิตผลมาจากคน ต่างศาสนา แต่ใช้พื้นที่วัดเป็นแหล่งเผยแพร่และกระจายผลิตภัณฑ์ สอดคล้องกับผลการศึกษารัฐนันท์ พงศ์วิริทธิ์ร และภาคภูมิ ภักวิภาส (2550) ซึ่งพบว่า แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชน เผ่าเพื่อความยั่งยืนต้องให้ความรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ในด้านต่างๆ เพื่อผลในมิติของการพัฒนาการ ท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ควรเพิ่มการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ และสร้างผลิตภัณฑ์ต้องมีอัตลักษณ์ ความโดดเด่น และสื่อถึงการสืบสานวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ นอกจากนี้สอดคล้องกับผลการศึกษากัญญามน อินทวง และคณะ (2557) ที่ศึกษาแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ของจังหวัดพิษณุโลก

ผู้วิจัยสรุปว่าการดำเนินกิจกรรมส่วนใหญ่เน้นสังคมและสิ่งแวดล้อมทุกแหล่งท่องเที่ยว แนวพัฒนาควรเน้นศึกษาแหล่งวัฒนธรรมเชิงวัฒนธรรม ความเชื่อ และมีกิจกรรมร่วมกันกับคนในชุมชน สร้างรายได้ด้วยการขายของที่ระลึกของชุมชนในพื้นที่วัฒนธรรมของผู้อาศัยในชุมชนฯ เพิ่มงานเพิ่มรายได้ และเศรษฐกิจชุมชน อย่างไรก็ตามสำหรับการเผยแพร่ผลิตภัณฑ์ของชุมชนในพื้นที่ชายแดนใต้บางแห่งยังมีข้อจำกัด ขาดการประสานความร่วมมือระหว่างวัด องค์กรรัฐ และชุมชน แนวทางแก้ปัญหาจึงควรให้ความสำคัญการผลักดันกำลังของภาคส่วนต่างๆ เพื่อการพัฒนาชุมชน

จากการวิจัยสังเคราะห์ได้ว่า การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลเซียมีองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

1) ความสุนทรีย์ทางศิลปะและภูมิทัศน์ แหล่งศิลปวัฒนธรรมมีศิลปะและภูมิทัศน์โดดเด่น มีท่าเลริม่น้ำ เฟิงผาหน้าถ้ำ เนินเขา จนถึงใจกลางเมือง มีสิ่งปลูกสร้างแปลกกว่าที่อื่นๆ มีสภาพแวดล้อมที่คงธรรมชาติ เงียบสงบ และสะอาด การเข้ามาของนักท่องเที่ยวครั้งแรกอาจเป็นเพราะความสวยงามของภูมิทัศน์ แต่หลังจากนั้นเป็นการตัดสินใจเอง ถ้าบรรยากาศในวัดเอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติธรรม ผู้ที่ชื่นชอบท่องเที่ยวเชิงศาสนาอาจหวนกลับมาอีกครั้ง ความสวยงามทางศิลปะและภูมิทัศน์เปรียบเสมือนปกหนังสือที่เป็นตัวนำให้เข้าถึงสาระภายใน เช่นเดียวกับวัดหากสวยงาม สงบ สะอาด จะเป็นทางเลือกเข้ามาพัฒนาจิตใจง่ายขึ้น การจัดการของแหล่งศิลปวัฒนธรรมจึงมุ่งงุนใจด้านสุนทรีย์ทางศิลปะและภูมิทัศน์เป็นเบื้องต้น

2) ท่าเลที่ตั้ง การดึงดูดใจนักท่องเที่ยวมีค่อนข้างมากเพราะอยู่ใกล้ชายแดน ผู้คนมีวัฒนธรรมข้างเคียง หากอยู่ไกลจากประเทศร่ำรวยความสามารถในการระดมเงินมิได้เกิดขึ้นง่ายนัก แหล่งศิลปวัฒนธรรมชายแดนไทยตั้งอยู่ใกล้ประเทศที่มีสถานะเศรษฐกิจดีกว่า ใกล้ประเทศมาเลเซีย สิงคโปร์ ซึ่งผู้คนรายได้เฉลี่ยสูงกว่า การเดินทางมาประเทศไทยต้นทุนต่ำ มีค่าของเงินสูงกว่าไทย นักท่องเที่ยวที่เข้ามาถวายเงินดูเป็นเม็ดเงินจำนวนน้อย แต่ถ้าคิดเป็นเงินบาทสูงมาก คนประเทศเหล่านี้มักทำบุญคราวละจำนวนมากๆ ต่อเนื่อง แหล่งศิลปวัฒนธรรมต่างๆ จึงต่างแสวงหาโอกาส สร้างกลวิธีจัดการดึงดูดใจให้เข้ามาท่องเที่ยว

3) พลังศรัทธาต่อพระสงฆ์หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แหล่งศิลปวัฒนธรรมมีพระบรมธาตุ มีพระสำริดใหญ่สุด นักบวชในวัดมีชื่อเสียง แสดงความเก่งกล้าในพุทธศาสนา เป็นที่ศรัทธา ดังตัวอย่างพระเม่งฆ่าที่เข้าปฏิบัติธรรมอยู่แต่ในถ้ำเขารูปช้างเป็นเวลานาน ใช้ไฟจากเทียนถนนี่วัดตนเอง และการตัดใบหูของตนเองทั้งสองข้าง แม้เป็นเพียงอดีต แต่เรื่องนี้มิได้หายจากความทรงจำ กลับถูกถ่ายทอดต่อๆ กันมา จากศิษย์เก่าของวัด ผู้คนรุ่นใหม่ หากวัดมีตำนาน เป็นความมหัศจรรย์ของบุคคล หรือศาลเจ้ามีเทพอันศักดิ์สิทธิ์ เรื่อง

เล่าอันน่าพิศวง ย่อมทำให้นักท่องเที่ยวพยายามเข้ามายังแหล่งจริงที่เป็นต้นกำเนิด การจัดการของแหล่ง จึงมุ่งที่การเผยแพร่บาร์มี คุณงามความดี ความสำคัญและอภินิหاریย์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

3) ความสามารถในการระดมเงิน แหล่งศิลปวัฒนธรรมระดมเงินทั้งเชิงรับและรุก เชิงรุกทำโดย ขอความอนุเคราะห์จากศิษย์ขาประจำหรือใหม่ๆ ที่เชื่อเชิญให้มา และการหารายได้อื่นๆ เช่น การลงทุน ปลูกยางพาราในที่ดินของวัด การให้เช่าที่ดินวัด การให้เช่าเครื่องบูชา เชิงรับทำโดยศิษย์ฐานะดี ที่มีความ ศรัทธาต่อพระสงฆ์หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ถวายเงินจำนวนมาก รวมถึงการแวะเวียนมาทำบุญของ นักท่องเที่ยวและผู้แสวงบุญ การจัดการด้านบุคคลจึงมุ่งแสวงหากิจกรรมที่มีศักยภาพ ยิ่งคณะกรรมการ บริหารวัดหรือศาลเจ้าเป็นผู้กว้างขวาง มีตำแหน่งทรงเกียรติ ฐานะมั่นคง ก็ยิ่งเสริมศักยภาพในการเชิญชวนให้คนอื่นๆ มาทำบุญเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะผู้มีฐานะดี และชาวต่างชาติ

5.2 ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1 ประเด็นปัญหาวิจัยที่น่าสนใจหากจะมีการทำวิจัยครั้งต่อไป คือการท่องเที่ยวตามเส้นทางสาย บุญของชาวพุทธทางตอนเหนือมาเลเซียสู่วัดหรือศาลเจ้าตามพื้นที่แนวชายแดนไทย-มาเลเซีย อีกประเด็น หนึ่งคือการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของแหล่งศิลปวัฒนธรรมระหว่างประเทศไทยและมาเลเซีย สืบเนื่องบริเวณพรมแดนนี้มีแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่มรดกร่วมกันหลายแห่ง

2 การวิจัยครั้งต่อไปควรเพิ่มวิธีการสนทนากลุ่ม (Focus group) การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีสังเกตและ สัมภาษณ์เชิงลึกเท่านั้น ด้วยข้อจำกัดด้านสภาพพื้นที่มีสถานการณ์ความไม่สงบ และบางแห่งมีปัญหา ระหว่างวัดกับชุมชน การนัดหมายเพื่อร่วมประชุมอย่างพร้อมเพรียงทำได้ยาก หากเก็บข้อมูลการจัดการ แนวทางพัฒนาที่ร่วมสนทนาร่วมกันอาจได้ข้อมูลอีกชุดหนึ่ง แต่ก็ไม่ใช่วิธีที่ดีกว่าเพราะข้อมูลที่ได้อาจเป็น ผลจากความเกรงอกเกรงใจ หากควรใช้หลายๆเทคนิควิธีเพื่อตรวจสอบความเสถียร

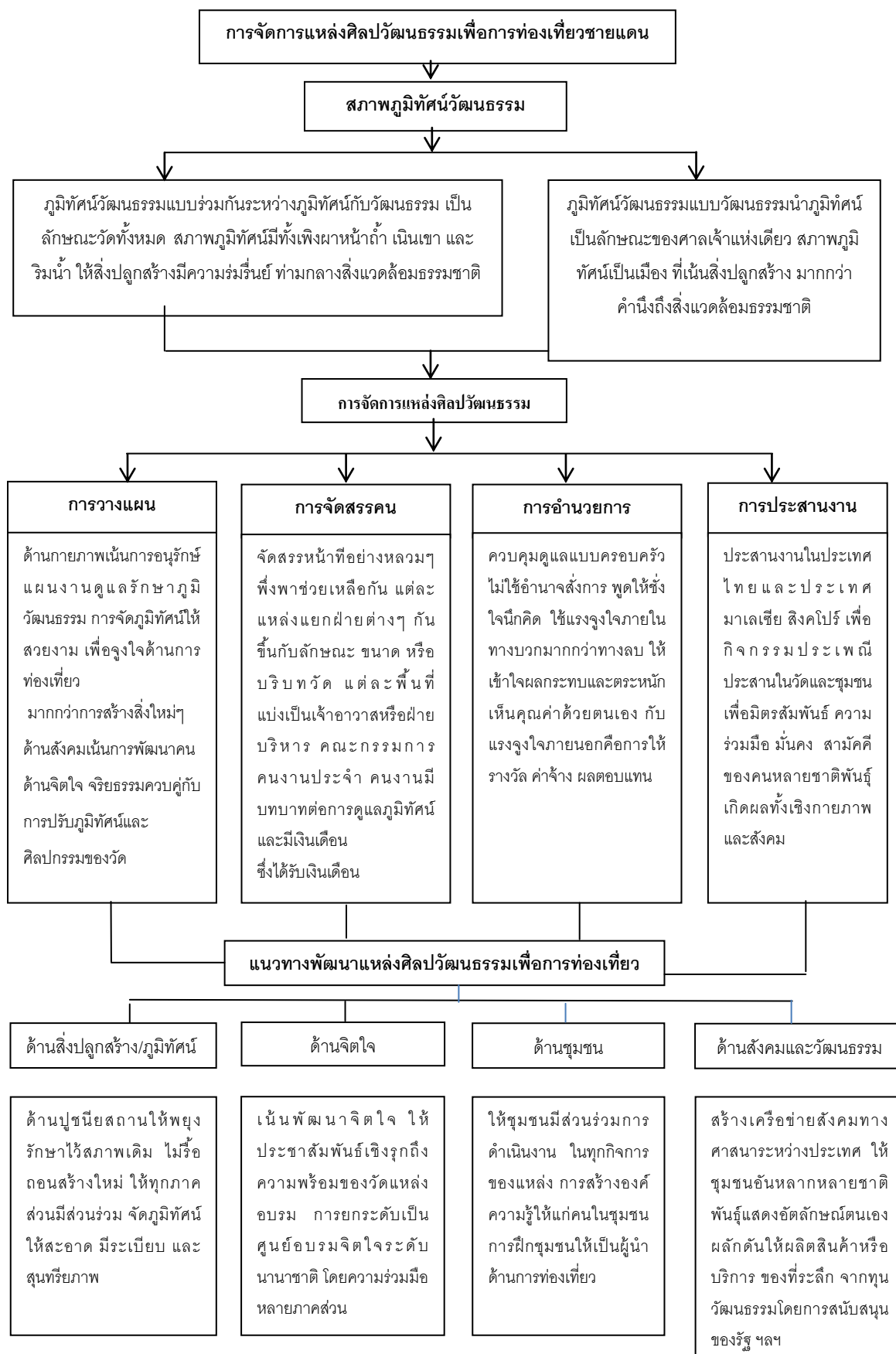
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1 รัฐหรือหน่วยงานต่างๆ เช่น กรมศาสนาควรให้ความสำคัญกับแหล่งศิลปวัฒนธรรมประเภทวัด ตามแนวชายแดน โดยเพิ่มงบประมาณเพื่อเป็นศูนย์พัฒนาจิตใจ คุณธรรมจริยธรรม ทั้งชาวไทยและ ต่างประเทศ ดังผลการศึกษาที่พบว่า ผู้ปฏิบัติธรรมส่วนหนึ่งเป็นชาวมลายูเซีย สิงคโปร์ รวมถึงสนับสนุนการ ประชาสัมพันธ์เชิงรุก ที่เน้นเชิญชวนให้ชาวสยามในมาเลเซียเข้ามาปฏิบัติธรรม เริ่มแรกอาจจัดโครงการให้ มาท่องเที่ยวโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย เพื่อจูงใจให้กลับมาในครั้งต่อไป

2 การกำหนดนโยบายขององค์กรการท่องเที่ยวควรให้ความสำคัญกับคนในท้องถิ่น เจ้าอาวาสหรือฝ่ายบริหารของแหล่งศิลปวัฒนธรรม รวมถึงหน่วยงานย่อยในชุมชน ผู้อยู่ในชุมชนท้องถิ่นย่อมรู้ปัญหาจากประสบการณ์ย่อมรู้ช่องทางแก้ไขและคาดการณ์ถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

3 จากการศึกษาแหล่งท่องเที่ยวในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ สื่อสาธารณะเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งของบรรยากาศการท่องเที่ยว การตอกย้ำถึงสถานการณ์ความรุนแรงส่งผลต่อการตัดสินใจเดินทางมาท่องเที่ยวตามแนว ดังนั้นองค์กรที่ทำหน้าที่ผลิตสื่อจึงควรลดข่าวทำนองดังกล่าว หันไปออกข่าวในชีวิตปกติของคนในพื้นที่ เพื่อสร้างภาพลักษณ์ของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่ชายแดน

จากผลสรุปการศึกษาเขียนเป็นแผนภูมิ ได้ดังนี้

บรรณานุกรม

- กองประชาสัมพันธ์. (ม.ป.ป.) *สุโขทัย-ลก. นราธิวาส กองประชาสัมพันธ์ เทศบาลสุโขทัย-ลก. กรมศาสนา (2525) ประวัติวัดที่วราชอาณาจักร เล่ม 1* กรุงเทพฯ: กรมศาสนา.
- กาญจนา แสงลี้มสุวรรณ และศรัณยา แสงลี้มสุวรรณ. (2555). “การท่องเที่ยวเชิงมรดกทางวัฒนธรรม”. *วารสารนักบริหาร*. 32 (4), น 139-146.
- กัญญามน อินทวงและคณะ (2557) รายงานวิจัย แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดพิษณุโลก. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ สืบค้นจาก www.blogang.com/viewblog.php?id=kanyamon555&date=31.
- กุลวรา สุวรรณพิมล และคณะ. (2549). รายงานวิจัย การศึกษารูปแบบฝึกอบรมบุคลากรด้านคุณภาพของการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม ภูเก็ต ฟังงา กระบี่ ภูเก็ต: มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต.
- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2549) *เชียงใหม่: ภูมิวัฒนธรรมเมืองโบราณรวมวัฒนธรรมล้านนา* กรุงเทพฯ: อูษาอาคเนย์
- ข่าวช่อง 3 (2555) “ลมหายใจปลายด้ามขวานทอง” สืบค้นจาก www.krobkruakao.com.
- จาริณี ไล้ชัยยะภู. (2555) รายงานการประชุมเรื่อง PATA Adventure Travel and Responsible Tourism Conference and Mart. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- จักรกฤษณ์ กาญจนศุภย์ (2556). *นักท่องเที่ยวมาเลยไม่หวั่นเหตุรุนแรงในพื้นที่แห่งจอง รร.ในสุโขทัย-ลก เกี่ยวสงกรานต์* สืบค้นจาก <http://southdose.com/index.php/component2/item/>.
- งานบริการข้อมูลข่าวสาร (ม.ป.ป.) *เทศบาลและส่งเสริมการท่องเที่ยวเมืองตากใบ (แผ่นพับ)*.
- ชนัญ วงษ์วิภาค. (2547). *การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชีวประวัติย่อพระอาจารย์เม่งขำ (2536) *ประวัติวัดเขาภูช้าง เนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ 26 ปี*. สงขลา: รวมช่างหาดีใหญ่.
- ธนิช เลิศชาญฤทธิ์. (2554). *การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- นิคม มุสิกคามะ. (2545). *วัฒนธรรม: บทบาทใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์* กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- ณัฐวุฒิ คำห้วน. (2545). *แนวทางการพัฒนาเมืองสุโขทัย-ลก เพื่อรองรับการท่องเที่ยวชายแดน*. ปริญญาโทสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต. สาขาการวางผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ฐิติมา สะสม. (2553). *การบริหารและการจัดการวัดในพุทธศาสนา: กรณีศึกษาวัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอภูพาน จังหวัดน่าน*. ปริญญาานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บัณฑิต จุลาสัย (2547). *การวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม ทางด้านสุนทรียภาพ* กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. (2540) *การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ เอส พรินติ้ง เฮาส์.
- ปฤษฎา รัตนพฤกษ์. (2545) “ปัญหาข้ามพรมแดนและสถานะไร้พรมแดน: โลกที่เปลี่ยนไปหรือมุมมองของนักวิชาการที่เปลี่ยนไป” *วารสารสังคมศาสตร์. ชุดข้ามพรมแดน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่* 15 (1), น. 17-42.
- ปัญญา เทพสิงห์. (2556). *รายงานวิจัย ศิลปวัฒนธรรมชายแดนไทย-มาเลย์: กรณีศึกษาชุมชนโต๊ะจูด อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส*. สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ปิ่นรัชฎ์ กาญจนฐิติ. (2552). *การอนุรักษ์มรดกสถาปัตยกรรมและชุมชน* กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พศ 2555-2559 (2554) กรุงเทพฯ: กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเทศบาลเมืองสุโขทัย-ลก พ.ศ.2557-2561 (2558) สืบค้นจาก www.kolokcity.go.th/kolokdata/55fa31.pdf.
- แผนพัฒนาสามปีเทศบาลสุโขทัย-ลก (พ.ศ.2558-2560) (2558) สุชาติ พันธุ์นารา, เรียบเรียง สืบค้นจาก www.kolokcity.go.th/kolokdata/55fa31.pdf.
- พันประสิทธิ์ สุเทพ. (2547) *รายงานวิจัย กลยุทธ์การจัดการเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวชายแดนไทยและกัมพูชา กรณีศึกษาจังหวัดสระแก้ว บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- พิสิฐ เจริญวงศ์. (2542). *การจัดการทรัพยากรศิลปะและวัฒนธรรม ใน พิระศรี ครั้งที่ 4* ม.ป.ท : ม.ป.พ (เอกสารสำเนา).
- จาริณี โล่ชัยยะกุล (2555) *ความสำคัญของการบริหารจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน*. สืบค้นจาก <http://www.etatjournal.com/web/menu-read-web-etatjournal/menu-2012/>.
- ภูมิ หมั่นพลศรี. (2554). *การพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเมืองชายแดน กรณีศึกษา : อำเภอเมืองหนองคาย*. ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการโรงแรมและการท่องเที่ยว บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยนเรศวร.

- ภัทรบด ฤทธิเต็ม (2556) รายงานวิจัย รูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในวัด
ในจังหวัดเชียงใหม่. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ภัทรพงศ์ อินทรกำเนิด และคณะ (2553) รายงานวิจัย ระบบนวัตกรรมรายสาขาเพื่อพัฒนาระบบ
เศรษฐกิจฐานความรู้และเชิงสร้างสรรค์ : กรณีศึกษาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์.
กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.
- ภาณุรังสี เดือนเื้อง. (2550). แนวทางพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดมุกดาหารให้เป็นเมืองท่องเที่ยว
ชายแดน. ปริญญาานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและการจัดการ
ท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสาน
มิตร.
- มหารังสันต์ กิตติปัญญา, พระ (2553) การศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท.
หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย สืบค้นจาก <http://www.mcu.ac.th/userfiles/file/mcuthesis2556library>.
- มหาสุทิตย์ อาภากร, พระ (2555) รายงานวิจัย รูปแบบและเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยว
ประเภทวัดในประเทศไทย. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มูลนิธิเพื่อพระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ, (ม.ป.ป.). พระมหาธาตุเจดีย์พุทธธรรมประกาศ.
กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- ยุทธศาสตร์การพัฒนารัฐบาลจังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2543-2545 สืบค้นจาก
http://region.nesdb.go.th/seso/research_south/data_or.doc.
- ยุทธศาสตร์การพัฒนารัฐบาลจังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2555-2557 สืบค้นจาก
<http://contentcenter.prd.go.th/contentviewfullpage.aspx?older=672&sub>.
- ระพี สาคริก. (2550). "ศิลปวัฒนธรรม: รากฐานของความเป็นคน" วารสารศิลปวัฒนธรรม 28 (4), น.
72-73.
- รัตนา โตสกุล (2551) วัฒนธรรมข้ามพรมแดน เอกสารประกอบการประชุมทางมานุษยวิทยา ยกเครื่อง
เรื่องวัฒนธรรมศึกษา 26-28 มีนาคม.
- รัฐนันท์ พงศ์วิโรจน์ และภาคภูมิ ภักดีภาส. (2550). แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
ชนเผ่าเพื่อความยั่งยืน. คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล
รายงานผลการปฏิบัติงานประจำปี 2556 (2557) เทศบาลตากใบ โดย กองวิชาการและ
แผนงาน เทศบาลตากใบ.
- รายงาน การบูรณะโบราณสถานวัดชลธาราสิงเห. (2555). กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอกพรไพศาล
มงคล ภาคพายัพ เชียงใหม่.

- รุ่งรัตน์ หัตถกรรม. (2542). *แนวทางการพัฒนาหมู่บ้านทอผ้าไหม ต. นาโพธิ์ อ. นาโพธิ์ จ. บุรีรัมย์ เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม*. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เรืองเดช เขจรศาสตร์. (2548). *วิถีพุทธตามแนวพุทธธรรมวัดป่าภาคอีสานในการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ สถาบันวัฒนธรรมศึกษา สืบค้นจาก*
http://www.culture.go.th/research/isan/48_3.html.
- วงศ์ ไชยสุวรรณ. (2593). *บันทึกประวัติเมืองสุโขทัย-ลก*. สืบค้นจาก
www.kolokcity.go.th/kolokdata/datagen.pdf.
- วิชัย นาคใหญ่ (2557) *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการจัดการ* สืบค้นจาก www.gotoknow.org/post/345600
- วิรุณ ตั้งเจริญ. (2552). *วิสัยทัศน์ศิลปวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: กองทุนหนังสือประเทืองปัญญา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วิรุณ ตั้งเจริญ. (2545). *ทัศนศิลป์วิจัย*. กรุงเทพฯ: สันติศิริ.
- วรรณิภา ณ สงขลา. (2535). *จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย ชุด 002 เล่มที่ 3 วัดชลธาราสิงเห*. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- ศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะ, (ม.ป.ป.) *ศาลเจ้าแม่ไต่ะโมะ*. กรุงเทพฯ: เลียงเชียงจงเจริญ.
- ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ. (2545). *องค์การและการจัดการ*. กรุงเทพฯ: ไดมอนด์ บิสซิเนส เวิร์ล.
- ศรีศักร วัลลิโภดม (2557) *ภูมิวัฒนธรรม หัวใจของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น* สืบค้นจาก
<http://asi.aru.ac.th/?p=334>.
- ศูนย์ข้อมูลกลาง กระทรวงวัฒนธรรม 2554 *วัดชลธาราสิงเห* สืบค้นจาก http://www.m-culture.in.th/moc_new/2011/06/).
- สมบัติ กาญจนกิจ (2541) *อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวไทย: ภาพลักษณ์ใหม่ฟื้นฟูเศรษฐกิจชาติ สุทธิปริทัศน์* 12 (37), น. 34-40.
- สรวิชัย อภิปัญญาโย, พระ (2556) *รายงานวิจัย รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาในภาคใต้ของประเทศไทย*. พระนครศรีอยุธยา: คณะครุศาสตร์ มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- สกุล จริยาแจ่มสิทธิ และกวิน วงศ์ดีดี (2555) *รายงานวิจัย เส้นทางท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวมาเลเซียในประเทศไทย: กรณีศึกษาอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
- สมาพร คล้ายวิเชียร และคณะ. (2550). *รายงานวิจัย แนวทางพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวหมู่บ้านข้างในอีสานใต้*. บุรีรัมย์: มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.

- สัจธรรม (2545) *กวนอิม* กรุงเทพฯ: ธารบัวแก้ว.
- สันติ เอื้อจงประสิทธิ์. (2549). *การบริหารท่องเที่ยวเชิงกลยุทธ์*. กรุงเทพฯ: นวตสารจำกัด.
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน ฉบับ 19. (2548). กรุงเทพฯ: โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน.
- สินธ์ สโรบล (2551) “แนวคิดหลักในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว” ประชาคมวิจัย (57), น. 15-21.
- สุริชัย หวันแก้ว. (2552). *ศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัยบนความหลากหลายและสืบสน* กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรชาติ บำรุงสุข (2552). *ชายแดนศึกษา*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โสภารัตน์ จารุสมบัติ และกรกช ศิริโชค. (2547). *สถานภาพความรู้เกี่ยวกับอาณาบริเวณชายแดนของประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้านระยะที่ 1* กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2552) *รายงาน การประเมินสถานภาพการมีส่วนร่วมของสถาบันพระพุทธศาสนาในการส่งเสริมการจัดการศึกษา* กระทรวงศึกษาธิการ สืบค้นจาก <http://admin.e-library.onecapps.org/Book/911.pdf>.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2549). *แนวทางจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม* กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- สำนักงานสนับสนุนกองทุนการวิจัย (2551) *เครือข่ายการเรียนรู้และประสานงานการวิจัยการท่องเที่ยว* โดยชุมชน สืบค้นจาก <http://vcharkarn.com/varticle/38304>.
- อาธิ คุรุศากยวงศ์. (2545). *ธุรกิจท่องเที่ยวชายแดนไทย-มาเลย์*. สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- อะหมาน หมัดอะดัม. (2556). “ททท.นราฯ เผยการท่องเที่ยวชายแดนใต้เงินสะพัดกว่า 48 ล้าน” *ASTV ผู้จัดการออนไลน์* 3 มกราคม สืบค้นจาก <http://www.manager.co.th/home/viewanew.aspx?>
- ฮวง ยูน เซง. (2006). *วัดถ้ำเขารูปช้าง*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ, (เอกสารสำเนา).
- Kirti Bunchua, (2005) “Social Commucation in Buddhist Perspective: The Case of Thailand” *Religion and Social Communication*. 3 (1) p 21-24.
- Sheng, Hong Yun (2006). “Construction of the Grand Worship Hall”. *Wat Tham Khao Roop Chang*. Songkhla: n p.
- Dale, E. (1973). *Management: theory and practice*. New York: MacGrow-hill.
- Greg, R. G. (2003). *What is Cultural Tourism*. In Van Maaren, A (ed) *Erfgoed voor toerisme* Retrived from http://www.academia.edu/1869136/What_is_Cultural_Tourism.
- Gulick, Luther and Unwick, Luther. (1937). *Paper on the Science of Administration*. New York Institute of Public Administration.

- Kirti Bunchua, (2005) "Social Commucation in Buddhist Perspective: The Case of Thailand"
Religion and Social Communication. 3 (1), p 21-24
- Koontz, Harold (2556) แนวคิดการจัดการของ Harold Koontz ใน *คลังบทความของบล็อก* สืบค้น
จาก [www.hancha5555.blogspot.com / 2003/harold / koonts.html](http://www.hancha5555.blogspot.com/2003/harold/koonts.html)
- Fayol, H. (1984). *General and practice of Management*. (Revised by Gray, I.) London:
Pitman.
- Henry Fayol. (2547). *General Principles of Management*. retrieved from
http://www.siamhr.com:8080/hrproject/org_mgt/org_mgt4.jsp
- Fayol, H. (1949) *General and practice of Management*. New York: Pitman
- Levinson, D and Ember, M. (1996). *Encyclopedia of Cultural Anthropology*. New York:
Henry Holt and Company
- Lucas . P.H.C. (1992). *Protected Landscape: A Guide for Policy-Makers and Planners*.
London: Chapman&Hall
- Obadia, Lionel. (2011). Is Buddhism like a Hamburger? Buddhism and the Market Economy
in a Globalized World. Donald C. Wood (ed.) *Research in Economic Anthropology*,
Volume31 pp.99–120 Retrieved from
<http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/S0190->
- Stausberg, Michael (2011) *Religion and Tourism: Crossroads, Destinations, and Encounters*.
NewYork : Routledge. Retrived from [https://books.google.co.th/books?id=Gki-
br4DFPwC&pg=PT103&lpg=PT103&dq=religion+and+tourism](https://books.google.co.th/books?id=Gki-br4DFPwC&pg=PT103&lpg=PT103&dq=religion+and+tourism)
- Tepsing, Punya. (2015). Chinese Art within Thai Temples in Malaysia: The Disappearance of
Thai Art. *Asian Social Science*. 11(9), p. 43-51.
- Tripathi, P and Reddy, P. (2008). *Principle of Management*. New Delhi Tata-MacGrow-hill

บุคลากรกรม

กัมปนาท ชาวหนู, (2558, 18 มกราคม) ผู้ใหญ่บ้านชุมชนหน้าถ้ำผู้ให้สัมภาษณ์ ที่หมู่บ้านหน้าถ้ำ
 กานดา รุ่งเรืองยศ, (2558, 24 ตุลาคม) มัคคุเทศก์ผู้ให้สัมภาษณ์, ที่วัดพุทธาธิวาส
 กู้, นามสมมติ, (2558, 10 พฤษภาคม) คนหามเกี่ยวผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าไต่ะโมะ
 จรรย์, นามสมมติ, (2558, 10 พฤษภาคม) คนขายวัดมุงคลผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าไต่ะโมะ
 จวบ สุตศรี, (2558, 18 มกราคม) ชาวบ้านชุมชนหน้าถ้ำผู้ให้สัมภาษณ์ หมู่บ้านหน้าถ้ำ
 จีรวิทย์, นามสมมติ, 2558, 25 มกราคม) นักท่องเที่ยวแสวงบุญผู้ให้สัมภาษณ์, ที่วัดพุทธาธิวาส
 จู, นามสมมติ (2558, 18 มกราคม) นักท่องเที่ยวผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดเขารูปช้าง
 ฉลาด, นามสมมติ, (2558, 26 กรกฎาคม) เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรผู้ให้สัมภาษณ์ ที่สำนักศิลปากรเขตสงขลา
 ช่อม, นามสมมติ, (2558, 14 มีนาคม) คณะกรรมการวัดพุทธาธิวาสผู้ให้สัมภาษณ์, ที่วัดพุทธาธิวาส
 ชูศักดิ์, นามสมมติ (2558, 10 พฤษภาคม) คณะกรรมการศาลเจ้าผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าไต่ะโมะ
 ชารีฮะ, นามสมมติ (2558, 11 พฤษภาคม) แม่ค้าผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าไต่ะโมะ
 จิตติ, นามสมมติ, (2558, 20 กันยายน) เจ้าหน้าที่วัฒนธรรมอำเภอผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ว่าการอำเภอตากใบ
 ถวิล ครุฑนิม, (2558, 25 มกราคม) นักวิชาการ, ผู้ให้สัมภาษณ์, ที่พิพิธภัณฑ์เบตง
 ธานีนทร์, นามสมมติ, (2558, 24 สิงหาคม) เจ้าหน้าที่เทศบาลผู้ให้สัมภาษณ์ ที่เทศบาลเมืองตากใบ
 นันทา, นามสมมติ, (2558, 15 มีนาคม) ชาวบ้าน ผู้ให้สัมภาษณ์, ที่ตลาดเบตง
 บิลลี, นามสมมติ, (2558, 19 กุมภาพันธ์) คนงานวัดผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดเขารูปช้าง
 ประกอบ, นามสมมติ, (2558, 14 มีนาคม) ชาวบ้านผู้ให้สัมภาษณ์, ร้านของชำหน้าวัดพุทธาธิวาส
 ประจัน, นามสมมติ (2558, 10 พฤษภาคม) นักแสดงผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าไต่ะโมะ
 ประยูร, นามสมมติ, (2558, 4 พฤษภาคม) คนงานวัดชลธาราสิงเหผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดชลธาราสิงเห
 พร้อม, นามสมมติ, (2558, 14 มีนาคม) อดีตคณะกรรมการวัดพุทธาธิวาสผู้ให้สัมภาษณ์, ที่วัดพุทธาธิวาส
 พระกรกฎ, นามสมมติ, (2558, 15 กุมภาพันธ์) พระสงฆ์วัดพุทธาธิวาสผู้ให้สัมภาษณ์, ที่วัดพุทธาธิวาส
 พระครูไพศาลวุฒิกิจ, (2558, 15 มีนาคม) เจ้าอาวาสวัดพุทธาธิวาสผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดชลธาราสิงเห
 พระครูโสภาสชลาธาร, (2558, 26 กรกฎาคม) เจ้าอาวาสวัดชลธาราสิงเหผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดชลธาราสิงเห
 พระฉลาด, นามสมมติ, (2558, 16 มีนาคม) พระสงฆ์วัดพุทธาธิวาสผู้ให้สัมภาษณ์, ที่วัดพุทธาธิวาส
 พระดำ, นามสมมติ, (2558, 15 มิถุนายน) เจ้าอาวาสวัดชลธาราสิงเหผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดชลธาราสิงเห
 พระยงยุทธ์, นามสมมติ (2558, 14 มีนาคม) พระสงฆ์วัดพุทธาธิวาสผู้ให้สัมภาษณ์, ที่วัดพุทธาธิวาส
 พระสมุ, นามสมมติ 2558, 26 กรกฎาคม) เจ้าอาวาสวัดชลธาราสิงเหผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดชลธาราสิงเห

พระแดง, นามสมมติ, (2558, 14 มีนาคม) พระสงฆ์วัดพุทธาธิวาสผู้ให้สัมภาษณ์, ที่วัดพุทธาธิวาส
 พระโฮธิ ฉันทโก, (2557, 7 ธันวาคม) เจ้าอาวาสวัดเขารูปช้างผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดเขารูปช้าง
 ไพโรจน์, นามสมมติ, (2558, 10 พฤษภาคม) คณะกรรมการศาลเจ้าผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าโต๊ะโมะ
 มั่น, นามสมมติ, (2558, 11 พฤษภาคม) นักท่องเที่ยวแสวงบุญผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าโต๊ะโมะ
 มานพ, นามสมมติ, (2558, 4 พฤษภาคม) ทหารผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ค่ายทหาร ในวัดชลธาราสิงเห
 มานิจ, นามสมมติ (2558, 10 พฤษภาคม) คณะกรรมการศาลเจ้าผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ตลาดเมืองสุโข-ลก
 มานิจ, นามสมมติ, (2558, 16 มีนาคม) นักท่องเที่ยวแสวงบุญผู้ให้สัมภาษณ์, ที่วัดพุทธาธิวาส
 ระพิน, นามสมมติ, (2558, 13 พฤษภาคม) คณะกรรมการศาลเจ้าผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าโต๊ะโมะ
 รัชนี้, นามสมมติ, (2557, 7 ธันวาคม) นักท่องเที่ยวแสวงบุญผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดเขารูปช้าง
 เรณู, นามสมมติ (2558, 12 พฤษภาคม) แม่บ้านชาวสุโข-ลกผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าโต๊ะโมะ
 วรรณี, นามสมมติ, (2558, 24 มกราคม) คณางานวัดผู้ให้สัมภาษณ์, ที่วัดพุทธาธิวาส
 วุฒิกกร, นามสมมติ, (2558, 23 มิถุนายน) คณะกรรมการศาลเจ้าผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าโต๊ะโมะ
 สงบ, นามสมมติ, (2558, 11 พฤษภาคม) นักแสดงผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าโต๊ะโมะ
 สมชาย, นามสมมติ (2558, 19 กุมภาพันธ์) คณางานวัดเขารูปช้างผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดเขารูปช้าง
 สมพงษ์, นามสมมติ, (2557, 7 ธันวาคม) คณางานวัดผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดเขารูปช้าง
 สมศรี, นามสมมติ, (2558, 24 สิงหาคม) เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑวัตถุชลธาราสิงเห ผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดชลธาราสิงเห
 สิริพร, นามสมมติ, (2558, 11 พฤษภาคม) คณะกรรมการศาลเจ้าผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าโต๊ะโมะ
 สุมี, นามสมมติ, (2558, 10 พฤษภาคม) นักท่องเที่ยวแสวงบุญมาเลเซียผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าโต๊ะโมะ
 แสง, นามสมมติ, (2558, 10 พฤษภาคม) คณะกรรมการศาลเจ้าผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าโต๊ะโมะ
 โสภา, นามสมมติ (2558, 18 มกราคม) นักท่องเที่ยวผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดเขารูปช้าง
 หมี, นามสมมติ, (2557, 7 ธันวาคม) คณางานวัดผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดเขารูปช้าง
 อนัน, นามสมมติ, 2558, 15 มีนาคม) นักท่องเที่ยวแสวงบุญผู้ให้สัมภาษณ์, ที่วัดพุทธาธิวาส
 อมรา, นามสมมติ, (2558, 23 มิถุนายน) เจ้าหน้าที่เทศบาลเมืองผู้ให้สัมภาษณ์ ที่สำนักงานเทศบาลสุโข-ลก
 อ่อน, นามสมมติ, (2558, 23 สิงหาคม) นักท่องเที่ยวแสวงบุญผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดชลธาราสิงเห
 อ้อบ, นามสมมติ (2558, 12 พฤษภาคม) ทหารผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าโต๊ะโมะ
 อาชิ, นามสมมติ, (23 มิถุนายน 2558) เจ้าหน้าที่วัฒนธรรมอำเภอผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ว่าการอำเภอสุโข-ลก
 อาย่ง, นามสมมติ, (2558, 18 มกราคม) คณางานวัดเขารูปช้างผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดเขารูปช้าง
 Mokcinon, (2558, 11 พฤษภาคม) นักท่องเที่ยวมาเลเซียผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ศาลเจ้าโต๊ะโมะ